

Colofon

Auteur: Ad J. van Liempt, Rosmalen 2016

Opmaak en vormgeving: Maarten Swarts

Tekeningen en grafieken: auteur

Druk: New Energy

Uitgegeven in eigen beheer

www.pisatel.nl

© Ad J. van Liempt.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of op welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

All rights reserved. No parts of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, both electronically, mechanically, through photocopies and otherwise, without the written permission of the author.

Dam- en Dijkhuizen in Baardwijk en Besoijen

Opgedragen aan mijn Oda, geboren in Waalwijk en opgegroeid in Besoijen.

Inhoud

I. Voorwoord 5

II. Verantwoording 7

1. De ontwikkeling van Baardwijk, Besoijen en Waalwijk in grote lijn 7
2. Doel van het onderzoek 10
3. Afbakening van het onderzoeksgebied in tijd en ruimte 10
4. Categorieën van woningen 11
5. Zoeken naar locaties 11
6. Het onderzoek 12
7. Beeldmateriaal 13

III. Ontwikkeling van alle woningen en de bevolking 15

1. Beschikbaar materiaal en aanpak 15
2. Ontwikkeling van alle woningen en de bevolking 15
3. De opbouw van de hele woningvoorraad 16

IV. Ontwikkeling van alleen de dam- en dijkwoningen 18

1. Begrip dam- en dijkwoning 18
2. De begin- en eindsituatie van het onderzoek 18
3. Dam- en dijkwoningen verdeeld naar categorie 19
4. Ontwikkeling van de dam- en dijkwoningen 19
5. Aandeel dam- en dijkwoningen op de totale woningvoorraad 21
6. De bouwers van dam- en dijkwoningen 22

V. Woning en woonomgeving 23

1. Morfologie en ruimtelijke ontwikkeling 23
2. Vroegere woonvormen 23
3. Sanitaire voorzieningen 25
4. Technische infrastructuur 26
 - a. Riolering 26
 - b. Gas 27
 - c. Water 27
 - d. Elektriciteit 29
 - e. Afvalverwijdering 29

VI. Baardwijk, beschrijving van de dam- en dijkwoningen 30

1. Inleiding en overzichtskaart 30
2. Locaties noordwest 35
3. Locaties noordoost 48
4. Locaties zuidwest 76
5. Locaties zuidoost 96

VII. Besoijen, beschrijving van de dam- en dijkwoningen 135

1. Inleiding en overzichtskaart 135
2. Locaties noordwest 136
3. Locaties zuidwest 158
4. Locaties noordoost 173
5. Locaties zuidoost 205

VIII. Nawoord 236

Supplement

1. Verklarende woordenlijst 237
2. Bronnen van illustraties, teksten en gegevens 240

I. Voorwoord

In de 18^e eeuw, en waarschijnlijk ook veel eerder, was er sprake van dat er meerdere gezinnen of personen in één pand woonden. Men verhuurde zogenaamde “kamers”, of een ander soort ruimte in het pand aan mensen. Kleine neringdoenden, vooral in Baardwijk, konden het zich veroorloven zelf een klein huisje te bouwen. Dat gebeurde aan de straat, de Winterdijk of achter een bestaand pand. Dat laatste was bereikbaar via een zogenaamde dam; een pad langs het huis aan de straat..

Met de opkomst van de huisnijverheid en daarna de industrialisatie in de bedrijfstak van schoenen en leder worden er in Waalwijk, Besoijen en Baardwijk door particulieren veel kleine arbeidershuisjes gebouwd, meest achter en in bestaande huizen. Ook die waren via een dam ontsloten.

De gemeente Waalwijk, ooit “centrum van de schoenen- en lederindustrie”, heeft begin 21^e eeuw ruim 46.000 inwoners. De plaats Waalwijk met haar ruim 30.000 inwoners ligt centraal in het noorden van de provincie Noord-Brabant in een streek ten westen van Den Bosch, die de Langstraat wordt genoemd.

Tot 1922 bestond de huidige plaats Waalwijk nog uit

drie op zichzelf staande gemeenten. Van west naar oost waren dat Besoijen, Waalwijk en Baardwijk. Vijfenzeventig jaar na die eerste samenvoeging vond er weer een gemeentelijke herindeling plaats, waarbij de toenmalige gemeenten Sprang-Capelle, Waalwijk en Waspik samen als gemeente Waalwijk verder gingen. In de tweede helft van de 19^e eeuw was er in de gemeenten Baardwijk, Besoijen en Waalwijk, door groei van de bevolking en instroom van arbeidskrachten als gevolg van de ontwikkelingen in de schoen- en ledernijverheid, behoefte aan meer woningen dan er beschikbaar waren.

Het fenomeen ontstond dat er “werkmanswoningen” werden gebouwd in en achter de huizen van particulieren. De meeste van die locaties lagen niet aan de openbare wegen, maar aan zogenaamde “dammen” (in Waalwijk soms ook “mijnen” genoemd). Ook woningen voor anderen, zoals familieleden of particuliere huurders, werden er gemaakt in en achter de huizen die aan de straat stonden. Aan de Winterdijk werden ook huisjes gebouwd.

De geschiedenis van het bouwen, bewonen en later weer verdwijnen van het wonen in dammen en aan de dijk is onderwerp van dit boek.



Een vervolg

In 2013 bracht ik een boek uit over de werkmanswoningen in Waalwijk. Onder de titel “Wonen in dammen en mijnen” beschreef ik de ontwikkeling, bewoning en het weer verdwijnen van dit soort huisjes die in de gemeente Waalwijk van voor 1922 hebben bestaan.

Baardwijk, Besoijen en Waalwijk waren drie aaneengebouwde plaatsen aan dezelfde doorgaande weg en met dezelfde soort opbouw en structuur. Ook in Baardwijk en Besoijen vond de ontwikkeling van woningen in en achter bestaande woningen, en aan de dijk, plaats. Gebeurde dat op dezelfde wijze, in dezelfde mate en met hetzelfde doel als in Waalwijk? Dat zijn vragen die dit boek beantwoordt.

Een erfenis ophalen

Anno 2016 zijn er weinig van deze woningen meer over, laat staan dat ze nog als woning in gebruik zijn. Er is bij jongere generaties en nieuwe bewoners over het algemeen weinig kennis van deze situaties. Slechts over enkele van dit soort woningen in het Waalwijkse is, op verschillende wijze en in diverse gremia, gepubliceerd. De herinnering leeft nog wel: enkele oudere mensen kennen plekken als de Spoor-

dam (Besoijen) en de Schaapskooi (Baardwijk) nog uit eigen beleving of overlevering. Maar wie zegt bijvoorbeeld het huisjescomplex van de familie Brokken nog iets? De getuigenissen van de enkele nog levende “dam”bewoners bestrijken slechts de periode vanaf ongeveer 1935. En in dat jaar waren er al veel dam- en dijkwoningen verdwenen.

Naast het verdwijnen van parate kennis vindt mythevorming plaats: men heeft eens een verhaal opgevangen. Feiten worden dan wel eens onevenwichtig uitvergroot of mooi gemaakt.

In dit boek is alle materiaal, op een enkele uitzondering na, afkomstig van primaire bronnen. Die bronnen zijn als een erfenis voor het nageslacht opgeslagen in openbare en privé-archieven.

Die erfenis heb ik opgehaald, gefilterd en bijeengebracht. Dit boek verhaalt erover, analyseert de gegevens en presenteert die op overzichtelijke wijze.

Dit onderzoek wil er aan bijdragen dat deze nagenoeg verdwenen woonvorm in Baardwijk en Besoijen compleet en objectief in de herinnering blijft.

Ad J. van Liempt, Rosmalen/ Hintham, 2016

II. Verantwoording

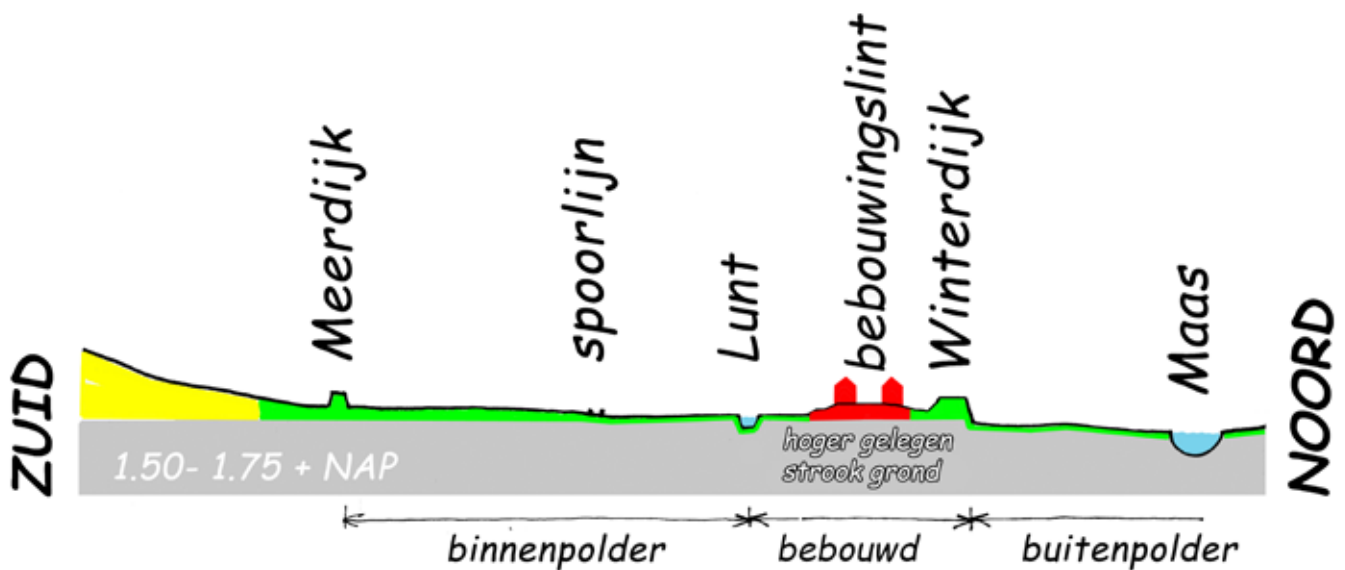
1. De ontwikkeling van Baardwijk, Besoijen en Waalwijk in grote lijn.

Het bebouwingslint van deze drie plaatsen ontstond op een oost- west lopende hoger gelegen strook grond. Die verhoging in het vlakke, naar de Maas aflopend landschap was oorspronkelijk een achterkade van een veenontginning (bron: C. de Bont, bijdrage in “Nijet dan water ende wolcken”). Deze achterkade of achterdijk is de zuidzijde van de eerste (veen)ontginning die aan de vroegere Maas begon, en die de ontginning moest beschermen tegen het water uit het hoger gelegen veen erachter.

De morfologie (vormstructuur) van de drie plaatsen komt in grote trekken overeen, maar kent in detail ook verschillen (zie hoofdstuk V.1). Kenmerkende struc-

turen lopen er in oost- west richting. In oorsprong waren dat de Maas ten noorden, naar het zuiden achtereenvolgens de buitenpolder, het bebouwingslint zelf, de binnenpolder en het landelijk gebied als uitloper van de hoger gelegen Loonse en Drunense duinen.

die binnenpolder en bebouwingslint moest beschermen tegen het water dat 's winters uit het zuidelijke, hoger gelegen gebied kwam. En tegen het water van de Dommel, wanneer die bij Den Bosch haar water onvoldoende in de Maas kwijt kon en een uitweg in westelijke richting zocht. Het kwel- en regenwater dat in de ten zuiden van het bebouwingslint gelegen binnenpolder terecht kwam werd door kavelsloten naar het noorden afgevoerd, waar het nabij het bebouwingslint werd opgevangen in een waterloop met de naam “Lunt”. Deze kronkelende sloot voerde het water af naar de Oude Maas via zogenaamde heulen die onder het bebouwingslint en



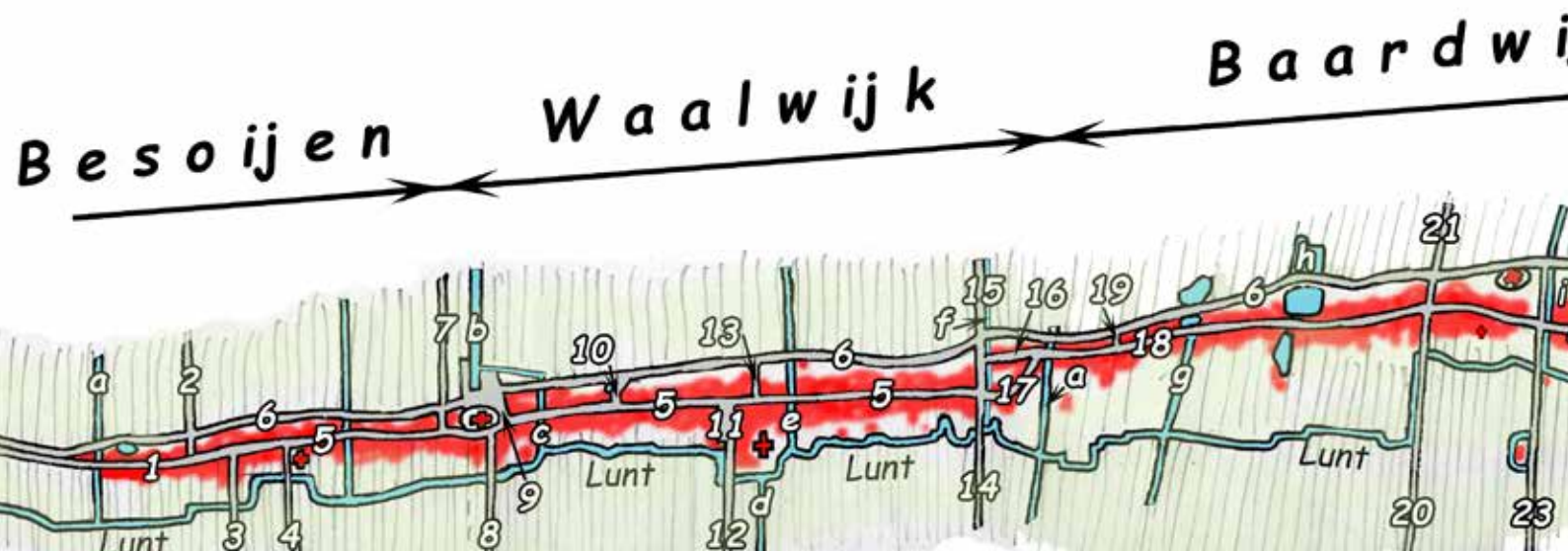
dwarsprofiel

turen lopen er in oost- west richting. In oorsprong waren dat de Maas ten noorden, naar het zuiden achtereenvolgens de buitenpolder, het bebouwingslint zelf, de binnenpolder en het landelijk gebied als uitloper van de hoger gelegen Loonse en Drunense duinen.

Aan de noordzijde van het bebouwingslint werden de plaatsen tegen het Maaswater beschermd door de Winterdijk. Ten zuiden van het lint liep de Meerdijk,

de Winterdijk door liepen.

Het oude bebouwingslint was gegroepeerd rond een doorgaande weg (van west naar oost met de huidige namen Westeinde, Grotestraat, Hoekeinde, Laageinde, Loeffstraat en Hoogeinde), die van Geertruidenberg naar Den Bosch voerde. Haaks daarop liepen de Besoijensesteeg in Besoijen, de Kloostersteeg (de huidige Stationsstraat) in Waalwijk en het Akkerpad (nu Baardwijkse straat) als ontsluitingswegen in zuidelijke



binnenpolder "west en oost de Steeg"

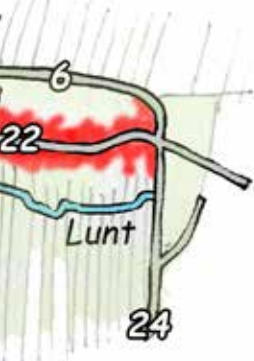
richting. In Baardwijk waren het de Laageindse stoep en de Veldsteeg, in Waalwijk de Putsteeg- buiten en in Besoijen de Kleisteeg en de Zomerdijkse stoep die ontsluiting naar het noorden gaven. In de 20^e eeuw heeft langs nieuw aangelegde straten verdere uitbreiding van de bebouwing plaats. De straten daarin volgen in grote lijn nog de oude kavelstructuur van het gebied. Oorspronkelijk liep de lintstructuur van dijk, bebouwingslint, binnenpolder en Lunt, verder dan nu, door in oostelijke richting. In 1766 werd een deel van dat lint aan de oostzijde van Baardwijk opgeofferd voor het maken van een overlaat. Het Baardwijkse bebouwingslint eindigt sindsdien abrupt bij de toen aangelegde begrenzing van die overlaat, de Lei- of Liniedijk. Vanaf 1886 is de spoorverbinding van Lage Zwaluwe naar Den Bosch in gebruik genomen. Deze is in 1972 opgeheven.

De groei van het aantal woningen en andere gebouwen wordt in de 19^e eeuw gevonden door verdichting van de bestaande lintstructuur. Open plekken langs de straat worden bebouwd, panden en percelen worden gesplitst en achter het bebouwingslint worden bedrijven en kleine woningcomplexen (meestal voor arbeiders) gebouwd, ontsloten op de hoofdstraat via een zogenaamde dam. In Waalwijk worden sommige van deze complexen van arbeiderswoningen "mijnen" genoemd; enkele daarvan kregen een naamstoevoeging die naar de eigenaar ervan verwijst. In Baardwijk

binnenpolder "de Gezeitens"

en Besoijen is de benaming "mijn" niet aangetroffen. De bouw van dit soort woningen geschiedde vanuit het particuliere initiatief. De gemeente heeft dan nog geen volkshuisvestelijke taak en weinig andere inhoudelijk/ uitvoerende taken. Ze functioneert vooral als administratief bestuursorgaan. Kenmerkend voor de kleine

Op deze kaart uit de Hingman- collectie van het Nationaal Archief, gemaakt in 1765 door de landmeter P.A. Ketelaar, staat het gebied getekend dat tot overlaat werd gemaakt. Midden op de kaart de gemeentegrens tussen Baardwijk en Drunen, aangegeven met de gele noord- zuid lopende lijn. De latere overlaat wordt begrensd door leidlijken die ongeveer op de plaats van de noord- zuid getekende groene lijnen zijn gemaakt (de streepjeslijnen zijn mogelijk van het oorspronkelijke voorstel). We zien hier ook het "begin" van de Lunt (op de kaart geschreven als "Leunkt"), nog net op Baardwijks grondgebied. De bebouwingscluster van Baardwijk nabij de gemeentegrens is ontsloten met een voetpad richting Drunen. Ook op Drunens grondgebied bevond zich in het overlaatgebied nog iets zuidelijker een bebouwingscluster aan de Zeine. In de bijbehorende beschrijving worden op Baardwijks grondgebied 12 vrijstaande, dan wel aangebouwde "agterhuisen" vermeld.



- | | | |
|---------------------------------------|---|---------------------------------|
| 1: Westeinde | 13: Hooisteeg | a: heul |
| 2: Kleisteeg | 14: Putsteeg- binnen | b: haven |
| 3: Besoijense steeg | 15: Groene steeg of
Putsteeg- buiten | c: Emmikhovense heul |
| 4: Hollands steegje | 16: Nieuwstraat | d: Singelsloot |
| 5: Grotestraat | 17: Hoekende | e: Pastoors- of
Kloosterheul |
| 6: Winterdijk | 18: Laageinde | f: Putsteegsloot |
| 7: Zomerdijk met
Zomerdijkse stoep | 19: Laageindse stoep | g: Laageindse heul |
| 8: Kerkpad | 20: Akkersteeg of
Baardwijkse steeg | h: Blanke wiel |
| 9: Wagenstraat | 21: Veldsteeg | i: Hoogeindse heul |
| 10: Poststraat | 22: Hoogeinde | |
| 11: Markt | 23: Hoefsteeg | |
| 12: Kloostersteeg | 24: Liniedijk | |

wegen en waterlopen rond 1870

dam- en dijkwoningen zijn de geringe oppervlakte (doorgaans een 35 m² en minder), het in veel gevallen aaneen gebouwd zijn (dat komt in Baardwijk minder voor) of onderdeel uitmakend van een ander gebouw. Verder de éne bouwlaag met bepand zadeldak en de dunne muren van onvoldoend harde stenen. Ze wer-

den meest gehuurd door arbeiders. In Baardwijk komt meer eigen bezit van vrijstaande damhuisjes voor.



2. Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is een aanvulling op het op Waalwijk gerichte boek “Wonen in Dammen en Mijnen” te geven met de voormalige gemeenten Baardwijk en Besoijen. Zoveel mogelijk dam- en dijkwoningen en de stichters ervan worden opgespoord en hun historie wordt beschreven. Daarnaast wordt een vergelijking gemaakt tussen de drie voormalige aan elkaar grenzende gemeenten.

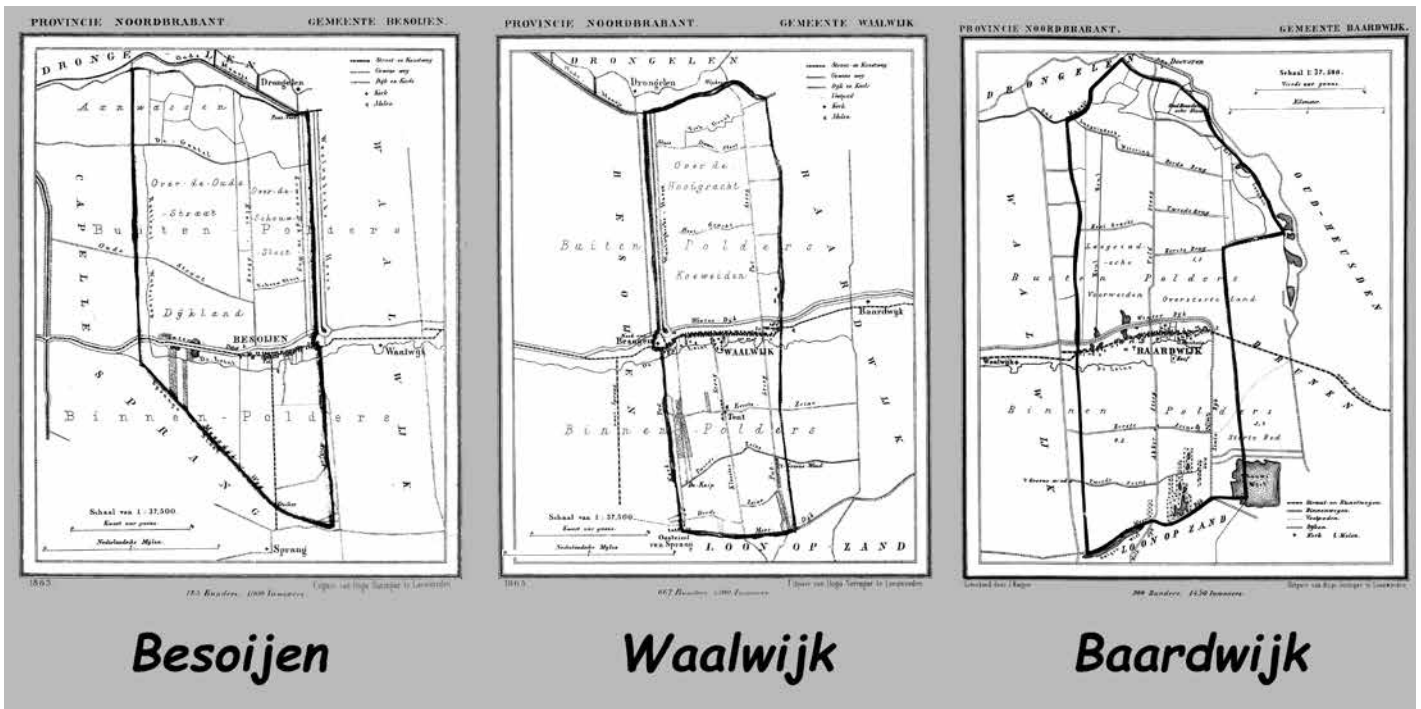
De bewoners van deze woningen zijn in dit boek niet in beeld. Het waren meest handwerkslieden en arbeiders met veelal grote gezinnen en lage inkomens. Hun namen noemen draagt niet bij aan het onderzoeksdoel en is overigens onbegonnen werk, omdat het bevolkingsregister praktisch niet terug is te redeneren tot locaties. Daar komt bij dat soms oud-bewoners van deze huisjes, of hun nazaten, hun naam niet genoemd willen zien. Zij achten dit schadelijk voor de positie van hun familie in de huidige gemeenschap. In het boek “Wonen in Dammen en Mijnen” zijn de woonomstandigheden in de huisjes beschreven, waarbij gebruik gemaakt is van archiefmateriaal en interviews met oud-bewoners. In het voorliggende boek is daar nieuwe informatie aan toegevoegd.

3. Afbakening van het onderzoeksgebied in tijd en ruimte

Het onderzoek richt zich ruimtelijk gezien op de bebouwde gebieden van de voormalige gemeenten Baardwijk en Besoijen tussen de Winterdijk en de waterloop de Lunt. In 1922 vond de samenvoeging plaats met de toenmalige gemeente Waalwijk.

Het tijdsbestek waarover het onderzoek zich uitstrekt is vanaf 1832 (de eerste kadastrale registratie) tot 1903 (de inwerkingtreding van de woningwet). Van de periode ná 1903 wordt de verdere geschiedenis van de dan nog bestaande (en in enkele gevallen de oudere later toegevoegde) woningen gevolgd. De in 1832 al bestaande dam- en dijkwoningen zijn ook geïnventariseerd.

Vóór 1903 was er nauwelijks overheidsbemoeienis met de bouw en zeker niet met de inrichting van woningen. De tweede helft van de 19^e eeuw kenmerkte zich in politieke zin als een vroeg-liberale periode met vrijheid voor het individu en een terughoudende overheid. Het waren in Nederland doorgaans particulieren en in de grote steden instellingen, die woningen voor de arbeidende klasse bouwden. Ook ondernemers bouwden toen al wel huizen voor hun werknemers.



Deze drie kaarten zijn afkomstig uit de Kuijpers-atlas uit 1868 en geven de drie gemeenten weer, zoals die vóór 1922 begrensd waren.

Verderop in dit boek zal blijken dat de bouw van dit soort huisjes in Baardwijk en Besoijen, op een enkele en dan nog beperkte uitzondering na, niet door instellingen of ondernemers is gedaan, maar vanuit particulier initiatief.

De bebouwing in Besoijen en Baardwijk beperkte zich in eerste instantie tot het bebouwingslint ten noorden en zuiden van het huidige lint: Westeinde, Grotestraat, Hoekeinde, Laageinde, Loeffstraat en Hoogeinde. En voor wat de dijkwoningen betreft onder aan de zuidzijde van de Winterdijk. Aan weerszijden van het bebouwingslint zijn nog enkele damwoningen aan het begin van zijwegen en -paden gemaakt.

4. Categorieën van woningen

“Dam” is in Baardwijk, Besoijen en Waalwijk een al oude benaming voor een particulier pad, dat tussen panden aan het lint liep. Een dam ontsloot de percelen die achter die bebouwing lagen. Ook vormden ze wel een verbinding tussen de doorgaande straat en de Winterdijk (naar het noorden) en de binnepolder (naar het zuiden).

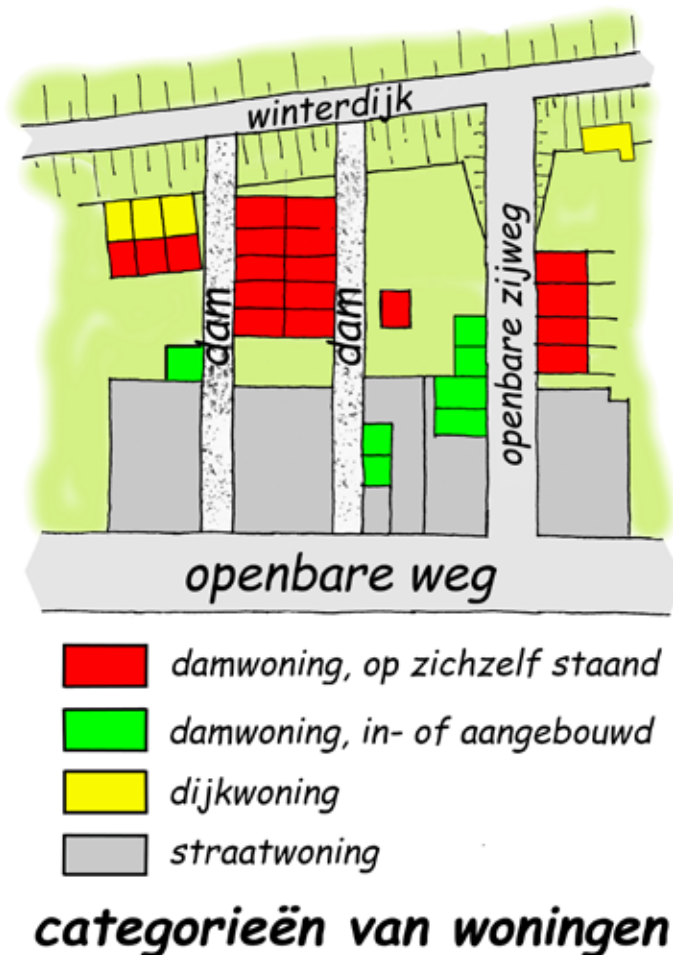
Er waren zowat om het huis van deze dammen, waarvan er diverse hebben gediend als plaats waaraan (arbeiders)huisjes werden gebouwd. Die huisjes werden zowel in en aan een aan de straat staande woning gemaakt, als los daarvan.

In dit onderzoek is het beperkte aantal woningen dat op openbare zijwegen ontsloot, ook als damwoning beschouwd. Deze openbare zijwegen hadden toen er woningen aan gebouwd werden, nog meestal het karakter van een dam (smal, onverhard, tussen twee panden door bereikbaar).

We onderscheiden drie categorieën van woningen:

Damwoningen, op zichzelf staand: die achter en vrij staan van een woning aan de openbare weg (straat). In die categorie worden nog vrijstaande en aaneengebouwde damwoningen onderscheiden;

Damwoningen, in- of aangebouwd: die fysiek onderdeel uitmaken van een straatwoning en niet aan de straat grenzen. Een woning met de ingang in een dam



categorieën van woningen

en die grenst aan de straat is in dit boek dus niet als damwoning beschouwd;

Dijkwoningen aan de (Winter)dijk.

5. Zoeken naar locaties

Er is gekozen voor een empirische, zoekende benadering. De te onderzoeken locaties zijn gevonden door ze op allerlei soorten van historisch en recent (kaart) materiaal en archivalia te traceren.

Daarnaast waren er aanwijzingen uit boeken en persoonlijke herinneringen waaruit bleek dat er ergens sprake kon zijn van een damwoning.

Kadastrale leggers en hulpkaarten gaven in veruit de meeste gevallen het inzicht in ligging, omvang, levensloop en eigendomssituatie van deze woningen. Was het kadaster wel de meest concrete en informatieve bron; niet elke damwoning is er geregistreerd. Vandaar dat andersoortige gegevens, zoals die uit bijvoorbeeld foto's, kranten, rapporten, notulen, verslagen van de Gezondheidscommissies, bouwvergunningen, onbewoonbaarverklaringen, akten en andere



kadastraal minuutplan Baardwijk 1832

stukken bleken, onontbeerlijk waren om een zo groot mogelijke dekking te krijgen.

Desondanks is het mogelijk dat er nog damwoningen zijn geweest waarvan niet op een terugzoekbare wijze blijkt dat ze bestaan hebben. De scheidslijn tussen hoofdbewoning en inwoning is, zowel in bouwkundig als administratief opzicht, dun geweest. Er is uiteraard naar gestreefd een zo compleet mogelijk overzicht samen te stellen.

Het gebruikte kaartmateriaal is het kadastrale minuutplan van 1832 (www.watwaswaar.nl), de kadastrale schattingskaart van 1886 (BHIC), het Waalwijkse uitbreidingsplan van 1929 (SALHA) en diverse kadastrale excerpten bij onbewoonbaarverklaringen en bouwvergunningen (SALHA). De twee laatstgenoemde bronnen leverden ook het materiaal voor de terug gevonden plattegronden van dam- en dijkwoningen.

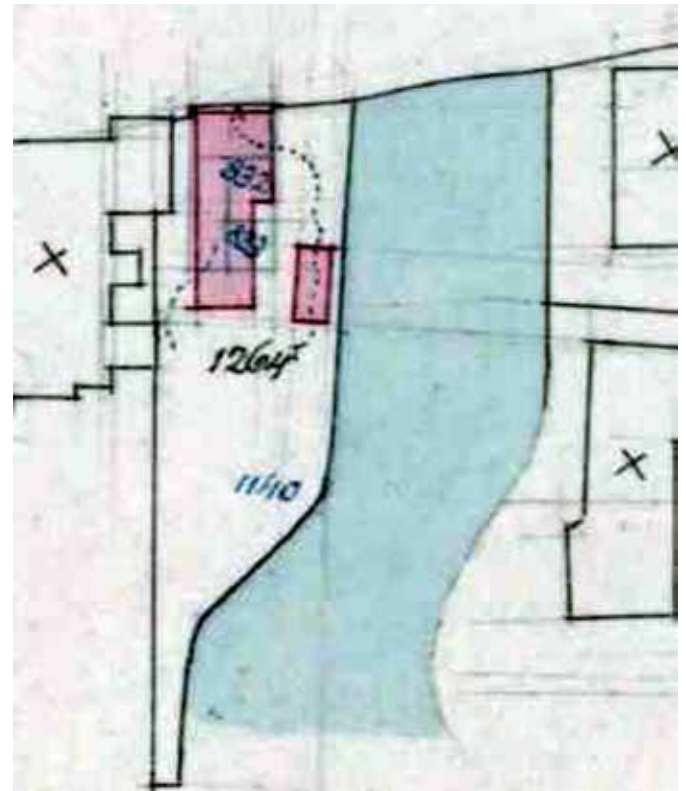
De kaartfragmenten uit 2014 zijn gevormd uit een combinatie van de DKK (Digitale Kadastrale Kaart) en de GBKN (Grootschalige Basiskaart Nederland), beschikbaar gesteld door de gemeente Waalwijk.

Via het programma Kadaster Archiefviewer (BHIC) kon de ruimtelijke en administratieve perceelhistorie worden teruggevonden op kadastrale veldwerken, leggers en hulpkaarten. Zonder toegang tot het

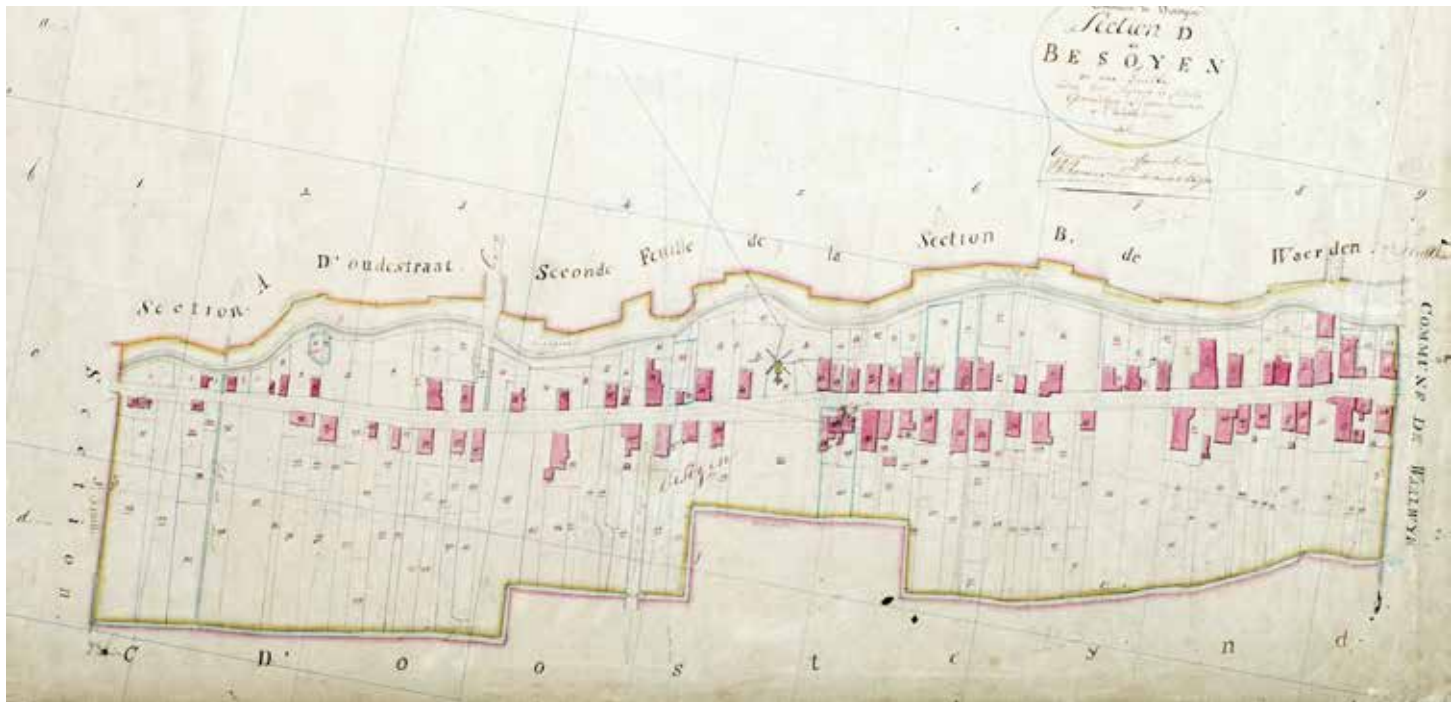
kadastrale archief zou het onmogelijk zijn geweest de informatie voor dit boek te genereren.

6. Het onderzoek

Van alle gevonden woningen zijn de bouwer, de stichtingsdatum, jaar van einde bewoning, bijzonderheden en de eigendomsgeschiedenis teruggezocht. Met het totaal van die gegevens kon vervolgens inzicht



Onderdeel van een kadastrale hulpkaart



kadastraal minuutplan Besoijen 1832

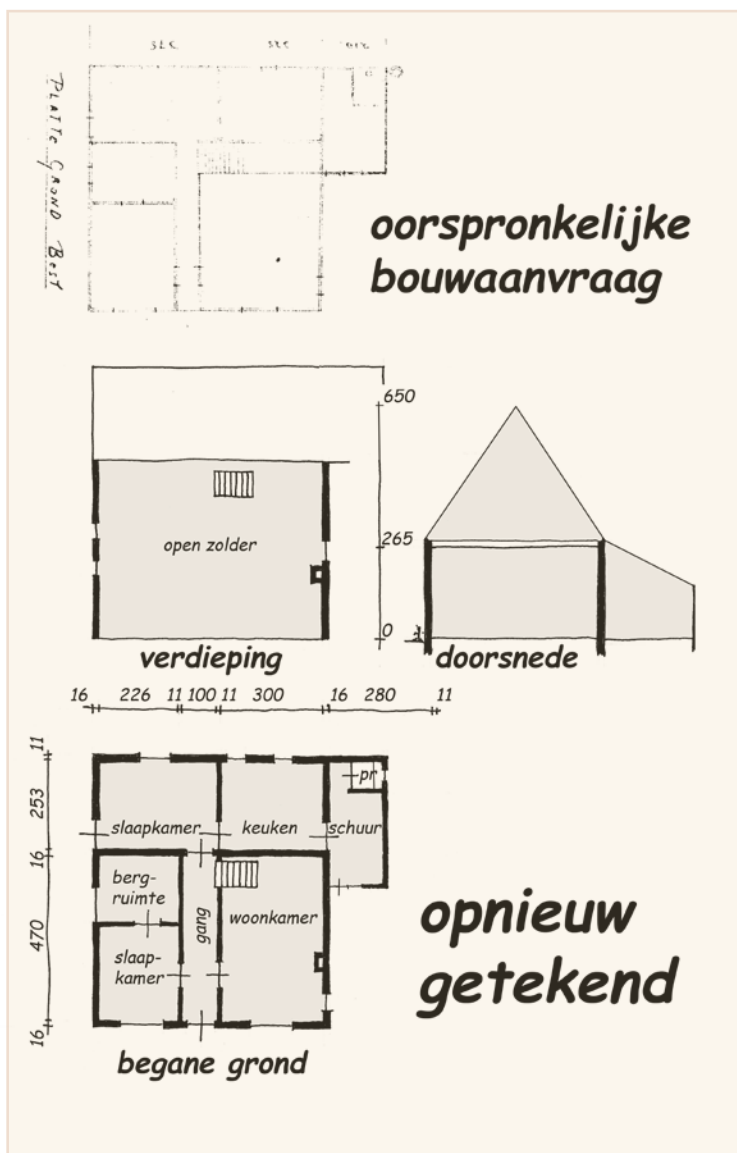
worden verkregen in de geschiedenis van bouw en teloorgang van deze vorm van woningen. Aangevuld met demografische gegevens kon de bouw ervan in een breder perspectief wordt geplaatst.

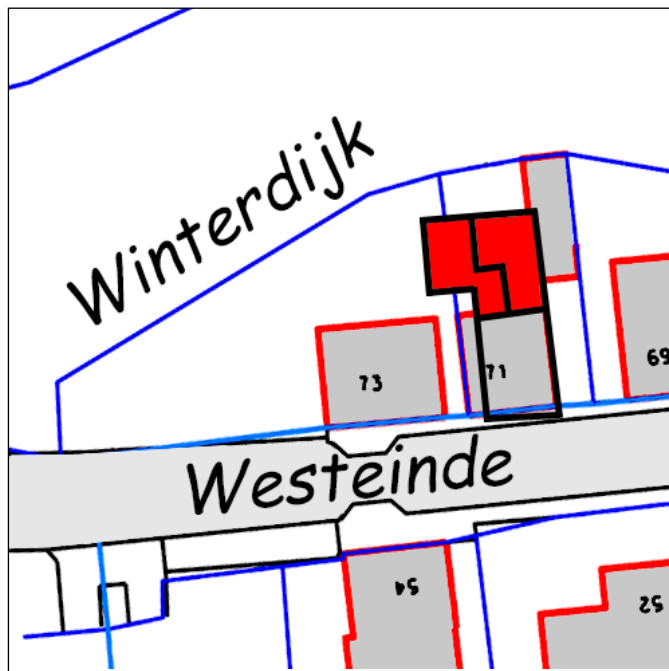
Links: het primaire materiaal uit de archieven is zo divers van uitvoering dat ervoor gekozen is om de meeste tekeningen in dit boek op eenduidige wijze opnieuw te tekenen.

Voor het inventariseren werden openbare archieven en particuliere collecties geraadpleegd en is er inbreng van (familieleden van) oud-bewoners geweest. Deze studie brengt de informatie over de dam- en dijkwoningen in Baardwijk en Besoijen bijeen. Ze is echter meer dan een optelsom van gegevens. Door het verzamelen en koppelen van de informatie ontstond inzicht in de historie en bebouwingsgeschiedenis van deze gemeenten. Ook kon een vergelijking op dit gebied worden gemaakt tussen Baardwijk, Besoijen en Waalwijk.

7. Beeldmateriaal

In dit boek is een scala aan beeldmateriaal weergegeven. Foto's, kaarten en bouwtekeningen uit archieven en particuliere collecties zijn gebruikt en waar nodig bewerkt om een goede presentatie mogelijk te maken. Het bleek dat er van de onderzochte woningen zelf





Verdwenen damwoningen op de kaart van 2014 zijn in rood aangegeven.

nagenoeg geen foto's zijn. Van enkele bekende ensembles die langere tijd hebben bestaan (zoals de Spoor-dam in Besoijen) zijn die er gelukkig wel. Blijkbaar waren de woningen uit dit onderzoek geen aantrekkelijk onderwerp om te fotograferen. In de tweede helft van de 20^e eeuw hebben mensen met gevoel voor historie nog enkele dammen op de foto gezet. Ook bij oud- bewoners is weinig materiaal aangetroffen. Het bronmateriaal is in dit boek verantwoord. Voor de publicatie ervan zijn de gebruiksrechten verkregen. Van alle opgenomen tekeningen, zowel situaties, plattegronden als ontwikkelingsschetsen, is de oriëntatie van het noorden naar de bovenzijde van de pagina. Bij elke beschreven locatie zijn gevoegd een situatie-

tekening (die de locatie in de context van de vroegere tijd weergeeft), een kadastrale situatie uit 1832 (bron: www.watwaswaar.nl), een kadastrale situatie uit 1886 (bron: BHIC, schattingskaart) en de huidige situatie (bron: DKK/ GBKN peildatum 2014). De onderzochte woningen zijn op de situatietekening en op de kaart van 2014 in rood aangegeven; op de oude kadastrale kaarten met een asterisk. Van de nog bestaande panden of situaties is een foto uit 2016 opgenomen. Hoewel zorgvuldig te werk is gegaan, kan het zijn dat niet alle op kaart getekende locaties exact op de juiste plaats zijn weergegeven. De meetverschillen op de kaarten van diverse jaartallen maakten dat gekozen moest worden voor de meest aannemelijke plaats. Verschillen zijn overigens marginaal.

De woningplattegronden, ontwikkelingsschetsen, grafieken, kaarten en situatietekeningen in dit boek zijn, tenzij anders vermeld, van de hand van de auteur. Bij elke locatiebeschrijving staat een nadere bronvermelding.

Bronnen:

Nationaal Archief Den Haag: fragment Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, toegang 4.VTH, inventarisnummer 4056

W.J. Zeeuwen: artikelen over de Baardwijkse overlaat in "Met Gansen Trou" 1977 en 1978

Auteur

www.watwaswaar.nl

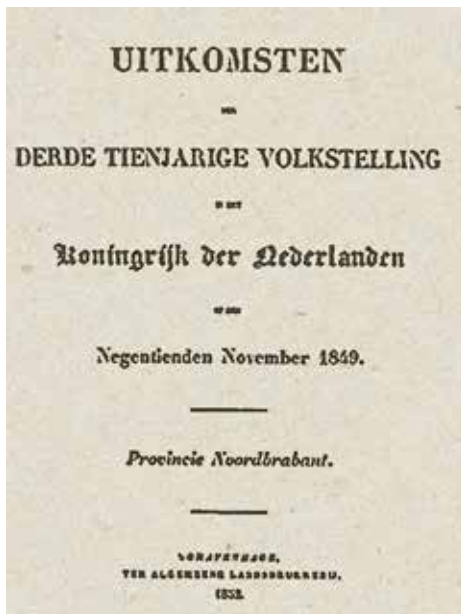
SALHA: bouwvergunningen

III. Ontwikkeling van alle woningen en de bevolking

1. Beschikbaar materiaal en aanpak

De gegevens voor dit hoofdstuk komen uit de volkstellingen die om de tien jaar werden gehouden (met uitzondering van die van 1920, die 11 jaar na die daarvoor kwam).

De gegevens over de onderzochte dam- en dijkhuisjes zelf en hun bouwers zijn de resultaten van het gedane onderzoek.



Volkstelling
1849

De gegevens uit de volkstellingen uit de diverse jaren worden hierna met elkaar vergeleken.

In 1919 is er ook een landelijke woningtelling gedaan. Deze woningtelling kan nog als representatief voor de periode van vóór de woningwet worden genoemd, omdat er in dat jaar in de gemeenten Baardwijk en Besoijen nog geen “sociale” woningen waren opgeleverd. De Woningbouwvereniging Baardwijk werd op 20 november 1919 opgericht; De Besoijense woningbouwvereniging bouwde haar eerste woningen vanaf november 1919. Op de woningtelling van 1919 hadden deze initiatieven nog geen invloed.

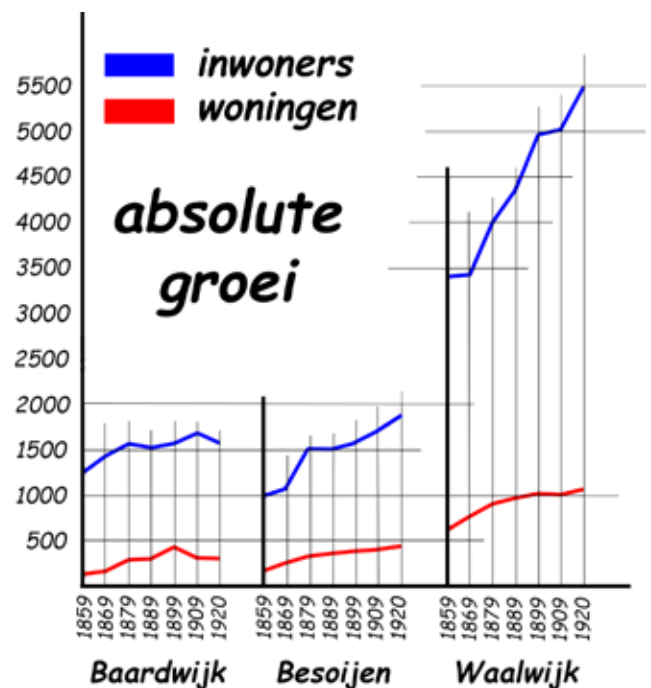
De gegevens uit deze woningtelling geven een kijk op de samenstelling, gebruik en andere kenmerken van de woningen die er toen waren.

De ontwikkeling van bevolking, woningvoorraad en

gemiddelde woningbezetting is verder in een grafiek uitgezet voor zeven decennia van 1859 tot en met 1919. Om te laten zien wat het verschil met de huidige situatie is, zijn ter vergelijking de gelijksoortige gegevens van 2014 (de laatst bekende bij het schrijven van dit onderdeel) ook vermeld.

De gegevens over de dam- en dijkwoningen die onderzocht zijn worden in hoofdstuk IV geanalyseerd en vergeleken met de ontwikkeling van de totale woningvoorraad per gemeente in die periode.

2. Ontwikkeling van alle woningen en de bevolking



Grafiek absolute groei van aantal inwoners en woningen.

De ontwikkeling van 1859 tot en met 1919 van inwoners en woningvoorraad van Baardwijk, Besoijen en Waalwijk wordt in een grafiek en een tabel weergegeven.

De mate van “steilheid” van een lijn in de grafiek geeft aan of een ontwikkeling groter of kleiner is. Een dalende lijn geeft een vermindering aan. In absolute zin heeft

Waalwijk steeds de meeste woningen en inwoners. Baardwijk en Besoijen zitten op een lager niveau, met enkele in het oog springende verschillen qua ontwikkeling. In Baardwijk is er na de eeuwwisseling van een dalend aantal inwoners en woningen sprake. Ook is er al eerder, tussen 1889 en 1899, een dip geweest. De groei van de bevolking bedraagt er in de totale periode slechts 25%.

	Huizen		Inwoners		Gemiddelde woning-bezetting
	Bewoond	% groei	Totaal	% groei	
Baardwijk					
1859	145	0	1284	0	8.86
1869	182	26	1439	12	7.91
1879	336	132	1603	25	4.77
1889	318	119	1585	23	4.98
1899	323	123	1607	25	4.98
1909	337	132	1705	33	5.06
1920	317	119	1605	25	5.06
	Huizen		Inwoners		Gemiddelde woning-bezetting
	Bewoond	% groei	Totaal	% groei	
Besoijen					
1859	135	0	998	0	7.39
1869	243	80	1140	14	4.69
1879	313	132	1507	51	4.81
1889	322	139	1501	50	4.66
1899	336	149	1602	61	4.77
1909	355	163	1712	72	4.82
1920	387	187	1811	81	4.68
	Huizen		Inwoners		Gemiddelde woning-bezetting
	Bewoond	% groei	Totaal	% groei	
Waalwijk					
1859	614	0	3313	0	5.40
1869	664	8	3335	1	5.02
1879	843	37	3998	21	4.74
1889	923	50	4382	32	4.75
1899	1011	65	4927	49	4.87
1909	992	62	5010	51	5.05
1920	1105	80	5498	66	4.98

Tabel aantal woningen, inwoners en gemiddelde woningbezetting.

In Besoijen is sprake van een gestage groei met een opvallende toename van het aantal inwoners tussen 1869 en 1879, die de tien jaren daarna iets afneemt. De bevolkingsgroei in de totale periode bedraagt er 81%. De relatieve groei van het aantal inwoners is vanaf 1859 in de zelfstandige gemeente Besoijen daarmee beduidend groter dan in de zelfstandige gemeente Baardwijk.

In nevenstaande tabel zijn aantallen, gebaseerd op volkstellingen, opgenomen. De gemiddelde woningbezetting geeft aan, hoeveel mensen er gemiddeld in één huis woonden. Opvalt, dat deze in Baardwijk en Besoijen aan het begin van de telling erg hoog was, respectievelijk 8,86 en 7,39. Waalwijk had in 1859 een beduidend lagere gemiddelde woningbezetting. In 1920 was deze voor alle drie de gemeenten teruggebracht tot rond de 5.

3. De opbouw van de hele woningvoorraad

In 1919 werd er een nationale woningtelling gehouden. De volkstelling die normaal gesproken in dat jaar gehouden zou worden schoof een jaar op. De gegevens uit die woningtelling van 1919 geven inzicht hoe de woningvoorraad toen was opgebouwd. Dat inzicht is interessant omdat daarin een relatie kan worden gelegd met het fenomeen “werkmanswoning”. Daarmee wordt een woning bedoeld, speciaal gebouwd voor huisvesting van arbeidersgezinnen. Voor een deel bestonden die uit rijtjes damwoningen.

Zoals gezegd, is er in Baardwijk en Besoijen eind 1919 nog geen invloed van sociale woningbouw volgens de woningwet op de totale woningvoorraad. De gegevens voor deze woningtelling zijn in het najaar van 1919 verzameld.

Het beeld dat de woningtelling 1919 geeft mag daarom representatief genoemd worden voor de opbouw van de woningvoorraad van vóór de woningwet, toen woningen enkel nog door particulieren werden gebouwd.

Te zien is dat een groot deel van de woningvoorraad

Aard van de woning	Aantal	Bewoond door de eigenaar	Bewoond door een huurder	Niet bewoond
<i>Mét nering of bedrijf</i>				
Baardwijk	118 35%	79 23 %	39 12%	0
Besoijen	81 23%	53 15%	28 8%	0
<i>Zonder nering of bedrijf</i>				
Baardwijk	196 59%	35 10%	158 47%	3
Besoijen	258 73%	58 16%	198 56%	2
<i>Vrije dienstwoningen</i>				
Baardwijk	20 6%			
Besoijen	13 4%			
<i>Onbewoonbaar verklaard</i>				
Baardwijk	1 bewoond	Verdeling woningvoorraad 1919 naar aard, absoluut en in percentage van de totale woningvoorraad in Baardwijk, resp. Besoijen In Baardwijk waren 5; in Besoijen 4 woningen eigendom van werkgevers.		
Besoijen	1 onbew.			
<i>Totaal</i>				
Baardwijk	335 100%			
Besoijen	353 100%			

Tabel opbouw van de gehele woningvoorraad in 1919 voor Baardwijk en Besoijen.

of bedrijf waren dan in Besoijen. De “neringdichtheid” in Baardwijk was blijkbaar groter. Het onderzoek uit 1919 maakt vervolgens een interessante onderverdeling van de woningen zonder nering of bedrijf naar welstandklasse van de bewoners. Die klassen zijn bepaald op de door de bewoner op te brengen huurwaarde (wat niet betekent dat deze allemaal verhuurd werden, er werden er ook door eigenaars bewoond). De klasse van arbeiderswoningen bedroeg die met een huurwaarde tot fl. 3,25 en

in beide plaatsen uit bedrijfswoningen bestaat. Dat is in vergelijking met vandaag best veel en kan worden verklaard omdat er in die tijd op kleinschalige wijze veel ambachten en neringen als agrariër, slager, bakker en horeca werden uitgeoefend. Die neringen kwamen meerdere malen voor in beide gemeenten. Dat verschijnsel werd versterkt doordat het protestante en katholieke deel van de bevolking veelal hun “eigen” winkeltjes had. Ruim de helft van de bedrijfswoningen werd bewoond door de eigenaar.

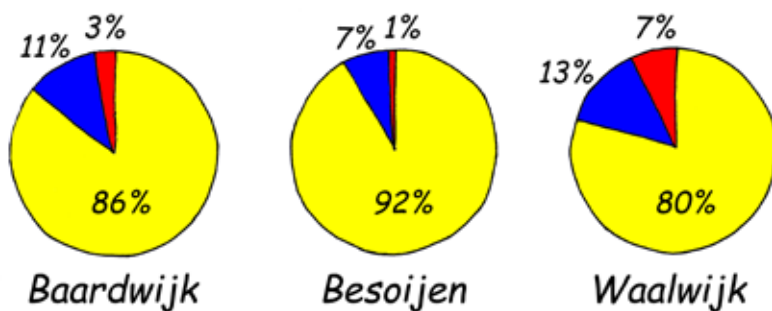
Het grootste deel van de woningvoorraad bestond uit woningen die geen bedrijfswoning waren en waarvan het merendeel werd verhuurd.

Opvallend verschil is dat er in Baardwijk, zowel absoluut als relatief, er meer woningen met nering

voor middenstandwoningen tot fl. 6,73 per week. Voor de woningen van “meergegoeden” werd geen maximum gehanteerd.

Zie de grafiek “woningen naar welstandklasse”.

Uit de woningtelling 1919 blijkt verder dat er in Besoijen absoluut en relatief gezien meer arbeiderswoningen stonden dan in Baardwijk. Uit die gegevens blijkt ook dat de huurwaarde van de arbeiderswoningen in Besoijen gemiddeld lager was dan van die in Baardwijk. Daaruit kan worden afgeleid dat de Besoijense arbeiderswoningen over het algemeen van mindere kwaliteit, omvang of situering (kenmerkend voor de huurwaarde) waren dan die in Baardwijk.



Grafiek verdeling van de hele woningvoorraad naar welstandklasse.

woningen naar welstandklasse in 1919
■ arbeiders ■ middenstanders ■ meergegoeden

IV. Ontwikkeling van alleen de dam- en dijkwoningen

1. Begrip dam- en dijkwoning

Damwoningen zijn woningen die niet rechtstreeks op de openbare weg ontsloten zijn en er ook niet aan grenzen.

Een dam was een onverhard particulier pad dat tussen twee panden loopt om het achtergelegen erf te ontsluiten. In dit boek worden ook de weinige woningen die op een openbare zijweg (in de vroegste periode ook smal en onverhard) ontsloten waren, als zodanig beschouwd.

In Baardwijk en Besoijen gaat het niet alleen om kleine huisjes, zoals in Waalwijk het geval was. In deze twee plaatsen kwamen ook enkele grote woningen (boerderijen) voor die via een dam ontsloten werden. Ook die zijn zodanig aangemerkt.

Dijkwoningen zijn woningen die gelegen zijn onder tegen de Winterdijk. Meestal zijn ze via de Winterdijk ontsloten. Het betreft in alle gevallen van oorsprong kleine behuizingen.

2. De begin- en eindsituatie van het onderzoek.

De begindatum van het onderzoek is het jaar 1832, toen de eerste kadastrale kaart (het minuutplan met de daarbij horende beschrijving in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel) is gemaakt. Daaruit blijkt, dat er ook in 1832 al dam- en dijkwoningen waren.

In Baardwijk ging het om 22 damwoningen en 5 dijkwoningen.

In Besoijen stonden er toen 2 damwoningen. Er waren daar nog geen dijkwoningen.

Uit de waterschapsarchieven blijkt niet van enige bemoeienis van de besturen van de binnenpolders met de bouw van dijkwoningen. In Waalwijk was dat wel zo. In totaal zijn er in Baardwijk 128 damwoningen en 36 dijkwoningen gevonden. In Besoijen bedroeg het aantal gevonden damwoningen 158 en dijkwoningen 5. In 2014, de eindsituatie van het onderzoek, zijn er nog maar enkele van dit soort panden bestaand.



Wanneer damwoningen niet meer bewoond werden kregen ze soms de functie van opslagruimte of werkplaats. Dit huisje aan de Veldsteeg in Baardwijk was in gebruik bij Frans Pullens, die er dieren prepareerde en er huiden looide.

Soms, sterk verbouwd en van allerlei gemakken voorzien, nog als woning in gebruik; andere zijn bedrijfspanden geworden, onbewoond of slechts nog als bouwsporen in een groter pand aanwezig. In Baardwijk gaat het om 14 nog bestaande woningen, in Besoijen om 5. Van de nog bestaande dam- en dijkwoningen is bij de desbetreffende locatiebeschrijvingen een foto van de huidige toestand opgenomen.

3. Dam- en dijkwoningen verdeeld naar categorie.

De hier genoemde aantallen zijn het resultaat van tellingen van het aantal woningen dat op de gevonden locaties is aangetroffen. Stond er een woning die is gesloopt en daarna vervangen door een of meer andere, dan tellen zowel die eerste als de volgende mee. Immers, ze hebben bestaan en krijgen dus een plaats in het overzicht.

Woning-categorie	Bij een straatwoning aan- of ingebouwd	Vrijstaand		dijkwoning
		Enkele woning	In een rijtje of blok	
Baardwijk	48	23	57	36
Besoijen	98	14	46	5

Tabel categorieën onderzochte woningen.

Anders dan in Waalwijk is er in Baardwijk en Besoijen meer sprake van op zichzelf staande damwoningen. In enkele gevallen gaat het om grotere, van de straat af gelegen boerderijen. In Baardwijk komen opvallend meer op zichzelf staande dam- en dijkwoningen voor. Opmerkelijk is dat in die gemeente damwoningen zich op enkele plaatsen in een cluster op een perceel bevinden, alsof dat perceel is uitgepond aan familie of anderen, die er dan een vrijstaand huisje bouwden. Maar het is ook mogelijk dat die clusters ontstonden als vervanging van een locatie aan de straat, wanneer die na een dijkdoorbraak door het water was weggevaagd. In de categorie aan- of ingebouwd bevinden zich diverse grotere boerderijen die, doordat een deel van het voorhuis is afgesplitst (mogelijk om als huisvesting voor de ouders te dienen) een grote damwoning is geworden.

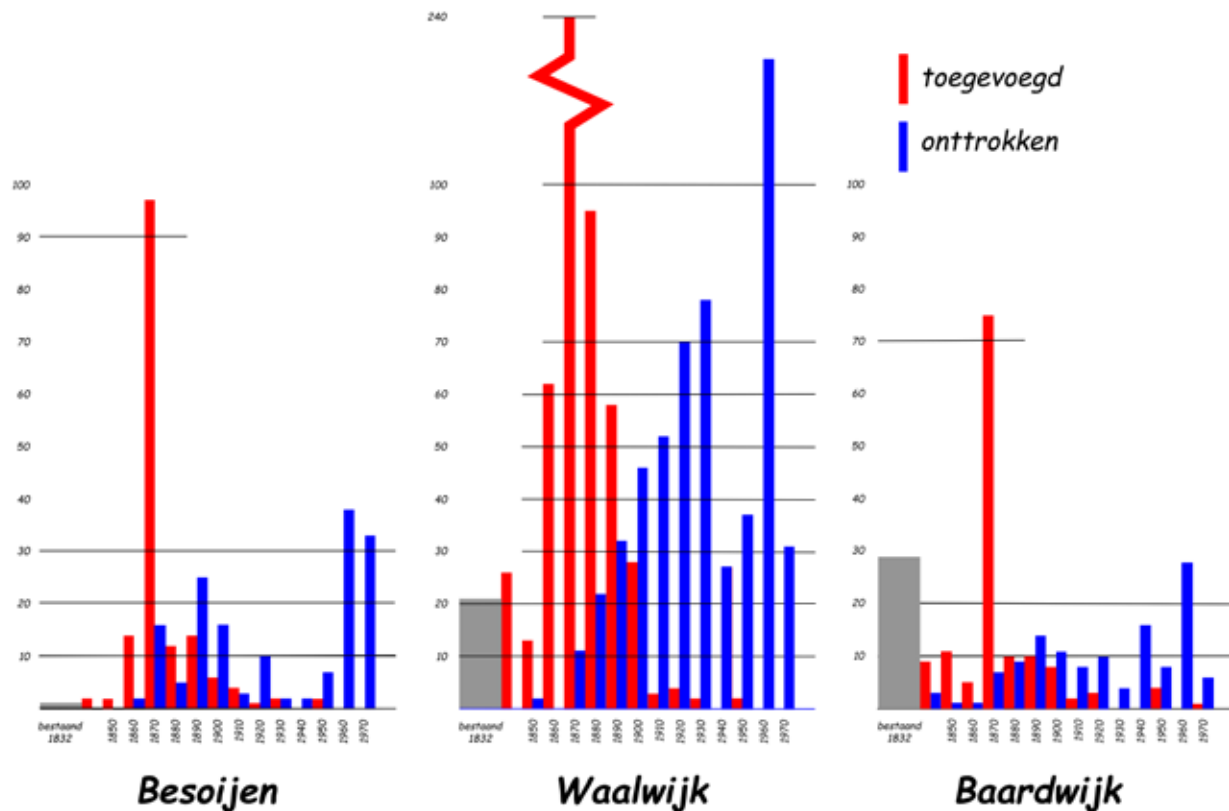
4. Ontwikkeling van de dam- en dijkwoningen.

De in dit boek vermelde gegevens over de jaartallen van bouw, beëindiging bewoning en sloop zijn voor het grootste deel afkomstig uit kadastrale gegevens. Op de kadastrale leggers en hulpkaarten wordt het dienstjaar van de registratie vermeld. Dat gebeurde doorgaans in het jaar na de feitelijke handeling. In dit boek is daarom het jaar vóór het dienstjaar gehanteerd. Er moet echter rekening worden gehouden met de omstandigheid dat het kadaster een “lijdend” systeem is. Dat wil zeggen dat registratie plaatsvindt nadat van een mutatie kennis, of opdracht tot inmeting, gegeven is. De kennisgeving gebeurde bij inschrijving van de notariële akte (bijvoorbeeld bij eigendoms-overdracht). Zowel overheden als particulieren waren opdrachtgevers voor kadastrale hermetingen, wanneer daar aanleiding toe bestond.

Gevolg is dat de gecorrigeerde kadastrale tijdsgegevens niet altijd exact ook de vestiging van een feit aangeven; er moet rekening gehouden worden met een zekere marge. In enkele

gevallen zijn de (meer correcte) data van de notariële akte aangehouden. Verder zijn relevante jaartallen geput uit gemeentelijke besluiten, bouwverordeningen en incidenteel archiefmateriaal dat voorhanden bleek (bijvoorbeeld een opdracht tot sloop).

De ontwikkeling van dam- en dijkwoningen is door de jaren heen beslist niet gelijkmatig verlopen, zie daarvoor de grafieken. De rode kolommen geven de stichting van dam- en dijkwoningen in opeenvolgende tienjaarlijkse perioden aan. In absolute aantallen spant Waalwijk de kroon. De ontwikkeling van dit soort woningen door de jaren heen toont in de drie gemeenten een vergelijkbaar beeld. Een stijgende groei, die na 1880 taant om na 1910 nagenoeg stil te vallen. In Besoijen is het bouwen van dam- en dijkwoningen later begonnen dan in Baardwijk en Waalwijk.



Grafiek toevoeging en onttrekking van dam-en dijkwoningen aan de woning voorraad.

Bij het onderzoek in Waalwijk bleek van een ontwikkeling die overeenkomsten vertoonde met de ontwikkeling van de belangrijkste economische activiteiten daar: de opkomst, groei en stabilisatie van de schoen- en lederindustrie. In Baardwijk en Besoijen is de ontwikkeling van damwoningen enigszins vergelijkbaar.

Een mogelijke verklaring voor het al in 1832 grote aandeel dam- en dijkwoningen in Baardwijk is de geologische situatie. In Baardwijk hebben vóór 1832 veel dijkdoorbraken plaats gevonden. De woningen die daarbij vernield werden, konden niet op dezelfde plaats worden teruggebouwd omdat daar wielen waren ontstaan. Tegen de (herstelde) dijk en achter gespaarde bebouwing werd dan nog wel plaats gevonden. Ook was het niet mogelijk op de plaatsen waar wielen lagen, huizen te bouwen.

Het piekende aantal dam- en dijkwoningen dat in de periode 1869- 1879 is gebouwd concentreert zich volgens de kadastrale gegevens in het jaar 1878. Dit was het jaar, voorafgaande aan de nieuwe wet op de

grondbelasting van 25 april 1879. Het is heel wel mogelijk dat de controleurs van de grondbelasting en het kadaster er al eerder op uit trokken om nieuwe schattingen te maken en dat daarbij alle in het veld gebleken mutaties zijn geregistreerd. Daarom is het niet uit te sluiten dat een aantal van de damwoningen uit die periode al eerder zijn gebouwd. De piek van 1878 zal dan iets minder hoog zijn en “uitgesmeerd” moeten worden over eerdere jaren. Het is overigens ook fysiek nauwelijks voorstelbaar dat het grote aantal huisjes in zo korte tijd gebouwd werd. Zowel de beschikbaarheid van bouwmaterialen en vaklieden lijkt daarmee niet te kunnen sporen.

In deze grafiek is de onttrekking van de dam- en dijkwoningen aan de woningvoorraad gevisualiseerd met de blauwe kolommen. De gegevens hierover waren een stuk moeilijker te achterhalen omdat vanaf ongeveer 1925 de kadastrale registratie anders is opgezet. Veel van de informatie over het verdwijnen van huisjes is afgeleid van bouwvergunningen en uit mondelinge overlevering verkregen. Maar de

tendensen zijn duidelijk. Naast ontwikkeling is vanaf ongeveer 1880 al het verdwijnen van damwoningen aan de orde. We zien dat versterkt in de periode vanaf 1900, wanneer (in 1901) de woningwet van kracht wordt en de gemeenten bouwverordeningen vast stellen. Door de daarin gestelde eisen neemt de animo om als particulier huisjes te bouwen sterk af; een effect dat versterkt wordt door de activiteiten van de Baardwijkse en Besoijense woningbouwverenigingen vanaf ongeveer 1920, die dat tot hun business maken. In de jaren daarna, wanneer Baardwijk en Besoijen tot de gemeente Waalwijk zijn gaan behoren, neemt het verdwijnen nog wat toe door de verplichting deze huisjes alsnog te voorzien van voldoende goede privaten, hemelwaterafvoer en veilige schoorstenen. Vanaf 1960 worden in Baardwijk en Besoijen veel van de dan nog resterende dam- en dijkwoningen aan de bewoning onttrokken en gesloopt. Dat is te verklaren door actieve sanering als voortvloeiende van uitbreidings- en inbreidingsplannen, maar ook uit het niet meer economisch en maatschappelijk rendabel zijn van het handhaven van deze panden voor bewoning.

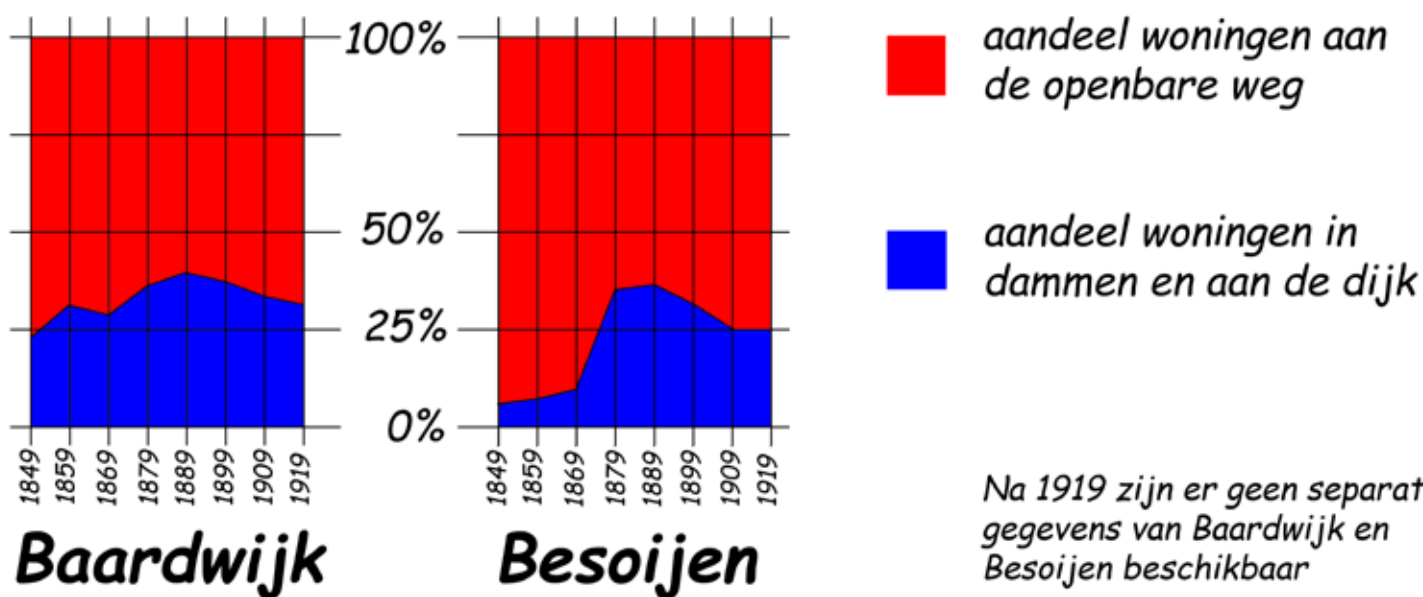
Aandeel dam -en dijkwoningen: grafiek dam -en dijkwoningen in relatie tot woningen aan de openbare weg.

5. Aandeel dam- en dijkwoningen op de totale woningvoorraad

Uit de vergelijking van het aandeel van de hier onderzochte dam- en dijkwoningen op de gehele woningvoorraad blijkt dat er in Baardwijk al langer een traditie heerst van het hebben van dit soort woningen.

In Besoijen neemt dit aantal pas vanaf 1879 toe. Daar valt uit af te leiden dat de toename daar vooral het gevolg zal zijn aan de behoefte aan huisvesting voor werklieden in de huis- en fabrieksnijverheid.

Het grootste aandeel in beide plaatsen is te vinden rond 1889, wanneer ruim 35% van de woningvoorraad bestaat uit dit soort woningen. In Waalwijk lag dat toen op bijna 50%. Na 1919 is de grafiek niet doorgetrokken, omdat in 1922 de gemeenten Baardwijk, Besoijen en Waalwijk zijn samengevoegd en er sindsdien geen afzonderlijke cijfers van de voormalige gemeenten beschikbaar zijn. Als gevolg van het afnemende aantal dam- en dijkwoningen en een toename van het totale aantal woningen is het aandeel van de eerstgenoemde groep in 1919 dalend en zal gedurende de jaren daarna verder dalen. Rond 1970 is het nulpunt benaderd. De periode van dam- en dijkwoningen is (op enkele, ook recent gebouwde uitzonderingen na) voorbij!



Aantal bouwers	Van één tot 6 huisjes	Van 6 tot 11 huisjes	Van 11 tot 16 huisjes	Van 16 tot 21 huisjes	Van 21 tot 23 huisjes
Baardwijk	75	2	Geen	Geen	Geen
Besoijen	59	5	Geen	Geen	Geen
Waalwijk	115	15	7	3	2

Tabel relatie aantal bouwers en door hen gebouwde huisjes in de onderzoeksperiode.

6. De bouwers van dam- en dijkwoningen

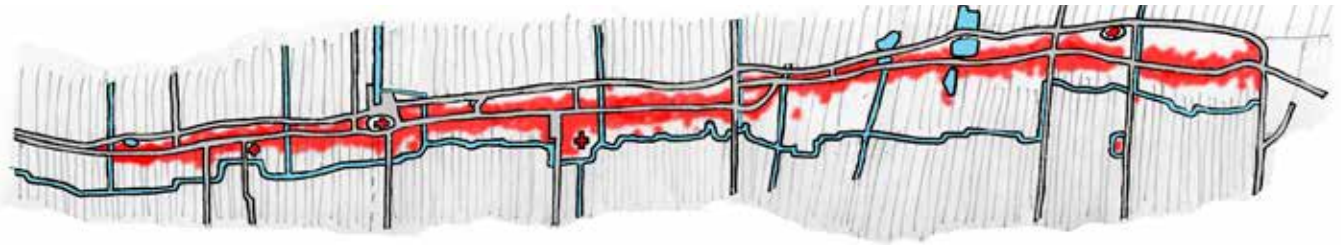
Er wordt wel verondersteld, dat maatschappelijke instellingen (vanuit ideële doelstellingen) en bedrijven (om praktische en soms maatschappelijke redenen) in de 19e eeuw de volkshuisvestingopgave op zich namen. Dat is slechts ten dele waar. Particuliere huisjeseigenaren speelden daar ook hun partij mee. In Baardwijk en Besoijen zijn de bouwers van damwoningen, zoals in Waalwijk het geval was, nagenoeg allen kleine middenstanders. Van de meeste van de in de onderzoeksperiode gebouwde huisjes is de bouwer bekend. Ze zijn in Baardwijk door in totaal 77 initiatiefnemers gerealiseerd, gemiddeld nog geen twee per bouwer. In Besoijen door in totaal 64 initiatiefnemers, gemiddeld 2,5 per bouwer. In de tabel is het aantal huisjes en het aantal mensen dat dit soort huizen bouwde weergegeven. Daaruit blijkt dat het vooral de “kleine” bouwers waren, die in totaal

de meeste dam- en dijkhuisjes hebben gebouwd. Wie waren die kleine bouwers? Het waren middenstanders met diverse eigen bedrijfjes of neringen. De beroepen die daarbij in Baardwijk het meeste voorkomen zijn schoenmaker en landbouwer. In Besoijen zijn dat schoenmaker en looier. In mindere mate dan deze drie beroepsgroepen zijn bakkers, slaggers, timmerlieden, hebergiers en anderen (ook de pastoor en dominee) bouwer van dam- en dijkwoningen geweest. Daarbij valt op dat er ook weduwen bouwer waren. Mogelijk was dat om zo via huurinkomsten een middel van bestaan te hebben na het overlijden van de mannelijke partner die de broodwinner was. Bij de beschrijving van de locaties in hoofdstuk VI en VII worden steeds de namen en beroepen (bron: kadastrale leggers), van bouwers vermeld.

Bronnen:

SALHA: beeldbank waa 43075,
auteur

V. Woning en woonomgeving



Baardwijk, Besoijen en Waalwijk vormen een aaneengesloten lint. Hier de situatie rond 1830.

1. Morfologie en ruimtelijke ontwikkeling

Baardwijk, Besoijen en Waalwijk vormen in aanleg een gelijksoortige aaneengesloten lintbebouwing langs de weg van Geertruidenberg naar Den Bosch. In het begin van de onderzoeksperiode (1832) blijkt van kleine morfologische (vormkundige) verschillen tussen de drie gemeenten. Die kunnen verklaard worden door verschil in ontwikkeling in de tijd, en ook door de verschillende eigenschappen van de ondergrond.

Verskil door de ontwikkeling in de tijd is bijvoorbeeld de sterkere verstedelijking en dichtheid van bebouwing van Waalwijk als gevolg van haar toen al centrale functie in de regio. De eigenschappen van de ondergrond, zoals lagere ligging en aanwezigheid van veel wielen, maken dat in Baardwijk meer bebouwingsruimte werd gevonden langs de dijk en in clusters op de zich naar het zuiden uitstreckende percelen. Mogelijk zijn die clusters er een gevolg van dat oorspronkelijke bebouwing in het lint bij een dijkdoorbraak werd weggespoeld en niet op de ontstane wiel kon worden herbouwd.

In Baardwijk is, vanaf het Hoekeinde tot de huidige Baardwijkse straat, de ligging van de Lunt twee keer zo zuidelijk dan elders. Met als gevolg grote huispercelen van agrarische bedrijven en relatief veel ruimte om woningen verder van de straat af te bouwen.

Verder zien we het verschijnsel dat ten zuiden van het lint, op enige afstand van de doorgaande weg, grote boerderijen stonden. Aan het begin van de onderzoeksperiode (1832) is daarvan voornamelijk in Baardwijk nog sprake. Ook in Waalwijk is die situatie, maar in

mindere mate, terug gevonden. In Besoijen is pas later sprake van bebouwing ten zuiden op afstand van het lint.

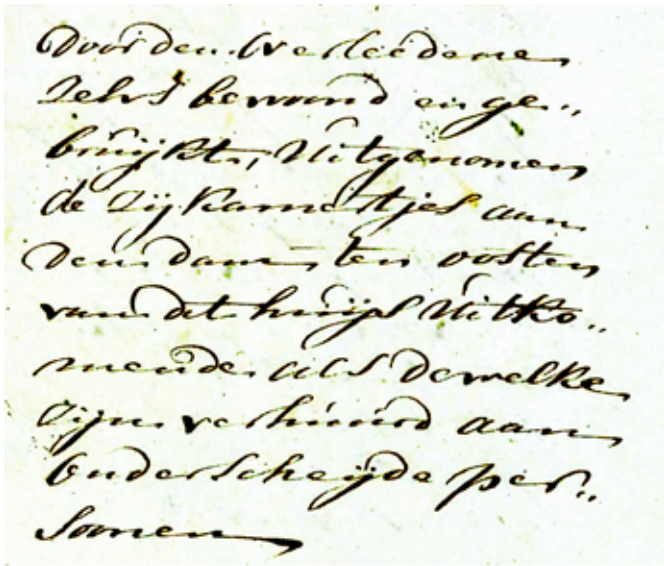
Vanaf 1920 zijn in alle drie de gemeenten stedelijke uitbreidingen geweest. In Baardwijk en Besoijen in eerste instantie nog langs bestaande paden en wegen (Baardwijksestraat en Besoijensestraat), haaks op het lint. Zowel in Baardwijk en Besoijen zijn de grootschalige uitbreidingen met woon- en werkgebieden van na 1960. Wanneer het gaat over de aard van de gevonden dam- en dijkwoningen dan is een kenmerkend verschil dat alleen in Waalwijk rijtjes met damwoningen het meest voor komen. Deze werden uitsluitend voor huisvesting van arbeiders gebouwd. In Besoijen komt die bouwvorm minder, en in Baardwijk nog minder voor. Vooral in Baardwijk werden dam- en dijkwoningen in veel gevallen door individuele personen voor zelfbewoning gebouwd.

2. Vroegere woonvormen

We kunnen ons vandaag nauwelijks nog voorstellen hoe mensen vroeger woonden. Of we moeten naar achtergebleven woonomstandigheden in verre landen kijken.

Met uitzondering van enkele gesplitste grotere panden, waren de woningen die in dit boek besproken worden over het algemeen klein, van slechte materialen gebouwd en hadden weinig of geen eigen buitenruimte. Bewoning van een deel van een groter pand van een andere eigenaar was al langer gangbaar. De manier waarop dat gebeurde was dikwijls primitief. In enkele gevallen bleven eigen voorzieningen als privaat en keuken achterwege. Vergelijkbaar met

de benaming ervan in grotere steden, werden deze woonplekken soms (in het bijzonder in Baardwijk) “kamer” genoemd; te vergelijken met bijvoorbeeld de “cameren” die uit Den Bosch bekend zijn.



Door den overleedene
zels bewoond en ge-
bruikt, uitgenomen
de zijkamertjes aan
den dam, ten oosten
van dit huys uitkomende
als dewelke
zijn verhuurd aan
onderscheijde personen.

Uit het testament van Simon Daniël Corné,
gepensioneerd luitenant te Waalwijk, dd 7-7-1801

Er staat:

“Door den overleedene zels bewoond en gebruikt,
uitgenomen de zijkamertjes aan den dam ten
oosten van dit huys uitkomende als dewelke
zijn verhuurd aan onderscheijde personen”.

Beschrijving van zijkamertjes in een Waalwijkse dam uit
1801

Van dit soort woningen zijn enkele beschrijvingen gevonden. Een uit 1801 (Waalwijk, zie de afbeelding) en twee uit Baardwijk (voor de ene zie het kader in dit hoofdstuk en voor de andere de beschrijving in hoofdstuk VI van locatie Baardwijk ZO 07). Die laatste twee beschrijvingen geven ook een kijkje in het interieur van dit soort woningen. Verder zijn er veel krantenartikelen over branden in huizen waaruit blijkt dat in een pand meerdere gezinnen waren gehuisvest.

De secretaris van de Baardwijkse woningbouwvereniging schreef dit verhaal bij het 25-jarig bestaan ervan:

“Het was in den eersten tijd na den Wereldoorlog 1914- 1918, dat in onze toenmalige gemeente Baardwijk, evenals in zoovele andere gemeenten, zich sterk

deed gevoelen het gebrek aan woningen, speciaal goede arbeiderswoningen. En dit was geen wonder. Op de eerste plaats had de woningproductie eenige jaren nagenoeg stil gestaan als gevolg van de duurte en schaarschte aan bouwmaterialen door den oorlog. Bovendien echter waren vele arbeidersgezinnen in de laatste oorlogsjaren en daarna in een beteren doen gekomen en toonden een neiging om hunne armzalige, onvoldoende en vaak ongezonde, woningen te verwisselen tegen een meer moderne, hygiënische, woning. De woningen toch van deze menschen waren betrekkelijk veel zogenaamde “damwoningen”, dat zijn nevenwoningen in een pand, met den ingang bezijden het huis, in den “dam”. Soms waren (en zijn) deze woningen geheel afgescheiden van die van den hoofdbewoner van het huis en met een afzonderlijk keukentje of iets, dat daarvoor moet doorgaan, een pomp of aansluiting op de waterleiding en een privaat. Dikwijls missen deze neven- woningen echter een of meer van deze zaken. Men kent hier dan ook woningen zonder keuken. De bewoners hebben dan vaak het mede- gebruik der keuken van den hoofdbewoner. Hetzelfde kan voortkomen ten opzichte van pomp of waterleiding en soms ook ten opzichte van het privaat. Woningen geheel zonder keuken komen voor.

Het komt ook voor, dat verschillende “damwoningen” in een huis aanwezig zijn en ook treft men neven- woningen aan, vooral in boerenhuizen, die het voorste gedeelte van het huis omvatten, namelijk de voorkamer met- aan den anderen kant van den gang, indien aanwezig- het kleine kamertje of “opkamer” (boven den kelder). Deze laatste woningen deelen dan de keuken met den hoofdbewoner.

Een andere groep arbeiderswoningen werd en wordt nog gevormd door goedkoop gebouwde, meer oudere, op zichzelf staande woningen. Vele daarvan staan in de Groote straat (in 1920 nog de eenige straat in Baardwijk), verschillende echter ook los in de “dammen”, achter de huizen der Groote straat of aan den Dijk. In het algemeen zijn deze van het volgende type: 2 vertrekken beneden, alsmede een keukentje aan

het einde van den gang; boven een open zolder, vaak niet onderschoten ofwel met riet. Dit is het type der woning voor de arbeidende klasse hier, dat het meest voorkwam tot het kort en dat dateerde van de vorige eeuw. In deze en in al de vorige beschreven woningen kwamen tot plm. 1925 bijna uitsluitend bedsteden voor, voor slaapgelegenheid.

Tot ongeveer dat jaar waren ook in die woningen de muren nog niet behangen, doch wit gekalkt. Alleen in de woonkamer zag men hier en daar behang. Het keukentje is in de zoeven bedoelde losstaande woningen slechts een verbreding aan het einde van den gang, welke verbreding uitvalt ten nadeele van de ruimte der achterkamer. Soms is de keuken ondergebracht in een aanbouwtje achter het huis.

Voor al deze aanbouwtjes zijn dikwijls vreeselijk vochtig, als gevolg van de slechte fundeering en onderbouw, trasraam inbegrepen. Ook de woningen zelf zijn bijna alle min of meer vochtig door de omstandigheden, alsmede door doorslaande muren.

Zooals gezegd waren dit in hoofdzaak de woningen der arbeiders hier tot 1920. Na 1900 en vooral juist vóór den oorlog waren er hier en daar iets betere woningen gebouwd. Een blok van vier aaneengebouwde woningen aan het Hoogeinde, staande schuin tegenover het bezit der vereeniging, is een voorbeeld daarvan. Deze woningen zijn reeds beter gebouwd en minder vochtig, doch ze hebben ook nog bedsteden en een open zolder. Deze laatste is evenwel reeds behoorlijk onderschoten met planken.

Het type der arbeiderswoningen, was en is hier veelal het z.g. dwarshuis, d.i. een huis zonder verdieping met zadeldak, dat parallel loopt aan den weg, dus niet loodrecht daarop staat, zoals het geval is met de grootere huizen. Evenwel komen ook voor kleine huizen met zadeldak loodrecht op de straat. De gevel is dan vaak een siergeveltje van omstreeks 1900 met bovenaan ter weerszijden van de breede lijst der dakgoot een afronding binnenwaarts tot ter hoogte van de zoldering”.

— In den nacht van den 27 der vorige maand is in de gemeente Waalwijk in het huis van Sison van der Ploeg brand ontstaan, welke zondag toensam dat hetzelfde met oognoog al de zich daarin bevindende huizenbelen met dat van nog 4 andere huizen, die in hetzelfde woonden, niettegenstaande

1833 1 huis
5 gezinnen

BAARDWIJK, 3 Mei. Er is heden nacht ten I ure alhier brand ontstaan, welke gelukkig ontdekt werd door eenen jongeling, die zich naar buiten begeven moest. Datzelf is ontstaan in eene varkenskooi, en sleepte in korte oogenblikken het huis en de meubelen van drie huisgezinnen mede. Door de pogingen van Baardwijks en Waalwijks

1844 1 huis
3 gezinnen

Heden morgen, circa half tien ure, ontstond er brand ten huize van de weduwe J. Roum, te Bezoijen. In minder dan twee uren lag het gebouw, dat voor vijf jaren is opgetrokken, als zijnde toen afgebrand geweest, in de asch. Hetzelve werd door drie huisgezinnen bewoond. Het huis met de inboe-

1845 1 huis
3 gezinnen

Ditmaal was het de gemeente Baardwijk, welke het bouwel was van eenen brand, die gisteren nacht omstreeks 12 ure uitgebarsten, een huis, door zes onderscheidene huisgezinnen bewoond, met al den inhoedel en voorraal binnen korte

1845 1 huis
6 gezinnen

— Men schrijft uit Waalwijk, dat II. zaterdag aldaar wederom brand is geweest. Er zijn twee huizen (waarin acht woningen) in asch gelegd. Er waren 5 à 6 brandspuit-

1846 2 huizen
8 gezinnen

— In den nacht van den 1sten dezer ontstond te Bezoijen bij den broedbakker Brak brand, die zoo hevig toensam dat het vuur zich binnen weinige oogenblikken een de behoudende huizen mededeelde en in niet toe 19de 5 huizen met ongeveer 20 huisgezinnen in de asch legde.

1856 5 huizen
20 gezinnen

Beide gedorschte rogge, haver en stroo. Beide huizen werden door zes à zeven huisgezinnen bewoond; had

1856 2 huizen
6 à 7 gezinnen

Eergisteren-namiddag brak te Bezoijen een felle brand uit, die in korten tijd twee huizen, door zes gezinnen bewoond, in asch legde. De schade is vrij aan-

1891 2 huizen
6 gezinnen

Het huis, op den hoek van de Bezooien-sche Steeg, behoorende aan de weduwe A Brokken en bewoond door vijf huisgezinnen en waarin tevens eene timmermansaffair

1892 1 huis
5 gezinnen

Enkele voorbeelden waaruit blijkt dat er veel huizen door meerdere gezinnen werden bewoond

Bron: krantenarchief DELPHER en SALHA

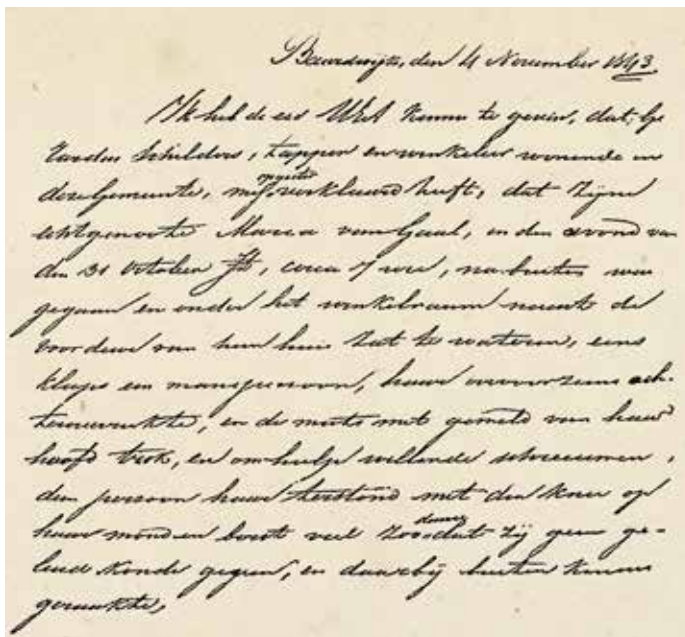
3. Sanitaire voorzieningen

We moeten ons daar in de 19e en een groot deel van de 20e eeuw niet veel bij voorstellen. Drinkwater was niet overal (en zeker niet overal in huis) beschikbaar; het begrip persoonlijke hygiëne bestond nog nauwelijks en een eigen toilet was voor de meeste gezinnen een utopie. Privaten stonden buiten of waren in een hoekje van de stal waar de menselijke fecaliën bij de dierlijke mest terecht kwamen. Niet alle huizen beschikten overigens over een privaat. Soms was er geen, of beschikte een cluster van huisjes over één privaat.

In de loop van de tijd zijn er door de gemeenten enkele primitieve openbare urinoirs ingericht in een poging het plassen op straat tegen te gaan. Mensen deden hun behoefte ook op min of meer afgelegen plekken achter de huizen of tegen de dijk, maar gewoon op straat kwam ook voor.

“Wildplassen”

Uit een proces-verbaal dat in 1843 werd geschreven naar aanleiding van een mishandeling, lijkt dat het ook voor vrouwen niet ongewoon is om op straat te plassen. De gebeurtenis vindt plaats nadat een vrouw om 7 uur 's avonds uit haar huis (met daarin winkel en tapperij) komt, en naast de voordeur onder het winkelraam gaat zitten wateren.



Bevondings, den 14 November 1843.
Ik heb de eed Wilt Komen te geven, dat bij
London Schiedams, Tappert en vermakelij woonende en
derelgemente, mij ^{opzette} verkleende huft, dat bij
deftigemote Havena vermgaul, in den avond van
den 31 October jfo, circa 7 uur, na buiten een
gepunt en onder het vermakelij vermakelij dat
voordeur van een heer met te wateren, een
blage en mansperoon, haer over een ach-
terruutete, en de mite met gemete van haer
hoofd teke, en om hede vermakelij vermakelij,
den peroon haer heestend met den Kone op
haer mond en heeft veel ^{der} vrecht bij geen ge-
land stonde gepunt, en daerby haer tinnen
gepuntete,

4. Technische infrastructuur

Met de technische infrastructuur wordt bedoeld het openbare stelsel om technische voorzieningen bij bewoners en bedrijven te brengen. Het gaat dan om bijvoorbeeld riolering, gasvoorziening, elektra en tegenwoordig ook om glasvezelnetten en draadloze voorzieningen. Deze zaken worden hier beschreven om een indruk te geven wat de vroegere bewoners aan dit soort technieken misten en wanneer die wél voor hen ter beschikking kwamen.

In het begin van de onderzoeksperiode is er, buiten goten en sloten voor afwatering, nog geen sprake van technische infrastructuur. Deze komt pas in de loop van de tijd. En wanneer deze voorzieningen er dan zijn, komen ze niet direct beschikbaar voor alle woningen. Heel wat verzoeken, bijvoorbeeld om verlichting (met gas), getuigen daarvan. Pas onder de werking van de woningwet en de tijdgeest komt hier

wat verandering in. Invoering van deze technieken in woningen moest door de eigenaar worden bekostigd. Dat leidde dan tot lasten- of huurverhoging en directe kosten voor water, licht en gas. Met een laag inkomen en een groot gezin krabde men zich wel tweemaal achter de oren voordat hiertoe werd overgegaan. Zeker wanneer het aansluiting op de waterleiding betrof, want grond- en regenwater was van nature beschikbaar.

a. Riolering

Van oorsprong hebben Baardwijk en Besoijen nog open goten en sloten die hemel- en kwelwater afvoeren. Daar kwam ook het afvalwater van huishoudens en bedrijven bij. Wat niet in de praktisch nergens verharde bodem wegzakte werd in het ten zuiden van het bebouwingslint lopend watertje de Lunt verzameld en via heulen doorheen de Winterdijk buitendijks gebracht. Ook de wielen vervulden een functie als (afval)waterberging; de Laageindse heul liep zelfs door een wiel heen.

Met de toename van de verstedelijking, de verontreiniging en kennis over gezondheid werd riolering een noodzaak.

Huishoudelijk afvalwater, bijvoorbeeld waswater, liep in het gunstigste geval via een open goot in de zinkput waar het langzamerhand in de grond werd opgenomen. Dat veroorzaakte bodemverontreiniging en stank. Was er geen zinkput, dan werd overtollig water geloosd op de kavelsloten of ander open

WAALWIJK, 14 Okt. Heden ochtend had eene vrouw, die in het naburig Besoijen, aan een waterloop, de zoogenaamde Leunt, een emmer water wilde scheppen, het ongeluk er in te storten. Zij werd er levenloos uit opgehaald.

X Baardwijk, 31 Augustus. Zondag avond omstreeks elf ure is een man door de duisternis misleid in een der wielen, die hier langs den weg liggen, gevallen en niettegenstaande aangebrachte hulp verdronken.

Open water, zoals de Lunt en de wielen, leidde ook tot verdrinkingsgevallen, zo blijkt uit "De Noord Brabander" van 19 oktober 1858 en de "Echo van het Zuiden" van 2 september 1880.

water zoals wielen. Fecaliën kwamen als het goed was niet in de zinkput, maar werden in een emmer of beerput opgevangen en later als mest gebruikt.

Omdat de gemetselde beerputten meestal niet waterdicht bleven, vormden die een bron van besmetting van het dikwijls zeer nabij opgepompte of geputte drinkwater. Ze gaven dan ook aanleiding tot het uitbreken van besmettelijke ziekten.

De openbare riolering in Waalwijk was in 1886 langs de hele Grotestraat aanwezig. Die in Baardwijk en Besoijen werd later aangelegd.



De Lunt in Baardwijk rond 1960.

De Lunt zorgde, zeker in Besoijen, door vervuiling en stankhinder voor een steeds groter probleem. In Baardwijk moet stankoverlast, doordat er veel minder looierijen waren die er op loosden, wel minder zijn geweest.

b. Gas

Vanaf 1860 is er een particuliere gasfabriek in Waalwijk, die uit steenkolen gas, en enkele bijproducten, als koolteer maakt. Van lieverlee gingen ook Baard-

BESOIJEN. Is te Kaatsheuvel de fabrikant van het acetyleen-gas faillet, hier hapert weer wat anders; volgens, „on-dit” zullen wij binnen eenige dagen de lampen weer moeten voor den dag halen, bij gebrek aan gas. 't Is te hopen dat er spoedig verbetering kome, zoo kan het niet langer.

In de „Tilbursche Courant” klinkt op 25 februari 1904 een klacht over de acetyleen-gasfabriek in Besoijen.

wijk en Besoijen gebruik maken van deze voorziening, zowel voor de openbare verlichting als voor particulier en industrieel (gasmotoren) gebruik. Besoijen heeft nog enige tijd zelf een acetyleen-gasfabriek gehad om niet afhankelijk te hoeven zijn van Waalwijk. Door de vele storingen besloot men daar uiteindelijk toch van af te zien, en liet zich aansluiten op het Waalwijkse gasnet.

c. Water

Het huishoudelijk water werd in eerste instantie gewonnen uit de wielen, Lunt of uit geslagen putten, waar het met pompen of emmers omhoog werd gehaald. Het drinkwater werd enkel uit putten gewonnen. In de loop van de jaren vervuilde zowel het open water als het grondwater door er in gebrachte afvalstoffen van huishoudens en bedrijven. Organische bestanddelen (veenpakketten) in de ondergrond zorgden soms al veel eerder voor een slechte kwaliteit van het grondwater.

In 1901 verleent de gemeente Waalwijk een concessie voor het exploiteren van een waterleidingbedrijf vanaf de Kloosterweg. Ook deze voorziening wordt al meteen in de gemeenten Baardwijk en Besoijen gebruikt. Lang niet alle woningen kregen toen (vanwege de kosten) waterleiding; pas veel later werd een aansluiting op het waterleidingnet voor elke woning verplicht gesteld. In 1907 klaagt de exploitant dat de huiseigenaren weigeren woningen op het drinkwaternet aan te sluiten. In 1919 neemt de gemeente Waalwijk de exploitatie over. Voor arbeiderswoningen

was een apart, goedkoper, tarief voorzien dat door de verhuurder betaald moest worden.

De gezondheidscommissie over de kwaliteit van het Baardwijkse drinkwater.

“Verslag, aangaande het drinkwater te Baardwijk.

In de vergadering de gezondheidscommissie, zetende te Heusden, van den 10e October 1903, werd door den Voorzitter aan de leden Stal en Van Heijst opgedragen, monsters te nemen van drinkwater, op verschillende wijzen verkregen, in de gemeente Baardwijk, terwijl het lid Stal die monsters zou onderzoeken ten opzichte van de al of niet schadelijkheid voor de gezondheid als drinkwater.

Alvorens verslag te doen van de uitkomsten van dat onderzoek, zij hier medegedeeld, dat in Baardwijk bijna uitsluitend wel- of pompwater wordt gedronken, dat over het algemeen dat water een geelachtige tint heeft, doch vrij algemeen goed is van smaak en door de ingezetenen geacht wordt niet schadelijk voor de gezondheid te zijn.

Wiel- of slootwater wordt er niet gedronken. Door één inwoner werd over het pompwater geklaagd. Bij veelvuldig gebruik, zoals schrobben, geeft het een zware lucht, ook de smaak is ver van aangenaam. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in de gesteldheid van den bodem. Als gevolg van doorbraken en overstroomingen in 1795 en 1799 is die grond veenachtig en vermengd met derrie.

Peilingen in die buurt met een staafijzer van enkele meters, gaven nog geen vasten bodem aan; dat het water daar getrokken slecht en nadeelig is voor de gezondheid laat geen twijfel.

Dat het op het andere gedeelte der gemeente waar de ondergrond bestaat uit zuiver zand, soms gemengd met aderen van bruinrood zand, zoogenaamde flets- of oerbanken hetgeen zou doen verwachten, dat er goed water aan onttrokken zou kunnen worden. Het schijnt echter, dat de putten niet diep genoeg zijn om buiten den invloed van den bodem (die bij woningen bijna altijd door de een of andere oorzaak verontreinigd

is) te blijven.

Het blijkt aannemelijk, dat bij regen het water hoger gekleurd is. Dat de natte weersgesteldheid, die we gehad hebben, van veel invloed op de samenstelling van het water geweest is, is niet te ontkennen, vandaar wellicht de hoge cijfers bij analyse verkregen. Voor een zuivere basis zou het monsternemen in eene droge periode moeten plaats hebben.

De toestand van de volksgezondheid in Baardwijk laat niets te wenschen over, besmettelijke ziekten komen zelden en dan gewoonlijk slechts sporadisch voor.

Uit achterstaand staatje (niet aangetroffen in het archief AvL) blijkt de uitkomst van het wateronderzoek. Alleen het regenwater en dat, getrokken uit de waterleiding zijn goed bevonden. Al het andere is schadelijk voor de gezondheid en wel het meest, dat waarover een klacht was ingekomen.

Daar in Baardwijk nog geen afname van leidingwater is, is het monster in de kom der gemeente Waalwijk gehaald.

Nu zal men zeggen: Baardwijk, dat het voorrecht heeft te zijn aangesloten aan de waterleiding behoeft zich niet langer te behelpen met het drinken van voor de gezondheid schadelijk water. In theorie is dat waar, doch de praktijk leert anders. Niettegenstaande de waterleiding voor ruim een jaar is aangelegd is er nog geen enkele aansluiting. Alleen bij brand kan men er zich van bedienen, daar 19 brandkranen geplaatst zijn. De redenen zijn:

1e dat men over het algemeen het water zoo slecht niet vindt. 2e dat men in schier elk gezin is uitgerust met put en pomp. 3e dat het hebben van leidingwater met kosten van aanleg te duur is. 4e dat het bewezen is, dat er vele aansluitingen dienen te zijn om goed drinkwater te krijgen. Thans zijn de sporen van ijzerafzetsel met het bloote oog zichtbaar; de oorzaak daarvan is, dat er geen doorstroming plaats heeft. 't Is daarom dat het monster te Waalwijk is gehaald.

Heusden en Baardwijk, den 30 October 1903

De leden de Commissie,

WC Stal en JAJ van Heijst”

d. Elektriciteit

Wanneer in 1913 de provinciale elektriciteitsmaatschappij in de Dongecentrale elektriciteit gaat opwekken, besluit Waalwijk tot aansluiting op dat net. In 1919 komt er een gemeentelijk elektriciteitsbedrijf, dat de stroom vanuit de Dongecentrale over Waalwijk, en ook over Baardwijk en Besoijen distribueert.

e. Afvalverwijdering

Het afvalprobleem was vroeger van een heel andere orde dan vandaag. Omdat het vervoer in de 19e eeuw vooral met paardentractie ging, lag er op de rijweg altijd paardenpoep. Huishoudelijk afval was er lang niet zoveel als wij nu kennen en ook van een andere samenstelling. Het werd in de buurt van de huizen op een hoop gegooid en, omdat het vooral organisch van aard was, als mest verkocht of opgestookt. De afvalverzamelingen bij concentraties van huisjes vormden een probleem. Men moest soms lang wachten voordat



Op de voorgrond van deze foto uit 1892 is de mesthoop bij de Wellmijn in Waalwijk te zien. Of althans de resten ervan, want hij lijkt pas geruimd. Ook zien we de goot, die het water uit de dam afvoert naar de zinkput op de voorgrond. De beerput lag naast het privaat met het lessenaarsdakje. Rechts daarvan de pomp die op den duur niets anders meer dan verontreinigd water kon opvoeren.

het voor een boer interessant was de hoop op te komen halen en als mest te gebruiken. De hopen gingen stinken en trokken ongedierte aan. De politieverordening verbood overigens het storten van vuil.

Het afval van huishoudens en bedrijven werd ook gestort op plaatsen die zich daar naar de inzichten van die tijd voor leenden. De wielen in Baardwijk en Besoijen (in en buiten de kom) waren geliefde stortplaatsen. Voor dat ze met aarde werden afgedekt vormden ze daarmee een bron van stank en ongedierte.

Hieronder een voorbeeld van een kleine wiel die in de loop van de tijd, zoals elke wiel in Baardwijk, werd dichtgestort met huishoudelijk en industrieel afval. De koperslager en huisjeseigenaar C.J. Marks zag deze wiel graag dichtgestort en plaatste er in de “Echo van het Zuiden” van 6 november 1887 zelfs een advertentie voor.

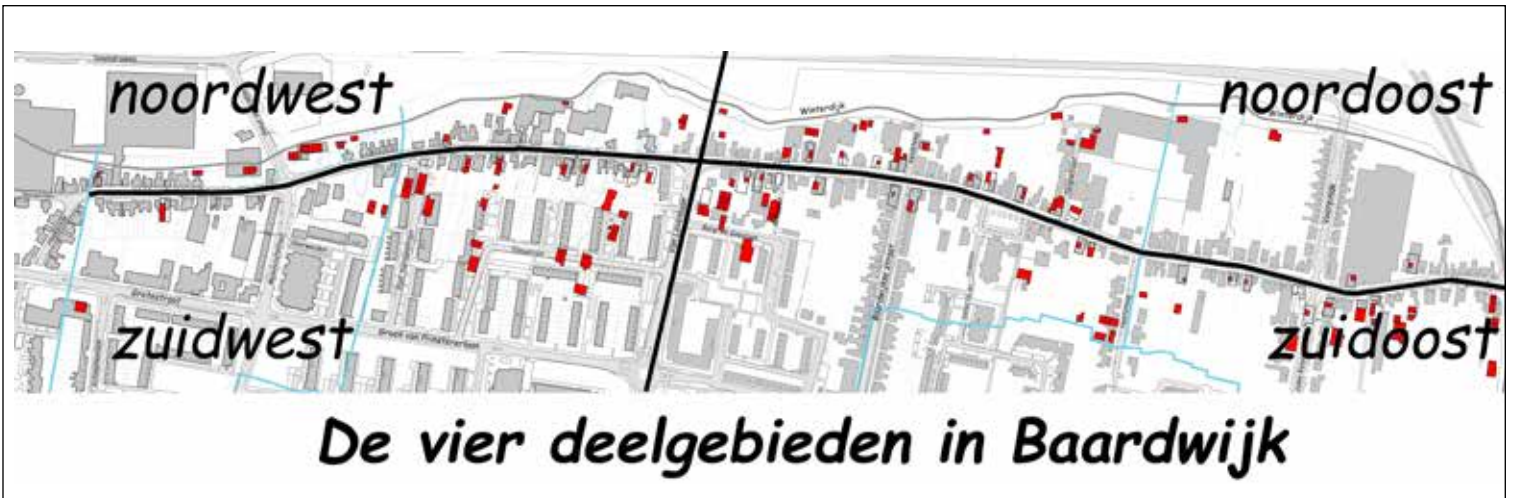


Bronnen:

Nationaal Archief: uitsnede uit beeldbank nr. 02875239
SALHA: 1072 woningbouwvereniging Baardwijk nr. 93,
1002 correspondentie burgemeester Baardwijk 1837-
1845, krantenarchief, beeldbank waa20112, notarieel
archief, www.delpher.nl

VI. Baardwijk, beschrijving van de dam- en dijkwoningen

1. Inleiding en overzichtskaart.



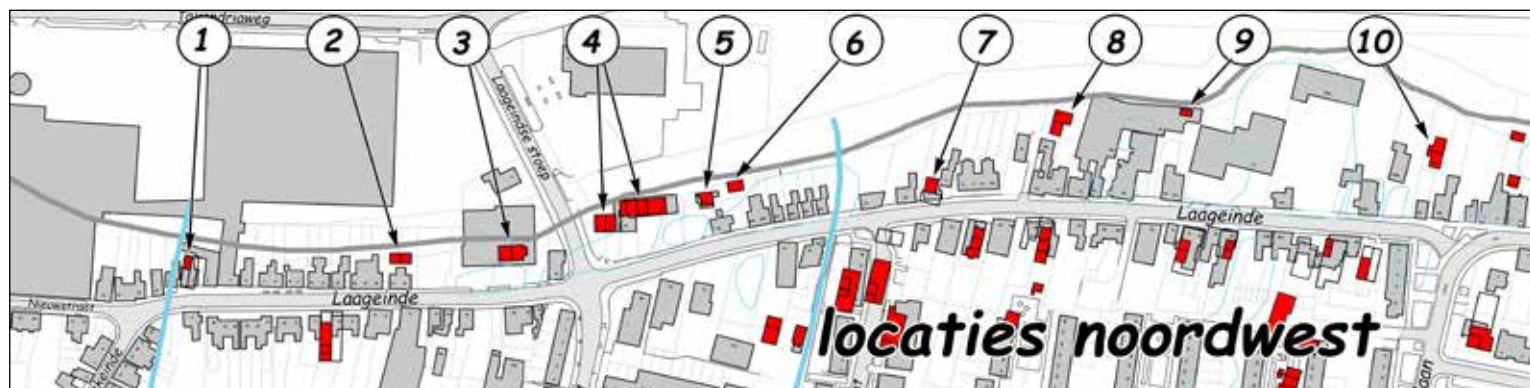
In dit hoofdstuk komen alle in Baardwijk gevonden dam- en dijkwoningen aan de orde. Om een goed overzicht te houden is een verdeling over vier deelgebieden gemaakt. De beschrijving van de locaties daarin staat in de vier volgende paragrafen.

Op de overzichtstekeningen zijn de wegen lichtgrijs en is bebouwing donkerder grijs gekleurd. Het water van Lunt en heulen is blauw. De wielen die in 1832 nog bestonden zijn met een blauwe contour aangegeven.

Een nauwelijks meer herkenbaar stukje Baardwijk. De foto is genomen in oostelijke richting. Links vooraan het nog bestaande pand Loeffstraat 77. Daar tegenover de statige panden die verdwenen zijn voor de bouw van de St. Clemenskerk. De foto is van vóór 1896.



2. locaties noordwest



Globale plaatsaanduiding

1. Laageinde 1 – 3	6. achter tussen Laageinde 65 – 65a
2. Laageinde 31 – 33	7. Laageinde 71
3. Laageinde 39	8. Winterdijk 52 – 53
4. Laageinde 55 – 63	9. Winterdijk achter Laageinde 99 – 101
5. Laageinde 63a	10. Laageinde 107a

Begin van het Laageinde, rond begin 1915 kijkend in oostelijke richting. Links de smederij met travalje, waar smid Van der Mee de paarden besloeg. De locatie is nu uitgegroeid tot de machinefabriek Van der Mee aan het Laageinde 7.



3.locaties zuidwest

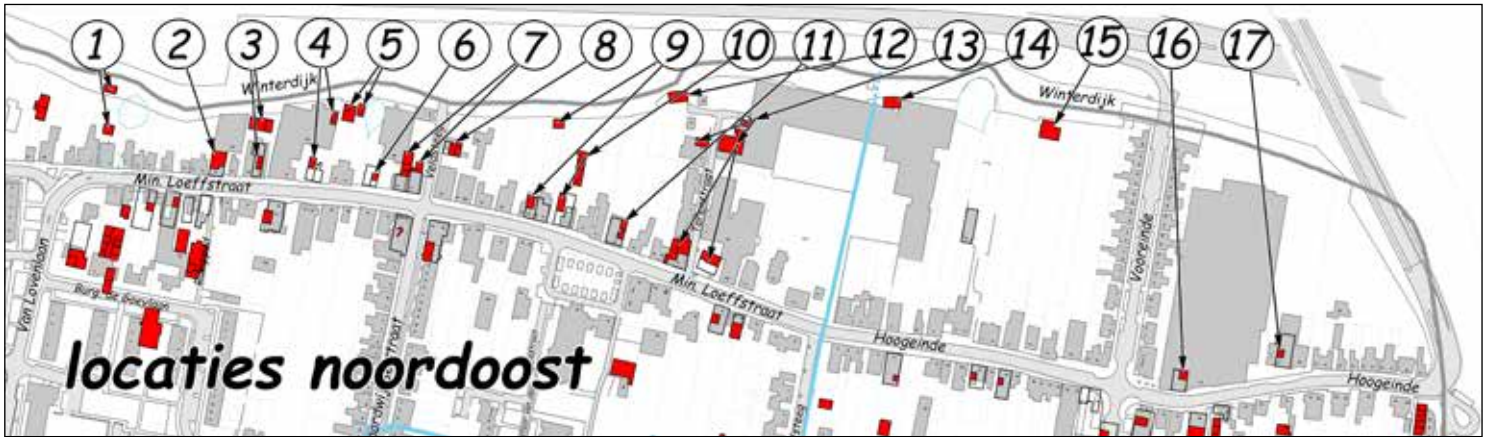


Globale plaatsaanduiding	
1. Grotestraat 362	9. Laageinde 60 – 62, Talmastraat div. nrs.
2. Laageinde 4 – 6	10. Laageinde 76 – 78
3. achter Laageinde 34	11. Laageinde 82, Talmastraat nabij 77
4. Laageinde 38	12. Talmastraat tussen 36 en 38
5. Prof. Piersonstraat 31 – 35	13. Laageinde achter 90
6. In Prof. Piersonstraat	14. Laageinde 94 – 96, Talmastr. 113 – 123
7. achter Laageinde 50	15. achter Van Lovenlaan 2 - 6
8. Laageinde 54	



Het Laageinde in westelijke richting gezien. Het rechter pand is het huidige Laageinde 95

4.locaties noordoost

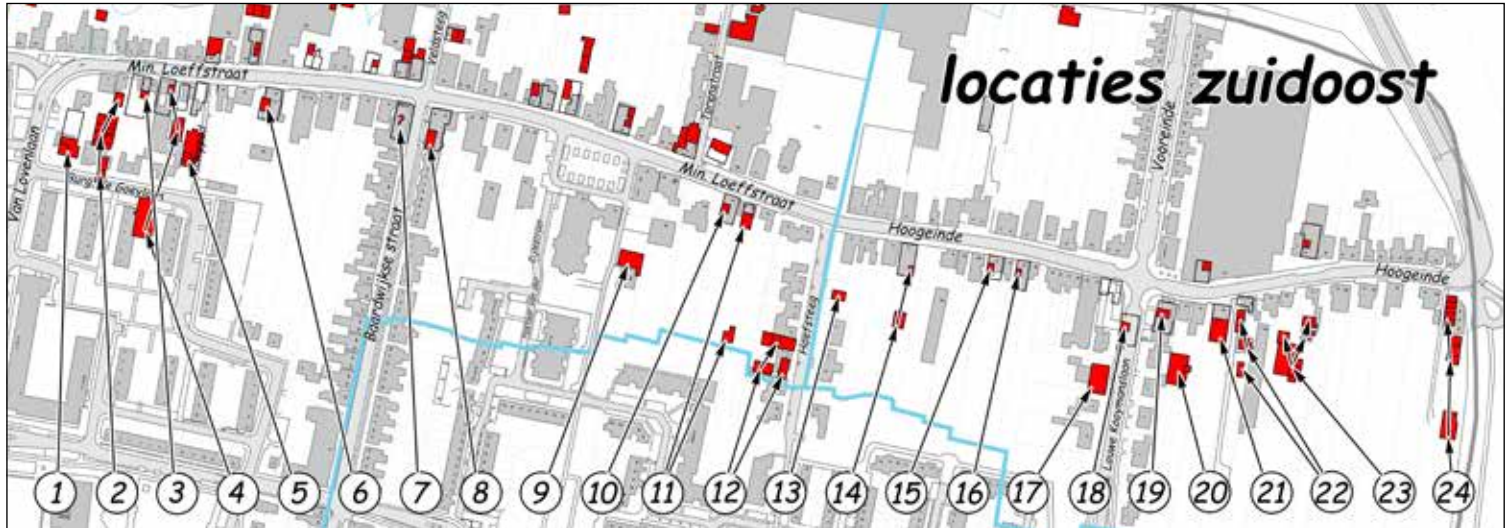


Globale plaatsaanduiding	
1. achter Loeffstraat 5 – 7	10. Loeffstraat tussen 67 en 71, 69 en 69a
2. Loeffstraat 25	11. Loeffstraat 79
3. Loeffstraat 29 – 31 en Winterdijk erachter	12. Winterdijk 57
4. Loeffstraat 35a	13. Loeffstraat 89 – 91 en tussen Torenstraat en 109, Torenstraat 6 en 11
5. achter Loeffstraat 43 - 45	
6. tussen Loeffstraat 45 en 49	14. Winterdijk naast Laageindse heul
7. Loeffstraat 49 – 51	15. Winterdijk 59
8. Veldsteeg 2	16. Hoogeinde 35
9. Loeffstraat 63 – 67 en Winterdijk erachter	17. Hoogeinde 37



Het Hoogeinde gezien in westelijke richting

5. locaties zuidoost



Globale plaatsaanduiding

1. Van Lovenlaan 1a	13. achter Hoogeinde 2
2. achter Loeffstraat 4 en 6	14. Hoogeinde 14 en er achter
3. Loeffstraat 8	15. Hoogeinde 22
4. Loeffstraat 12 en erachter	16. Hoogeinde 26
5. In Ramppad	17. Louwe Kooymanslaan 6
6. Loeffstraat 22	18. in Louwe Kooymanslaan
7. Loeffstraat 34	19. Hoogeinde 50
8. Baardwijksestraat 1 – 1a	20. achter Hoogeinde 52 – 54
9. Loeffstraat nabij 54b	21. Hoogeinde 58a
10. Loeffstraat 64	22. achter Hoogeinde 60



Het Hoogeinde rond 1900, gezien in westelijke richting. Het linker huis is het huidige Hoogeinde 82.

NW 01: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Laageinde 1, 3.

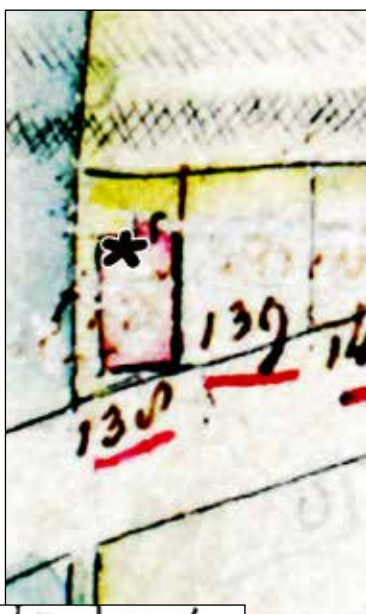
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 698.

Beschrijving:

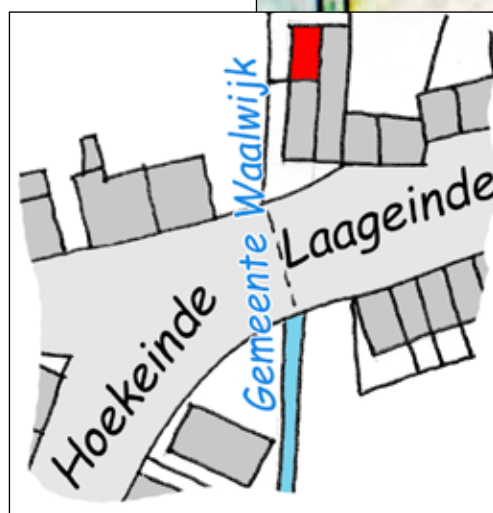
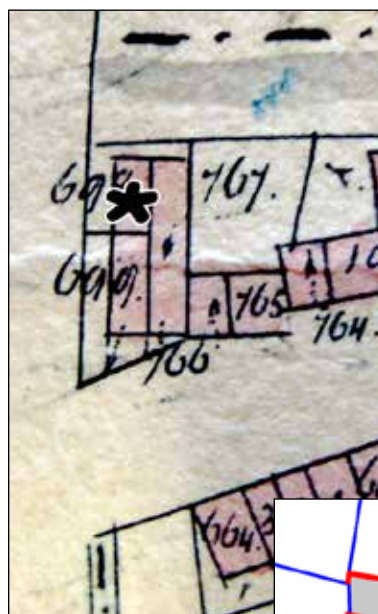
Aan de noordkant van het Laageinde, op de grens van de voormalige gemeente Baardwijk met Waalwijk, stond in 1832 een huisje dat in bezit was van Hendrik Kogels, herbergier te Baardwijk. Het brandt rond 1840 af en wordt herbouwd. Wel iets groter en gedeeltelijk ook op het naastliggende lege perceel. Daarna koopt de Baardwijkse voerman Evert Verhoeven het. In 1848 brandt het nieuwe huis af en wordt pas vijf jaren nadien herbouwd. Bernadina Godefrieda Carolina Rauws uit Waalwijk, weduwe van T. Harduin, koopt het nieuwe huis in 1858, om het zes jaren later door te verkopen aan Petrus Leijtens, schoenmaker te Baardwijk.

Die splitst het in 1875 op in drie woningen. Een dubbele woning aan straat en achter in de westelijke woning een damhuisje. In 1887 verkoopt hij de drie huisjes aan de Baardwijkse schoenmaker Adrianus Leijtens en diens twee zussen, die dienstbode zijn. Bij de boedelscheiding in 1939 gaan de huisjes over op Johanna Josephina Leijtens, kookster te Baardwijk en wordt de familie Van Heesch mede-eigenaar van dit en haar andere eigendommen. In 1939 wordt het pand met de damwoning gesloopt en vervangen door een nieuwe dubbele woning. Die is nog bestaand.

1832

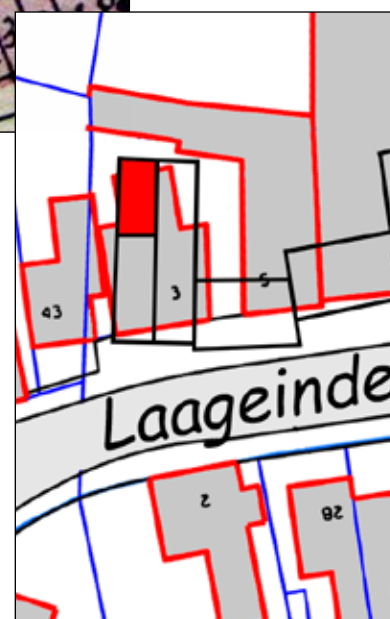


1886



situatie

2014



NW 02: twee dijkwoningen

Situatie: Winterdijk, achter Laageinde 31 en 33, voorheen Winterdijk nrs 50 en 51
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs 1143 en 1144.

Beschrijving:

Aan het Laageinde ligt hier in 1832 een ondiep en breed perceel bouwland, waarvan de Baardwijkse landbouwer Tieleman van Noort eigenaar is. Het wordt rond 1840 gekocht door Cornelis van der Beek, koopman te Waalwijk. De Baardwijkse timmerman Peter van Hulst jr. koopt het perceel in 1872 en bouwt er aan de westzijde een huisje op. In 1877 heeft Petrus Schoep dat geheel gekocht en bouwt aan de oostzijde een huis. Dat wordt in 1881 verkocht aan de Baardwijkse koopman Bernardus Baijens. In 1884 bouwt hij het huis naar achter uit. Zeven jaren na de vergroting verkoopt hij het huis aan de timmerman Wouter Gijsbert Schoep.

Die sloopt het pand in 1895 en bouwt er een jaar daarna vier huisjes voor terug; een dubbele woning aan de straat en een dubbele dijkwoning aan de Winterdijk.

Die dijkhuisjes zijn in tegenstelling tot andere dijk-

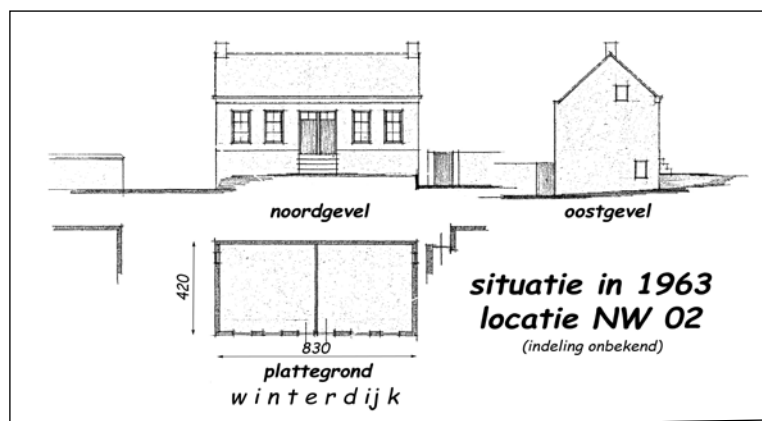
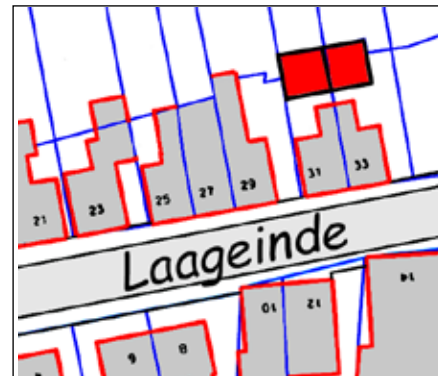
huisjes in Baardwijk, Besoijen en Waalwijk niet onder aan de dijk gebouwd, maar hebben een beganegrondpeil dat boven de kruin van de dijk ligt. In 1911 wordt het westelijke huisje aan straat en dat aan de dijk aan elkaar gebouwd tot één woning. In 1929 erft dochter Pieterella Hendrika deze drie huisjes, waarvan er dan nog één een dijkwoning is. Haar broer Cornelis Johannes wordt na haar overlijden in 1954 eigenaar. Bij een kadastrale hermeting in 1960 blijkt dat de dijkhuisjes in gebruik zijn als berging bij de woningen aan het Laageinde 31 en 33. In 1963 is het sousterrain tot garage verbouwd en de bovenbouw gesloopt. Toen de eigenaren in 1975 de achtergelegen Winterdijk aan de tuin konden toevoegen zijn de restanten van de dijkhuisjes gesloopt.

Bron:

SALHA: bouwarchief



Boven: 1832
Midden: 1886
Rechts: 2014
Onder: situatie



NW 03: twee dijkwoningen

Situatie: Laageinde 39.

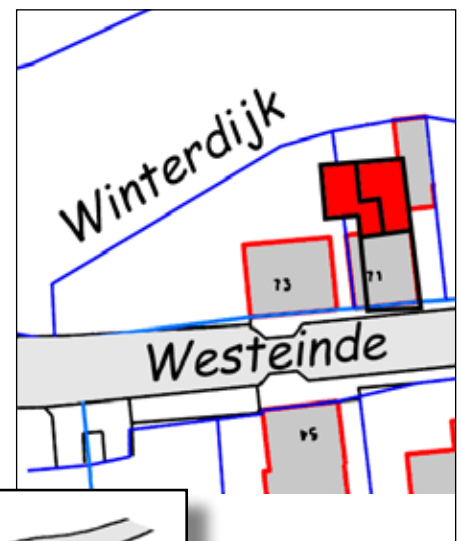
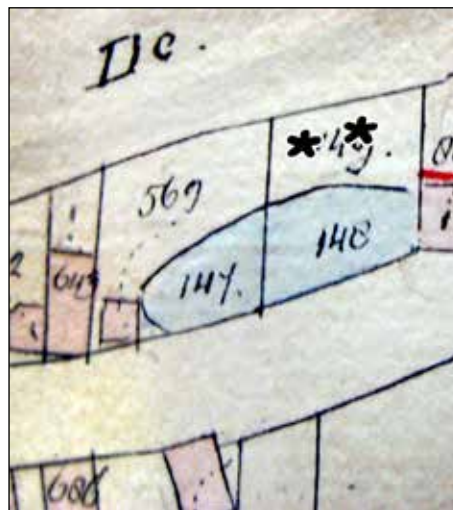
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs 1064 en 1065.

Beschrijving:

In 1832 zijn in Baardwijk nog veel overblijfselen van vroegere dijkdoorbraken aanwezig; de zogenaamde wielen. Het zijn waterkolken, uitgeschuurd door het water dat na een doorbraak van de Winterdijk vanuit de Buitenpolder binnen stroomde.

Ook op deze locatie lag zo'n wiel. Tussen de wiel en de dijk was een reepje grond. Wiel en grond behoorden toe aan de Heer van Baardwijk, René Frans Joseph d'Overschie d'Overland, die in Wesembeke (België) woonde. Het gebruik van de percelen is dan nog water en weiland. Rond 1845 wordt Johanna Maria van der Wiel, particuliere te Eindhoven, er eigenaar van. In 1887 koopt Waltherus Schoep, timmerman te Baardwijk, van haar de wiel en het weiland.

Na een jaar legt hij de wiel droog en bouwt er twee huisjes aan elkaar. Hij is wel zo verstandig om die te bouwen waar de ondergrond iets steviger is, dus tussen de dijk en voormalige wiel, waardoor ze niet zo snel zullen wegzakken. Zoon Wouter Gijsbert erft de huisjes in 1894. Die bouwt ze aan de zijkanten iets uit, mogelijk met een ingangsportaal of privaat. In 1930 worden ze eigendom van dochter Pieterella Hendrika en in 1954 van haar broer Cornelis Johannes, die handelsreiziger is. Vier jaren later worden ze eigendom van de garagehouder Max Pieter André Schoep. In 1966 sloopt hij de huisjes en bouwt er een garagebedrijf. De voorbouw daarvan staat op de plaats waar de huisjes stonden.



Boven: situatie 1832

Boven midden: 1886

Rechts boven: huidige situatie (2014)

Onder: situatie

NW 04: zeven semi-dijkwoningen

Huidige situatie: Laageinde 55,57,61 en 63.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs 959, 960 en 1031 à 1035.

Beschrijving:

Waarom semi- dijkwoningen? Deze oorspronkelijk zeven, in 2014 nog vier, huizen vormen een bijzonder stukje dorpsgezicht, omdat ze zo ver van de straat af liggen. Met de achterkant tegen de dijk aan en de oriëntatie van de voorkant op de straat zijn het geen echte via de dijk ontsloten woningen. Toch staan ze tegen de dijk aan. Daarom “semi”.

In 1832 loopt op de plaats waar nu deze huizen staan de dijk niet erg ver van de straat. Tussen dijk en straat ligt een wiel, het gevolg van een vroegere dijkdoorbraak. Aan de oostzijde ligt de wiel precies van de teen van de dijk tot aan de straat, westelijk is er nog een stukje weiland tegen de dijk aan. De wiel liep nog verder naar het westen door dan de hier beschreven percelen.



De twee huisjes van deze locatie die in 1878 werden gebouwd staan in 2016 nog aan het Laageinde 57 en 59.

De huizen die in Brabant gebouwd werden, hadden normaliter een fundering “op staal”. Dat wil zeggen dat de aan de onderzijde breder uitgebouwde muur direct op de vaste bodem rustte. Nu was er in Baardwijk op zo’n 60 cm onder het maaiveld in het oude lint geen vaste bodem in de vorm van een stevig zandpakket. Maar omdat de huizen klein waren, meestal

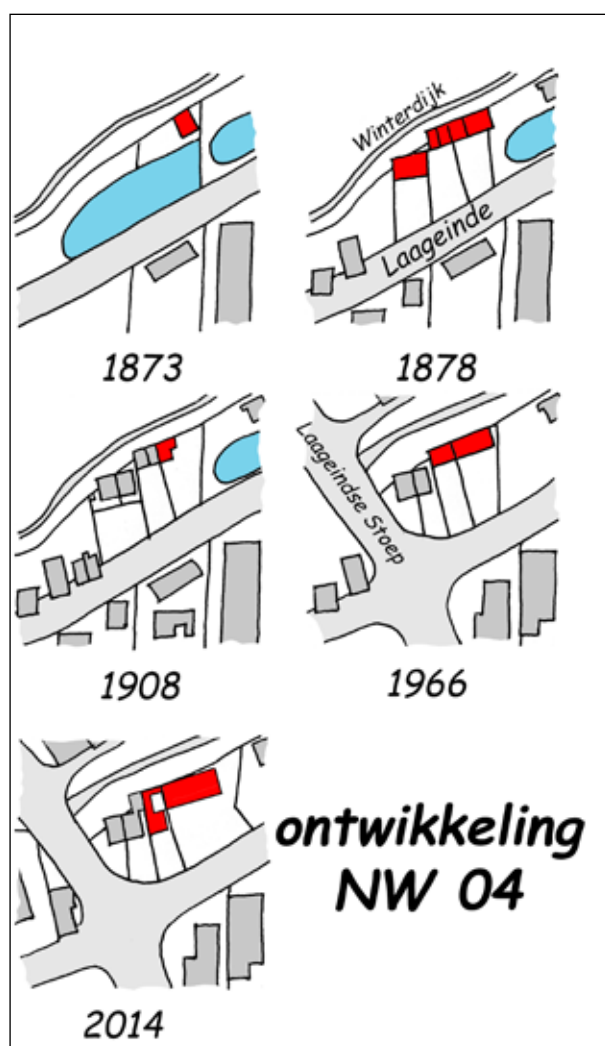
zonder verdieping, kon de niet- ideale ondergrond de belasting ervan wel aan. En als er toch zettingen kwamen, werden die opgevangen doordat het metselwerk met kalkspecie die flexibel volgde. Heien was in deze contreien geen gebruikelijke funderingsmethode. Bij grote, zware gebouwen zien we nog wel eens een fundering op dieper aangelegde poeren, die door bogen van metselwerk verbonden werden. Voor de kleine en goedkope huisjes als in dit boek beschreven was dat veel te kostbaar. Wel zocht men in een situatie naar de beste ondergrond. Dus hier zoveel mogelijk op de vaste ondergrond tegen de dijk aan.

De wielen werden na verloop van tijd gedempt. In eerste instantie groeiden ze dicht tot een moeras, en werd er huisvuil, afval en puin in gedumpt. Ook bedrijfsvuil van bijvoorbeeld looierijen werd er in gooid. Als laatste kwam er nog een laagje aarde bij dat wanneer de bodem inklinkte weer werd aangevuld.

Het **westelijke** deel van deze locatie bestond in 1832 uit een perceel water aan de straat en een perceeltje hakhout tegen de dijk aan. Adriaan van Heijst, landbouwer te Baardwijk was er de eigenaar van. Ze worden geërfd door Johannes van Kessel, landbouwer te Drunen. In 1874 komt het weer in Baardwijkse handen, wanneer de voerman Arnoldus Kuis ze koopt.

In 1878 bouwt hij een huis aan de oostkant van het stukje grond tussen wiel en dijk. Er is dan in het kadaster ook geen sprake meer van water, wat betekent dat de wiel dan gedempt is. Zes jaren na de bouw koopt Petrus van der Lee, rietdekker, het huis om het direct door te verkopen aan Petrus (timmerman) en Johannes Wouterus Schoep. In 1883 maken zij er een dubbele woning van. De begrenzing van het perceel wordt in 1887 aangepast, waardoor de voortuin niet meer scheef voor de huisjes ligt. De kadastrale kaart laat dan ook een inwendige grensaanpassing tussen de huisjes zien. In 1901 worden de huisjes herbouwd

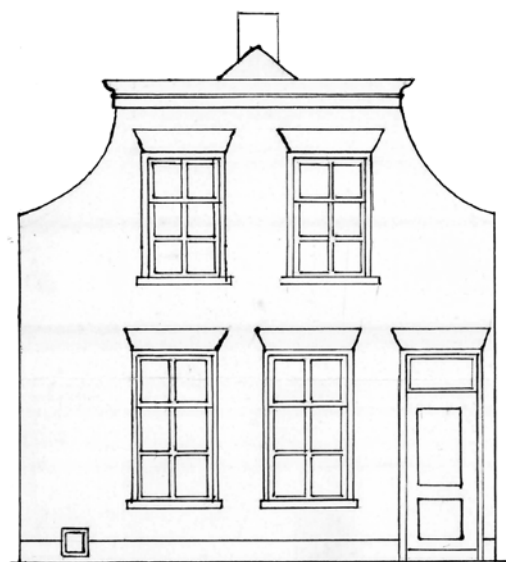
en westelijk ervan komt een vrijstaand privaat. Zes jaren later koopt Hendricus Adriaanzn Pullens de twee huisjes, in 1920 gevolgd door Gijsbertus Jacobuszn Pullens, die koopman is. Vanaf 1923 tot 1977 komen ze in eigendom bij de Baardwijkse schoenmakersfamilie Maas. De twee huisjes zijn nog bestaand, zie foto 2016. Het **oostelijke** perceel, helemaal wiel, is in eigendom bij telgen van de landbouwersfamilie Van Iersel tot het in 1868 gekocht wordt door Hendrik van de Leur, schoenmaker te Baardwijk. In 1873, wanneer het noordelijke deel van de wiel is gedempt, bouwt hij aan de uiterste oostkant van het perceel en tegen de dijk een huisje. Vijf jaar daarna bouwt hij er aan de westkant



een rijtje van drie kleinere huisjes tegenaan en maakt het oorspronkelijke wat groter. De wiel is dan helemaal gedempt. Het meest westelijke huisje verkoopt hij meteen aan de Baardwijkse schoenmaker Johannes van der Ven.

In 1893 worden de overige drie huisjes verkocht. Het

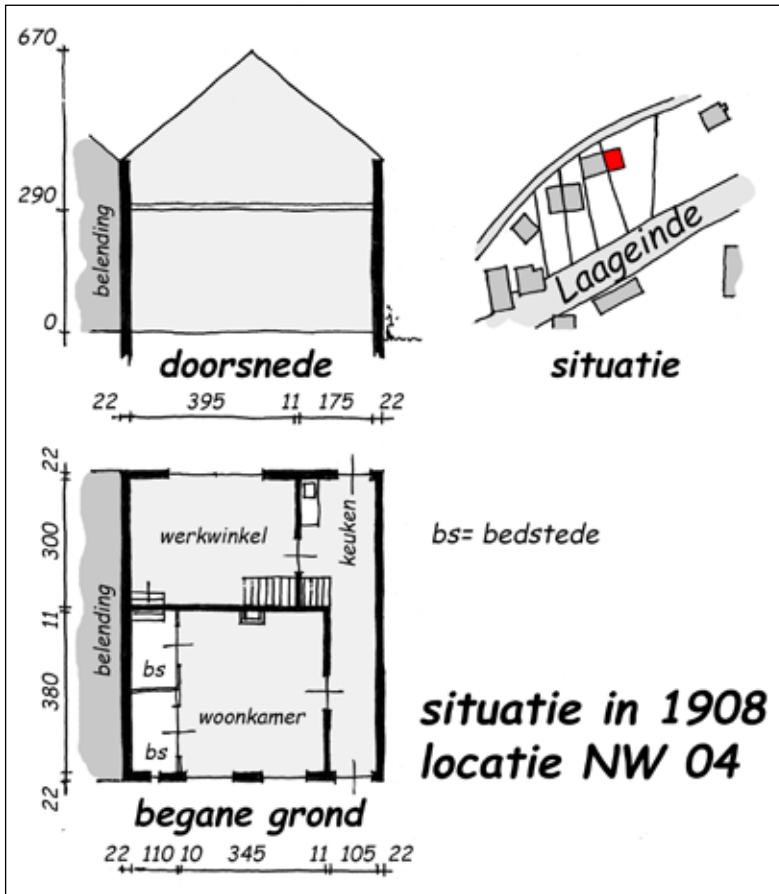
meest westelijke daarvan gaat naar Petrus Schoep, timmerman te Baardwijk; de andere twee naar Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Waalwijk (en eigenaar van veel kleine damwoningen in die plaats). Marks sloopt zijn huisjes in 1908 en bouwt daarvoor in de plaats een woning met halsgeveltje.



De tekening van de halsgevel, waarvoor Marks in 1908 bouwvergunning kreeg.

Dat wordt in 1914 geërfd door zijn zoon Cornelis Jacobus Johannes, die het in 1919 verkoopt aan de Baardwijkse schoenmaker Petrus Laurens van Dijk. Die verkoopt het om zijn beurt in 1944 aan Michael Trommelen, slager te Waalwijk. Het huis blijft daarna in die familie. In 1963 wordt de voorgevel verbouwd en in 1965 wordt de woning uitgebreid. Het huis is weer doorverkocht en enkele malen verbouwd en uitgebreid. Het resultaat daarvan is nog steeds bestaand op het adres Laageinde 63. Niets, behalve de bijzondere ligging, herinnert er meer aan de oorspronkelijke situatie.

Het huisje dat in 1878 door Johannes van der Ven werd gekocht verkoopt hij in 1884, met het weiland ervoor, aan Petrus Schoep, die daarmee eigenaar is van twee naast elkaar gelegen huisjes. Dan wordt ook de grens tussen de voortuinen verlegd naar haaks op de woningen. In 1907 verkoopt hij ze aan Hendrikus Michielzn Maas, die later ook de huisjes op het hiervoor beschreven westelijk deel van deze locatie bezit.



Huis nummer 61 is nieuw gebouwd. De situering van het ensemble herinnert nog steeds aan de omstandigheid dat er vóór een wiel lag.

Een Baardwijks dorpsgezicht!

Links: plattegrond van het huisje met halsgevel, dat Marks in 1908 bouwde.

Bronnen:

SALHA: beeldbank waa42241, bouwarchief

Foto 2016: auteur

Ook deze huisjes blijven in de familie Maas. Rond 1930 zijn ze samengevoegd tot een woning. In 1977 wordt die gesloopt, waarna er een nieuw huis wordt gebouwd. De voorgevel daarvan staat in de rooilijn van het westelijk aangrenzende dubbele huis.

Van de hierboven beschreven locatie hebben de panden Laageinde 55 en 57 nog de oorspronkelijke kern.



situatie 1832



In 1970 was het er nog, het van twee naar één verbouwd huisje in het midden van de foto. In 1977 is hier een nieuw huis, dat verder naar voren ligt, gebouwd. Rechts ervan het dan ook verbouwde huisje dat Marks in 1908 oprichtte.

NW 05: één dijkwoning

Situatie: Laageinde 63a.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1036.

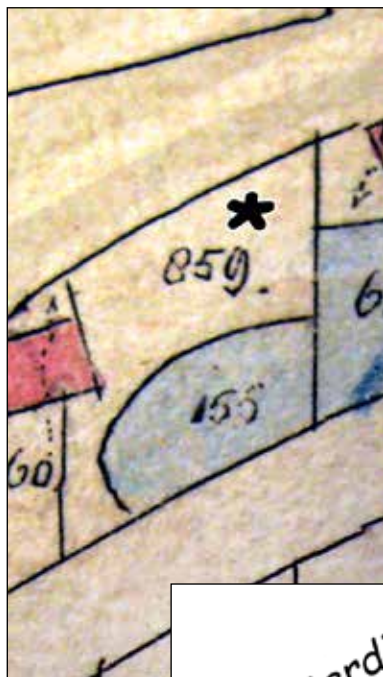
Beschrijving:

Ook op deze locatie lag in 1832 een wiel aan de straat. Tussen de wiel en de Winterdijk lag nog een strookje weiland. De wiel was onderdeel van een grotere wiel die zich verder naar het oosten uitstrekte. Adriaan van Heesbeen, fabrikant te Drunen was er de eigenaar van. De percelen worden enige malen vererfd en zijn in handen van Peter van Krieken, landbouwer te Baardwijk, wanneer die in 1879 de wiel verkoopt aan de “Nederlandsche Fabrijk van Leder Artikelen Baardwijk”. Na nog diverse eigenaren te hebben gekend en tot moeras verworpen te zijn, wordt de wiel in 1925 door Petrus van Iersel geheel gedempt. Later is daar

een huis aan het Laageinde 65 gebouwd.

Het eerder genoemde strookje weiland wordt na overlijden van Peter van Krieken in 1881 overgeschreven op zijn weduwe Anna Maria Baijens en later op Johanna van den Hoeve (weduwe van P. Verhulst). In 1887 heeft een van deze twee (we nemen aan de laatste) er een huis gebouwd.

Slechts via een omweg (om de wiel heen) kon de straat worden bereikt. Daarom is het aannemelijk dat het



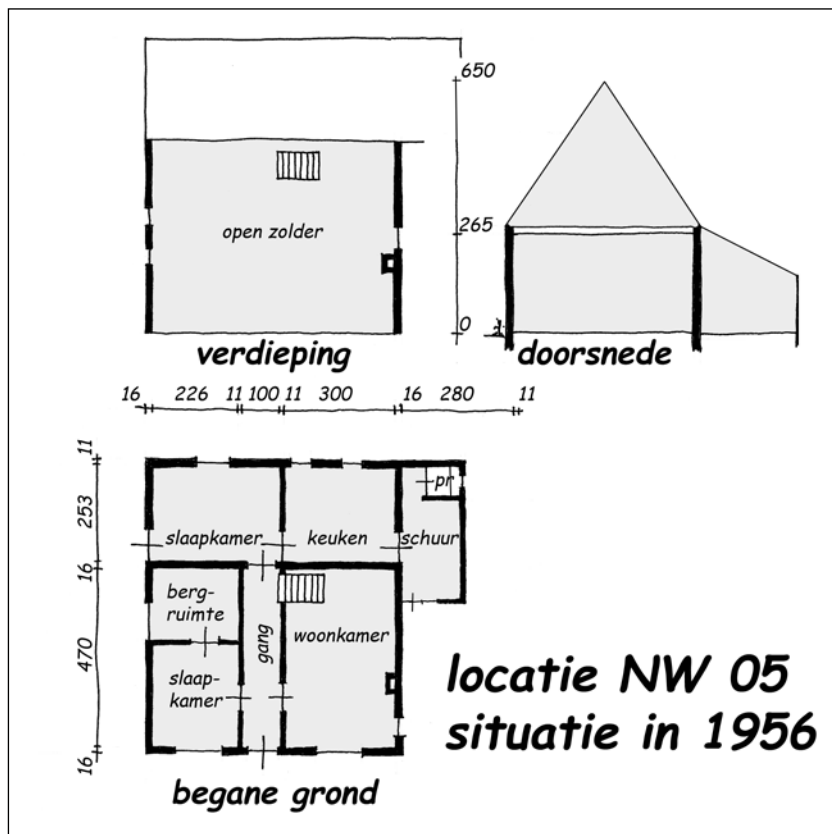
Boven, van links naar rechts:

1832

1886

2014

Situatie



Het oorspronkelijke huis was het gedeelte met het zadeldak. De hier getekende aanbouw met het plattendak is waarschijnlijk van 1902. Het oorspronkelijke huis had muren van 16 cm dik, wat wijst op het gebruik van stenen van IJsselmaat.



Anno 2016 herinnert alleen de situering nog aan het huisje dat er in 1887 werd gebouwd.

huis in eerste instantie een dijkwoning was en daarop ontsloten was. In 1902 wordt het huis uitgebreid en tien jaar later worden er verbeteringen aangebracht. Vanaf 1925 is het door demping van de wiel rechtstreeks vanaf de straat bereikbaar. Het huis is in de loop der jaren diverse malen verbouwd en uitgebreid.

Bronnen:

SALHA bouwarchief

Foto 2016: auteur

NW 06: één dijkwoning

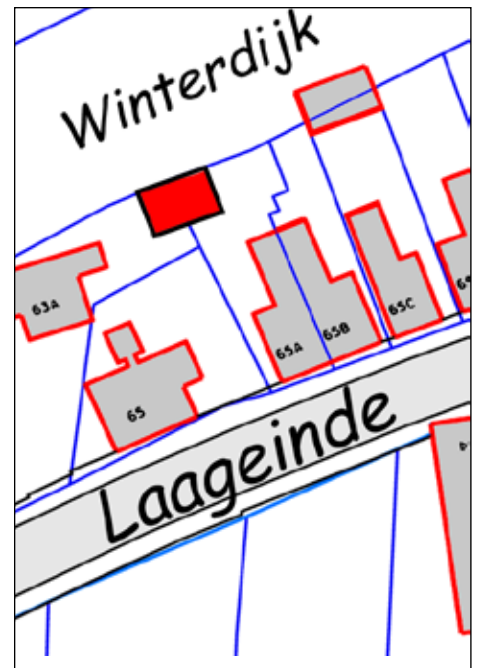
Situatie: aan de Winterdijk, achter en tussen Laageinde 65 en 65a.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 625

Beschrijving

Op deze percelen lag in 1832 het westelijke deel van een grotere weiland tegen de dijk, met een stukje land naar de straat, een weiland. Joseph van Krieken, landbouwer te Baardwijk, was er de eigenaar van. Zoon Pieter erft het geheel en verkoopt wiel en een langs de dijk gelegen strook weiland in 1868 aan de Baardwijkse schoenmaker Johannes Verhulst.

Die bouwt er in 1879 een dijkhuisje op. Lang heeft het niet bestaan, want in 1887 wordt het al geamoveerd. Het perceel is daarna als agrarisch bouwland in gebruik genomen en niet meer bebouwd.



Boven: van links naar rechts:
1832
1886
2014
Situatie



Bron:

Kadaster Archiefviewer

NW 07: één damwoning

Vroegere situatie: achter in Laageinde 71 en in Laageinde 73.

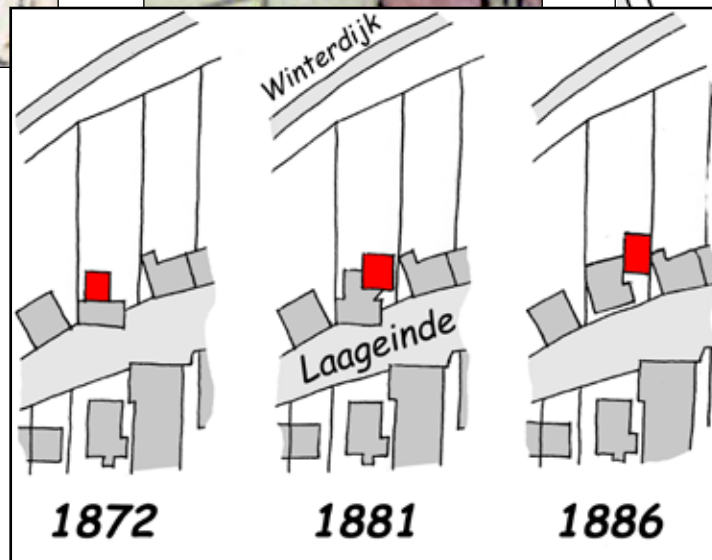
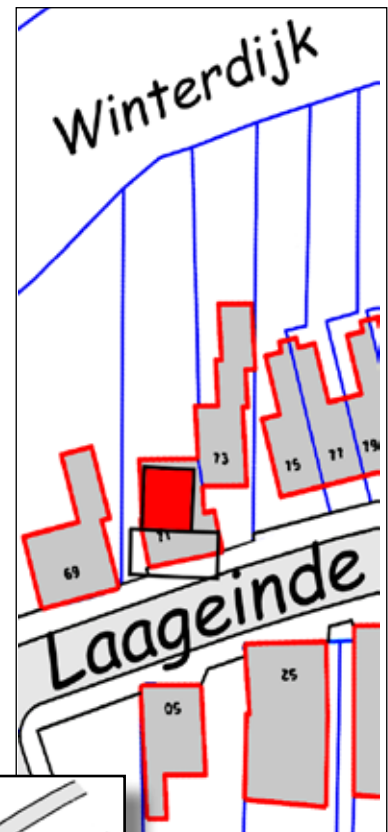
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 677 en 923.

Beschrijving:

In 1832 staat hier op een perceel bouwland een vrijstaand huisje dicht bij de straat. Eigenaar is de Baardwijkse schoenmaker Cornelis Krol. Barbara Krol, huisvrouw van A. van den Broek, die het huis erft, verkoopt het in 1868 aan Antonie Josephus van den Houdt, plaats- en vakgenoot van Cornelis.

In 1872 bouwt die er een huis vóór, waarmee de oorspronkelijke woning een damwoning wordt. Tegelijk

wordt het oorspronkelijke huis, dan damwoning, uitgebreid met een vrijstaande schuur. In 1881 wordt het geheel herbouwd, waarbij de schuur en een deel van de damwoning een nieuwe woning wordt en de woning die er voor staat naar achter wordt uitgebreid. De iets naar achter gelegen woning met een eigen korte oprit kan daarna bezwaarlijk nog een damwoning genoemd worden.



Boven, van links naar rechts:
1832
1868
2014 en onder de situatie

NW 08: één damwoning en één dijkwoning

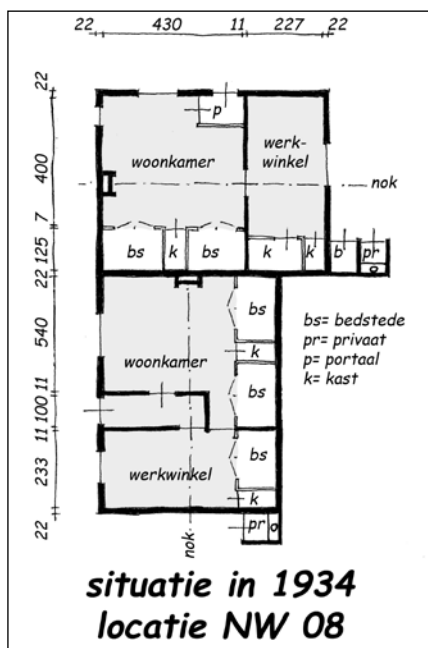
Situatie: Winterdijk 52 en 53.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 1586 ged., 893 en 953.

Beschrijving:

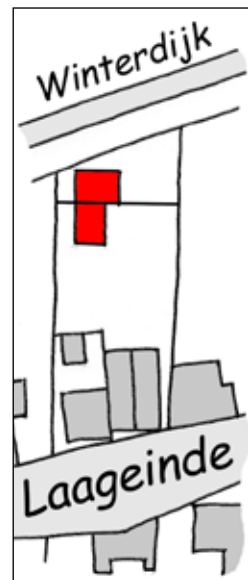
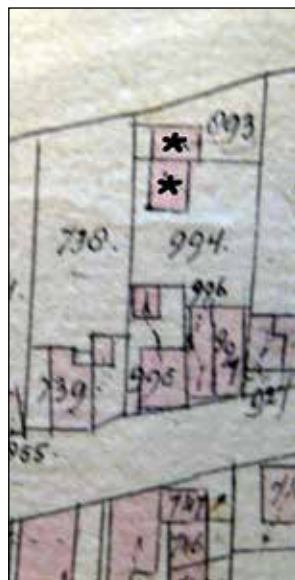
De weduwe van Lambert Smits te Baardwijk bezit hier in 1832 een huis met daarachter een tuin tot aan de Winterdijk. Rond 1850 verkoopt zij dat aan de Baardwijkse schoenmaker Johannes Cornelis Marks, die er in 1872 twee woningen van maakt; de westelijke is ten opzichte van de oostelijke vooruitspringend gesitueerd. Een jaar later gaat de eigendom over op Cornelis Marks die dan nog minderjarig is, maar als kopersla-

ger in 1879 achter in de tuin een dijkwoning bouwt. Cornelis is een bekende eigenaar en bouwer van kleine (dam)huisjes in Baardwijk, Besoijen en Waalwijk. In 1882 bouwt hij tegen de zuidkant van deze dijkwoning nog een damwoning. Vanaf 1920 krijgen deze huizen nog diverse andere eigenaren. Anno 2016 zijn ze, aangepast, nog bestaand.



Het noordelijke huisje is van oorsprong uit 1879. De zuidelijke woning is er drie jaar later met de nokrichting haaks erop tegenaan gebouwd.

In 2016 is de hoofdropzet van deze huisjes met twee noklijnen haaks op elkaar nog aanwezig.



Van links naar rechts:
1832
1886
2014
situatie .

Bronnen:

SALHA: bouwarchief
Foto 2016: auteur

NW 09: één dijkwoning

Vroegere situatie: Winterdijk 54, achter Laageinde 99 en 101.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 513.

Beschrijving:

In 1832 ligt hier een perceel bouwland tussen Laageinde en Winterdijk, eigendom van de weduwe van Willem Boelen, landbouwer te Baardwijk. Ze verkoopt het rond 1840 aan Theodorus Cornelis Frijlink, griffier bij het Waalwijkse kantongerecht, die het een aantal jaren later weer doorverkoopt aan de Baardwijkse landbouwer Peter Roestenberg.

In 1850 bouwt die tegen de Winterdijk een dijkhuisje van ongeveer 40 m². Peter's weduwe verkoopt het huisje in 1867 aan Lambertus Dielissen, schoenmaker te Baardwijk. In de loop van de tijd volgen er nog vele eigenaren: de koperslager Cornelis Marks, de Ossche boekhouder Franciscus Josephus van Gastel, de Waalwijkse koperslager Johannes Cornelis Marks, de Drunense slooper Marinus Klerks, de schoenmaker Adrianus Verheijden, de koopman Pieter Christoffel de Rooij (die in 1928 een zijgevel laat vernieuwen) en de Diaconie van de Nederlands Hervormde gemeente van Baardwijk.



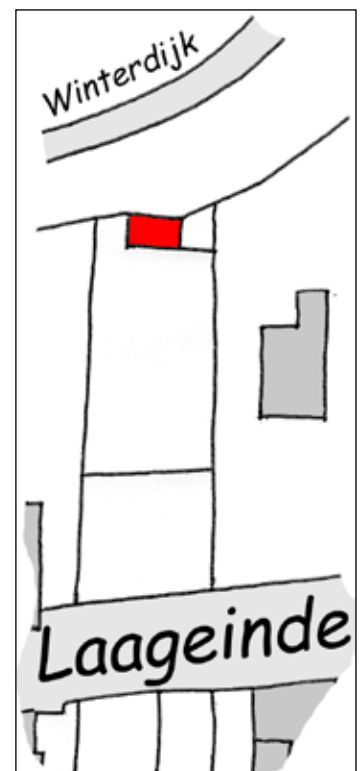
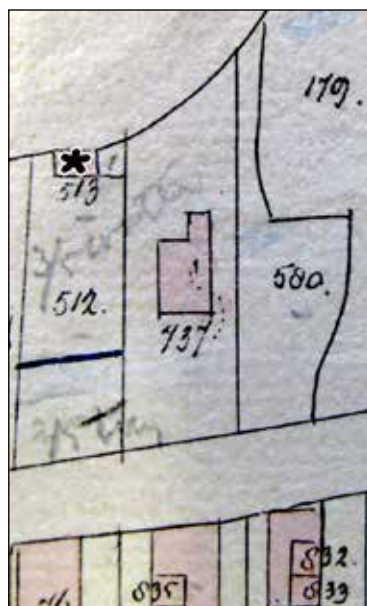
Een advertentie van een van de publieke verkopen van het dijkhuisje en de panden aan het Laageinde in de "Echo van het Zuiden" van 3 augustus 1940.

De laatste eigenaar is de Baardwijkse timmerman Johannes Andries Vermaas, die het huisje in 1972, 122 jaren oud, laat slopen.

Bron: SALHA: krantenarchief



Van links naar rechts: 1832 , 1886 , 2014 en de situatie



NW 10: twee damwoningen

Situatie: Laageinde 107a, achter Laageinde 107.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, swctie E nrs. 1242 en 1243.

Beschrijving:

De Baardwijkse landbouwer Cornelis Gijsbert van Hulten bezit hier in 1832 een weiland tussen Laageinde en Winterdijk. Rond 1840 verkoopt hij het aan Jan Loeff, burgemeester van Baardwijk. Bij de boedelverdeling valt het toe aan Petronella Loeff, die het in 1869 verkoopt aan de Waalwijkse schoenmaker Godefridus van Bijnen. In 1871 bouwt hij een huis aan de straat (nu Laageinde 109). De Baardwijkse schoenmaker Wilhelmus Everardus Verhoeven bouwt er in 1902 aan de westkant een woning bij (Laageinde 107).

Wanneer het perceel achter deze woningen eigendom is van Hendrikus van Hulten, timmerman te Baardwijk, bouwt die er in 1904 twee damwoningen.

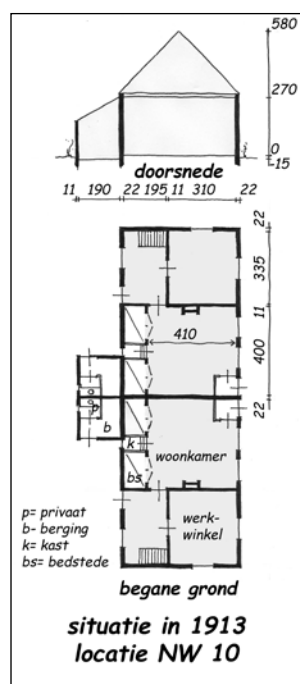
De huisjes kennen daarna nog diverse eigenaren: de metselaar Martinus Schonk, de schoenmaker Hendrikus Johannes van Herwijnen, Martina Maria van Herwijnen, de stanzer Henricus van der Lee en zijn opvolgster.

In januari 1913 wordt er een bouwvergunning verleend

aan M. Schonk op basis van een plan tot herstelling van twee bestaande woningen. Uit de stukken blijkt dat het om de damwoningen van deze locatie gaat. Wat de redenen van het herstel zijn, is niet duidelijk. De enige in de media beschreven calamiteit in die periode te Baardwijk is een brand.

Te Baardwijk (N.-Br.) is de woning van den schoenmaker M. door brand geheel vernield. De bewoners moesten in allerijl in nachtgewaad het brandende huis ontvluchten. Verzekering dekt de schade.

De krant "Het Nieuws van den Dag" beschreef op 1 februari 1913 een brand die mogelijk in de damwoningen van deze locatie plaatsvond.



Plattegrond, gebaseerd op het herstelplan van de damwoningen uit 1913. De vloer van de berging met daarin het privaat lag beneden het maaiveld. Het zal er dikwijls nat zijn geweest.

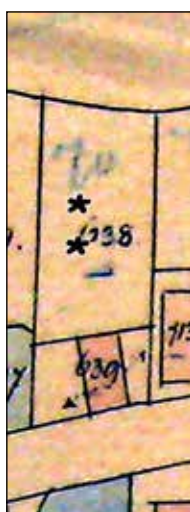
Onder: Achter in de dam tussen Loeffstraat 107 en 109 is deze aangepaste damwoning nog te bewonderen.

Bronnen:

SALHA bouwarchief

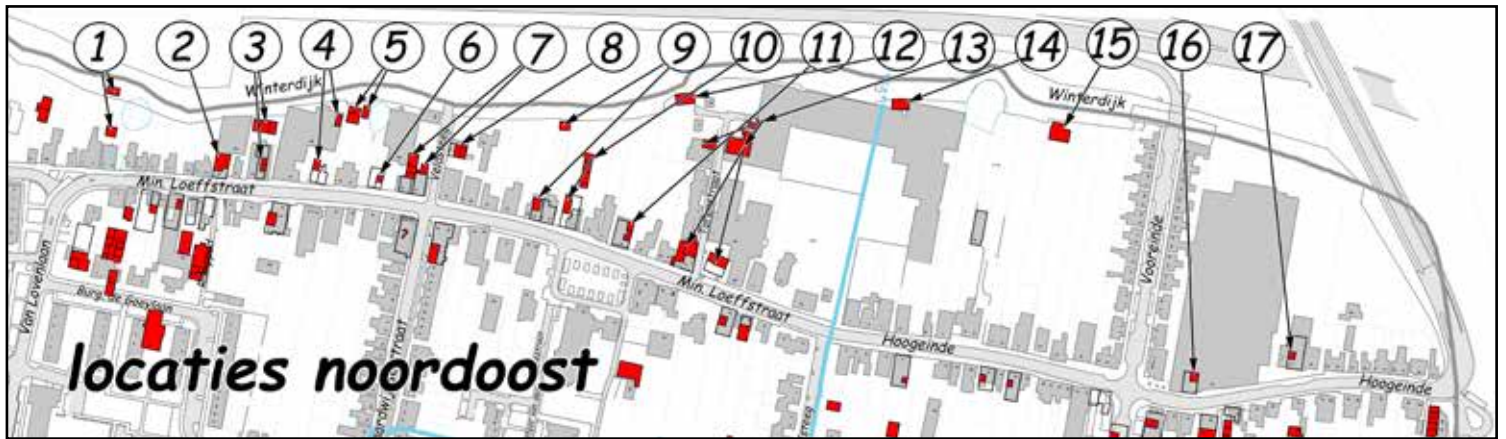
www.delpher.nl

Foto 2014: G.Couwenbergh



Boven, van links naar rechts:
1832, 1886,
2014
Links: de situatie





NO 01: één damwoning en één dijkwoning

Situatie: achter Loeffstraat 3 en 5.

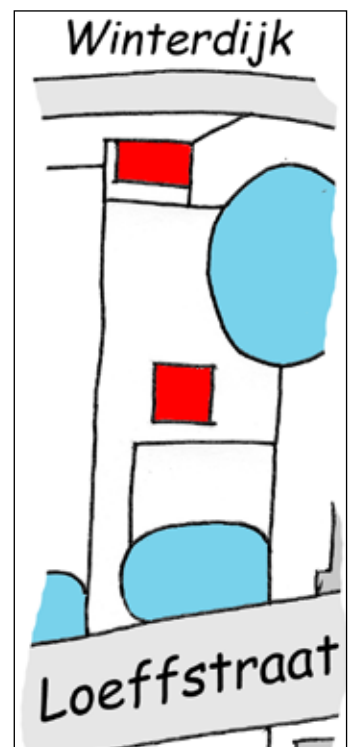
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 194 en 196.

Beschrijving:

In 1832 lag hier een perceel tussen de straat en de Winterdijk met een kleine wiel aan de straat en een deel van een wiel aan de noordoostzijde. Aan de dijk stond toen al een dijkwoning, eigendom van de Baardwijkse arbeider Gijsbert van Bijnen. Hij verkoopt die in 1870 aan Hendrik Pullens, bouwman en plaatsgenoot. Die sloopt het dijkhuisje in 1876. Er is geen nieuwe woning voor in de plaats gekomen.

Midden op het perceel, en vanaf de straat bereikbaar via een dam langs de kleine wiel, stond in 1832 een

huisje waarvan Johanna van Cromvoirt, schoenmakersvrouw te Baardwijk eigenaresse was. Althans, zo was geregistreerd in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van het kadaster. In 1852 wordt echter bij ministeriële missive nr. 150 bepaald dat Christiaan van Bijnen, schoenmaker te Baardwijk, de rechtmatige eigenaar is. In 1859 erft zijn dochter Godefrida het huisje met perceel. In 1869 wordt het huisje gesloopt. Het is niet meer herbouwd.



Van links naar rechts: 1832, 1886, 2014 en de situatie

NO 02: één damwoning

Situatie: achter in Loeffstraat 25

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1009

Beschrijving:

De Baardwijkse arbeider Cornelis Wolfs bezit hier in 1832 een huis met een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Rond 1850 erft Anna Maria Wolfs, huisvrouw van Laurens Pullens, het geheel. Haar zoon Augustinus Pullens, herbergier te Baardwijk, wordt in 1884 de volgende eigenaar. In 1886 sloopt hij het huis en bouwt achter op het perceel een forse schuur. Iets westelijker op het perceel bouwt hij ook een

nieuw pand, waarin een woning aan straat met daarachter een grotere damwoning. De damwoning met straatwoning wordt in 1922 aan Josephina Antonetta van Hulten, weduwe van schoenfabrikant J. Krol, verkocht. De schuur op het achtererf is dan al gesloopt. De nieuwe eigenaresse voegt hetzelfde jaar nog de twee woningen samen tot één en bouwt er een schoenfabriek achter.



Links: in 1980 zijn in de zijgevel de deur en ramen te zien die vroeger van de damwoning waren.

Boven: ook in 2016 is nog te zien dat hier ooit een damwoning was.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woning "A263, bewoond door Aug. Pullens. Aan het privaat ontbreekt een deur, tocht-raam en stankafsluiter."



Van links naar rechts:

1832

1886

2014

situatie

Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebe-stuur Baardwijk ingekomen stukken 146, waa12311

Foto 2016: auteur

NO 03: twee damwoningen en vier dijkwoningen

Situatie: Loeffstraat 29 en 31 en daar achter aan de Winterdijk.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 807, 808, 206 en 982 en 984.

Beschrijving:

De weduwe van Antonis van der Wiel uit Baardwijk bezit hier (aan het toenmalige Laageinde, nu Loeffstraat) in 1832 een huis met erf. Ten noorden daarvan, tot tegen de Winterdijk, ligt een perceel met dijkwoning dat eigendom is van de Baardwijkse landbouwer Jan Kolster.

Het straathuis wordt rond 1847 verkocht aan de Baardwijkse koopman Gerardus Boelen, die het in 1861 bij legaat vermaakt aan Catharina Koense.

Zij splitst in 1877 twee damwoningen (kamers) af aan de oostzijde van het pand. We zien hier een oplossing die in Waalwijk veel voor kwam, namelijk dat er achter de damwoningen een ruimte bleef waardoor de bewoner van het moederpand via zijn huis de achtertuin kon bereiken. In 1898 koopt de Baardwijkse timmerman Hendrikus van Hulten het pand en herbouwt het, waardoor er een dubbele woning ontstaat die anno 2014 in aanleg nog aanwezig is.

Rond 1838 wordt het dijkhuis gekocht door Hendrik Pullens, bouwman te Baardwijk. Hij verkoopt het in 1876 aan de Baardwijkse schoenmaker Reinier Tinkelenberg. In 1885 wordt het pand op een veiling verkocht aan de Baardwijkse koopman Leonardus van Gelder.



Op 5 maart 1885 verscheen in de "Echo van het Zuiden" de advertentie voor de publieke verkoop van het dijkhuis.

Het is niet zo dat Reinier Tinkelenberg zijn dijkhuis zomaar wilde verkopen. Nee, er lagen financiële problemen aan ten grondslag. Bij de koop van het huis in 1876 werd hem een hypotheek verstrekt door de Kaatsheuvelse landbouwer Adrianus Duppen. Daar zat als voorwaarde aan, dat "...tot zekerheid van de voormelde obligatoire acte aangegane geldschuld als eerste onderzetting is verbonden, publiek te doen verkoopen, voor het geval genoemde Tinkelenberg nalatig bleef in de promptte voldoening der rente alsmede teruggave van de hoofdsom welke, naar luid van de acte van geldleening, dadelijk vorderbaar is door de wambetaling der renten, ten hande uit de opbrengst, het verschuldigde met alle kosten van verhaling". Vervolgens blijkt "dat de schuldenaar Tinkelenberg, in weerwil eener sommatie tot betaling in dato achtentwintig der vorige maand, in gebreke is gebleven te voldoen wat hij ingevolge voormelde obligatoire acte schuldig was en hij requirant alzo ingevolge de op hem verstrekte en onherroepelijke last voornemens is voorschreven vastgoed publiek te mogen verkoopen". Op de veiling is het pand voor het ingezette bedrag van f. 500,-- verkocht aan Leonardus van Gelder.

Tinkelenberg had dus voor aankoop van het dijkhuis een hypotheek afgesloten bij Van Duppen. Toen hij niet aan zijn financiële verplichtingen jegens de hypotheeknemer kon voldoen, bracht die het in publieke verkoop, zoals in de hypotheekakte was vastgelegd.

Van Gelder sloopt het dijkhuis en bouwt er een rijtje van drie kleinere dijkhuisjes voor in de plaats. Volgende eigenaren zijn: vanaf 1918 de NV Rietmeubel- en Mandenfabriek Baardwijk, vanaf 1921

Bovenaan op deze foto uit 1937, tegen de Winterdijk, is het rijtje met de drie dijkhuisjes die Leonardus van Gelder bouwde te zien. Onder aan de foto loopt de Loeffstraat.

Lambertus van Iersel, schoenwinkelier te Scheveningen, vanaf 1924 Petrus van Iersel, leerlooiersknecht te Waalwijk en vanaf 1933 Johannes Josephus de Vries, koopman te Baardwijk. Het westelijke huisje verwordt daarna tot bouwval. Het wordt in 1947 gesloopt. De twee andere worden in 1956 verenigd tot één dijkhuisje. Vier jaren later wordt dat huisje gebruikt als werkplaats en bergplaats, garage en koelcel. Het is nu verdwenen.

De gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over de dijkwoningen:

“De afleiding van het huiswater van de twee woningen aan de straat is goed, het loopt naar een zinkput en verder door een flink riool naar een sloot. Maar er staan drie woningen langs den Winterdijk van L. van Gelder waarvan het huiswater eveneens op dit riool uitwatert door een open goot die zodanig vervuild is, dat het niet geregeld afloopt en een dikke brei achter laat, die stank verspreid. De bewoners moeten genoodzaakt worden elk om beurt geregeld die goot schoon te houden”.



Bronnen:

SALHA, 1054 notarieel archief Waalwijk inv. 338, 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146, Aviodrome: uitsnede uit 13109

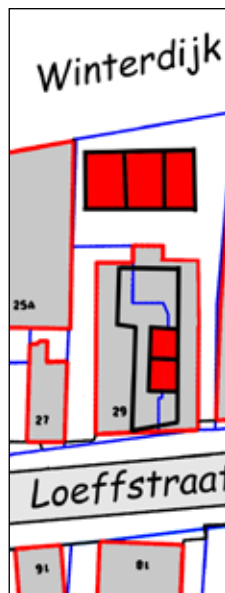
1832



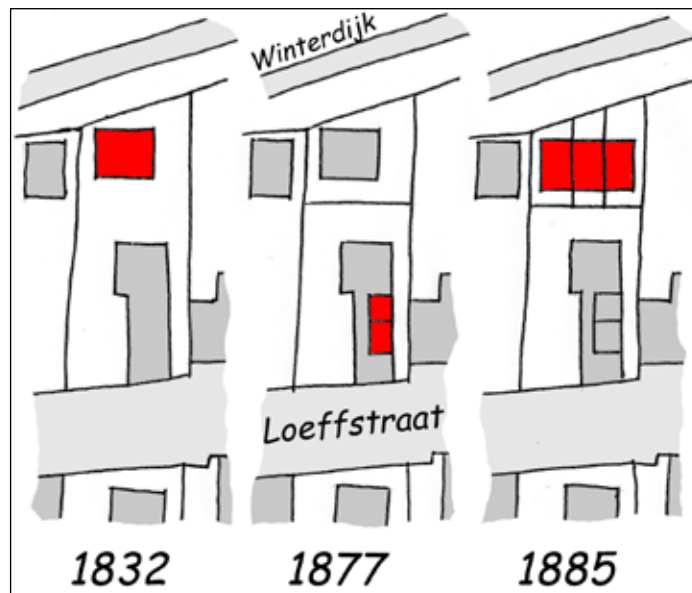
1886



2014



ontwikkeling



NW 04: één dijkwoning en één damwoning

Situatie: Loeffstraat 372a en daarachter aan de Winterdijk.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 932 en 1078.

Beschrijving:

Op dit perceel staat in 1832 een groot huis. Eigenaar is Bernard Jacobus Baijens, landbouwer uit Baardwijk.

In 1866 verkoopt hij het aan de rietdekker Jacobus van der Lee. Tien jaar later wordt diens weduwe eigenaresse.

In 1877 bouwt ze tegen de oostkant van het huis iets naar voren springend een kleiner huis. In 1881 herbouwt ze het oorspronkelijke huis tot een dubbele woning.

Datzelfde jaar verkoopt ze een stukje grond tegen de Winterdijk aan Petrus van der Lee, rietdekker te Baardwijk. Die bouwt er een dijkhuisje.

In 1898 wordt achter het westelijke huis in het rijtje van drie aan de straat een damwoning aangebouwd.

Het perceel met de vier huizen en het dijkhuisje

wordt in 1905 gekocht door Josephus Schrijner, bakker en winkelier te Waalwijk. Diens weduwe verkoopt het geheel in 1943 aan Johanna Maria Cornelia Nillesen, koopvrouw te Waalwijk en echtgenote van P.J. Klerkx (oprichter van een bedrijf dat later de Meubelboulevard wordt in Waalwijk).

Na onbewoonbaarverklaring in 1966 worden de twee westelijke huizen aan straat, mét de dan voormalige damwoning, gesloopt. Ze zijn dan al enige tijd in een ruïneuze toestand.

In 1966 bood de achterkant van de twee westelijke straathuisjes een desolate aanblik. Aan de rechterkant van de foto is het damhuisje te zien, dat eerder door Lambert van Mier als zadelmakerij werd gebruikt. Daarna door zijn zoon Leo als schoenreparatiebedrijf.



Het dijkhuisje verdwijnt in 1978 voor de uitbreiding van het naastgelegen bedrijf. Een foto ervan is te zien bij de beschrijving van locatie NO 05.

De derde woning aan straat is in 1980 gesloopt.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over de straat- met damwoning:

“A 273 en A 275, bewoond door Th. De Peffer, resp. de wed. P. van den Heuvel. Bij deze woningen zijn de privaten niet geheel volgens de verordening. Het bouwen van één voor beide woningen achten wij noodzakelijk. Voor de afleiding van het huiswater moeten voorzieningen worden getroffen”.

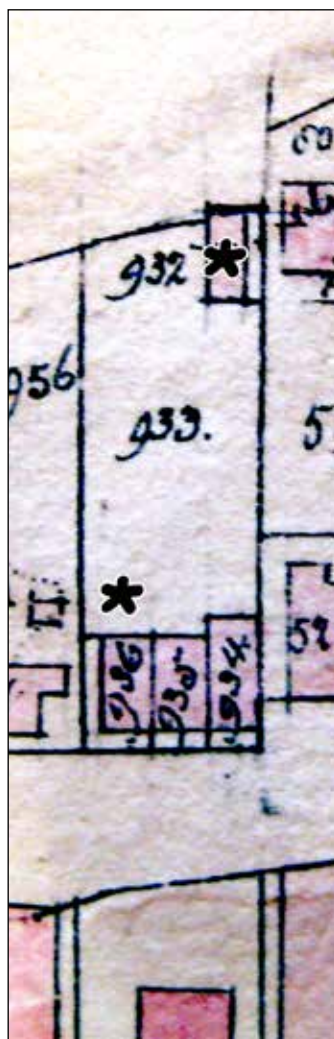
Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146, beeldbank waa70104

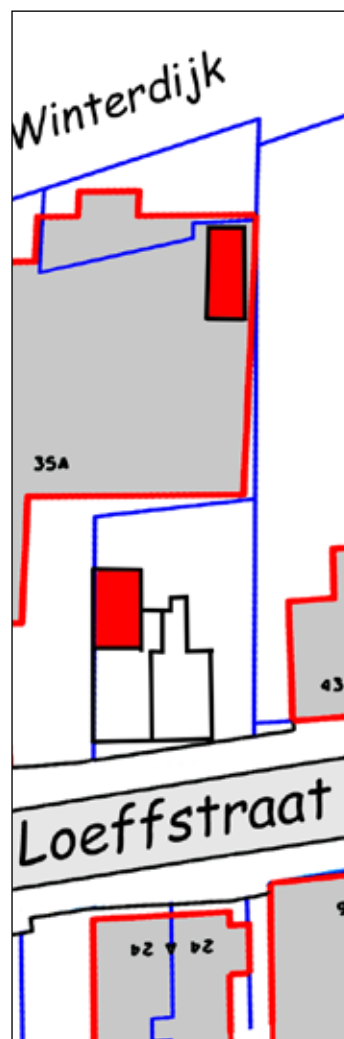
1832



1886



2014



situatie



NO 05: drie dijkwoningen

Situatie: Winterdijk, achter Loeffstraat 43 en 45.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 932 en 1078.

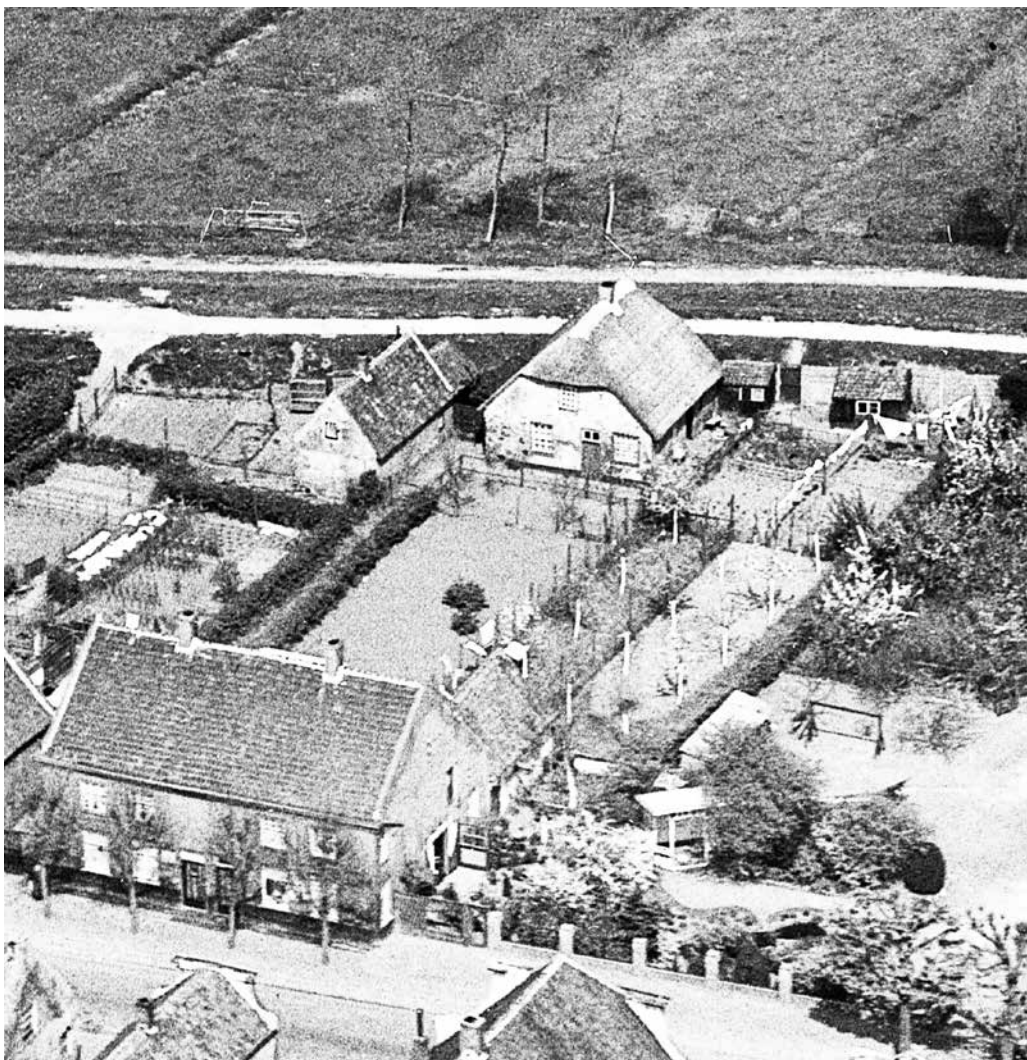
Beschrijving:

In 1832 is hier een perceel, waarop aan de straat een woning staat. Ten noorden daarvan is een stuk onbebouwd land. Tegen de Winterdijk is een derde perceel met daarop een dijkwoning. Ten oosten daarvan is een kleine wiel. Het perceel met de dijkwoning heeft een uitweg op eigen grond naar de straat (te zien op de foto als het pad dat tussen twee hagen richting Loeffstraat loopt). De dijkwoning hoort toe aan Jacobus Krol, schoenmaker te Baardwijk. Rond 1852 gaat die over op plaats- en vakgenoot Leonardus van de Pol. Die verkoopt zijn deel van de wiel en herbouwt in 1853 het dijkhuis.

Tegelijk bouwt hij ten oosten daarvan een kleiner,

vrijstaand huisje van 30 m², dat pal tegen de wiel staat. Een jaar later wordt het oorspronkelijke perceel herverkaveld en in delen verkocht. Het herbouwde dijkhuis wordt in 1856 verkocht aan Rasewinus Oomens, schoenmaker te Baardwijk. Het kleine huis gaat naar Johannes Oomens en de uitweg naar straat wordt erf bij de woning die aan straat staat.

Rasewinus splitst in 1874 van de oorspronkelijke en herbouwde dijkwoning een huisje (kamer) van 16m² af. Dat dijkhuis met de kamerwoning én het kleine huis wordt in 1912 geërfd door Jacobus Johannes Oomens, schoenfabrikant te Baardwijk. Die sloopt het kleine huis en voegt het huis met de kamerwoning



Midden bovenaan op deze foto uit 1937 staat het dijkhuisje (voorzien van een rieten kap met wolfseinden) van deze locatie. Het ook hier besproken huisje rechts ervan is dan al verdwenen. Het dijkhuisje wat er links van staat is dat van locatie NO 04.

dan samen tot één woning. In 1918 volgt verkoop aan “Baardwijk NV”, rietmeubel- en mandenindustrie, die het drie jaar later doorverkoopte aan Adrianus Duivekam, koopman te Waalwijk.

Op de veiling in 1954 wordt het dijkhuisje gekocht door Antonius Verhoofstad, leerlooier te Baardwijk. Het staat dan te boek als bouwval en wordt gesloopt.

Notaris A. SCHAAP
 TE WAALWIJK
 zal bij inzet op WOENSDAG 21 APRIL 1954 en bij toeslag op WOENSDAG 28 APRIL 1954 telkens om 7 uur des avonds
publiek verkopen
 voor de heer ADR. DUIJVEKAM te Waalwijk c.s. ten koffiehuize van A. J. VAN HILST, 1e Zelne te Waalwijk:
HET DUBBEL WOONHUIS aan de Min. Loeffstraat 15 en 17 te Waalwijk met afzonderlijke woning aan de Dijk, kadaster Baardwijk Sectie E no. 1306, 1307, 1308 en 1338 samen groot 11 aren en 40-centiaren.
 In huur bij A. Verhoofstad voor f6.—; J. C. Pullens voor f5.— en Wed. E. Leljtens voor f3.35 alles per week.
 Aanvaarding bij de betaling der koopsom 9 juni a.s.

Bronnen:

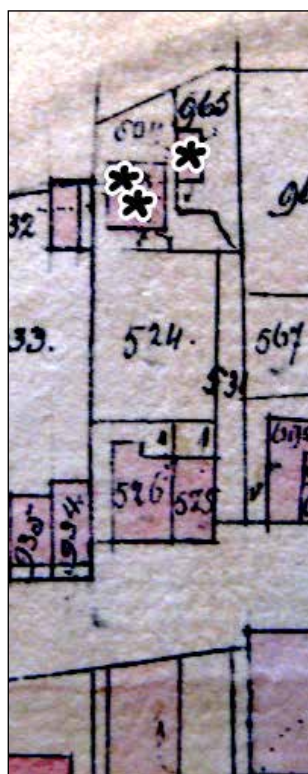
SALHA: krantenarchief

Aviodrome: uitsnede uit 13109

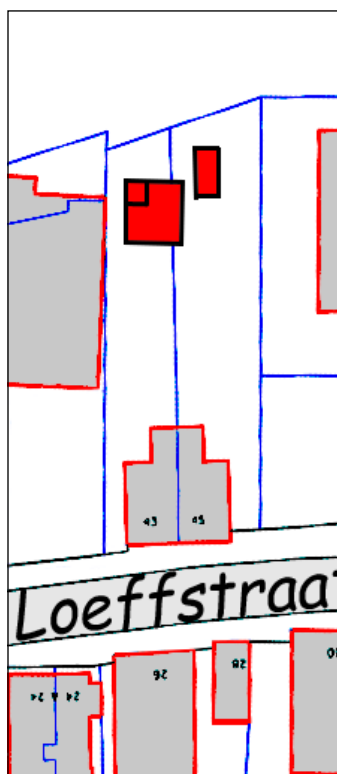
De advertentie in de “Echo van het Zuiden” van 16 april 1954, waarbij de dijkwoning met de woningen aan de Loeffstraat publiek ter veiling worden aangeboden.



1832



1886



2014



situatie

NO 06: één damwoning

Situatie: tussen Loeffstraat 45 en 49

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 696

Beschrijving:

In 1832 staat op deze locatie een huis dat eigendom is van de weduwe van Willem Boelen, landbouwer te Baardwijk. Rond 1842 wordt Cornelis van Cromvoirt uit Baardwijk eigenaar. Bij de boedelverdeling in 1872 gaat het geheel over naar Johanna van Cromvoirt, winkelierster te Baardwijk.

Drie jaar later splitst die er aan de oostzijde twee woningen, waarvan een damwoning, af. Zij verkoopt het pand (waarin drie huizen) in 1911 aan Jacobus Johannes Oomens, schoenfabrikant te Baardwijk. Enkele jaren na de koop laat die het geheel slopen.

De gezondheidscommissie schreef in juni 1914 nog over deze woningen:

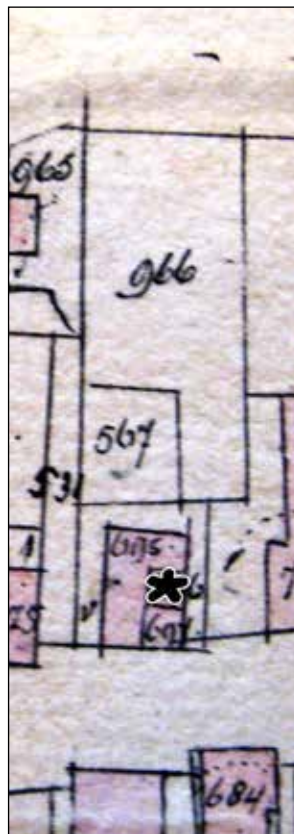
“A 279 en A 280, bewoond door C. van Bijnen, resp. W. van den Nieuwenhuizen. Dit privaats met een middenmuur gescheiden, die bouwvallig is, staat op een put, wat zeer gevaarlijk is. Afbreken en vernieuwen volgens de verordening achten wij noodzakelijk”.

Bron:

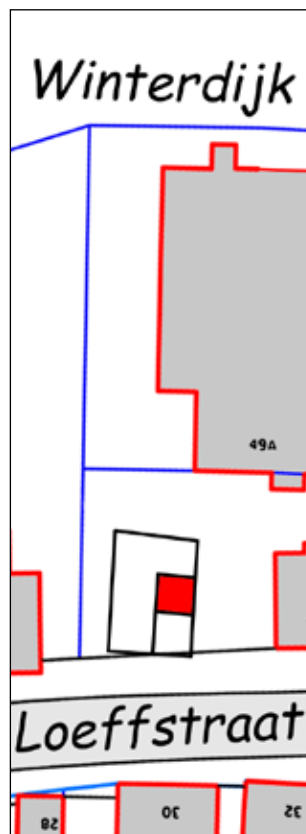
SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



1832



1886



2014



situatie

NO 07: vier damwoningen

Situatie: achter tegen voormalig Loeffstraat 49 en 51.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 492 à 494 en 803.

Beschrijving:

Op de westelijke hoek van de huidige Loeffstraat en de Veldsteeg staat in 1832 een huis met erf en een tuin tot de Winterdijk. Eigenaresse is de weduwe van Jan van Bijnen uit Baardwijk. In 1838 wordt dat verbouwd tot een dubbele woning. Het westelijke deel gaat naar de kinderen van Otto van Herwijnen. De oostelijke woning op de hoek met de Veldsteeg krijgt de Baardwijkse landbouwer Christiaan van Gils als eigenaar. In 1845 branden beide woningen af en worden vijf jaren daarna, in een andere vorm, weer opgebouwd. Achter de nieuwe westelijke woning van de kinderen van Otto van Herwijnen staan dan drie damwoningen. De kleinste daarvan heeft een oppervlakte van 23m². In 1853 koopt Rasuinus Oomens, schoenmaker

te Baardwijk, daar de twee noordelijke huisjes van. Zeven jaren later verkoopt hij ze aan plaats- en vakgenoot Johannes Josephus van Deursen. Het zuidelijke damhuisje was in 1853 al door die laatste gekocht. In 1877 voegt hij alle huisjes samen tot één huis aan de latere Loeffstraat. De voormalige damhuisjes zijn in de loop der tijd gesloopt. Het huis aan de straat is nog bestaand.

De woning op de hoek met de Veldsteeg, die na de brand nieuw is opgebouwd, is daarna gekocht door de gemeente Baardwijk en gebruikt als bondsgebouw. In 1923 is ze weer als woonhuis ingericht.

De gemeente verkoopt het geheel in 1872 aan de schoenmaker Johannes Josephus van Deursen, die uit-



Op deze foto uit 1992 is het nog steeds bestaande ensemble Loeffstraat 49 (uiterst links) en Loeffstraat 51 (rechts daarvan). Dit laatste pand is nu een gemeentelijk monument.

eindelijk deze hele locatie in bezit krijgt. Wanneer hij in 1877 de westelijke damwoningen aan hun gebruik onttrekt, maakt hij achter de oostelijke woning een nieuwe. Die wordt in de kadastrale legger een “kamer” genoemd, en was ontsloten op de Veldsteeg; een openbare zijweg van de Loeffstraat. Dochter Petronella Maria Johanna voegt in 1892 deze twee huizen samen tot één. De volgende eigenaar, de Baardwijkse schoenmaker Adrianus van Heesbeen, sloop het in 1910 en bouwt er een ander huis voor in de plaats.

Van de brand in 1845 maakte de burgemeester een proces-verbaal.

Het “Algemeen Dagblad” van 27 mei 1845 berichtte over de brand in het huis dat werd “bewoond door wel dertig mensen”.

**** HERTOGENBOSCH, 24 Mei.** In den nacht van den 22sten op den 23sten dezer ontstond er te Baardwijk brand in een woonhuis toebehoorende aan de Erven van Herwynen en Christiaan van Gils, bewoond door wel dertig personen, zijnde die woning met al wat er zich in bevond, hieronder het vee gerekend, in een paar uren tijds eene prooi der vlammen geworden, terwijl de huisgenooten zich met moeite en gevaar hebben gered, waarbij een meisje uit een bovenraam is gesprongen.

Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk correspondentie burgemeester 1837-1864, beeldbank waa 17004, www.delpher.nl

Aan de Gouverneur van de provincie Noord Brabant Baardwijk, den 23 Mei 1845

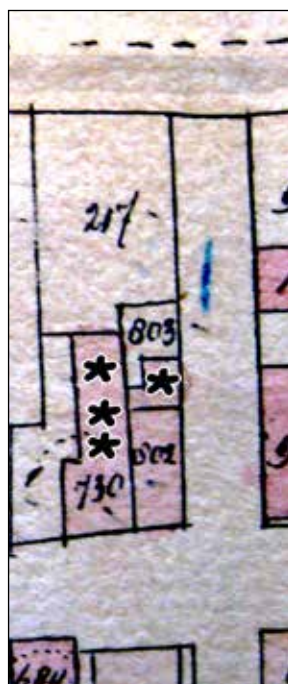
Ik vind mij in de onaangename verpligting Uwe Exc. te moeten kennis geven, dat 11 maart omstreeks twaalf in deze Gemeente een felle brand is uitgebarstten, in het huis van Christiaan van Gils en mede eigenaar de kinderen van Jan van Herwijnen, bewoond door laatstgemelde en nog vijf andere huisgezinnen, welke zoodanig in hevigheid toenam dat de bewoners van hetzelfde niet zonder gevaar van hun leven de vlammen zijn ontkomen, en nagenoeg niets van het dat zij bezaten hebben kunnen redden.

Door de spoedig aangebragte hulp onzer brandspuit, de natte rietdaken en daarbij zeer stille wind hoewel nog ongunstig, is het ons mogen gelukken, den verderen voortgang van den brand te beletten. De oorzaak van denzelve is geheel onbekend en de veroorzaakte schade is opgenomen, zoo aan huisraad, klederen, een melkkar enz. enz. ter somma van f 2620,- waarvan op het huis is verzekerd bij de Amsterdamsche Brandwaarborg Maatschappij de som van f 1500,-

De burgemeester van Baardwijk,
J. Loeff



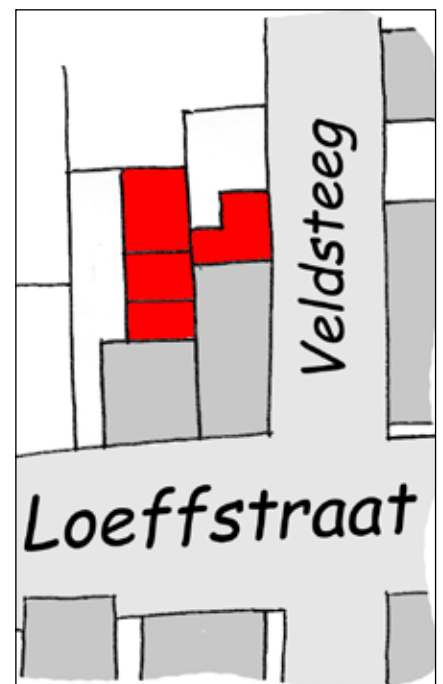
1832



1886



2014



situatie

NO 08: twee damwoningen

Vroegere situatie: Veldsteeg 2b en 2c.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1610 ged.

Beschrijving:

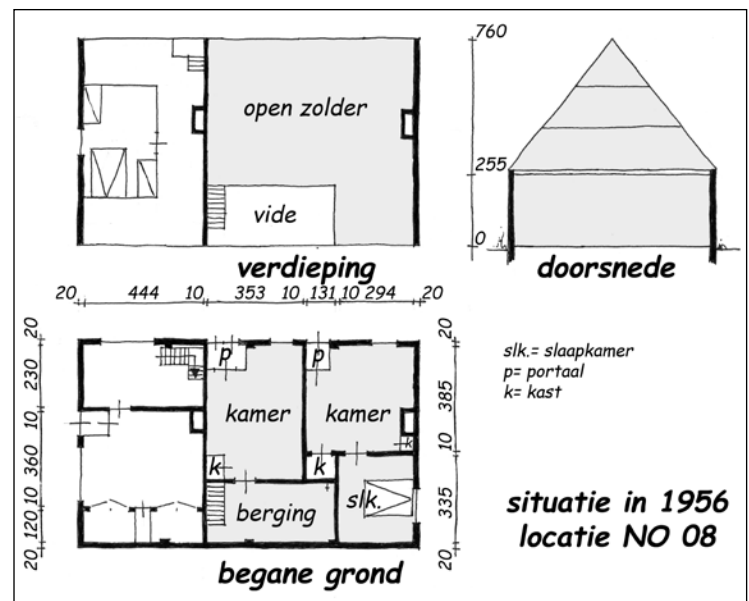
De Veldsteeg is een zijstraat van de huidige Loeffstraat. Aan de oostkant daarvan stond een woning waarin twee damwoningen waren.

In 1832 is het perceel ten oosten van de Veldsteeg eigendom van de Baardwijkse burgemeester Jan Loeff. Op de hoek met de huidige Loeffstraat staat dan een huis en op de hoek met de Winterdijk een schuur. Later is de schuur als looierij in gebruik genomen. In 1866 valt het geheel bij de boedelverdeling toe aan Antonia van Hulten, huisvrouw van Johannes Martinus Verschure, landbouwer te Waalwijk. Op 5 juni 1867 brandt het geheel af.

Na de brand wordt er een nieuw huis met vrijstaande schuur gebouwd. De schuur staat nu zuidelijker in de Veldsteeg dan de vorige. In 1878 gaat de eigendom over op Petrus Henricus Verschueren c.s., die dat vijf jaren later verkoopt aan de Baardwijkse bakker Jacobus van Bijnen.

Gister nacht is de huizing met de daarbij behorende looierij van den heer Loeff te Baardwijk totaal afgebrand; de brand nam zoo sterk toe dat de bewoners zich ter naauwernood konden redden.

De brand van het huis met looierij was onderwerp in de "Noord Brabanter" van 6 juni 1867.



Op de plattegrond van 1956 is aan de penanten nog te zien dat het huisje eerder een open schuur is geweest met drie spanten.

Die maakt van de schuur een woning. Ze wordt in 1922 inwendig verbouwd, waarbij waarschijnlijk de twee damwoningen ontstaan. Er komt dan ook een dubbel privaat bij. Zoon Martinus Jacobus Josephus van Bijnen erft het geheel in 1947. Tien jaren later worden alle drie de huisjes in het pand onbewoonbaar verklaard. Alleen het voorste is dan nog bewoond door een echtpaar met twee kinderen.

Op deze luchtfoto uit 1937 zien we schuin links de Veldsteeg lopen en bovenaan de Winterdijk. Het huis dat haaks op de Veldsteeg staat is dat met de twee damwoningen.



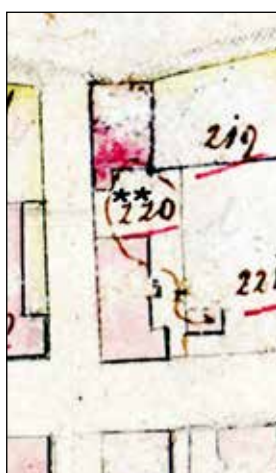
Frans Pullens bezig in zijn prepareerwerkplaats in de Veldsteeg.

In 1969 verkoopt de weduwe van Martinus van Bijnen het pand met de damwoningen aan de Baardwijkse preparateur en leerlooier Frans Pullens.

Hij richt het pand in als werkplaats om dieren te prepareren en huiden te looien. In 1971 wordt het gesloopt en daarna komt er een nieuwe woning voor in de plaats.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woning:

“A284, bewoond door de weduwe van G. Maas. Wij troffen hier een zeer primitief open privaat in een hok aan. Over het huis nr. A291 ten zuiden daarvan (geen damwoning AvL): Bewoond door L. van der Pennen. Het privaat staat in een houten schuurtje, het mist een tochtraampje en stankafsluiter. Het bouwen van een nieuw met flinken beerput voor beide gezinnen achten wij zeer gewenst”.



1832

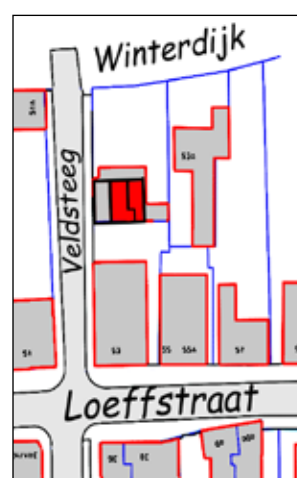


1867

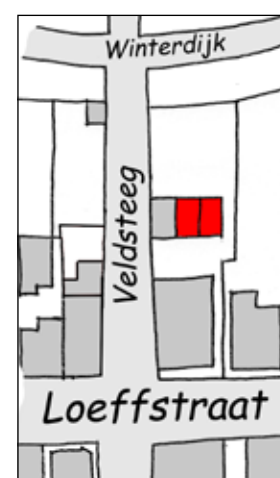
Bronnen:

SALHA: beeldbank WAA43075,1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaar verklaringen, 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146

Aviodrome: uitsnede uit 13109.



2014



Situatie

NO 09: één damwoning en één dijkwoning

Situatie: Loeffstraat 61 en aan de Winterdijk daarachter.

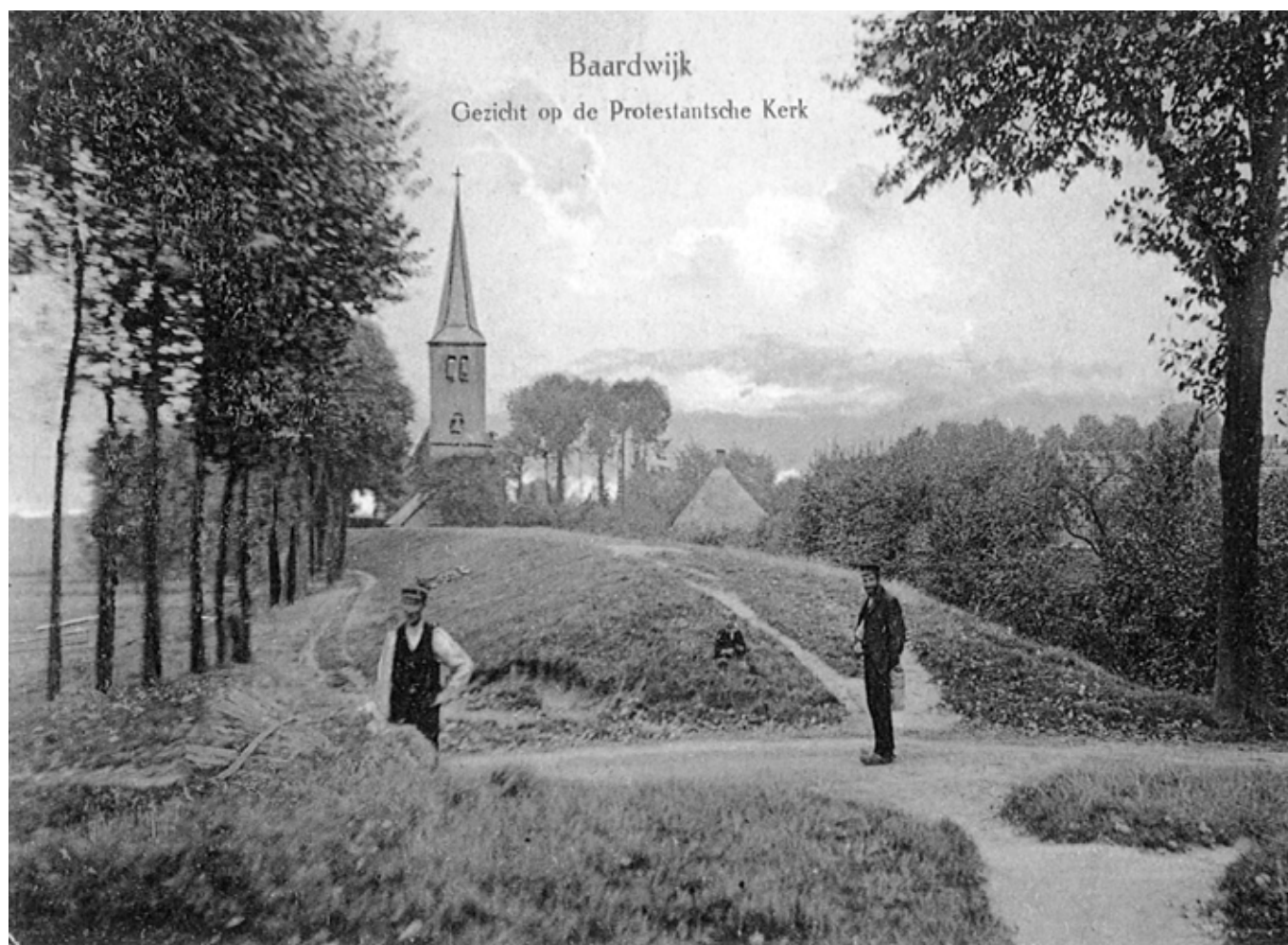
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 799 en 498.

Beschrijving:

De Baardwijkse landbouwer Francis van den Heuvel bezit hier in 1832 een huis aan de straat met daarachter een tuin die tot aan de Winterdijk loopt. Hij verkoopt in 1846 een strookje grond langs de dijk aan Lambertus van Cromvoirt, schoenmaker te Baardwijk, die er dan een dijkhuisje bouwt. Die verkoopt het huisje met erf in 1891 aan de Baardwijkse koopman Cornelis Leijtens, die het in 1913 doorverkoopt aan plaatsgenoot, winkelier en schoenmaker Johannes Adrianus Mahieu. Het huisje wordt onbewoonbaar verklaard. Na een jaar koopt de Drunense schoenmaker Peter de Hart het pandje en verkoopt het meteen door aan de Baardwijkse schilder Quirinus

Bijnen, die meer huizen in Baardwijk bezat en ook de panden die er voor aan straat liggen verwerft. Het dijkhuisje is niet meer de moeite waard om aan te houden; het wordt meteen gesloopt.

Het huis aan de straat wordt in 1867 gesplitst in een dubbele woning. Het westelijke is dan van Johannes van den Heuvel, zoon van Francis en ook schoenmaker. Tien jaren later wordt de geknikte inwendige grens tussen de twee woningen recht getrokken en een kleine damwoning (kamer) achter in het westelijke huis gemaakt. Het huis met damhuisje wordt in 1912 gekocht door Geselina Lieuma uit Baardwijk die het twee jaar later verkoopt aan Peter de Hart, schoen-



Op deze foto is de Winterdijk naar het oosten toe te zien, met op de achtergrond de toren van de voormalige protestantse kerk en het dijkhuisje dat aan de voet ervan staat (locatie NO 12). Op de voorgrond de Veldsteeg, die dijk haaks kruist. Tussen de toren en de staande man rechts is de zijgevel van het dijkhuisje van deze locatie te zien.

maker te Drunen. Zoals hiervoor al werd aangegeven wordt ook dit pand meteen doorverkocht aan Quirinus Bijnen. Die herbouwt het westelijke huis in 1915 tot een dubbele woning, waarbij de damwoning verdwijnt.

Onbewoonbaarverklaring dijkwoning.

Heusden, den 11 Juli 1914. Bij onderzoek is ons gebleken dat de woning, gemerkt wijk A nr. 300 in uwe gemeente, in eigendom toebehorende aan J. Mahieu en bewoond door J. van den Hoven, ongeschikt is ter bewoning en niet door het aanbrengen van verbeteringen in bewoonbaren staat kan worden gebracht. De woning, staande op de helling van den dijk, is over het geheel erg vochtig, voornamelijk ten gevolge van regenval als het van den dijk stroomende water door de slechte, gebarsten omtrekmuren en onder de onvoldoende fundamenten naar binnen dringt onder den vloer van het woonvertrek.

Privaat en beerput zijn onvoldoende. Drinkwatervoorziening ontbreekt.

Het dak is slecht en lekt, de binnenmuur boven de deur is bouwvallig, het geheel is slecht onderhouden. Wij hebben mitsdien de eer uw College in overweging te geven, den Raad uwer gemeente voor te stellen deze woning onbewoonbaar te verklaren.

Met het oog op het bepaalde in art. 13 der woningwet zal het ons aangenaam zijn te bekwamer tijde met Uwe beslissing in kennis te worden gesteld.

De Gezondheidscommissie, gezeteld te Heusden.

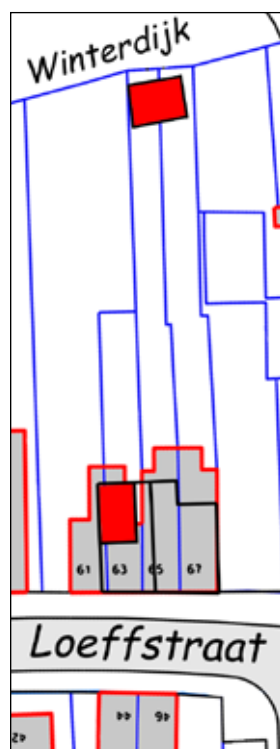
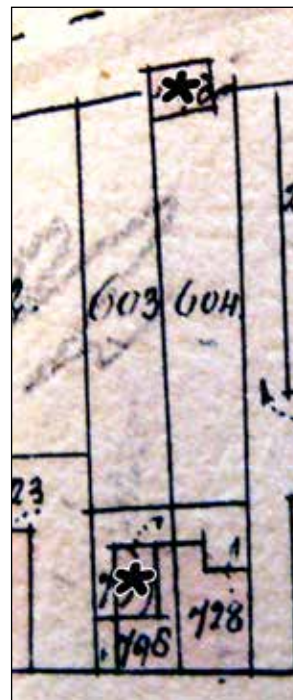
Boven links: 1832
boven rechts: 1886
beneden links: 2014
beneden rechts: situatie

De gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over de damwoning:

“A298, bewoond door H. Schoonis. Een slecht open privaat werd hier aangetroffen achter tegen de woning. Het bouwen van een geheel nieuw volgens de verordening is noodzakelijk”.

Bron:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



NO 10: drie damwoningen

Situatie: Loeffstraat 69, 69a en ter plaatse van huidig 71.

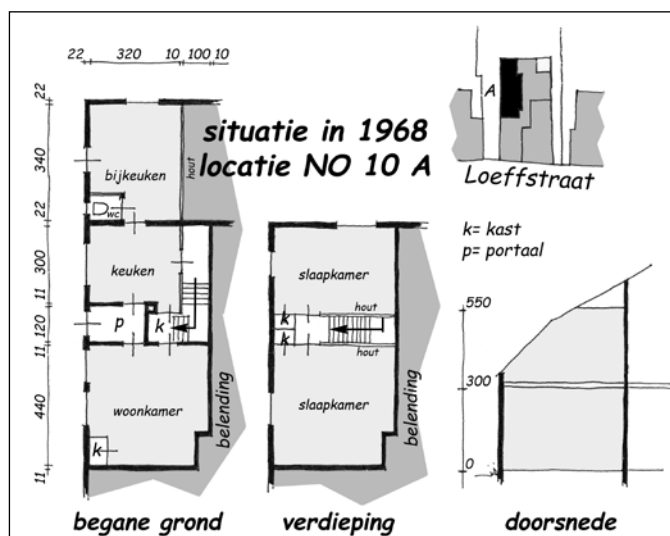
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1238 en gemeente Waalwijk, sectie E nrs. 201 en 204.

Beschrijving:

Laurens Stokkermans, landbouwer te Baardwijk, bezit in 1832 deze locatie. Er staat een dubbel huis aan de straat en de tuin loopt door tot aan de Winterdijk. Dit geheel wordt verkocht aan broodbakker en kapper Willem van der Horst, later aan Antonie Bastiaanse uit Waalwijk. In 1858 koopt de Baardwijkse bakker Nicolaas Schoonis de huizen met tuin. In 1903 voegt hij de twee woningen samen tot één en bouwt aan de oostzijde in de tuin een vrijstaande fabriek.

In 1910 koopt de “Maatschappij van verzekering op het Leven Noord-Brabant”, gevestigd te Waalwijk, het geheel. Die splitst de woning aan de straat op in drie woningen, waarvan een damwoning (A) aan de westzijde.

indeling waardoor niet doorspuibaar, onvoldoende berggelegenheid en de afwezigheid van een open erf. Pas in 1982 zijn de woningen gesloopt en is er op die plaats de huidige woning Loeffstraat 71 gebouwd.



Plattegrond van de damwoning NO 10 A.

De volgende eigenaar wordt Petrus Martinus van den Broek, landbouwer te Baardwijk. De panden blijven na zijn overlijden in eigendom bij de familie Van den Broek en verloederen in de loop van de tijd.

In 1969 worden ze onbewoonbaar verklaard. De damwoning wordt dan nog bewoond door een man, vrouw en kind van 3 jaar. Redenen zijn de zeer slechte situering in een particuliere dam, de onbruikbare



Twee opnamen, vlak voor de sloop in 1982, van de voor- en achterzijde van de panden Loeffstraat 69 en 69a (de damwoning A)

De in 1901 in de tuin gebouwde fabriek wordt in 1914 verbouwd tot twee via een dam bereikbare woningen (B). Deze zijn in 2014 nog bestaand.

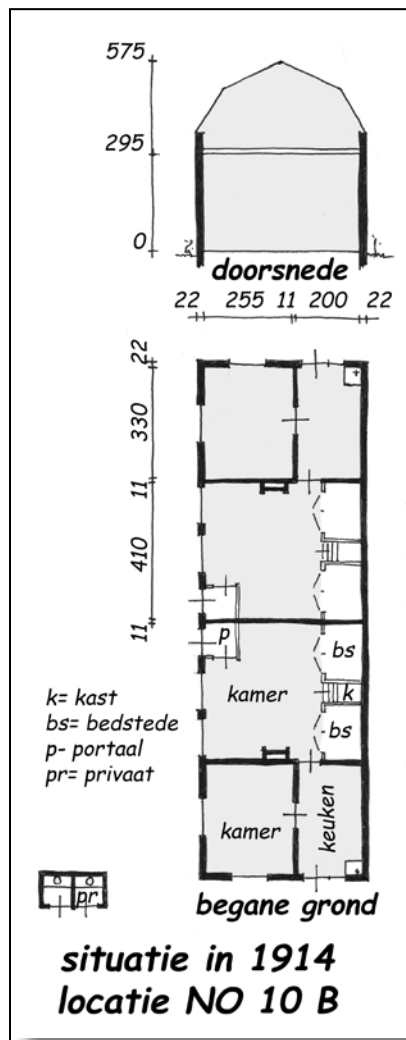


Het voormalige fabriekje herbergt in 2016 nog steeds twee woningen.

Bronnen:

SALHA: beeldbank WAA70610 en WAA70611, 1013
gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, bouwarchief

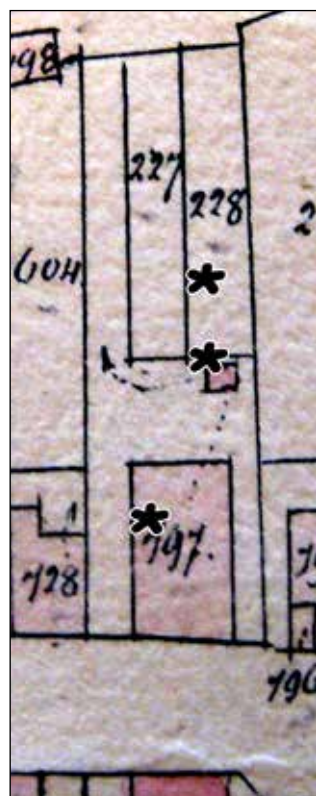
Foto 2016: auteur



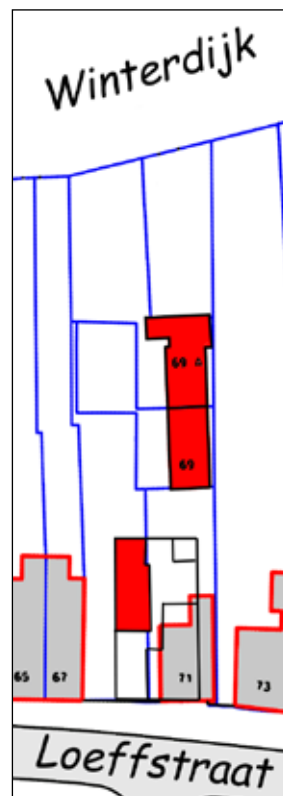
Plattegrond van de damwoningen NO 10B



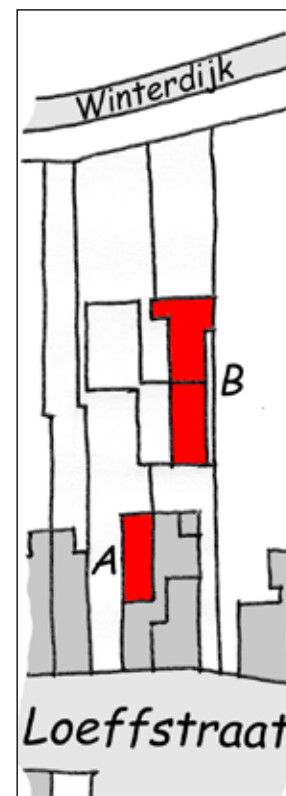
1831



1886



2014



situatie

NO 11: twee damwoningen

Situatie: in Loeffstraat 79.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 694 en 941.

Beschrijving:

De Baardwijkse bakker Francis van Hulten bezit hier in 1832 een huis aan de straat. Het wisselt diverse malen van eigenaar. Dat zijn achtereenvolgens de landbouwer Gerard van Hulten, Adriaan van Iersel en Johannes van Iersel. In 1874 koopt de bakker Gerardus Janssen het pand.

Hij splitst er een jaar later aan de noordoostzijde een damwoning van af. In 1881 verbouwt hij beide

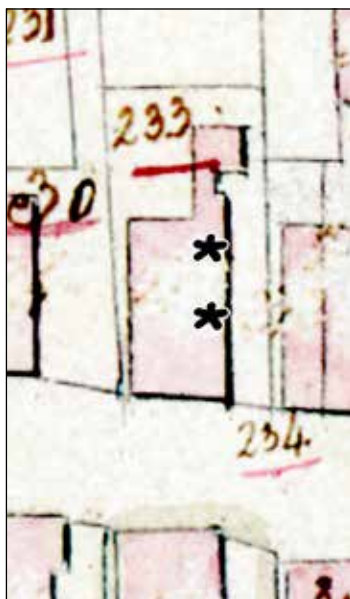
woningen, haalt de uitbouw er af en bouwt er een vrijstaande schuur bij. Bij die gelegenheid wordt de damwoning weer bij het moederpand gevoegd en direct ten zuiden daarvan een nieuwe afgesplitst. In 1917 wordt Marinus van Helvoirt, slager te Baardwijk eigenaar. Bij hermeting in 1960 blijkt dat de damwoning samengevoegd is met het winkelwoonhuis dat er dan staat.



Zo zag het winkelhuis Loeffstraat 79 er in 1992 uit.

Bron:

SALHA: beeldbank
waa 12322



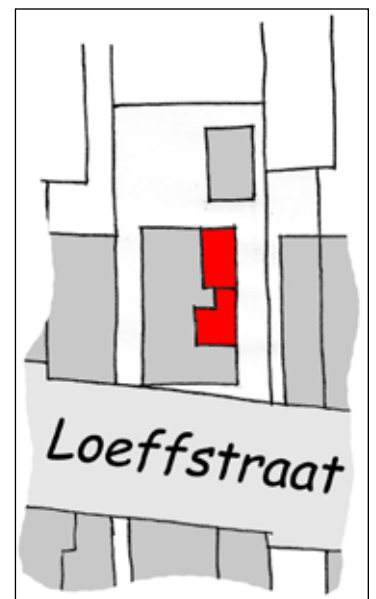
1832



1886



2014



situatie

NO 12: één dijkwoning

situatie: Winterdijk 57.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 236

Beschrijving:

Aan de Winterdijk 57 staat een dijkwoning, waarvan de oorsprong teruggaat tot vóór 1832. Ze is gesitueerd op een markant punt, waar de dijk om de oude toren (voorheen met kerk) buigt en volgens de nu gangbare theorie de loop van de oorspronkelijke achterkade nog volgt (bron: C. de Bont in “Nijet dan

water ende wolcken”). In 1832 is ze eigendom van de Baardwijkse arbeider Adriaan Leijten. Er volgen nog andere eigenaren. In 1877 wordt het huisje van 60m² door de schoenmaker Josephus Staal vergroot naar 83m². Zoon Hendrikus Staal verkoopt het in 1949 aan Leonardus de Kloof, schoenmaker te Waalwijk.

Notaris A. SCHAAP

te Waalwijk

zal bij inzet op **Donderdag 7 Juli 1949** en bij toeslag op **Donderdag 21 Juli 1949**, telkens om 6 uur des avonds in café F. VAN HELVOIRT, Putstraat alhier :

publiek verkopen :

Voor de Erven H. Staal.

WOONHUIS met erf aan de Winterdijk 57 te Waalwijk, kad. Baardwijk Sectie E no. 726 groot 83 are.

In eigen gebruik.

Te aanvaarden bij de betaling der koopsommen op 5 September a.s.



Uiterst links: de advertentie in de “Echo van het Zuiden” van 4 juli 1949 waarin de dijkwoning te koop wordt aangeboden.

Links: in 1958 schilderde B. Korthout, voormalig gemeentebode uit Baardwijk, de oude toren aan de Winterdijk met rechts daaronder de hier besproken dijkwoning.



Op deze foto uit 1918 is te zien dat de westgevel van het dijkhuisje een steensmuur in kruisverband is. Mogelijk is die gemaakt bij de uitbreiding van 1877. Er was een tamelijk dunne rieten kap die iets overkragde.



Rechts: hier de noordgevel in 1918. Deze bestaat nog uit een halfsteens muur van slechte kwaliteit. De foto's uit 1918 zijn bij de restauratie van de toren (links) gemaakt.

Boven: in 2016 is het ensemble "kerktoren met dijkhuisje" nog bestaand.



In 1964 en 1975 vindt weer verbouwing en uitbreiding plaats. Daarbij is het huisje om- en overbouwd en het oorspronkelijke gesloopt. Er komt ook een berging en garage bij. Het aangepaste dijkhuis is anno 2014 nog bestaand.

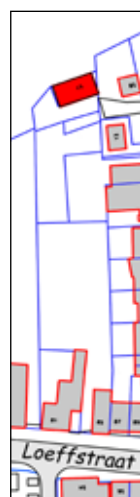
Bronnen:

SALHA: krantenarchief

Collectie J. de Haan

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: uitsnede object 3358, uitsnede OF-03195

Foto 2016: auteur



Van links naar rechts:
1832
1886
2014
situatie

NO 13: zes damwoningen

Situatie: ter plaatse van huidig Loeffstraat 89, 91 en ten westen van 109, Torenstraat 1,6 en 13

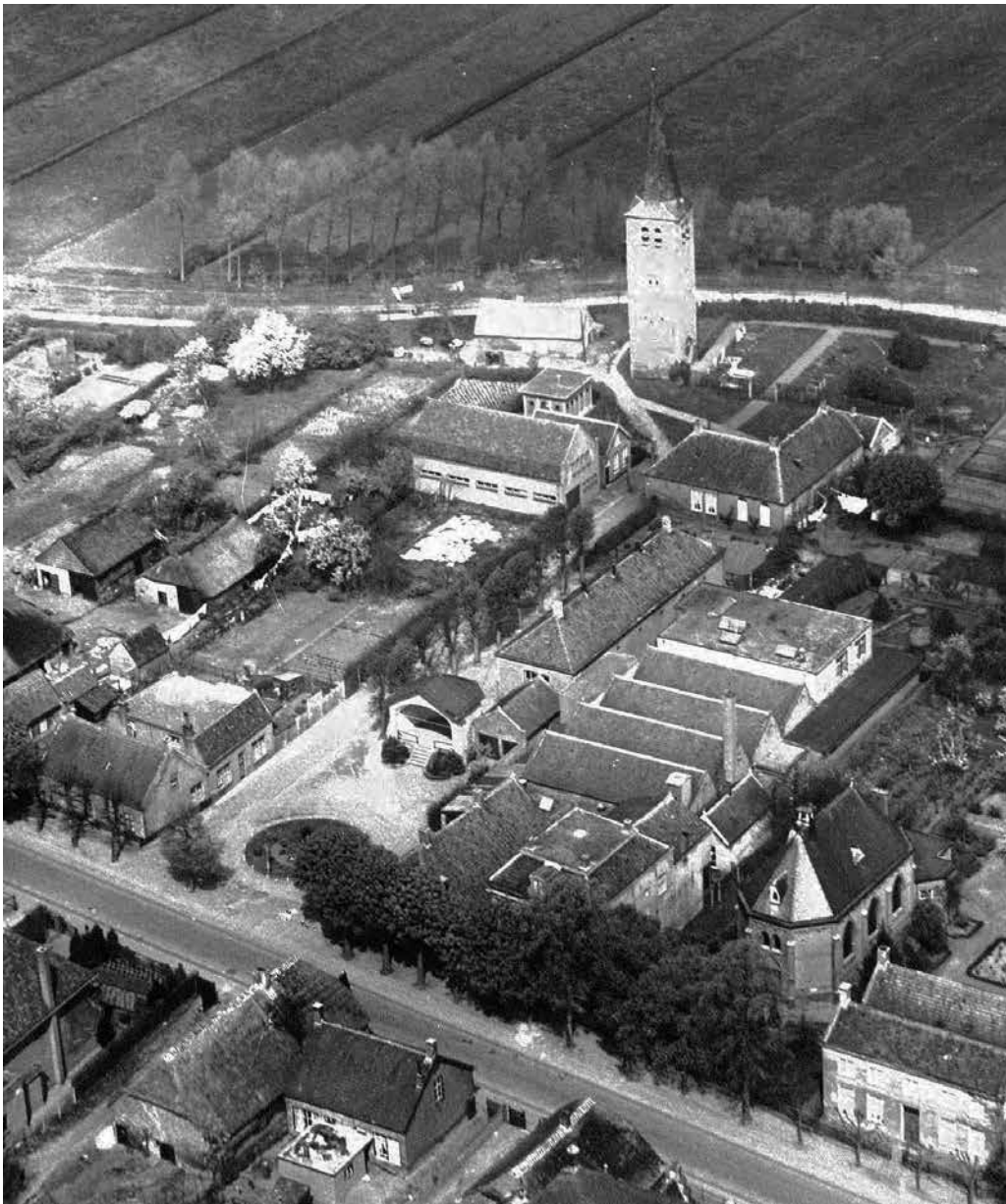
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 945, 1182, à 1184, 1201 1384 en 1386.

Beschrijving:

Hoewel de Torenstraat geen echte dam is, heeft ze er vroeger wel de kenmerken (smal, lopend van de straat naar de dijk) van gehad. In 1832 fungeerde die als kerk- en schoolpad vanaf de huidige Loeffstraat naar het noorden. In de loop van de jaren heeft het pad zich ontwikkeld tot een straat waar diverse functies aan liggen. Reden om, net als bij andere openbare zijwegen, ook de huizen die hier op ontsloten werden op te nemen als damwoning.

In 1832 stonden op beide hoeken van het toenmalige kerkpad met de huidige Loeffstraat woningen. Tegen de dijk aan stond de toen nog complete kruiskerk met toren. Aan de oostzijde bij het einde van het kerkpad stond een schooltje met daarin het schoolmeesterhuis.

Op de westelijke hoek met de huidige Loeffstraat stond in 1832 een huis waarvan de Baardwijkse “smit” Jacobus van der Bijl eigenaar was. In 1832 erft zoon



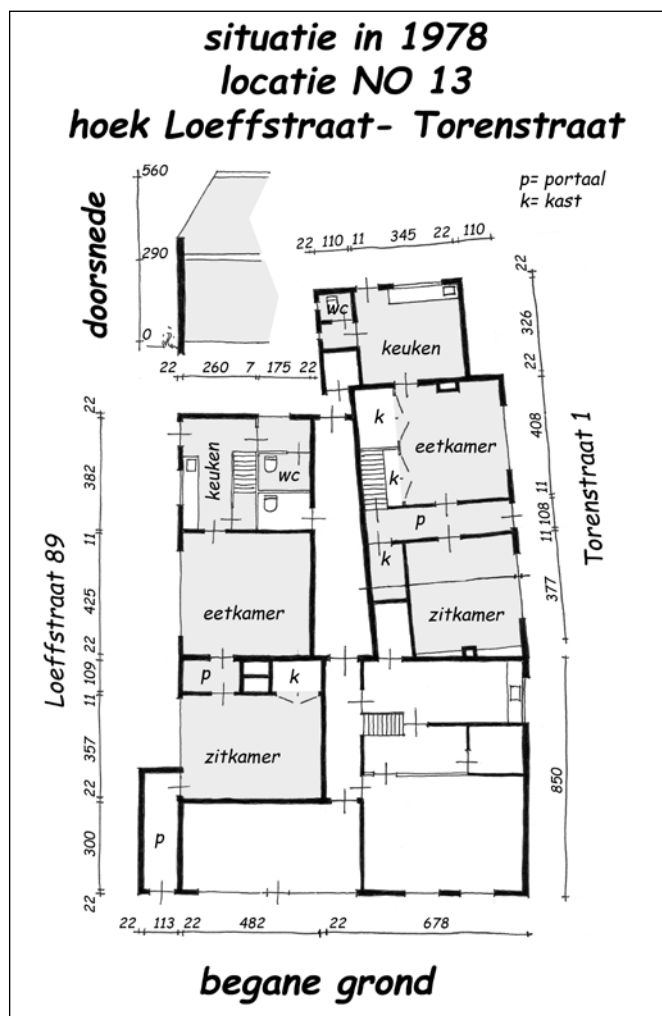
Op deze foto uit 1937 loopt de Loeffstraat onderaan en de Winterdijk boven. Tussen het pleintje met kiosk en plantsoen en de kerktoren loopt de Torenstraat. Het raadhuis is al gesloopt en westelijk van het pleintje staan de besproken panden op de hoek Loeffstraat - Torenstraat. Aan de noordoostzijde van de Torenstraat is de tot woning verbouwde school, met daar ten noorden van nog een aangebouwde woning te zien.

Leonardus, koopman, het. Die verkoopt het huis in 1869 aan de Baardwijkse schoenmaker Johannes van Helvoirt.

In 1901 koopt de weduwe van Franciscus Kools, Adriana Maria van Drunen die vleeschhouwster is, het huis. In 1915 verkoopt zij het aan de firma O.A. Donkers. In 1919 wordt de schoenfabrikant Henricus Gerardus Donkers er eigenaar van. Die breidt het pand in 1924 uit en maakt er drie woningen van. Een daarvan is ontsloten op de Torenstraat; de twee andere woningen op de Loeffstraat (de westelijke via een kleine later overbouwde dam). De panden worden nog eigendom van de familie Vermeer en er wordt een bakkerij bijgebouwd. De op de Loeffstraat ontsloten panden worden in 1978 op verzoek van de eigenaren onbewoonbaar verklaard. Redenen zijn de vochtige muren, onvoldoende sanitair en slaapgelegenheid en de brandgevaarlijke situatie door onvoldoende afscherming en overbouwning van de twee woningen. Het hele blok met de drie dan onbewoonde woningen wordt in 1978 door Intermecom uit Breda, die dan eigenaar is, gesloopt en vervangen door nieuwbouw in Loeffstraat en Torenstraat.

Achter in de tuin van deze woningen, tegen het perceel rond de kerk aan, wordt in 1901 een huis gebouwd door de Baardwijkse schoenmaker Theodorus Johannes van de Leur. Hij verkoopt het in 1909 aan de burgemeester van Baardwijk, Josephus Antonius Johannes van Heijst. In 1933 erft diens zoon Josephus Adrianus, kandidaat notaris en gemeente-ontvanger in de gemeente Oudheusden en Elshout, het huis om het zes jaren later te verkopen aan Lambertus Marinus de Jong, leerlooier te Baardwijk. In 1979 is het gesloopt en is er wat verder van de Torenstraat af een nieuwe woning, Torenstraat 13, gebouwd.

Het pand dat in 1832 op de oostelijke hoek van het kerkpad met de huidige Loeffstraat staat, is het raadhuis van Baardwijk. Het wordt in 1881 herbouwd in de vorm van een dubbel pand, waarvan het noordelijke deel een woning (mogelijk voor de veldwachter) is en het zuidelijke deel het raadhuis. In 1887 wordt deze



Op de verdieping van Loeffstraat 89 en Torenstraat 1 waren voor elke woning drie slaapkamers gemaakt. De wanden daarvan waren van hout.



Op deze foto uit 1918 is de westgevel van het in 1901 door Van de Leur gebouwde huisje te zien.



Het raadhuis van de gemeente Baardwijk. Gebouwd in 1878 en gesloopt in 1929. Bij de bouw was het achterste deel een aparte woning.

woning ook als raadhuis in gebruik genomen. Het gebouw is in 1929, zeven jaren na de samenvoeging met de gemeente Waalwijk, gesloopt. In die zeven jaren werd een gedeelte weer als woonhuis verhuurd, een ander deel werd gebruikt voor een cursus van de R.C. Boerenbond en Waalwijks Belang richtte er een oudheidkamer in.

Aan de oostkant en einde van het kerkpad, staat in 1832 de school met daarin de woning van de onderwijzer. Eigenaar is de gemeente van Baardwijk. In 1881, wanneer er ten zuiden een nieuwe school wordt gebouwd, wordt de oude school naar het noorden uitgebreid en in gebruik genomen als onderwijzerswoning met vrijstaande berging.

Die noordelijke gelegen berging is gebouwd kunnen worden omdat dan het zuidelijke transept van de kerk is gesloopt. Huis en schuur worden in 1887 iets verkleind. In 1900 moet voor de woning grondbelasting betaald gaan worden. Dat betekent dat het pand dan niet meer aan een openbare dienst is verbonden

en dus geen onderwijzerswoning meer is. De berging wordt verbouwd tot woning en ten noorden daarvan wordt een heel klein huisje aangebouwd. Zo staat het althans beschreven, maar vanwege de relatie met het daar gelegen kerkhof kan ook een lijkenhuisje bedoeld zijn. De zuidelijke woning wordt in 1904 verkleind. De noordelijke uitbouw ervan wordt vast gebouwd aan de ten noorden gelegen woning. In 1913 wordt de zuidelijke woning gedeeltelijk gesloopt. De bestemming blijft huis en het wordt in 1943, samen met het noordelijke huisje, verkocht aan de Waalwijkse slager Johannes Josephus van Oers. De NV "COWA" koopt beide huizen in 1953. In 1958 wordt een van de huizen gesloopt en het overige bij het confectieatelier betrokken. In 2015 is alle hier beschreven oude bebouwing er verdwenen.



De oude noordelijk gelegen school is op deze foto's al omgebouwd tot onderwijzerswoning. Op de linker foto, vanuit het noorden genomen, is de kleine aanbouw links te zien. Op de rechter foto, vanuit het zuiden genomen, zijn de bijzondere raampartijen van het voormalige schooltje nog zichtbaar.

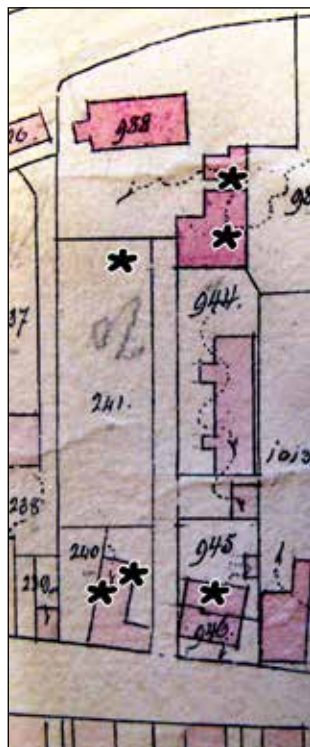
Bronnen:

SALHA: beeldbank waa10146, waa20500, waa42774 en waa86959, bouwarchief

Rijksdienst voor het Culturele Erfgoed: uitsnede uit object 3358



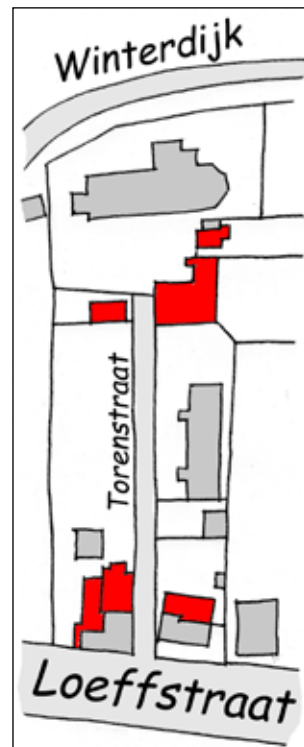
1832



1886



2014



situatie

NO14: één dijkwoning

**Situatie: Winterdijk 58, ten noorden van Hoogeinde 1.
Kadastraal bekend gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1177.**

Beschrijving:

Aan de westkant wordt dit perceel begrensd door de Laageindsche Heul. Deze heul is een van de sloten die de afwatering van de binnenpolder naar de buitenpolder verzorgt en met een afsluitbare duiker onder de Winterdijk door loopt. In 2012 is deze duiker blootgelegd om er een reconstructie aan uit te voeren, waarbij een magnifiek stuk ambachtelijk metselwerk tevoorschijn kwam.

Aan de Winterdijk was op deze plek in 1832 een weiland dat toen nog tot de onverdeelde boedel van Jan Staal uit Baardwijk behoorde. Na de boedelverdeling is landbouwer Christiaan Staal eigenaar.



Op deze luchtfoto uit 1937 is het dijkhuisje (links) met de aangebouwde schuur (rechts) nog te onderscheiden.

In 1857 bouwt hij er een dijkwoning, die in 1868 wordt verkocht aan de Baardwijkse leerlooier Leonardus Loeff. Er volgen daarna nog meer eigenaren: in 1893 de timmerman Hendrik Hoppenbrouwers, in 1869 de

schoenmaker Josephus Hoppenbrouwers en in 1899 de schoenfabrikant Otto Antonius Donkers. Deze breidt het huisje in 1900 uit met een schuur. Het dijkhuisje blijft tot 1919 in de familie Donkers, wanneer het wordt verkocht aan de landbouwer Cornelis Kemmeren, die er al in woont. In 1957 koopt landbouwer en grondwerker Antonius Theresa Marijnissen het huisje, om het vier jaren later te verkopen aan de



De Winterdijk gezien naar het westen, met op de achtergrond de Hervormde kerk waarvan nu nog de toren rest. Op de voorgrond de hier beschreven dijkwoning. Deze muurschildering is aangebracht in het pand Loeffstraat 111 en is rond 1880 geschilderd door Theodorus van Delft sr..

gemeente Waalwijk. Die laat het, na 1960, slopen. Er is geen ander voor in de plaats gekomen.

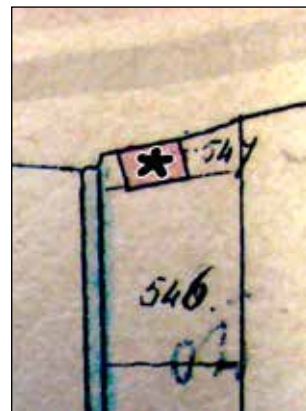
Bronnen:

Aviodrome: uitsnede uit 13106

SALHA: beeldbank waa43671



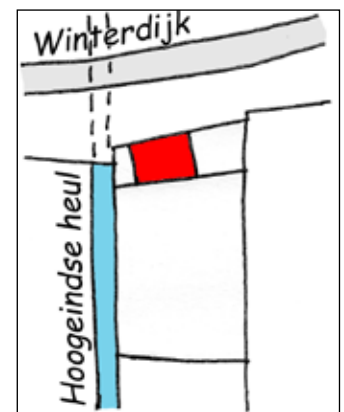
1832



1886



2014



situatie

NO15: één dijkwoning

Situatie: Winterdijk 59.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 549

Beschrijving:

In 1832 behoorde de grond waarop deze dijkwoning nu staat toe aan de gemeente Baardwijk. De zuidelijke begrenzing van het eigendom Winterdijk boog op deze plaats verder naar het zuiden uit dan op andere plaatsen langs de dijk. De dijk met bijbehorende gronden gaan later over naar het Waterschap de Binnenpolder van Baardwijk.

Dat bouwt in 1857 een dijkwoning op het perceel. Die wordt in 1874 gekocht door de Baardwijkse schoenmaker Hendrik Maas. Drie jaar later herbouwt die het huisje. Vanaf de boedelscheiding in 1903 blijft het in eigendom bij de familie Maas en later Coenen. Tussen 1912 en 1919 is ook Eimert de Bruijn uit Capelle nog eigenaar geweest.

Het pand is in 1989 vernieuwd en uitgebreid. In 1994 is er een berging en kantoor bij gebouwd en in 1996 een garage. Het dijkhuis is in 2014, sterk aangepast, nog bestaand.

Bronnen:

SALHA: bouwarchief

Aviodrome: uitsnede uit 13106

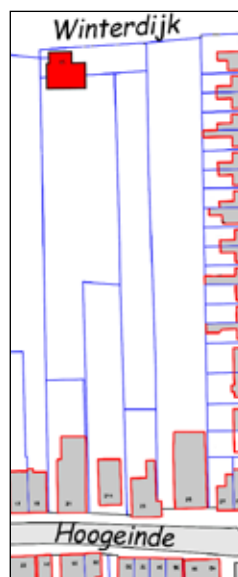
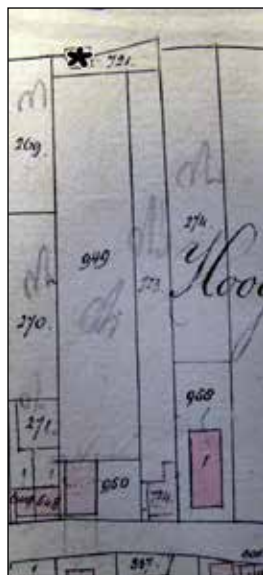
Foto 2016: auteur



In 1937 is op een wasdag deze luchtfoto van het dijkhuisje (links) met bijgebouwen (rechts daarvan) vanuit het zuiden gemaakt.



Alleen de situering herinnert in 2016 nog aan het dijkhuisje van vroeger.



**Van links naar rechts:
1832, 1886, 2014 en de
situatie**



NO 16: één damwoning

Situatie: Hoogeinde 35, tegenover nr.52

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk sectie E nr.772

Beschrijving:

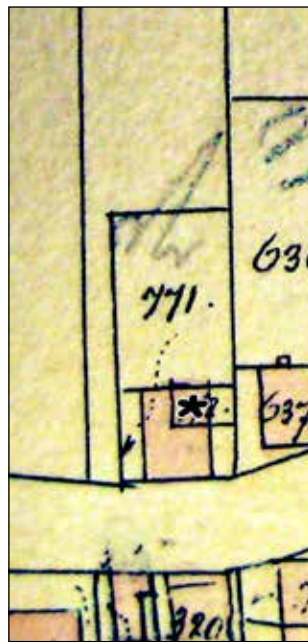
Aan het Hoogeinde ligt hier in 1832 een perceel bouwland, eigendom van Jan Mulders, bouwman te Baardwijk. Hij bouwt er in 1842 een huis op. In 1871 wordt dat verkocht aan de Baardwijkse broodbakker Nicolaas Schoonis.

In 1877 splitst die er aan de oostzijde een damwoning (kamer) van af. De woningen worden in 1903 gekocht

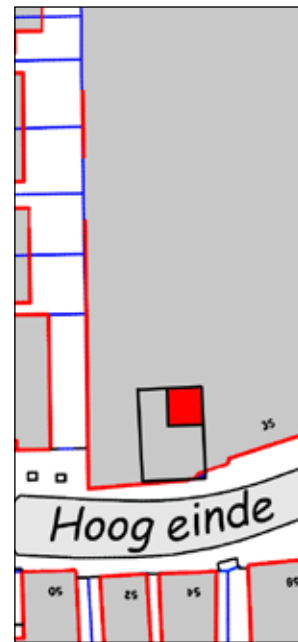
door de kinderen Van Mier en vallen bij de boedelverdeling toe aan Johannes Lambertus van Mier, een Baardwijkse schoenmaker. De NV Ivo van Haren's Ledermaatschappij is haar schoenfabriek in Baardwijk aan het uitbreiden en koopt de woningen in 1929 op. Drie jaar later worden ze gesloopt voor de bouw van een fabriek.



1832



1886



2014

situatie



NO17: één damwoning

Situatie: Hoogeinde, ter plaatse van huidig nr. 37

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr.902

Beschrijving:

In 1832 bezit de Baardwijkse landbouwer Laurens van der Zanden hier een huis met tuin. Zijn dochter Wilhelmina erft het. Het huis brandt in 1835 af. De brand is begonnen aan de overkant van de straat en treft meerdere panden in de buurt.

— Men berigt uit 's HERTOGENBOSCH dd. 7 Augustus:
Eergisteren omstreeks 1 ure ontstond in de gemeente Baardwijk, ten huize van den Heer P. Ketelaars, een felle brand, welke zoo spoedig toenam, dat, in weerwil van alle mogelijke toegebrachte hulp der brandspuiten en den ijver der ingezetenen, in den loop van den namiddag vier huizen, twee schuren en eenige voorraad eene prooi der vlammen geworden zijn. De oorzaak van den brand en schade zijn nog onbekend.

Het Algemeen Handelsblad berichtte over de brand op 10 augustus 1835, die onder andere ook de panden van locatie ZO 24 trof.

In 1838 wordt het huis weer opgebouwd. Wilhelmina overlijdt en haar man, de landbouwer Gerardus Pijnenburg, wordt eigenaar. Hij sloopt in 1877 de achter het pand staande schuur.

Twee jaar later splitst hij aan de westkant van het huis een damwoning (kamer) van 30 m² af. In 1898 verkoopt hij de woningen met het grote perceel er achter aan Petrus van der Lee; geen onbekende in de exploitatie van huizen in Baardwijk. In 1905 wordt Petrus van Woensel, landbouwer te Baardwijk, eigenaar. Hij voegt in 1924 de damwoning weer bij het moederpand.

In 1938 volgt verkoop aan de NV Ivo van Haren's Leder

Maatschappij. Die sloopt het pand om er een kantine-gebouw voor haar schoenfabriek te bouwen.

Deze foto, jaartal onbekend, is genomen in westelijke richting. Links het nog bestaande pand Hoogeinde 82. Het pand in het midden van de foto, links van de bomenrij, is het hier beschreven huis op locatie NO 17.

Bronnen:

www.delpher.nl

SALHA: beeldbank

waa06001



Van links naar rechts:

1832,

1886,

2014

situatie



ZW 01: één damwoning

Situatie: ten zuiden van Laageinde 2, waar in 2014 Grotestraat 362 is.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk sectie E nr. 666

Beschrijving:

Dit perceel weiland is in 1832 onbebouwd en ligt direct ten oosten van de waterloop die de grens tussen Waalwijk en Baardwijk vormt. Eigenaar is de Baardwijkse landbouwer Laurens Beekmans, die het in 1836 verkoopt aan Cornelis van der Beek, koopman te Waalwijk. Die bouwt in 1836 aan de straat een dubbele woning. De rest van het weiland vervalt daarna aan zijn nog minderjarige dochter Johanna. In 1871 verkoopt zij het weiland aan Willem Timmermans, koopman te Waalwijk.

Die bouwt een jaar later halverwege het Laageinde en

de Lunt een huis op het perceel. In 1885 erft de kassier Judocus Wzoon Timmermans het geheel dat in 1894 eigendom wordt van Johannes Bernardus Wzoon Timmermans, eveneens kassier. Die sloopt in 1905 het bij het huis staande schuurtje en geeft het huis de bestemming van pakhuis. Een jaar later wordt dat overgeschreven op Judocus Wzn Timmermans; weer een jaar later naar de NV Noord-Brabant, maatschappij van verzekering op het leven, en in 1909 koopt Adrianus van den Houdt, rijwielhandelaar te Waalwijk, het perceel waarop het pakhuis even daarvoor gesloopt is.



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014,
situatie**

ZW 02: drie damwoningen

Situatie: ter plaatse van Laageinde 4 en 6.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 851 à 853.

Beschrijving:

In 1832 staat hier een huis aan het Laageinde met daarachter een schuur. Eigenaar is de Baardwijkse landbouwer Cornelis de Weert. Rond 1840 erft Catharina de Weert het geheel. Zij is landbouwster en de weduwe van H.J. Dekkers. Bij de boedelverdeling na haar overlijden wordt haar zoon Cornelis Antonius Dekkers, landbouwer te Baardwijk, eigenaar. Hij verkoopt het geheel aan de Waalwijkse leerlooier Cornelis Antonius Franciscus Hoffmans.

Die amoveert de schuur in 1864 en splitst in 1877 het huis op in vijf woningen. De splitsing houdt in dat het huis in tweeën wordt gedeeld. In de westelijke helft worden drie damwoningen achter elkaar gemaakt. Daarna volgen een aantal eigenaren van deze huisjes. In 1882 Cornelia Antonetta Staal, gehuwd met Willem Schilders uit Baardwijk, en vanaf 1940 haar dochter Wilhelmina Jacoba Schilders, gehuwd met Arnoldus Wilhelmus Baijens. Bij die laatste eigendomswisseling staan de huisjes te boek als bouwval. In 1952 wordt haar man eigenaar, die het geheel in 1953 verkoopt aan de gemeente Waalwijk. Het pand is daarna gesloopt.

De Gezondheidscommissie schreef in 1914 over de meest zuidelijke damwoning:
“A185, bewoond door J. van Delft. Buiten achter tegen de woning is een zéér primitief privaat, dat dienen moet voor beide woningen. De beerput is voldoende. Een nieuw privaat te bouwen met stankafscheider en tochtraam achten wij noodzakelijk. Drinkwater mogen de bewoners halen bij de hoofdbewoners, eigenaars, wiens eigen privaat mede volgens de verordening is in te richten.

En over het erf achter de woningen aan straat: Op het erf troffen wij een kuil aan van een nabij wonenden slager, in strijd met de verordening, daar deze vol ongerechtigheden zijnde, stank moet afgeven. Vanaf dien kuil loopt een greppel naar een sloot, waardoor ook het huiswater moet loozen, doch die greppel wordt blijkbaar zelden of nooit gereinigd, daar een dikke brei daar aanwezig belet, om het water af te voeren. De slager is genegen dien kuil te dempen en de menschen is aangezegd den uitloop van het huiswater meermalen uit te vegen en door te spoelen”.

Bron:

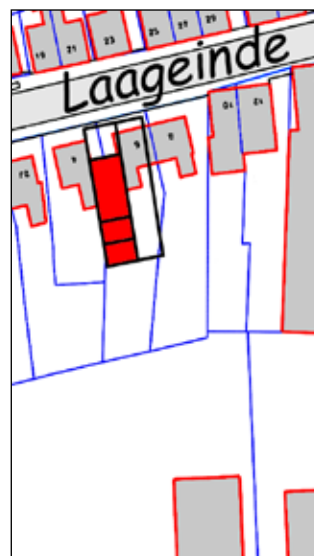
SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



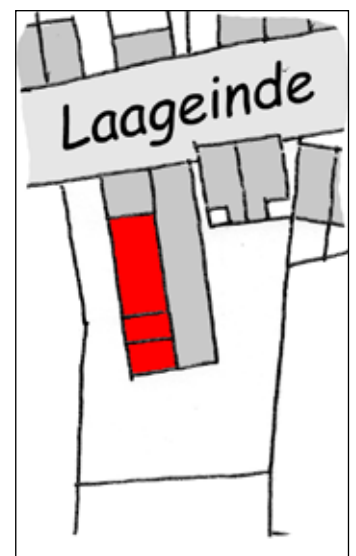
1832



1886



2014



situatie

ZW 03: twee damwoningen

Situatie: achter Laageinde 34.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, swctie E nrs. 113, 704 en 705

Beschrijving:

Ten oosten van een kleine wiel aan het Laageinde staat op deze locatie in 1832 een vrijstaand huis achter het huis aan de straat. Het is van de Baardwijkse landbouwer Bernard Huibert Baijens. Adrianus Klerx, ook Baardwijker en landbouwer, wordt de volgende eigenaar en verkoopt het in 1857 aan en plaats- en vakgenoot Willem Baijens.

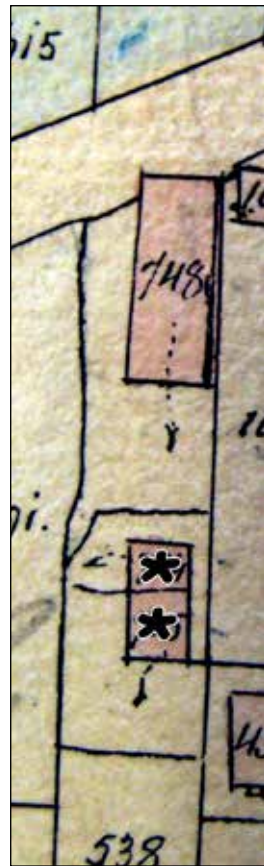
Die splitst het huis in 1875 in twee achter elkaar gelegen

(dam)woningen. Bij de boedelverdeling in 1886 vallen de huizen toe aan Antonius Cornelis Baijens. In 1925 worden ze aan de woonbestemming onttrokken en gebruikt als schuur.

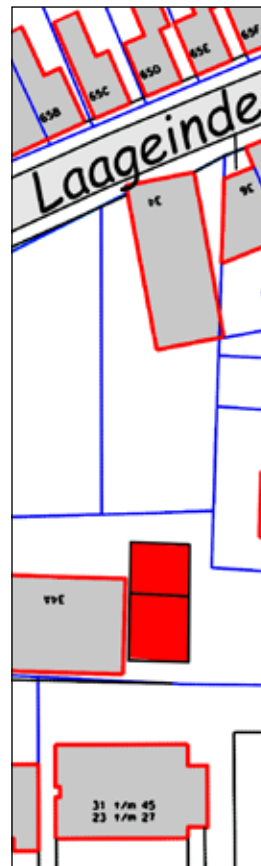
In 1940 komt de schuur in eigendom bij de Arnoldus Wilhelmus Baijens, na 1945 bij Johannes Arnoldus. Die verkoopt de schuur in 1964 aan de gemeente Waalwijk. In 2015 is ze niet meer bestaand.



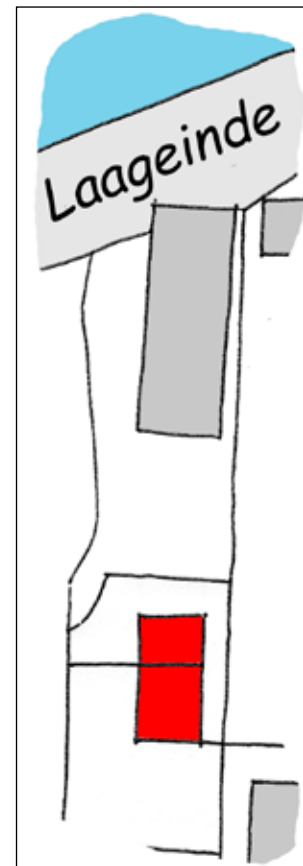
1832



1886



2014



situatie

ZW 04: één damwoning

Situatie: Laageinde 38.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 455.

Beschrijving:

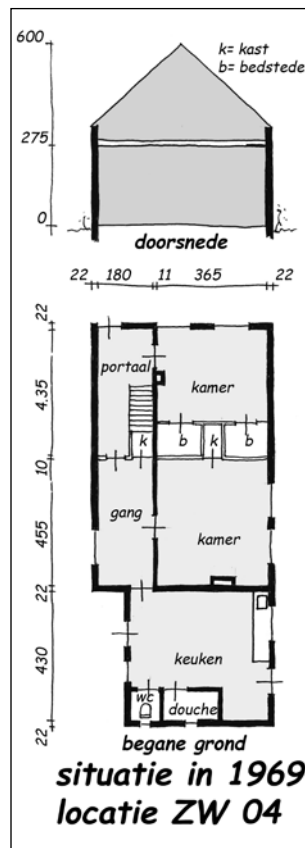
Aan het Laageinde staat hier in 1832 een wat kleiner huis (in vergelijking met andere aan deze kant van de weg). Ten zuiden daarvan liggen percelen bouwland, in eigendom bij de weduwe van Willem Boelen, die bij leven landbouwer was te Baardwijk. Aan de oostkant is het perceel begrensd door de Laageindse Heul. Rond 1840 erft haar zoon en bouwman Johannes de grond en bouwt er in 1841 een huis op. Het is te bereiken via de dam langs het huis aan de straat. De damwoning wordt rond 1850 gekocht door Johannes de

Kort, schoenmaker te Baardwijk en krijgt daarna nog diverse eigenaren. Vanaf 1886 Leonardus Johannes en Nicolaas Adrianus Leijtens (kooplieden) die het huis in 1888 verbouwen en uitbreiden, vanaf 1906 de Baard-

wijkse landbouwer Cornelis Antonie Baijens, na 1940 diens dochter Helena Cornelia, en na 1946 Johannes Arnoldus Baijens die het aan de gemeente Waalwijk verkoopt. Bij de realisering van het nabije uitbreidingsplan blijft het huis gespaard. In 1969 wordt het huis verbouwd en is nog bestaand op Laageinde 38.



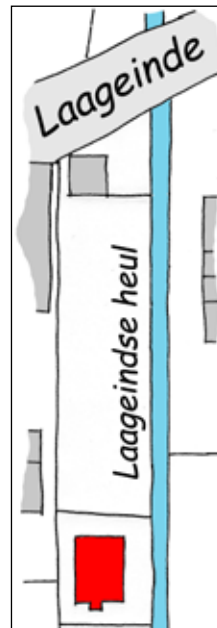
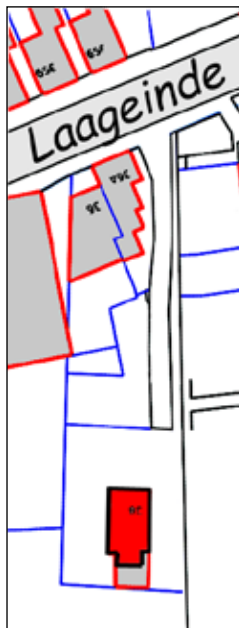
In 2016 herinnert nog slechts de situering aan de oude damwoning die hier stond.



Bronnen:

SALHA: bouwarchief

Foto 2016: auteur



Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014
situatie

ZW 05: twee damwoningen.

Situatie: Professor Piersonstraat 31, 33, 35.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 845 en 846.

Beschrijving:

Zoals in die tijd in dit deel van het Laageinde meer voorkwam, staat hier in 1832 een huis op enige afstand van de weg. Aan de westkant wordt het perceel begrensd door de Laageindse Heul, die het water vanuit de binnenpolder en de Lunt onder de Winterdijk door afvoert naar de buitenpolder.

Eigenaar van het huis is de Baardwijkse landbouwer Tieleman van Noort en nadien zijn dochters Antonetta en Wouterina, die naaister zijn.

In 1863 koopt Evert van Herpt, landbouwer te Baardwijk het pand en splitst er in 1877 in de westzijde twee damhuisjes (kamers) van af. Ze hebben een oppervlakte van 20 en 37m². De huisjes krijgen

daarna nog diverse eigenaren: na 1890 Johannes van Herpt, vanaf 1907 Adrianus Muskens, vanaf 1917 Hendrik Wouterzoon Pullens en na 1932 diens dochter Huiberdina Maria.

De advertentie voor de openbare verkoop in de "Echo van het Zuiden" van 13 mei 1917.

Zij verkoopt het pand in 1963 aan de gemeente Waalwijk, die het sloopt om een uitbreidingsplan uit te voeren.

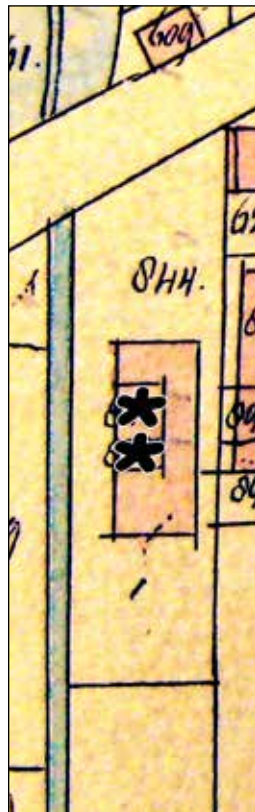
Bron:

SALHA: krantenarchief

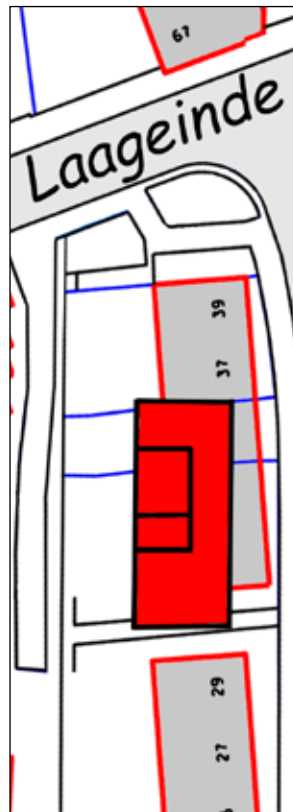
Openbare verkoop
eener boerderij
wegens vertrek.
Notaris JANSEN
te Waalwijk,
zal ten verzoeke van **ADRIANUS
MUSKENS-VAN HERPT** te Baardwijk
publiek verkoopen :
Zijne boerderij met stal-
ling, schuur en weiland in
de Kom dergemeente Baard-
wijk, sectie D 34, 35, 243,
244, sectie E 105, 844, 845
en 846, samen groot 2,02,30
hectaren, te veilen in twee
perceelen en in massa.
Het huis is goed onderhouden, is
hecht en sterk gebouwd, bevat ruime
kamers, achterkeuken, stalling en
grooten zolder, terwijl de te verkoopen
perceelen 66a geheel uitmaken en
sich uitstrekken van de straat tot
aan de spoorlijn.
Aanvaarding: Het huis 1 Nov.,
het weiland Korstnis 1917. Betaaldag
1 Sept. 1917.
Inzet en toelsg geschieden te
Baardwijk op *Woensdagen 16 en 30*



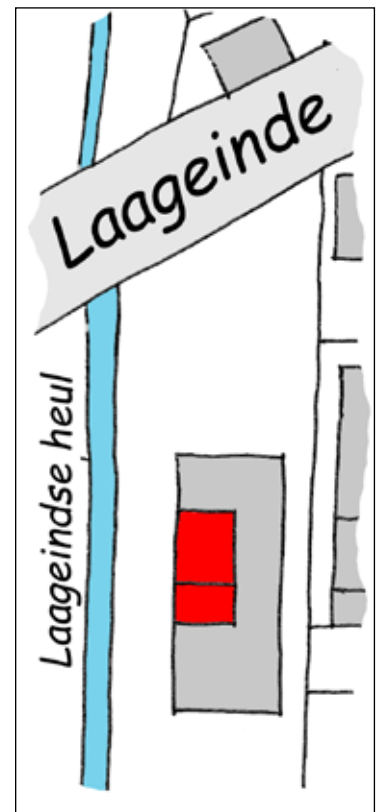
1832



1886



2014



situatie

ZW 06: vier damwoningen.

Situatie: in de Professor Piersonstraat.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, swctie E nrs. 103, 895, 896, en 1089.

Beschrijving:

In 1832 staat op deze locatie op enige afstand van de straat een huis dat eigendom is van de Baardwijkse landbouwer Peter Flodorp. De volgende eigenaar wordt plaats- en beroepsgenoot Johannes van Helvoirt. Die bouwt in 1869 een dubbele woning vóór dit huis, waardoor het laatste via een dam bereikt moet worden.

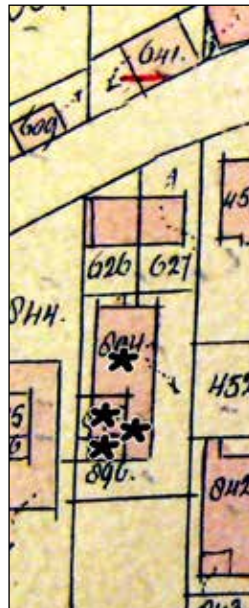
In 1879 splitst Van Helvoirt twee damwoningen (kamers) af aan de zuidwesthoek van het oudste pand. In 1888 koopt de Baardwijkse schoenfabrikant Johannes Johanneszoon van Helvoirt deze drie huizen om ze

een jaar later te verbouwen. Daarbij worden de damwoningen weer bij het huis gevoegd en wordt er een nieuwe aan de zuidoostkant afgesplitst. Bij de boedelscheiding in 1907 gaan deze huizen over naar zijn dochter Mathilda Maria. De Waalwijkse schoenmaker Cornelis Schilders koopt ze in 1924 en verkoopt ze zes jaren later aan de Baardwijkse landbouwer Petrus Jacobus Jacobuszoon Klerx. Die voegt in 1944 de damwoning weer bij het moederpand.

In 1948 wordt het pand herbouwd, waarbij er twee woningen ontstaan. Die zijn later voor de aanleg van de Professor Piersonstraat gesloopt.



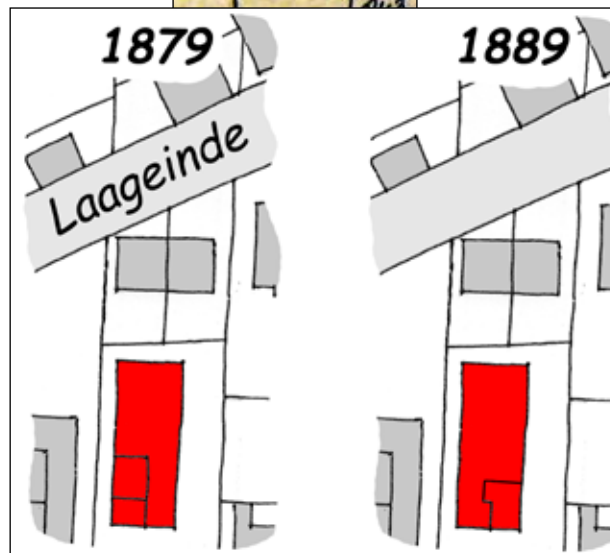
1832



1886



2014



situatie

ZW 07: twee damwoningen

Situatie: achter Laageinde 50, ter hoogte van Professor Piersonstraat 26t/m 28
Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 842 en 843.

Beschrijving:

In 1832 staat hier, een flink stuk van de straat af, een huis dat eigendom is van de weduwe van Jacobus Graafmans uit Baardwijk. Althans volgens het Kadaster heet die zo. Nu komt deze naam van de overleden echtgenoot slechts eenmaal voor in de archieven; namelijk in het begrafenisregister van de Rooms Katholieke parochie van Baardwijk. Later gebruikt het kadaster ook de schrijfwijze "Gragtmans" voor deze persoon en die is vele malen in de bevolkingsregistratie te vinden, dus mogelijk is dát de juiste naam. Wanneer in 1841 de Baardwijkse landbouwer Augustinus Balier op het aan de straat liggende weiland nog een huis bouwt, wordt het bestaande huis via een dam daarlangs ontsloten.

Bij de boedelverdeling van het zuidelijk gelegen pand wordt zoon en bouwman Johannes Martinus Gragtmans er eigenaar van. In 1872 wordt het huis geërfd door Jacobus Gerardus Gragtmans, die looijer in Baardwijk is. Twee jaar later gaat het huis uit de familie door verkoop aan de Baardwijkse landbouwer Martinus van de Wiel.

Die splitst er in 1877 aan de zuidwesthoek een damwoning (kamer) van 20m² van af. In 1892 wordt dit huis met damwoning verkocht aan Wouter Pullens

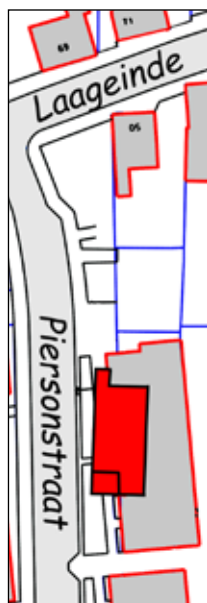
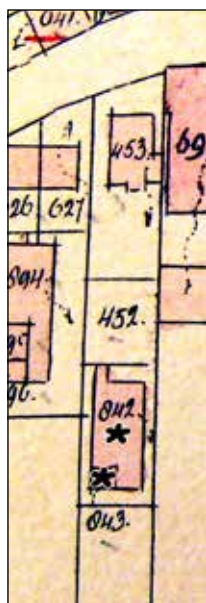
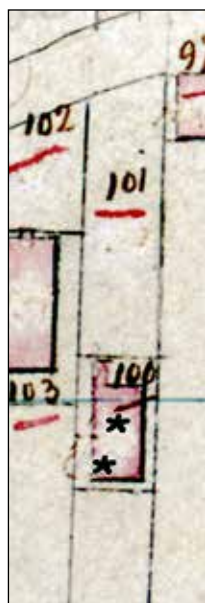
Azn, bouwman te Baardwijk. Na 1900 mag diens zoon Hendrikus zich eigenaar noemen. Bij de boedelscheiding in 1932 komt het geheel in handen van de Baardwijkse landbouwer Johannes Adrianus de Jong, waarna de huizen in 1959 overgaan op zijn weduwe Anna Maria Pullens. Bij een hermeting in 1960 blijkt dat de damwoning niet meer als zodanig bestaat. Er is dan nog sprake van één huis. In dat jaar wordt het huis eigendom van de zoon Johannes Hendrikus de Jong, die het in 1964 aan de gemeente Waalwijk verkoopt. Het wordt kort daarna gesloopt voor realisering van een uitbreidingsplan.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over de kleinste damwoning:

"A155, bewoond door F. van Dalen. Het privaat bevindt zich in het achterhuis en heeft geen deur, noch stankafsluiter, noch tochtraam en bovendien geen voldoende beerput. Een en ander volgens de verordening in te richten achten wij noodzakelijk. De plint aan den buitenmuur achten wij niet noodzakelijk, daar de woning hoog staat en zeer droog is".

Bron:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014,
situatie**

ZW 08: drie damwoningen

Situatie: in Laageinde 54.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 838 à841.

Beschrijving:

In 1832 staat op deze locatie al een huis, waarvan de Baardwijkse landbouwer Jan Baijens de eigenaar is. Die verkoopt het rond 1845 aan de schoenmaker Hendrikus van der Pluijm uit Besoijen, die er daarna gaat wonen.

In 1877 splitst hij aan de oostzijde van het pand drie damwoningen (kamers) af. Wouter Pullens Azn koopt

het geheel in 1886. Die bouwt er in 1889 een vrijstaande schuur achter. In 1898 wordt het hele pand herbouwd, waarbij de damwoningen niet meer terug komen.

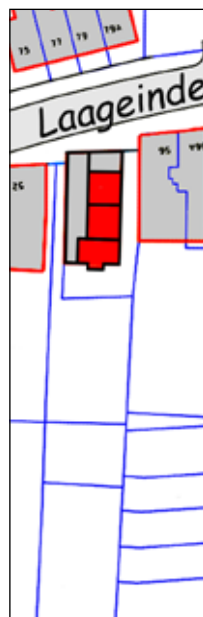
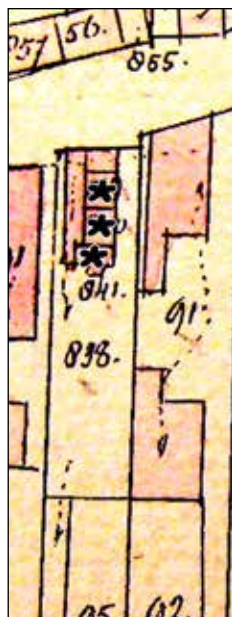
Het nieuw gebouwde huis krijgt nog diverse eigenaren en is in 2014 nog bestaand. Het is aangewezen als gemeentelijk monument.



Laageinde 54
op een foto uit
1991.

Bron:

SALHA:
beeldbank
waa12068



**Van links
naar rechts:
1832,
1886,
2014,
situatie**

ZW 09: twaalf damwoningen

Situatie: ter plaatse en ten zuiden van Laageinde 62 en Talmastraat 31, 33, 43 en 45

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 86, 87, 418, 742, 744, à 746, 897 à 899, 1312, en 1527., 897

Beschrijving:

Net als bij andere percelen in dit deel van het Laageinde was er een grote afstand tussen de straat en de Lunt, waardoor de smalle percelen hier soms werden gebruikt om meer woningen achter elkaar te bouwen. Zo ook op deze locatie, waar in 1832 een huis aan de straat stond van de Baardwijkse landbouwer Leonardus Krol. Op ruime afstand ten zuiden daarvan stond het huis van Cornelis van de Grind, schoenmaker te Baardwijk. En kort ten

zuiden van het vorige huis stond dat van de Baardwijkse schoenmakersvrouw Johanna van Cromvoirt. In de ruimte tussen de noordelijke en zuidelijke huizen bevonden zich twee landbouwpercelen naast elkaar. Hierna de beschrijving van de ontwikkeling van deze locatie van noord naar zuid.

In 1858 wordt het huis van Leonardus Krol geamoveerd. De Baardwijkse bakker Johannes Baptist Manders koopt de ondergrond in 1874 en bouwt daar drie jaren later vijf huizen voor terug. Twee aan de straat, waarvan het westelijke vermoedelijk op de fundering van de vroegere woning is gebouwd, en ten oosten daaraan vast nog een woning met aan de achterkant drie damhuisjes.

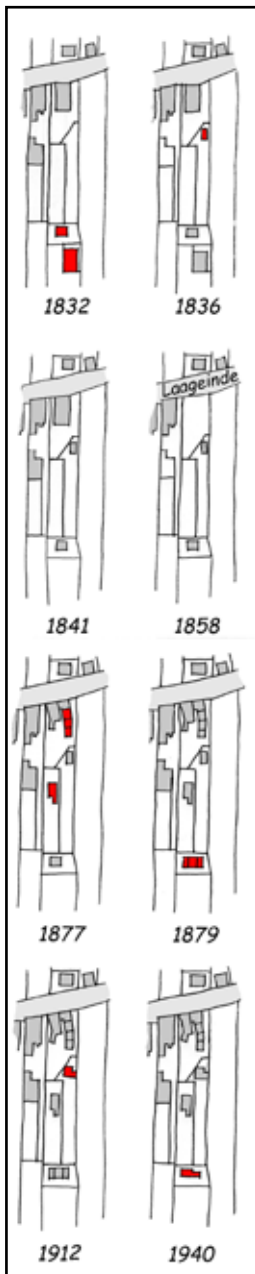
Hij verkoopt die in 1912 aan de Baardwijkse landbouwer

Links: de ontwikkeling van de woningen op deze locatie

Petrus Adrianuszoon Loeff. De straatwoning en de drie damhuisjes worden in 1933 door vererving eigendom van zijn dochter Catharina Helena. Die verkoopt ze in 1960 aan de gemeente Waalwijk. Ze worden nog niet direct gesloopt, en een van de bewoners klaagt bij de gemeente over de slechte staat. Die constateert dat ze in een erbarmelijke toestand verkeren. Ze zijn zeer vochtig, de dakbedekking is versleten en niet waterdicht, terwijl lekkages optreden bij de schoorstenen en dakramen. Vloeren, deuren, ramen en kozijnen zijn verzakt, het hout is half vergaan en het hang- en sluitwerk is versleten. De wc's, welke merendeels buiten staan, zijn slecht, de afvoeren functioneren onvoldoende en de afdekkingen zijn niet waterdicht. Naar aanleiding daarvan schrijft de directeur gemeentewerken aan het college van B&W: "Ik moge uw College adviseren op zeer korte termijn de woningen te ontruimen en tot slopen over te gaan. Bewoning gedurende langere termijn en het afwachten van bijvoorbeeld een onbewoonbaarverklaring zou de mogelijkheid inhouden van publieke kritiek op een wel ernstige woningtoestand". Het college verzocht daarop de woningcommissie om betere woonruimte voor de bewoners en heeft de huisjes daarna gesloopt. Er zijn nieuwe woningen gebouwd; Laageinde 60 en 62.

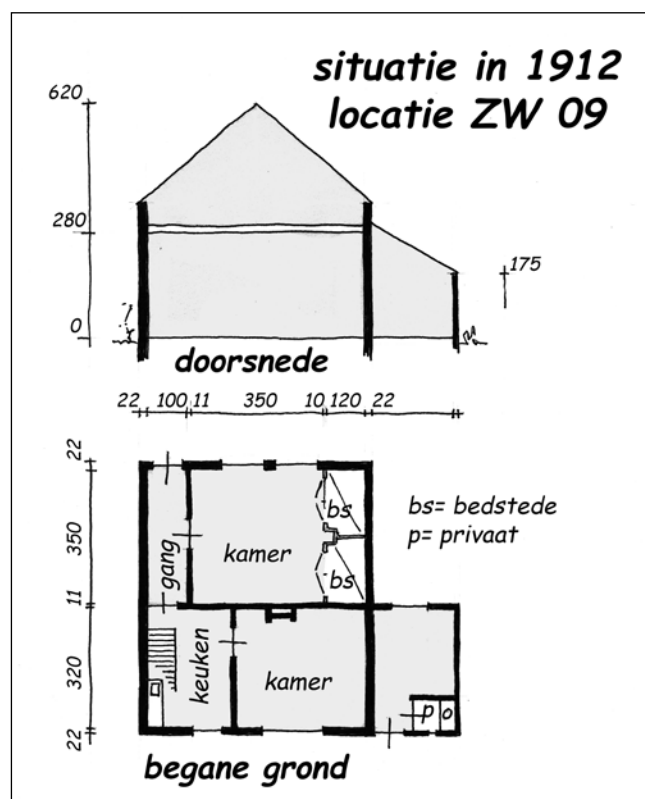
Ten zuiden van het huis dat in 1832 aan de straat staat, liggen nog twee percelen landbouwgrond naast elkaar. Daar ten zuiden van liggen pas de volgende twee huizen. Ook op deze twee tussenliggende percelen zijn huizen gebouwd, die via een dam naar de straat ontsloten werden.

Het westelijke tussenliggende perceel behoorde in 1832 ook aan Leonardus Krol. Hij verkoopt het in 1874 aan de Baardwijkse schoenmaker Peter van Rijswijk, die er in 1877 een vrijstaande woning bouwt. Dat huis



wordt in 1880 gekocht door Maria Willibrorda van Schijndel uit Waalwijk, weduwe van J. de Haan. In 1911 verkoopt zij het huis aan de Baardwijkse landbouwer Johannes Antonius van Schijndel, die het twee jaar later doorverkoopt aan de Herptse dienstbode Johanna Hendrika Moonen. Niet voor lang, want in 1916 wordt het gekocht door de Baardwijkse metselaar Adrianus Cornelis van Brunschot.

Het oostelijke tussenliggende perceel is in 1832 van de Baardwijkse schoenmaker Michiel van Bijnen. Hij bouwt er in 1836 een huis dat zijn zoon Godefridus erft. In 1870 wordt diens zoon Cornelis bij legaat eigenaar. Hij verkoopt het negen jaren later aan de Waalwijkse koperslager Cornelis Marks, een bekende in de wereld van verhuur van arbeiderswoningen. In 1909 wordt zijn zoon Jacobus Cornelis, ook koperslager, de eigenaar. In 1912 wordt het huis door hem herbouwd. Bij de boedelscheiding van 1914 valt het huis toe aan



Het in 1912 door Marks herbouwde huis. Mogelijk is voor een deel gebruik gemaakt van het huisje dat er stond.

zoon en vakgenoot Cornelis Jacobus Johannes Marks, die het in 1919 verkoopt aan Adrianus Cornelis van Brunschot. Die heeft dan ook het westelijk ervan ge-

legen huis op het tussenliggende perceel in bezit. Beide huizen verkoopt hij in 1965 aan de gemeente Waalwijk. Die sloopt een jaar nadien beide huizen voor het realiseren van een uitbreidingsplan.

Ten zuiden van de tussengelegen percelen lag in 1832 het huis van de Baardwijkse schoenmaker Cornelis van de Grind. Die verkoopt het in 1834 aan Antonie van Rijswijk uit Baardwijk. Diens weduwe, Cornelia Baasten, laat het in 1867 na aan Peter van Rijswijk, die schoenmaker is. In 1879 bouwt die het huis naar het westen en het oosten uit en maakt er een rijtje van drie huisjes van. De drie huisjes worden een jaar later gekocht door Maria Willibrorda van Schijndel, die dan ook eigenaar is geworden van het huis op het westelijke tussenperceel. Zij verkoopt de huisjes in 1884 aan Franciscus Petrus van Iersel te Baardwijk, die te boek staat als landbouwer, looiersknecht én looier. De huisjes worden vervolgens in 1911 gekocht door Johannes Antonius van Schijndel, landbouwer te Waalwijk, om meteen doorverkocht te worden aan de Baardwijkse koopman Leonardus van Gelder. Zeven jaren nadien worden ze eigendom van de Baardwijkse landbouwer Josephus Adrianus Petruszoon Loeff, die ze in 1940 sloopt en vervangt door één huis. Het was de bedoeling daar later zelf te gaan wonen als de boerderij waarin hij woont, zou worden overgedragen aan zijn opvolger. Hij overlijdt echter voordat het zover is en zijn vrouw geeft er de voorkeur aan in de boerderij, die inmiddels is overgedragen aan Cornelis Verhoeven, haar laatste dagen te slijten.

De door Loeff nieuw gebouwde woning wordt door zijn weduwe in 1965 aan de gemeente Waalwijk verkocht, die ze een jaar later sloopt.

De meest zuidelijke woning in 1832 was eigendom van de Baardwijkse schoenmakersvrouw Johanna van Cromvoirt. Haar huis is rond 1840 "omgewaaid". Zij verkoopt het lege perceel aan Godefridus van Bijnen, schoenmaker te Baardwijk. Het perceel is daarna als bouwland in eigendom gebleven binnen de familie Van Bijnen, tot het door de gemeente Waalwijk wordt gekocht en gebruikt voor de ontwikkeling van een uitbreidingsplan.



Deze foto van rond 1950 is genomen van zuid naar noord en laat moeder Van den Hoven met haar tweeling zoon- en dochter zien.

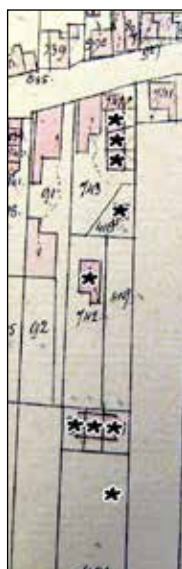
Ze woonden in het door Loeff in 1940 gebouwde huis, rechts op de foto. Verder terug in de dam staat de woning die er in 1877 door Van Rijswijk werd gebouwd. Van het in 1912 door Marks herbouwde huis is rechts daarvan nog net de schoorsteen te zien. Tussen de twee eerstgenoemde woningen is een opslagplaats en staan kooien waarin beverratten werden gehouden. Achteraan staat het aan het Laageinde gelegen huis, waar de dam met een bocht rechts omheen gaat.

De Gezondheidscommissie schreef in 1914 over de drie noordelijke aan elkaar grenzende damwoningen: "A145 en A146 (de twee zuidelijke van de drie AvL), bewoond door resp. Th. Leijtens en L. van Cromvoirt. Het privaat is buiten geplaatst en dient voor drie gezinnen. De afdekking van den beerput is verbeterd, hierop had reeds een vroeger bij de Gezondheidscommissie ingediende klacht betrekking. De afsluiting dient echter beter te worden, ook in den stal van den bewoner kijkt men nog te veel in den beerput, wat moet worden verbeterd. De woning wordt zeer smerig

bewoond en lijkt meer op een stal dan op een woning, wat de schuld van de bewoners is.

De woning daarnaast onder een dak, van L. van Cromvoirt, wordt netjes bewoond en is wat inrichting en bouw betreft geheel gelijk aan de vorige. Het raamkozijn echter is ingezakt en eischt vernieuwing, daar het regenwater naar binnen dringt.

A143 (een van de drie zuidelijke damwoningen AvL), bewoond door P. Soijer. Het privaat is zeer onvoldoende, een geheel nieuw volgens de verordening te bouwen achten wij noodzakelijk".



**Van links
naar
rechts:
1832,
1886,
2014**

Bronnen:

SALHA: bouwarchief, gemeentebe-
stuur Baardwijk ingekomen stukken,
1002 gemeentebestuur Baardwijk inge-
komen stukken 146

Foto: collectie van en beschrijving door
Lambert van den Hoven.

ZW 10: twee damwoningen

Situatie: ter plaatse van Laageinde 76 en 78.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 835 en 836.

Beschrijving:

Aan het Laageinde stond hier in 1832 een huis met daarachter een vrijstaande schuur. Eigenaar was de Baardwijkse landbouwer Adriaan van Herpt. Dochter Cornelia erft het in 1834. Rond 1850 koopt Marcelis Brekelmans, broodbakker te Waalwijk, het huis om het in 1857 door te verkopen aan de Baardwijkse landbouwer Gijsbertus Klerx.

Diens zoon Bernardus Cornelis, ook landbouwer, erft het in 1876 en splitst er een jaar later aan de westzijde twee damwoningen (kamers) van af. In 1896 wordt het moederpand nog uitgebreid en wordt er een huisje aan de oostzijde aangebouwd. In oktober 1915 is er brand in het pand met de twee damwoningen.

BAARDWIJK. Zaterdagavond omstreeks half elf brak brand uit in de boerderij van en bewoond door L. Klerx alhier. In een ommezien was het geheele huis, dst met riet gedekt was, een prooi der vlammen. Zekere militair Bosch heeft Klerx en diens vrouw uit het brandend pand gedragen, waarvoor dezen een loffelijk woord toekomt. Twee koeien, een kalf, twee varkens en een 40-tal kippen zijn in de vlammen omgekomen. Door het kranig optreden der brandweermannen zijn de belendende gebouwen gespaard gebleven. Twee huisgezinnen die in dit pand een kamer bewoonden, zijn niet geassureerd. Bij den eigenaar zelf dekt assurantie de schade.

De resten worden afgebroken en in 1916 wordt het perceel op een veiling als bouwterrein verkocht aan Antonius Josephus Corneliszoon Pullens, schoenmaker te Baardwijk. In 1924 wordt daar de in 2014 nog bestaande dubbele woning Laageinde 76 en 78 gebouwd.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woningen:

“A 134, bewoond door A. de Gouw. Noodzakelijk lijkt het ons, dat een geheel nieuw privaat met beerput gebouwd wordt, daar de bestaande in geen enkel opzicht aan de eischen voldoen. Het te bouwen privaat kan voor beide gezinnen dienen. Drinkwater mag gehaald worden bij den hoofdbewoner, eigenaar. De put wordt alleen voor spoelwater gebruikt. Het aanbrennen van een trasraam voor het opdringen van water, achten wij noodzakelijk”.

Links: de “Echo van het Zuiden” berichtte op 7 oktober 1915 over de brand.

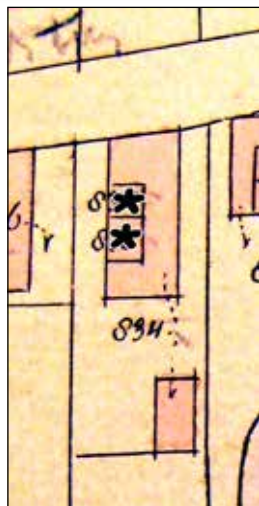
Bronnen:

SALHA: Krantenarchief, 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146

BHIC: Hypotheekbewaarder 's-Hertogenbosch, hulpregister 4, inv. 1637, akte 76



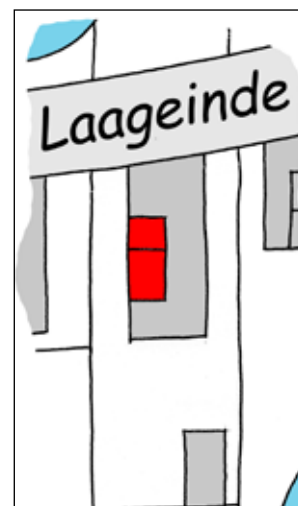
1832



1886



2014



situatie

ZW 11: acht damwoningen

Situatie: Laageinde 82 en tussen Talmastraat 17 en 30.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 71, 706 à 708, 832, 833, 1135, en 1136.

Beschrijving:

Direct ten westen van de puntvormige Binnenwiel die hier ligt, staat in 1832 een huis aan de straat. Het is van de Baardwijkse landbouwer Adriaan van Heijst. Zuidelijk daarvan, net voorbij de wiel, staat nog een huis, eigendom van de Baardwijkse landbouwer Adriaan Baijens. Het noordelijke huis wordt in 1854 geërfd door Cornelis Adriaan van Herpt, landbouwer te Baardwijk. Er is nog niets aan veranderd wanneer in 1865 zijn dochter Petronella het huis erft.

In 1877 splitst zij er aan de oostzijde twee damwoningen (kamers) van af. Bij de boedelscheiding in 1906 vervalt dit pand aan de Baardwijkse schoenfabrikant Johannes Klerx. Twee jaar later herbouwt die de drie woningen tot één huis met schuur. Dat wordt in 1919 uitgebreid en is in 2014 nog bestaand.

Het zuidelijke huis dat er in 1832 staat wordt geërfd door Jan Bernarduszoon Baijens, landbouwer te Baardwijk. Rond 1848 worden Huibert, Elisabeth en Barbara Baijens eigenaar. Zij verkopen het pand in 1860 aan de Baardwijkse landbouwer Josephus van Hulsten. Die splitst het huis in 1875 op in drie woningen. Die sloop hij in 1896 en bouwt er een dubbel huisje voor in de plaats. Cornelis Wouterzoon en Woutherus Hendrikus

Brand te v.m. Baardwijk.
In den nacht van Zondag op Maandag is te ongeveer 12 uur brand uitgebroken in een dubbel woonhuis aan het Laageinde te v.m. Baardwijk, bewoond door den groentenhandelaar P. Zoelen en door de familie Geen. De brand werd toevalligerwijze door een passerenden voetganger ontdekt. De brandweer was spoedig ter plaatse, doch men zag wel in dat er van het brandende huis weinig meer te redden was. Met stralen op de waterleiding wist de brandweer echter de boerderij met schuur van J. Timmermans te behouden, ofschoon deze op slechts weinige meters afstand van het brandende huis gelegen is. Binnen het half uur was men den brand in zooverre meester dat voor uitbreiding niet meer gevreesd behoefde te worden. Het huis was echter tot den grond toe afgebrand. Het pand, dat eigendom was van A. Pullens, is verzekerd. Ook Z. had zijn inboedel tegen brandschade verzekerd, doch G. nog niet. Wel is men erin geslaagd uit de woning van G. nog eeng huisraad te redden. Ondanks het late uur bracht de brand nog al wat volk op de been.

Dit bericht in de "Echo van het Zuiden" van 27 juni 1934 beschrijft de brand die de dubbele damwoning verwoestte.

Josephus Pullens, beiden Baardwijkse herbergiers, kopen deze twee huisjes met een deel van de wiel in 1907. In 1927 worden die geërfd door Adriana van Hulsten en anderen. Die leggen in 1931 de Binnenwiel droog. Op grond van het bijgaand krantenbericht en het

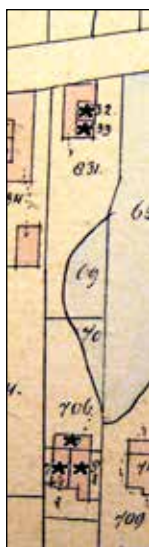
feit dat Jacobus Adrianus van Woensel, landbouwer te Baardwijk (via legaat eigenaar geworden) in 1934 het pand weer herbouwt, is het welhaast zeker dat het in 1896 gebouwde dubbele damhuisje in 1934 is verbrand. In 1940 wordt de dubbele woning opnieuw herbouwd. In 1965 worden deze twee damhuisjes gekocht door de gemeente Waalwijk, die ze sloop ten behoeve van de ontwikkeling van een uitbreidingsplan.

Bron:

SALHA: krantenarchief



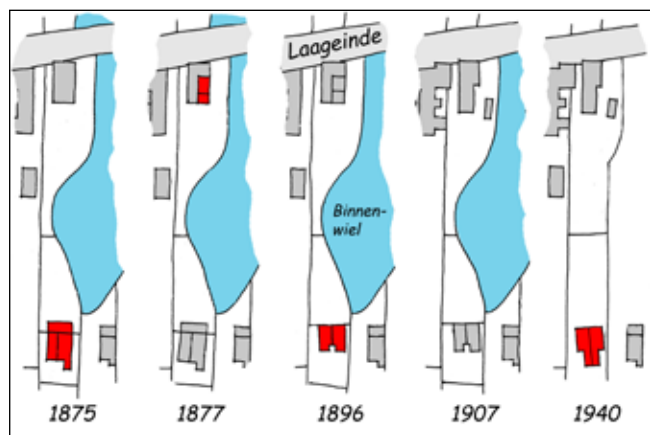
1832



1886



2014



ontwikkeling

ZW 12: twee damwoningen

Situatie: tussen Talmastraat 36 en 93.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 709 en 710.

Beschrijving:

Aan de zuidoostkant van de zogenaamde Binnenwiel die hier in 1832 in een puntvorm vanaf het Laageinde ligt, staat een huis met schuur. Mogelijk is bij het ontstaan van de Binnenwiel het oorspronkelijke pand nabij de straat vernield en op deze plaats weer opgebouwd. Het is bereikbaar via de dam langs het naastliggend perceel en is eigendom van de Boxtelse bakker Johannes Joseph van der Heijden. Rond 1840 wordt Pieter van Iersel, landbouwer te Baardwijk eigenaar van huis, schuur, tuin en wiel. Die verkoopt het geheel in 1863 weer aan Johannes Laurenszoon van Helvoirt, schoenmaker, wethouder en looijer te Baardwijk. In 1875 wordt het huis gesplitst in een kleiner noordelijk en een groter zuidelijk. Na vijftien jaren wordt Martinus van Helvoirt c.s. eigenaar. Op 27 september 1895 branden de huizen af. Hij herbouwt ze in 1896, waarbij ze weer tot één woning (boerderij) worden teruggebracht. In 1905 erft zoon Martinus het geheel en verkoopt dat in 1913 aan de Baardwijkse

landbouwer Arnoldus Willemzoon Pullens. In 1931 wordt de wiel drooggelegd en volgt bouw van woningen aan de straat. Wilhelmus Cornelis Pullens, landbouwer te Baardwijk, wordt in 1952 de volgende eigenaar. Hij verkoopt het 10 jaren later aan de gemeente Waalwijk, die in 1965 het damhuis ten behoeve van een uitbreidingsplan sloopt.

Bron:

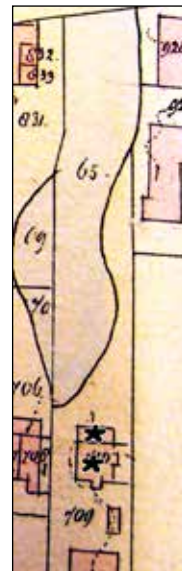
SALHA: krantenarchief

Baardwijk, 27 Sept. Een hevige brand legde heden mid'ag in een uur tijds twee huizen en eene schuur in de asch. Ontstaan bij M. v. H., achter den Binnenwiel, sloegen de vlammen al spoedig over op 't daarnaast liggende pand van J. v. H. en spoedig daarna op de schuur achter het huis van eerstgenoemde. Beide huizen waren elk door twee gezinnen bewoond. De spoedig aangerukte brandweer deed ijverig haar best en was ten half twee het vuur meester. De inboedel van een bewoner, die in 't veld werkte, is geheel verbrand, van de drie andere gezinnen is hij gedeeltelijk gered. Bij M. v. H. is van den oogst, die nagenoeg geheel binnen was, niets gespaard; er is o.a. verbrand: 125 vim rogge, 5 karren haver, die in eene mijt bij het huis stond, eene groote partij aardappelen, hooi, enz.; van het vee zijn vijf varkens omgekomen. De huizen waren tegen eene lage som verzekerd, van de inboedels alleen die van M. v. H. Allen hebben gelukkig weder huisvesting gevonden. De oorzaak van den brand is onbekend.

In de "Echo van het Zuiden" van 25 september 1895 wordt de brand in de huisjes van Martinus van Helvoirt beschreven.



1832



1886



2014



ontwikkeling

ZW 13: één damwoning

Situatie: achter Laageinde 82b en 90.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 929

Beschrijving:

Direct ten oosten van de puntvormige Binnenwiel ligt in 1832 het perceel van Jan Hendrik van Woensel, landbouwer te Baardwijk. Op het perceel staat iets van de straat af een schuur en verder naar het zuiden een huis. Jacobus van Woensel, de erfgenaam, sloopt de schuur en bouwt die dicht bij de straat weer op. Ook verbouwt hij het huis. In 1881 wordt Hendrika van Woensel eigenaresse. Zij vergroot dan het huis en de schuur, die daarbij beide de bestemming van woning krijgen. De huizen blijven in de familie Van Woensel. De via de dam ontsloten woning wordt in 1905 eigendom van

Adrianus. Via een legaat wordt de damwoning in 1918 overgeschreven naar Jacobus Adrianus en diens moeder. Op 20 april 1925 gaat het geheel in vlammen op. Na de brand wordt de boerderij/ damwoning herbouwd. De Binnenwiel wordt rond 1931 gedempt. Jacobus van Woensel blijft eigenaar tot de verkoop in 1964 aan de gemeente Waalwijk, die de twee panden amoveert ten behoeve van planontwikkeling. De brand van 1925 was fors en vernielde twee grote en twee kleine schuren, een historische boerenhoeve en de boerderij/ damwoning van deze locatie. In de



De boerderij van de familie Van Woensel (midden op de foto) lag aan de Binnenwiel. De horizon op deze vanuit het zuiden genomen foto wordt gevormd door de Winterdijk, die zichtbaar is omdat er aan de overzijde van het Laageinde de Blanke wiel ligt en er nog geen bebouwing is.

Johannes en het huis aan straat in 1913 van Jacobus
90

lokale en landelijke pers werd de brand breed uitgemeten. De “Echo van het Zuiden” van 22 april 1925 plaatste bijgaand artikel (volgende pagina) en de “Nieuwe Tilburgsche Courant” de foto’s in dit kader. De van de straat af gelegen boerderij wordt er omschreven als een van de zeven hoeven die ooit in Baardwijk stonden en welke rond 1500 werden gebouwd.

Een felle brand, van een omvang als hier in geen jaren is voorgekomen heeft Maandagmiddag onze gemeente in opschudding gebracht.

Door tot nog toe onbekende oorzaak brak even voor 12 uur middag brand uit in de schuur van den landbouwer Lamb. Brok in de Minister Loeffstraat welke schuur op eenigen afstand van het woonhuis staat. Hoewel men den brand spoedig ontdekte en direct alle pogingen in het werk stelde om hem te blusschen (waarbij de eigenaar nog brandwonden aan de hand opliep) greep het vuur zoo snel om zich heen dat aanstonds de schuur in lichte laaien stond. De felle Noord-Oosten wind wakkerde het vuur sterk aan en joeg de vonken tot op verren afstand door de lucht. En terwijl de vlak naast de brandende schuur gelegen rieten doelen en een houten loods van den heer W. v. Helvoirt onaangetast bleven, zag men plotseling de vlammen slaan uit de circa 75 Meter verder gelegen met riet gedekte oude boerderij van Mich. Schoenmakers, die direct één vuurzee was. Met groote moeite kon het vee nog uit den stal gered worden, doch de geheele inboedel, waaraan nogal antieke waarde werd toegekend, werd met het huis, dat tot den grond afbrandde, een prooi der vlammen. Als bijzonderheid zij hier nog vermeld, dat deze boerderij de laatste van de zeven hoeven was, die Baardwijk gehad heeft en gebouwd zijn op het laatst der 15e en begin der 16e eeuw, met een groot voorhuis, in lood gevatte ruitjes enz. Ook wil de volksmond, dat het huis in vroeger eeuwen tot raadhuys en rechthuis heeft gediend. De eigenaardige en ruime inrichting van binnen alsmede het wapen van de gemeente Baardwijk doen trouwens ook veronderstellen dat dit huis vroeger een bijzondere bestemming heeft gehad.

De gemeentelijke motorbrandspuit, welke zeer spoedig ter plaatse was, functioneerde tot overmaat van ramp door allerlei oorzaken slecht, terwijl het door den wind aangewakkerde vuur inmiddels weer nieuwe prooi gevonden had. De zwerm van gloeiende vonken had in een minimum van tijd ook de boerderij en schuur van den heer Jac. v. Woensel, benevens de schuur van den landbouwer H. Pullens, alles met riet bedekt en een schuurtje naast het huis van Mej Wed. Schonk in lichte laaien gezet. Men kan zich voorstellen met welk een panischen schrik alle bewoners van de naaste omgeving be-

bijzondere bestemming heeft gehad.

De gemeentelijke motorbrandspuit, welke zeer spoedig ter plaatse was, functioneerde tot overmaat van ramp door allerlei oorzaken slecht, terwijl het door den wind aangewakkerde vuur inmiddels weer nieuwe prooi gevonden had. De zwerm van gloeiende vonken had in een minimum van tijd ook de boerderij en schuur van den heer Jac. v. Woensel, benevens de schuur van den landbouwer H. Pullens, alles met riet bedekt en een schuurtje naast het huis van Mej Wed. Schonk in lichte laaien gezet. Men kan zich voorstellen met welk een panischen schrik alle bewoners van de naaste omgeving begonnen beter te werken en met vele stralen werden thans het vuur bewerkt en de belendende perceelen nat gehouden.

Wij waren ondertusschen getuigen van een typisch staaltje van diereninstinct. Een kalf was aan den vuurgloed weten te ontsnappen en in den verstikkenden rook en de hitte zag het geen anderen uitweg dan zich in een der wielen te storten. Het zonk doch kwam spoedig weer boven en zwom lustig over de geheele lengte de wiel over naar den straatweg oopaan, waar het zich behouden op het droge werkte. Nog zoo stom niet om zoo'n koud bad te verkiezen boven een brandenden stal!

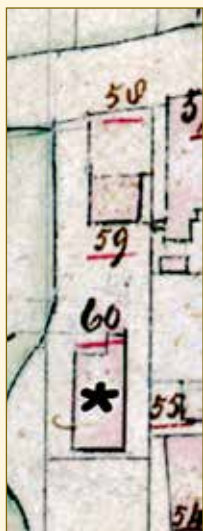
Aan blusschen van de reeds brandende perceelen viel intusschen niet te denken en alles lag dan ook in een minimum van tijd in puin. Wonder boven wonder echter slaagde men erin de tusschen de verschillende brandpunten in gelegen perceelen te behouden, al valt er dan ook overal veel waterschade te constateeren. Aan het feit dat deze perceelen met pannen gedekt waren is alleen hun behoud te danken. Was deze brand in den nacht uitgebroken of de wind meer Oostelijker geweest, dan zou de ramp niet te overzien zijn geweest.

Resumeerende is er verbrand: Een schuur van Lamb. Brok; de geheele oude boerenhoeve van Mich. Schoenmakers met den geheelen inboedel op enkele stuks vee na; een schuurtje van Wed. Schonk; een groote landbouwschuur van H. Pullens en de woning met boerderij en afzonderlijk schuurtje van Jac. v. Woensel. Van dezen laatste kon men nogal wat inboedel in veiligheid brengen. Bovendien is er aan alle belendende perceelen waterschade toegebracht.

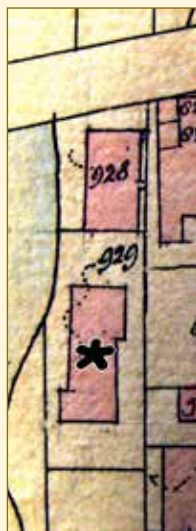


Bronnen:

SALHA: krantenarchief, beeldbank wao6049
 www.delpher.nl



1832
92



1886



2014



situatie

ZW 14: acht damwoningen

Situatie: achter Laageinde 94, 96 en 98.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 53 à 55, 830, 1227 à 1230

Beschrijving:

Deze locatie was in 1832 een langgerekt perceel tussen het Laageinde en de Lunt. Er stond een woning aan straat, verder naar het zuiden nog een kleinere en vlak ten zuiden daarvan weer een wat grotere met daarin een kleiner huisje. Deze vier woningen hadden verschillende eigenaren. Van noord naar zuid wordt hierna de geschiedenis besproken.

De noordelijke woning was in 1832 eigendom van de weduwe van Peter van Helvoirt, landbouweres te Baardwijk. De volgende eigenaar is de landbouwer Johannes Antoniuszoon van Helvoirt, waarna het in 1874 overgaat op Antonie van Helvoirt.

Die splitst er in 1877 aan de westzijde twee kleine woningen (kamers) van af. Een ervan is een damwoning. Die meet slechts 18m². In 1894 worden deze drie woningen verkocht aan de Baardwijkse landbouwer Johannes van Woensel. In 1903 worden ze gesloopt en komt er een rijtje van drie huizen voor in de plaats, met een stal daarachter. Na een brand in 1911 is het rijtje huizen weer opgebouwd. Die bestaan in 2014 nog aan het Laageinde 94, 96 en 98.

Ten zuiden van de hierboven besproken locatie stond in 1832 het huisje van de weduwe van Peter van Cromvoirt te Baardwijk. Het was bereikbaar via de dam.

Johannes Antoniuszoon van Helvoirt koopt het huis, waarna het in 1874 overgaat op Antonie van Helvoirt. Die verkoopt het in 1890 aan de Baardwijkse schoenfabrikant Nicolaas Adrianus Leijtens. Vijftien jaren later koopt Johannes van Woensel het huis met het erf eromheen. Bij de boedelscheiding in 1921 wordt zoon en landbouwer Jacobus Adrianus eigenaar. Die sloopt het huis in 1925.

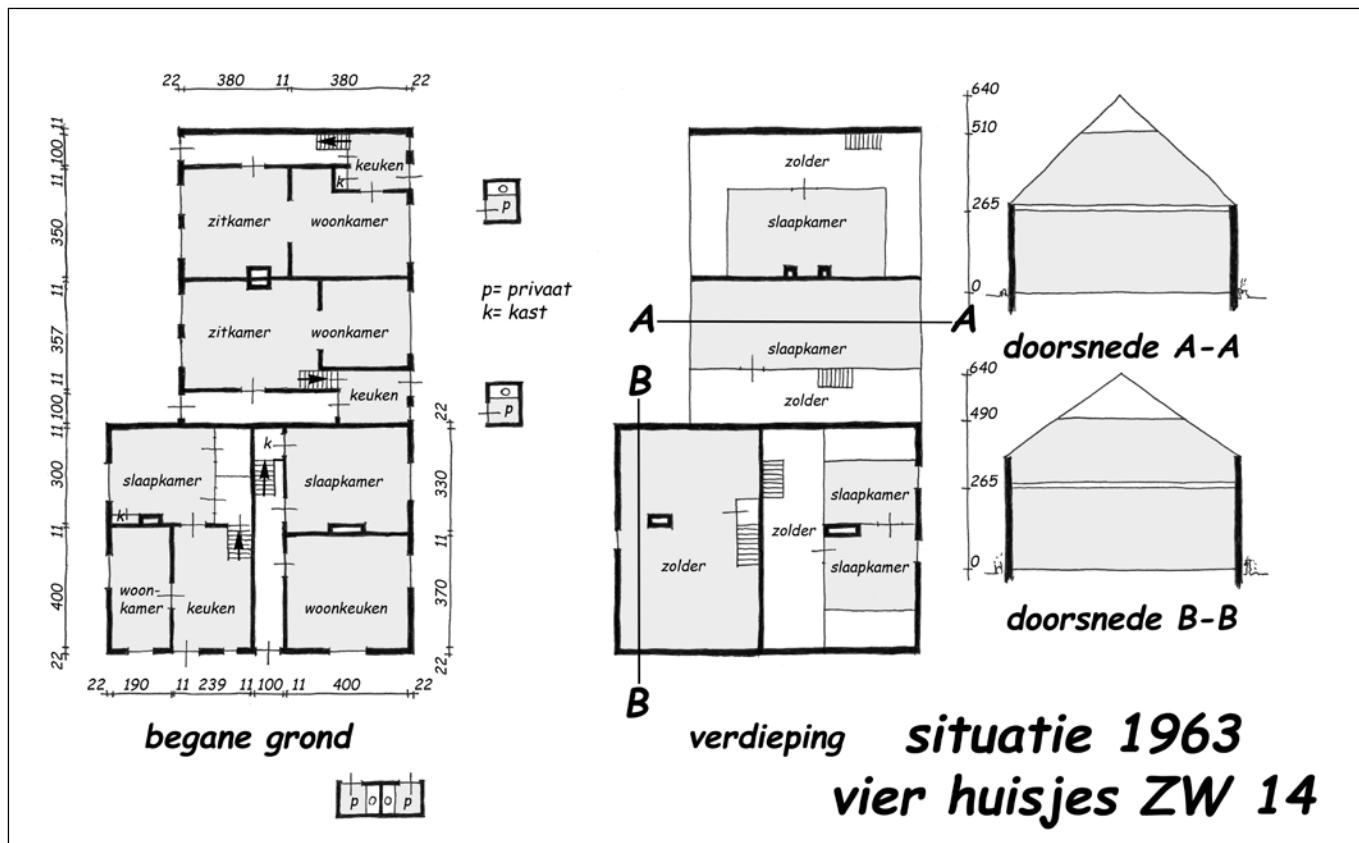
Het meest zuidelijke pand met daarin twee huizen dat hier in 1832 stond, had twee eigenaren. Het kleine, zuidelijke, huis was van Johannes van Rijswijk; het grotere van Adriaan van Rijswijk. Later werd landbouwer Adriaan van Rijswijk eigenaar van beide huizen. Hij verkoopt ze in 1878 aan de Waalwijkse graanhandelaar Adrianus Cornelis Zijlmans. In 1890 verkoopt die de huizen aan Anna Maria Dekkers, winkelierster. Zij is de weduwe van de Baardwijkse schoenfabrikant Hendrik Klerx. In 1892 herbouwt ze de twee huizen, waarbij het zuidelijke wordt vergroot.

Tien jaren later worden deze huizen door haar weer herbouwd. Binnen nagenoeg dezelfde contouren ontstaan nu vier damwoningen. Bij de boedelscheiding in 1947 wordt dochter Antonetta Gertruda Klerx eigenaresse. Ze verkoopt de huisjes in 1954 aan de Baardwijkse landbouwer Cornelis Wilhelmus Pullens. Het adres is dan Laageinde 102, 104, 106 en 108.

In 1963 worden de huisjes onbewoonbaar verklaard. Dat begint al met een verzoek van een huurder in 1957. Doordat de gemeente en eigenaar in onderhandeling waren over aankoop, heeft het proces daarvan zes jaren geduurd. Alle huisjes waren bewoond; twee door man, vrouw en een kind, een door een vrouw met drie kinderen en een door een bejaarde vrouw. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de vochtig-

*** Baardwijk.** Zondagavond omstreeks 8 uur ontstond brand in een der schuren achter het huis van J. v. W., dat bewoond wordt door drie gezinnen. De vlammen sloegen snel over op dit huis en het vuur woedde zoo hevig, dat alspoedig aan het redden van de inboedels niets meer gedaan kon worden. De brandweerslaagde er in de belendende gebouwen te behouden. Er is veel verbrand; de schuur van J. v. W., gevuld met hooi en stroo ging geheel verloren, een varken en een paar kippen verbrandden. Het huis is geassureerd, en de inboedels van twee der bewoners zeer laag. Voor hen en vooral voor A. B. die een huishouden met 7 kinderen heeft is het ongeluk een ramp. Om hem in de kosten te gemoet te komen, zal de tooneelvereniging „De Liefdadigheid”, een uitvoering

In het "Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena" van 20 december 1911 staat dit verslag van de brand.



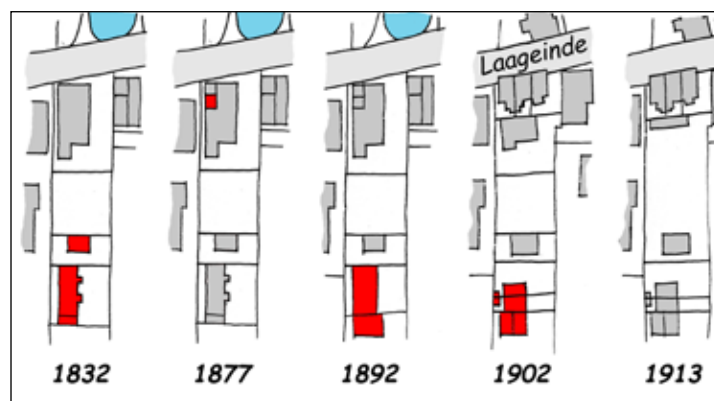
heid, de slechte staat van deuren, kozijnen, trap en vloeren, het peil dat 25 cm beneden straatniveau lag, het privaat dat buiten op afstand van de huisjes lag, het niet waterdichte dak en de ligging aan een particuliere dam. In 1964 koopt de gemeente Waalwijk de huisjes. Kort daarna worden ze gesloopt voor het realiseren van een uitbreidingsplan.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over het zuidelijke blokje van vier damwoningen:

“Noordelijke damwoning, bewoond door H. Klerx jr.: Bij deze woningen is een slecht privaat. Het bouwen van een nieuw volgens de verordening is noodzakelijk. De twee zuidelijke damwoningen, bewoond door M. van de Wiel: Als voor. Er zou met een gemeenschappelijk privaatput kunnen worden volstaan. De vloeren bevonden wij niet zoo slecht”.

Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, krantenarchief, 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



Van links naar rechts: 1832, 1886, 2014 en de ontwikkeling

ZW 15: één damwoning

Situatie: tussen Laageinde 98 en Van Lovenlaan 2.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie Enr. 827

Beschrijving:

Jan van den Heuvel, daglooner te Baardwijk, bezit hier in 1832 een huis. Zijn zoon Theodorus, arbeider, is de volgende eigenaar. Die verkoopt het in 1856 aan de Waalwijkse arbeider Peter de Nijs.

In 1877 splitst die het pand in twee, en maakt in het

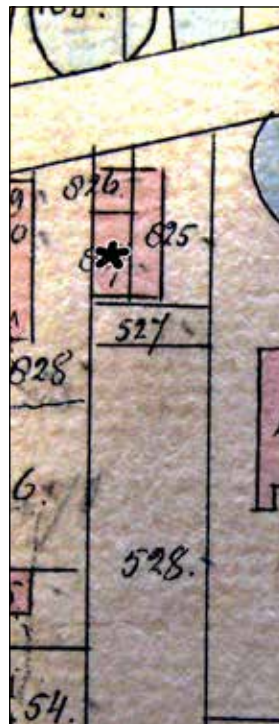
westelijke deel nog een damwoning (kamer). Tien jaren later volgt sloop. In 1888 wordt er een nieuwe dubbele woning, nu zonder damhuisje, gebouwd.

Die wordt in 1966 gesloopt voor de aanleg van de Van Lovenlaan met woningen.

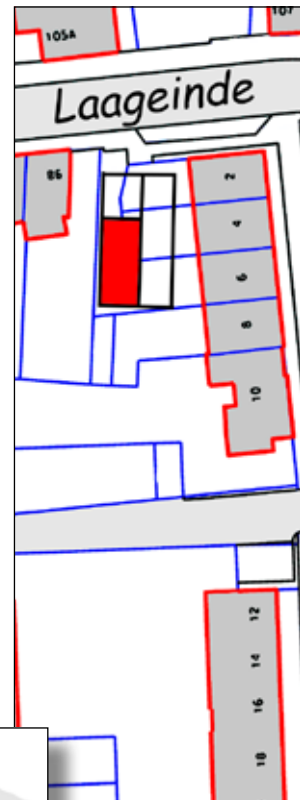


1832

1886

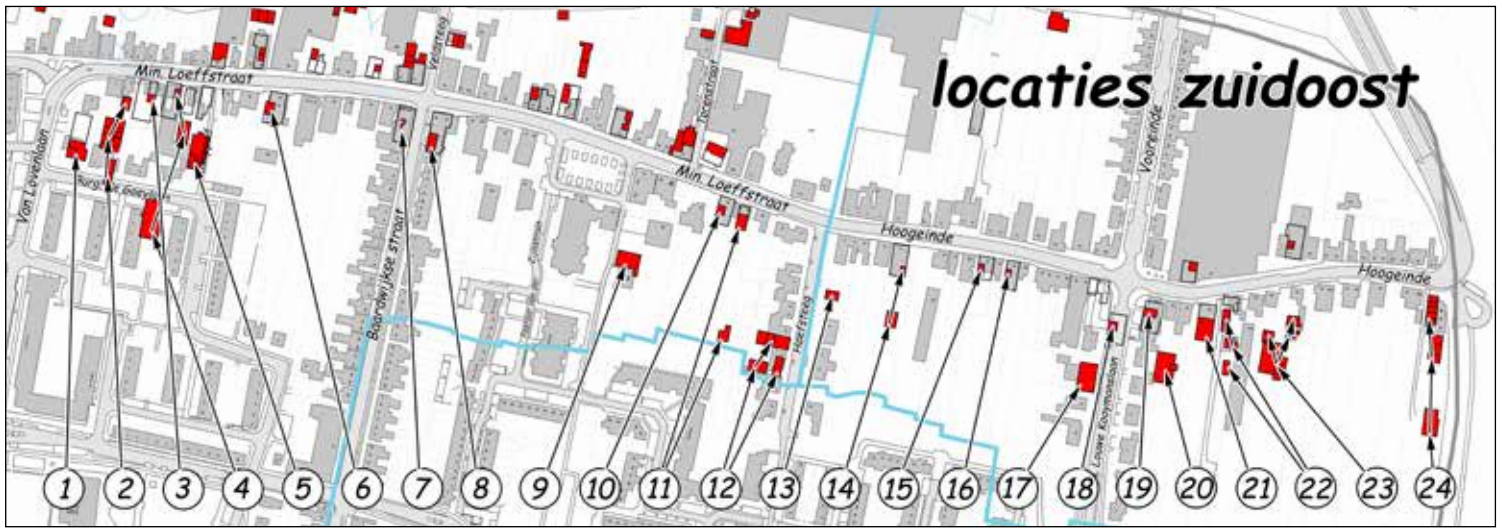


2014



situatie





ZO 01: twee damwoningen

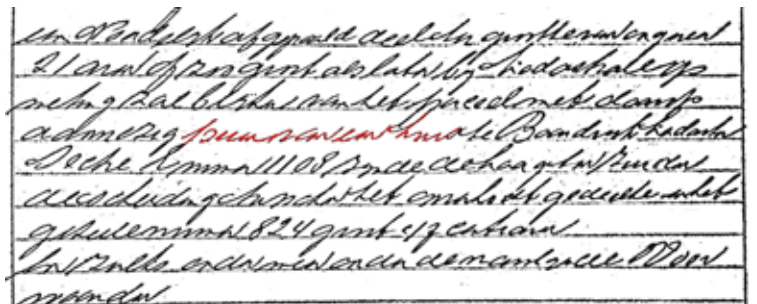
Situatie: achter Loeffstraat 2

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 823 en 824.

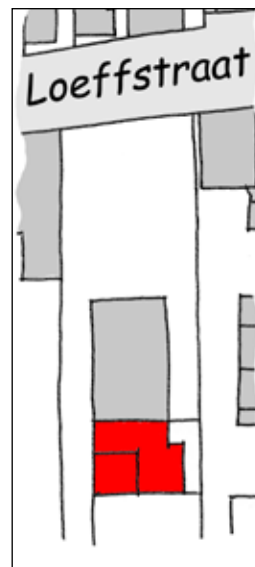
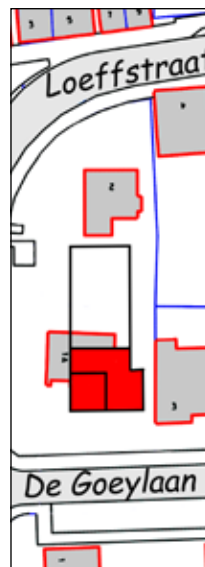
Beschrijving:

De Baardwijkse landbouwer Laurens van Herpt bezit hier in 1832 een huis dat terug ligt van de straat. De Van Lovenlaan bestaat dan nog lang niet en het is dan ook een woning tussen de vele aan de toen nog Laageinde genoemde straat. In 1862 erft Francijna van Herpt het huis. Ze is de huisvrouw van Franciscus Schoenmakers, een grutter uit Geertruidenberg. In 1877 bouwt zij aan de voorzijde een stuk aan en splitst aan de achterzijde twee damwoningen af. Daarvan wordt de kleinste (47m²) als kamer geregistreerd. Het oorspronkelijke huis en de grootste damwoning worden in 1892 weer tot één woning samengetrokken. In 1911 erft Joachim Peter Wilhelmus Schoenmakers

het geheel. In 1925 sloop hij het pand. De grond wordt gekocht door de Baardwijkse lederhandelaar Antonius Hendrikus de Leeuw, die er in 1926 een nieuw huis bouwt.



In de koopakte stond beschreven dat De Leeuw het perceel kocht met het puin van een huis er op.



Bron:

BHIC: Hypotheekbewaarder 's Hertogenbosch hulpregrister 4 akte 121

Van links naar rechts: 1832, 1886, 2014 en de situatie

ZO 02: veertien damwoningen

Situatie: achter Loeffstraat 4.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs 814

Beschrijving:

In 1832 stonden op deze locatie twee huizen achter elkaar. Het voorste, aan de straat, was van Gerard Willem Klerx, landbouwer te Baardwijk. Aan de oostzijde ligt een brede dam. Daarmee wordt het achterliggende huis van de erven van voormalig vak- en plaatsgenoot Johannes de Vries ontsloten.

Het voorste huis aan de straat wordt rond 1855 gekocht door Johannes en Antonie Klerx, Baardwijkse schoenmakers. In 1879, wanneer Johannes enige eigenaar is, wordt het iets westelijker en verder naar de straat toe herbouwd. Het komt vrij te staan van de woning die er in 1864 tegenaan was gebouwd. Acht jaren later wordt er een werkplaats achter gebouwd. Dit pand aan de Loeffstraat nummer 4 is nog bestaand en tot gemeentelijk monument verklaard.

Het achterste huis wordt, samen met de brede dam, rond 1850 gekocht door de Baardwijkse schoenmaker Rasewinus Oomens. Die bouwt in 1864 de dam dicht met een huis, dat tegen het voorste huis aan wordt gebouwd. Het achterste huis wordt in 1877 gesplitst in zeven huisjes (kamers).

Dit pand wordt later "het Fort" genoemd. Die naam heeft niets te maken met een verdedigingswerk. Fort was ook de benaming voor een groot huis dat door de oorspronkelijke bewoners was verlaten en dat kamersgewijs verhuurd werd aan meerdere gezinnen. Deze term was tot zover bekend in gebruik in stadskernen (bron: Auke van der Woud, Koninkrijk vol sloppen). We zien hier echter dat ook in een dorp deze naam gebruikt werd. Andere voorbeelden van deze naamgeving in de omgeving waren de groep werkmanshuisjes (niet in een oud groot pand) achter de voormalige gasfabriek in Waalwijk en een rijtje arbeiderswoningen in Sprang dat in de volksmond Fort werd genoemd.

Twee jaar later vergroot Rasewinus het in de dam gebouwde huis richting straat en bouwt hij daar achter

nog een vrijstaande damwoning. In 1891 verkoopt hij al deze woningen.

De vrijstaande damwoning en het huis aan de straat worden gekocht door Hendrikus Klerx, schoenfabrikant te Baardwijk. Antonia Klerx koopt het Fort.

Notaris RANT,
te **WAALWIJK**, zal ten verzoeke van
MEJUFFR. DE WEDUWE en ERVEN van den
heer OOMENS, te Baardwijk, bij **veiling**
ter herberge van JAN VAN SCHIJNDEL, te
Baardwijk, op
Dinsdag 3 Maart 1891,
bij **afslag** ter herberge van WOUTER PULLENS
in „t Vosje“, te Baardwijk, op
Dinsdag 17 Maart 1891,
telkens des avonds 7 uur,
publiek verkoopen:
Een **HUIS**, bestaande uit **7 woningen**
„genaamd het Fort“, met puik **Weiland**
daarachter, te Baardwijk, sectie E. nos 891,
816 à 821, 37 en 38, samen groot 54 aren
4 centiareen.
Streckende het te verkoopen **vastgoed**
vanaf de noordelijke grenslijn van gemeld
no 891, zijnde de zuidelijke grenslijn der
eigendommen van Mej. de Wed. en kinderen
J. Klerx nos 889 en 890, zuidwaarts in tot
aan de Loint.

De publieke verkoop van het "Fort" werd aangekondigd in de "Echo van het Zuiden" van 26 februari 1891.

De vrijstaande damwoning wordt in 1891 geërfd door Gertruda en Wilhelmina Klerx, die dan winkeliersters in Waalwijk zijn. Zes jaren later bouwen ze er nog een stukje aan. In 1923 gaat de eigendom over op Antonia Klerx, die het in 1943 bij legaat schenkt aan Anna Maria Dekkers, de weduwe van H. Klerx. In 1947 wordt deze damwoning gesloopt en krijgt het pand aan de straat op deze plaats een aanbouw.

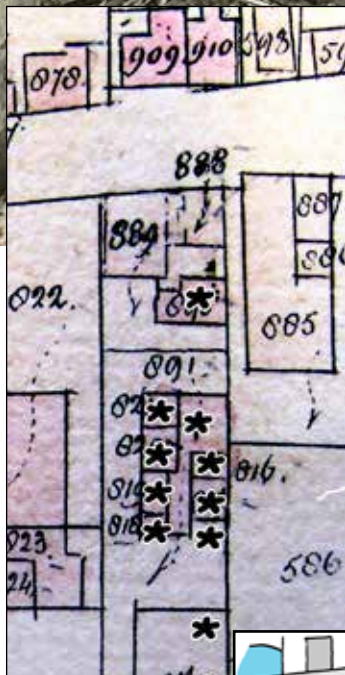
Het Fort met de zeven huisjes is, kort na de verkoop in 1892 aan Antonia Klerx, gesloopt. Er voor in de plaats bouwt ze een dubbele damwoning. Zes jaren later

wordt nog eenzelfde blokje wat zuidelijker gebouwd. Deze vier damwoningen hebben het oorlogsgeweld (de inslag van een V1 ten oosten ervan, nabij het Ramppad) overleefd, en worden later gesloopt.

Bronnen:

SALHA: beeldbank waa20271, krantenarchief.

Uiterst links op deze foto is een van de dubbele damwoningen te zien die gespaard werden bij de inslag van de V1 in 1945.



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014
en onder de ontwikkeling**



ZO 03: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Loeffstraat 8.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr.814.

Beschrijving:

Jan Pullens, landbouwer te Baardwijk, bezit hier in 1832 een huis met daarachter een vrijstaande schuur en weiland. Dat wordt geërfd door zijn kinderen, van wie Willem de mede-eigenaar in 't gemeen is. De schuur wordt in 1864 gesloopt.

In 1877 verbouwt men het huis en splitst er aan de oostzijde twee woningen (kamers) van af, waarvan

een damwoning met een oppervlakte van 27m². In 1908 wordt het pand herbouwd tot een dubbele woning zonder damhuisje.

Die dubbele woning is, samen met veel woningen in de omgeving, bij de inslag van een V1 in 1945 verwoest.

Bron:

SALHA: beeldbank waa20584

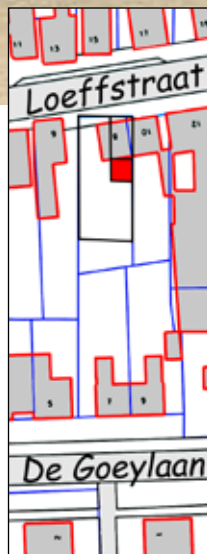
Na de inslag van de V1 in 1945 staat de gevel van de dubbele woning, uiterst rechts op de foto, er nog redelijk intact bij. De rest van het grote pand is vernield en het geheel wordt gesloopt om plaats te maken voor de woningen Loeffstraat 8 en 10.



1832



1886



2014



situatie

ZO 04: drie damwoningen

Situatie: Loeffstraat 14.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 483.

Beschrijving:

De Baardwijkse landbouwer Sebastiaan van der Staak bezit aan de oostkant van deze locatie in 1832 een huis dat een eind van de straat staat. De Baardwijkse winkelier Franciscus van Beers bouwt er in 1840 aan de straat er een nieuwe woning bij. Het oorspronkelijke huis is daarmee slechts via een dam bereikbaar. Kort daarna wordt het geheel van twee panden verkocht aan de “Maatschappij tot bevordering van Welstand en van de Landlieden”. De oude, zuidelijke, woning wordt getransformeerd tot schuur en zes jaren later gesloopt.

De Maatschappij van Welstand.



De geschiedenis van de Maatschappij van Welstand gaat terug naar 18 juli 1822 toen de Hilvarenbeekse predikant Jacob van Heusden in Breda de ‘Protestantsche

Maatschappij ter bevordering van Welstand, door ondersteuning en voorlichting’, oprichtte. In 1830 werd de naam gewijzigd in ‘Maatschappij tot Bevordering van Welstand, voornamelijk onder landlieden’, later afgekort tot Maatschappij van Welstand. Iedereen die ‘de protestantse gezindte’ een warm hart toedroeg, kon lid worden. Met de lidmaatschapsgelden hoopte Van Heusden de financiële positie van zijn geloofsgenoten in Brabant te verbeteren. In de praktijk kwam het er op neer dat Welstand land en boerderijen kocht voor arme protestantse boeren en hen geldleningen verstrekke. Als tegenprestatie dienden de boeren pacht te betalen en actief deel te nemen aan het kerkelijk leven in Brabant.

De oprichting van de Maatschappij van Welstand is niet los te zien van de politieke situatie in Nederland

in het begin van de 19e eeuw. Tot 1794 had de hervormde kerk een bevoorrechte positie. Dat veranderde met de komst van de Fransen. Vanaf dat moment verloren de protestanten in Brabant hun dominerende maatschappelijke positie. Overheidsambten stonden voortaan ook open voor rooms-katholieken. Daar kwam nog bij dat het Koninkrijk der Nederlanden er economisch slecht voorstond aan het begin van de 19e eeuw. Vooral kleine zelfstandigen, en daartoe behoorde het merendeel van de Brabantse protestanten, hadden moeite het hoofd boven water te houden. Velen verarmden en verhuisden noodgedwongen naar het protestantse noorden van het koninkrijk. Een en ander had tot gevolg dat tal van protestantse gemeenschappen in Brabant verdwenen of kleiner werden. Met de oprichting van de Maatschappij van Welstand heeft Van Heusden getracht het tij nog enigszins te keren. Dat het aantal protestanten niet verder terugliep kwam overigens ook omdat veel protestantse gezinnen uit Groningen, op verzoek van de vereniging, pachter werden van de door de Maatschappij aangekochte boerderijen.

Tegelijk bouwt de Maatschappij een stuk zuidelijker op het perceel een nieuw huis met schuur (boerderij). Gezien de ligging en ontsluiting is ook deze een damwoning.

Er stonden overigens in Baardwijk meer van op deze wijze gesitueerde boerderijen, veel ook van oudere datum. Deze woning wordt nog enkele malen uitgebreid en bij de inslag van de V1 in 1945 (zie bij locatie ZO 05) verwoest.

Westelijk van het terug gelegen huis staat in 1832 een woning aan de straat. Eigenaar is Jan van Baardwijk, landbouwer te Baardwijk. Hij verkoopt die in 1867 aan de Baardwijkse schoenmaker Adriaan van de Leur. Elf jaren later koopt de Waalwijkse landbouwer Gerrit



In 1940 werd vanuit de Clemenskerk het gebied ten westen ervan gefotografeerd. Helemaal links op de foto, net boven het midden, staat de door de Maatschappij van Welstand gebouwde boerderij. Daarachter, rechts ervan is een dubbele damwoning van locatie ZO 02 zichtbaar.

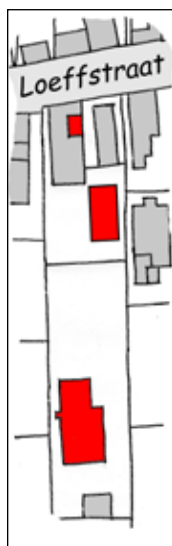
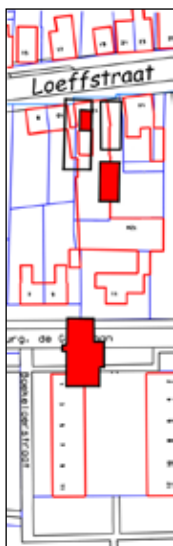
Mulders het huis, waar hij bij herbouw in 1879 een damwoning van af splitst. In 1908 is het Willem van Helvoirt, die het pand nog eens herbouwt, waarbij de damwoning verdwijnt. In 1924 wordt het geheel ver

bouwd tot café. Bij de inslag van een V1 In 1945 wordt dit pand verwoest.

Bronnen:

www.welstand.com

SALHA: beeldbank waa 42741



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014
situatie**

ZO 05: drie damwoningen

**Situatie: westelijk van het Ramppad, achter Loeffstraat 14
Kadastraal bekend, gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 880 en 881.**

Beschrijving:

In 1832 staat hier, een eind van de straat af, het huis van Wouter Pullens, landbouwer te Baardwijk. Nog een stuk zuidelijker staat een zogenaamde turfschop.



De landmeter registreert in 1869 de sloop van het turfschop. "Het" schop, in de betekenis van een bouwwerk, is een schuur of bergplaats. Hier dus bedoeld om turf en turfstekersgereedschap op te slaan. Turf is een brandbaar organisch materiaal dat hier ter plaatse in de middeleeuwen en op restgebiedjes mogelijk nog later, werd gewonnen en tot in de 20e eeuw werd gebruikt om te stoken.

De erven van Peter en Huiberdina Pullens bouwen in 1864 een schuur aan de straat. Ze slopen het turfschop in 1869. De schuur aan straat wordt in 1872 herbouwd als een woning. Daarmee is het bestaande, meer naar het zuiden gelegen pand een damwoning geworden. In 1877 wordt de volgende eigenaar Leonardus Augustinuszn Pullens, ook landbouwer. Hij maakt na twee jaar achter in het oude huis nog twee damwoningen van 40 en 50m² (deze worden kamers genoemd). In 1900 wordt dat huis naar het noorden uitgebreid en als schuur in gebruik genomen. De twee damwoningen worden tegelijkertijd gesloopt. In 1914 wordt ook deze schuur door de toenmalige eigenaar Lambertus Brok gesloopt.

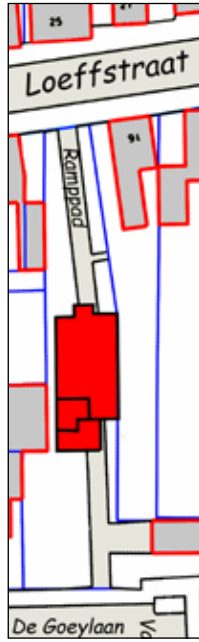
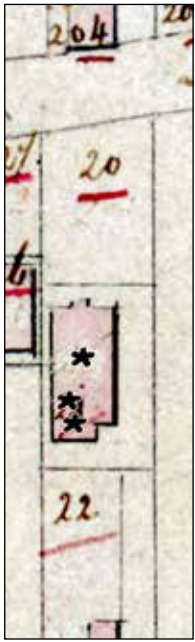
Naast deze locatie is het Ramppad aangelegd. De naam herinnert aan de inslag van een V1 op zondag 28 januari 1945 's ochtends om zeven uur. Vier woningen zijn daarbij vernield en vijftien woningen zijn onbewoonbaar geworden. Nog dertig andere raakten beschadigd. Er vallen daarbij acht doden en vijfentwintig gewonden.

Bronnen:

www.waalwijkwiki.nl

Foto's: collectie M.Swarts





**Van links naar
rechts:
1832,
1886,
2014
situatie**

Verwoesting na de inslag van de V1



ZO 06: twee damwoningen

Situatie: Loeffstraat 20.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 811 en 938.

Beschrijving:

In 1832 stond op deze locatie een huis aan straat met ruim daarachter een schuur. Eigenaar was de Baardwijkse landbouwer Jacobus Klerx.

Zijn zoon en opvolger Adrianus vergroot in 1877 het huis naar de oostzijde en splitst er twee huisjes van 27m² (kamers) aan de westzijde af. Een ervan grenst aan de straat; de andere is een damwoning.

In 1881 wordt het hele pand herbouwd, waarbij het

achterste deel van de westgevel iets meer naar het westen wordt geplaatst. De twee kamerwoningen zijn dan verdwenen en er komt een grotere damwoning van 47m² voor terug.

In 1885 wordt het hele pand weer herbouwd, nu zonder damwoning.

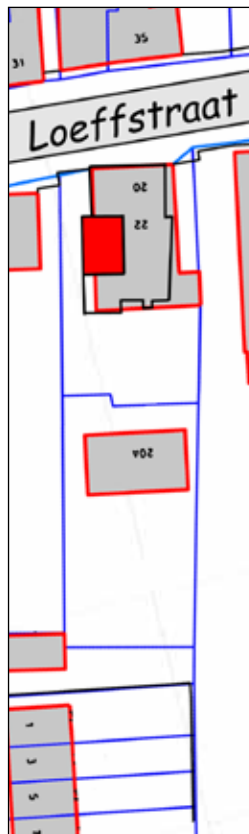
De reden voor het in korte tijd tweemaal herbouwen van de woning is niet gevonden.



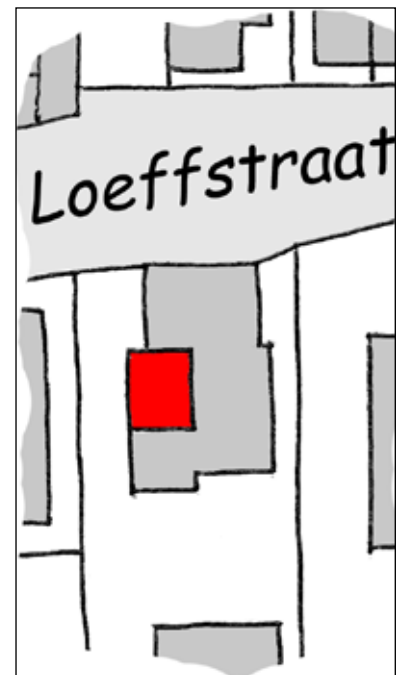
1832



1886



2014



situatie

ZO 07: mogelijk één damwoning; in elk geval een verhaal

Situatie: Loeffstraat 34.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 685.

Beschrijving:

In 1832 stond op deze locatie een huis, met daarachter een schuur, op de westelijke hoek van de huidige Loeffstraat met de Baardwijkse straat. Eigenaar was de Baardwijkse landbouwer Laurens de Nijs. Het pand blijft tot 1910 in de familie, waarna het wordt verkocht aan Cornelis Martinuszoon Klerks, eveneens een Baardwijkse landbouwer. Die verkoopt het in 1929 aan de gemeente Waalwijk en vestigt er het recht van levenslang gebruik en bewoning. Twee jaar later wordt de tuin in percelen voor bebouwing aan de Baardwijkse straat verkocht. Het hoekpand krijgt Gérard Pierre Henri Veltman, het schoolhoofd, als nieuwe eigenaar. Cornelis Mzn Klerks blijft daarbij in het pand wonen. In 1933 koopt Hendrikus Johannes Klerx het pand voor het grootste deel. Het kleinere deel is een strook van het gebouw aan de Baardwijkse straat dat door de gemeente is gekocht in verband met het verbeteren van het straatprofiel bij de aansluiting met de Loeffstraat. Een jaar later wordt het recht van

gebruik en bewoning opgeheven en bouwt Klerx er zijn in 2016 nog bestaande markante winkelpand. In het oorspronkelijke pand is aan de westkant mogelijk een damwoning geweest. J.W. van Heesbeen beschrijft in zijn historische roman “Rooien Bart” hoe de familie De Bie daar woonde. De in het boek beschreven situatie is in elk geval van ná 1873, toen Jacobus Gerardus Gragtmans het westelijk ervan gelegen huis bouwde en waarbij de smalle dam ontstond die Van Heesbeen beschrijft. Of er echt een damwoning was, is niet met zekerheid te zeggen. Het kadaster heeft die niet geregistreerd (dat gebeurde wel meer), en ook wordt er in de diverse notariële akten niet over een tweede woning of “kamer” gesproken. Als er echt een damwoning is geweest, is het een tamelijk provisorisch onderkomen geweest dat in het staldeel van de boerderij gesitueerd was. De beschrijving van de woning door Van Heesbeen (zie het kader) lijkt authentiek en is een voorbeeld van hoe er op dit soort plaatsen werd gewoond.



Het winkelpand met bovenwoning dat nu op deze locatie staat.

Waar woonde Rooien Bart?

Het boek "Rooien Bart" werd in 1963 door J.W. van Heesbeen geschreven. Het is het verhaal over de opkomst van de vakbeweging in het Waalwijkse die wordt verbeeld in de vorm van een kroniek over het arme schoenmakersgezin van Koos de Bie, wiens zoon Bart door aansluiting bij de vakbeweging veel problemen ontmoet. Hierna een voor dit boek relevant stuk tekst uit het eerste hoofdstuk.

De beschrijving van de Baardwijkse woning van de familie de Bie.

"Koos de Bie bewoonde een zijkamer van een oud boerenhuis - eigendom van Janus de Nijs - op de hoek van de Sticht; aan de westzijde had Koos Gragtmans een winkel in ellegoed. Zwart- lakense stoffen, bont schortegoed, wit linnen, katoen en Brabants bont vormde de hoofdbestanddelen van zijn handel. Tussen de boerderij en deze winkel was een gangetje van ongeveer één meter vijftig. In die dam was de deur, die toegang gaf tot de woning van Koos de Bie. Het oude rieten dak viel laag over de gevels heen. Waar een raam was aangebracht, golfde het dak iets omhoog, maar over z'n hele lengte was het, zonder inspanning, met de hand te grijpen. Het was alsof het dak het oude huis onder zich beschermde tegen alle onheil van buiten, zoals een kloek haar kuikens onder haar vleugels behoedt.

Het huis van Gragtmans onderschepte een groot deel van het licht en een zeldzame zonnestraal kon de woning van Koos de Bie dan ook maar binnenvallen. Door het gangetje liep de moos, die het afvalwater van de woning van De Bie en van Koos Gragtmans naar de mestvaalt voerde. Vlak daarbij stond de bestekamer, een versleten houten geval dat de lucht overal gelegenheid bood zich te verversen, wat wel nodig was. Het dak was dicht en men zat er in ieder geval droog. Maar als je in het donkere en koude jaargetijde van die dagelijkse gelegenheid 's avonds of 's nachts gebruik moest maken, dan kwam je in ieder geval verkleumd en gewoonlijk ook met natte voeten en bemodderde

kleren van de reis in bed terug.

In de woonkamer was maar één raam en dat was zo oud, dat de tijd vele ruitjes had groengekleurd. Door de voordeur kwam je in een houten portaaltje. Links was de deur naar de woonkamer en de deur rechts gaf toegang tot de zgn. bijkeuken of washuis. Daar stond de waterpomp met aanrecht. In de woonkamer waren twee bedsteden, één voor Koos en zijn vrouw en in de andere sliepen grootmoeder en Tootje. Tootje was drie jaar. Het jongste meisje, Jansje, lag nog in de wieg; zij was amper een jaar oud. Tussen de twee bedsteden was een kast die alle dagelijks gerief borg. De twee jongens Kees en Piet, 8 en 7 jaar, sliepen op een open zolder die van de boerderij was afgesloten met een rieten mat. Door de kieren in dat scherm had je een vrije kijk in de stallen beneden, terwijl 's winters de stank van het vee, het stof van het dorsen, maar ook de warmte van de koeien vrije doorgang hadden naar deze slaapzaal. Een klein dakraam liet een somber licht door. De jongens sliepen op een dikke laag stro, aan beide zijden ingesloten door twee planken, die met latten op de zolder waren vastgespijkerd. Het rieten dak hield zomers de warmte tegen en 's winters de kou. In het washok stond de ladder waarlangs de jongens 's avonds naar boven klommen. Ze was gemaakt van twee sparren, waarop, op onregelmatige afstanden, sporten van uiteenlopend materiaal waren gespijkerd; echt schoenmakerswerk. Het voornaamste meubel in de kamer was een ladekastje, dat voor zeer uiteenlopende doeleinden dienst deed. Op het kastje stonden drie stolpen, twee ronde en een ovale in het midden. Alle drie omsloten ze een schat van fraai bewerkte kunstbloemen. Onder een toog van witte bloemetjes stond, onder de middelste stolp, een vergeeld O.L. Vrouwebeeldje met 't Kindje op haar arm. Z'n rechterhandje stak Jezus zegenend uit over de schamele inhoud van de kamer en haar bewoners. Daar was Hij blijkbaar al heel lang mee bezig, want het armpje was op twee plaatsen gebroken en gelijmd. Om het Lieve Vrouwebeeldje hing een Rozenkrans, waarvan de kralen plat waren afgesleten. In



Precies onder de kerktoeren op deze foto ziet u de boerderij waar Rooien Bart zou hebben gewoond. Links ervan, voorbij de Akkersteeg (nu Baardwijksestraat), staat de dorpspomp.

een hoek van de kamer stond, op een bankje, een glazen kastje met een uit gewekt krantenpapier geboetseerde Lourdesgrot. Zij was gemaakt door de moeder van De Bie, uit dankbaarheid voor een verkregen gunst. Welke die gunst was, is voor iedereen een geheim gebleven. Een plattebuiskachel, een schommelwieg, een withouten tafel, vier boerenstoelen en een leunstoel vulden de kamer tot in alle hoeken. Het ladekastje met opstal en de leunstoel waren de enige voorwerpen die grootmoeder van haar huisraad had meegebracht. 's Zaterdags werd de werkstoel in het washok gedragen, dan was er 's zondags een feestelijke ruimte in de kamer.

Voor dit somber onderdak betaalde De Bie elf stuivers per week”.

Bronnen:

BHIC: toegang 537, Bewaarder der Hypotheken 's-Hertogenbosch, hulpregister nr. 4, diverse akten Rooien Bart, door J.W. van Heesbeen, Waalwijkse Stoomdrukkerij Antoon Tielen, 1963
SALHA: beeldbank waa70819
Foto 2016: auteur



**Van links
naar rechts:
1832,
1885,
2014**

ZO 08: één damwoning

Situatie: achter Loeffstraat 36.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 972

Beschrijving:

Op de oostelijke hoek van de Loeffstraat met de Baardwijksestraat stond in 1832 een huis dat eigendom was van de erfgenamen van de Baardwijkse bakker Gerard van Besouwen. Het wordt in 1838 toebedeeld aan Cornelis Adriaan van Besouwen, die ook bakker en

kersteeg heette. Het is overigens niet uitgesloten dat het om twee damwoningen ging. Een bouwvergunning voor het moederpand uit 1939 spreekt van een blok woningen op die plaats. En uit de gevelindeling blijkt ook van de mogelijkheid van twee woningen

op die plaats. In 1908 gaat de eigendom over op de Baardwijkse burgemeester Josephus Antonius Johannes van Heijst. In 1933 erft kandidaat-notaris Josephus Adrianus Johannes van Heijst het geheel en verkoopt het in 1940. De woningen worden eigendom van de slager Cornelis Johannes Vermeer en de diepe tuin erachter wordt gekocht door Ivo van Haren, die er



De niet meer bestaande achterbouw van het pand Loeffstraat 36, waarin de ramen en deuren van de damwoning nog te zien zijn.

tevens ontvanger is. Hetzelfde jaar vindt er weer een boedelverdeling plaats, waarbij de R.C. priester Petrus Adrianus Johannes van Heijst eigenaar wordt. Hij splitst er in 1884 een damwoning van af, die uitweegt op de Baardwijksestraat, die toen nog Ak-

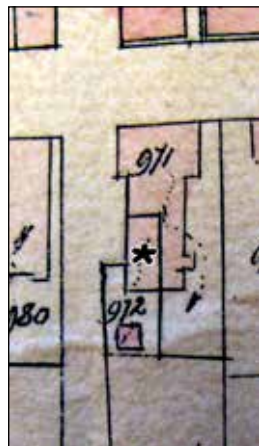
woningen langs de Akkerlaan op laat bouwen. In 1979 verkoopt de zoon van de slager de woningen aan de BV Ligra II uit Vught. In 1980 is er een flink stuk van het huis afgehaald, inclusief de damwoning, om er nieuwe huizen aan de Baardwijksestraat te bouwen.

Bronnen:

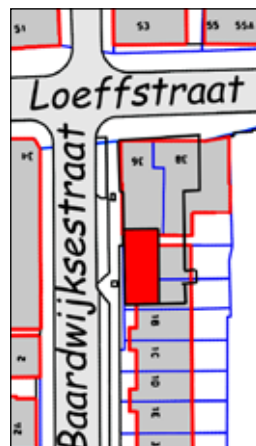
SALHA: beeldbank waa20486, bouwarchief



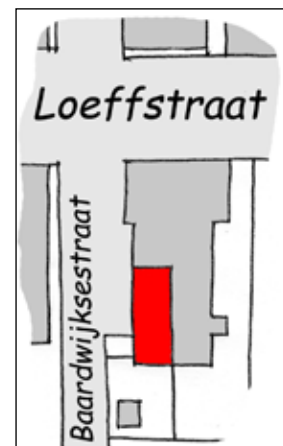
1832
108



1886



2014



situatie

ZO 09: één damwoning

Situatie: achter Loeffstraat 54.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 383.

Beschrijving:

Een eind achter het huis van Cornelis van Sluijveld, dat aan de straat staat, bevindt zich in 1832 een huis dat eigendom is van de Baardwijkse daglooner Christiaan Maas. Het is via een dam langs Van Sluijveld bereikbaar. Rond 1845 wordt de damwoning verkocht aan Maria van Loon, logementhoudster te Baardwijk. Ze is de weduwe van Johannes Loeff en bezit dan ook het aan de straat gelegen pand. In 1847 verdwijnen deze twee woningen. Aan de straat wordt dan een nieuw huis gebouwd dat, sterk verbouwd, nog aanwezig is.

Het witte gebouwtje op het midden van de foto was het bondsgebouw en KAJ thuishonk, dat ook als oefenlokaal voor de show- en marchingband Cornu Copiae dienst deed. Het stond pal ten noorden van de hier al verdwenen damhuisjes.



Bronnen:

SALHA: beeldbank waa83102

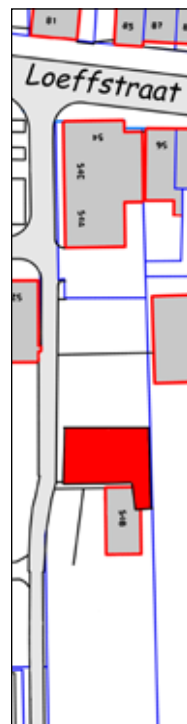
Info Jan de Haan



1832



1886



2014



situatie

ZO 10: één damwoning

Situatie: Loeffstraat 64.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 1060

Beschrijving:

Aan het toenmalige Hoogeinde, nu Loeffstraat, stond op deze locatie in 1832 het huis en de werkplaats van Peter van Hulten, timmerman te Baardwijk. Het huis brandt op 19 oktober 1850 af en wordt datzelfde jaar,

iets groter, weer herbouwd. Peter's dochter Johanna, die dan de weduwe is van Jacobus Theodorus Dekkers, erft het geheel in 1867 en schrijft het eigendom meteen over op haar zoon Hendrikus Johannes Dek-

kers, die bouwman is. Hij verkoopt huis, schuur en erf in 1873 aan de Baardwijkse schoenmaker Johannes Laurenszoon van Helvoirt.

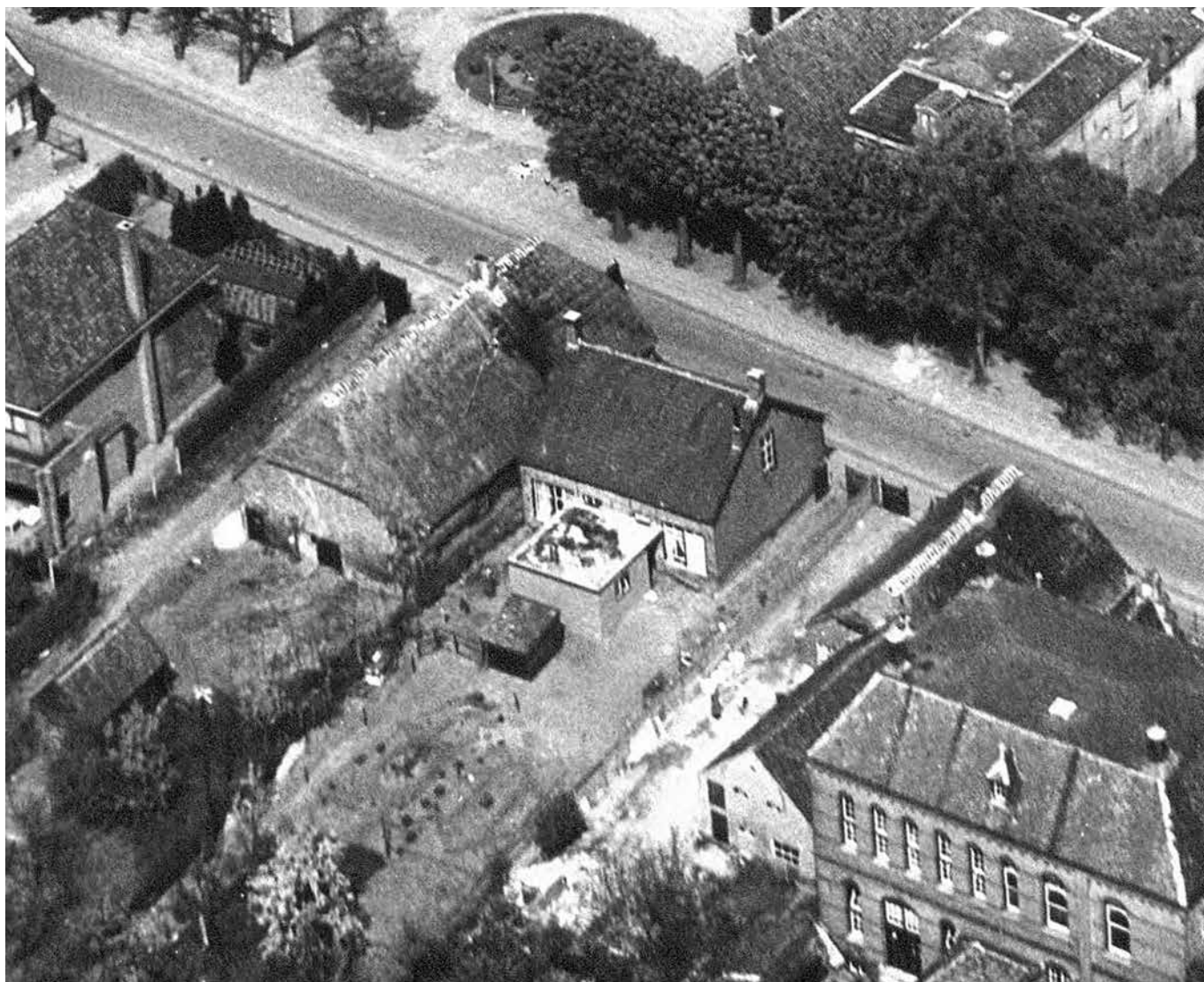
Die splitst er in 1877 aan de westzijde een damwoning van af met een oppervlakte van 24m². Bij de boedelverdeling in 1887

vervalt het eigendom aan de drie dochters van Johannes. Wanneer er twee daarvan later overlijden wordt

— Bij den timmerman Peter Peterse van Hulte te Baardwijk heeft op den 19 october, des morgens ten 9½ ure een brand gewoed, waarbij het huis geheel is vernield. De schade wordt op 7 600 berekend; het huis was voor f800 verzekerd.
Van den inboedel, voorraad van planken, gereedschappen enz. was niets verzekerd en is weinig gered.

Op 24 oktober 1850 bericht de "Noord Brabanter" over de brand.

Onder: het tweede huis van links met de rieten kap is het hier beschreven pand, gefotografeerd in 1937.



dochter Helena, die religieuze is in Engelen, eigenaresse. In 1891 wordt de eigendom overgeschreven op de Baardwijkse leerlooier Cornelis Johanneszoon van Helvoirt, die alles vier jaren later verkoopt aan Gijsbertus van Well, landbouwer te Baardwijk. Uit een verkoopakte van 1897 blijkt dat de damwoning dan nog bestaat: “Koop IV. Huis met twee woningen en tuin. Sectie E nummers 1059 en 1060, groot veertien aren acht centiaren”. Bij de boedelscheiding in 1932 wordt Wilhelmus Gijsbertuszn Klerx eigenaar.

Het pand wisselt nog diverse malen van eigenaar en is, sterk verbouwd, nog bestaand aan de Loeffstraat 64.

Bronnen:

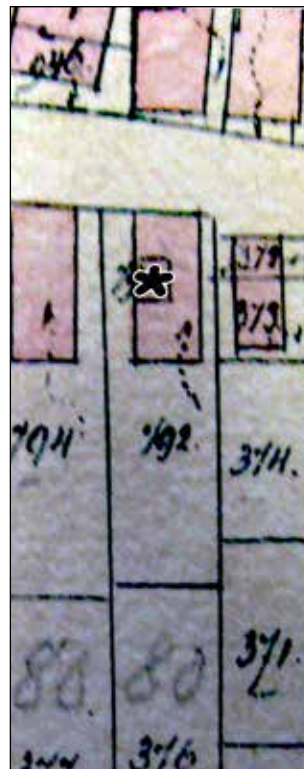
www.delpher.nl

BHIC: Hypotheekbewaarder 's-Hertogenbosch, hulpregister 4, inv. 1225 akte nr. 37

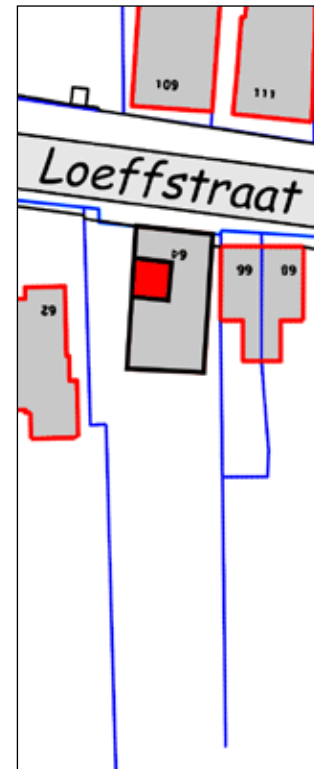
SALHA: beeldbank uitsnede waa20500



1832



1886



2014

situatie



ZO 11: twee damwoningen

Situatie: ten zuiden van Loeffstraat 66 en 68.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk: sectie E nr. 369

Beschrijving:

Aan de straat staat hier in 1832 een dubbele woning. De huizen zijn niet naast, maar achter elkaar geplaatst, zodat de zuidelijke via de dam bereikbaar is. De damwoning is eigendom van de weduwe van Adriaan van Cuijk te Baardwijk. Ze verkoopt die rond 1840 aan Huibert Post, een Baardwijkse kleermaker, die dan ook eigenaar is van de aan straat gelegen woning. In 1887 verkoopt hij beide huizen aan Leonardus Leijtens, koopman te Baardwijk. Die herbouwt ze een jaar later tot een dubbel pand waarvan beide woningen op straat zijn georiënteerd en de damwoning dus is verdwenen.

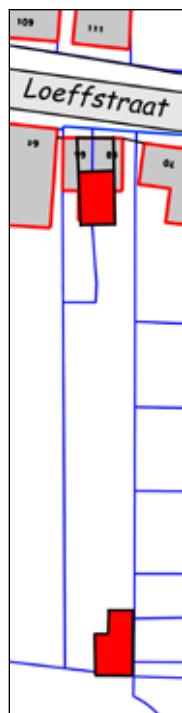
Helemaal tegen de Lunt aan ligt op deze locatie in 1832 een huisje dat eigendom is van de Baardwijkse arbeider Cornelis van Beijnen. Het is bereikbaar via de dam langs het huis dat aan de straat staat. Rond 1840 wordt het verkocht aan Huibert Post, kleermaker te Waalwijk. Die laat het in 1887 slopen. Er komt geen nieuwe woning voor in de plaats.

Bron:

SALHA: beeldbank waa20112



De Lunt achter Baardwijk rond 1960. Een (met je neus dicht?) idyllische plek waar nauwelijks woningen werden gebouwd.



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014 en
situatie**

ZO 12: vijf damwoningen

Situatie: ter hoogte van Hoefsteeg 10.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 789 en 791

Beschrijving

Op deze locatie bevond zich in 1832 de oorsprong van het oude mannenhuis in Baardwijk. Ver van de straat gelegen, tegen de Lunt aan, stonden twee panden die als zodanig gebruikt werden en eigendom waren van een organisatie met de naam “Het Oude Mannenhuis van Baardwijk”. Er vóór lag een weiland en het huis was zowel via de Hoefsteeg als via een pad aan de andere kant langs dat weiland bereikbaar.

In 1877 wordt het noordelijke huis verbouwd tot drie huisjes en er komt nog een nieuw bij, tegen de Lunt aan gelegen. De Lunt is hier nog niet vervuild met

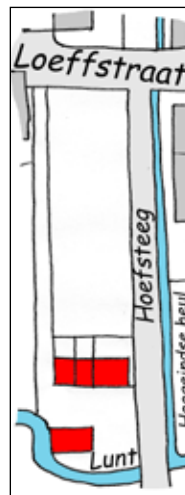
afvalwater van looierijen en zal niet de stankoverlast gegeven hebben die verderop in Baardwijk, Waalwijk en Besoijen een plaag is geweest. Alles bij elkaar vormde het een achteraf gelegen hofje. Blijkbaar voldeed het toch niet, want in 1885 wordt een deel van de oudste bebouwing gesloopt. In 1888 wordt de RC kerk van Baardwijk eigenaar. Die sloopt het restant in 1889 en bouwt op het weiland ervoor een nieuw, groter gesticht met klooster. Ook dat is nu verdwenen.

Bron:

SALHA: beeldbank waa06015



Het latere gebouw aan de Loeffstraat waarin de oude mannen werden ondergebracht heette St. Antoniusgesticht en was tevens klooster voor de zusters van JMJ en school. Links ervan loopt de Hoefsteeg naar de binnenpoolder “de Gezeitens”



Van links naar rechts:

**1832,
1886,
2014 en
de situatie**

ZO 13: één damwoning

Situatie: achter Hoogeinde 2.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 362

Beschrijving:

In 1832 staat op deze plaats het huisje van Martinus van den Broek, arbeider te Baardwijk. Langs de Hoefsteeg loopt aan deze kant de Hoogeindse heul, die water uit de Lunt door de Winterdijk heen naar

in de Lunt verzameld was, door de Winterdijk heen naar de buitenpolder afvoerde. Aan de westoever van deze heul stond een rij bomen en de predikantswoning van de Gereformeerde gemeente van Baardwijk.



Door de hoog opgaande bomen, de afstand en het draaien van de wind naar het noorden

De Hoefsteeg rond 1955, van zuid naar noord. Het huisje dat er in 1832 was, stond iets voorbij het huis rechts..

Rechts boven: zelfs de "Overijsselse Courant" berichtte op 11 november 1842 over de grote brand die het Hoogeinde trof.

de buitenpolder afvoert. Bij een grote brand in 1842 wordt het verwoest en niet meer opgebouwd.

De brand in 1842

Op 5 november 1842 breekt 's avonds aan het Hoogeinde een brand uit, die zo hevig was dat het vuur vanaf de Bossche wallen (afstand ruim 14 km) te zien was. De brand begon bij de timmerman Gijsbert van Hulden. Hij had zijn huis en werkplaats aan de noordkant van het Hoogeinde. Ook de boerderij van zijn buurman aan de oostkant, Hendrik van Hulden, ging in vlammen op. Het perceel oostelijk van Van Hulden was onbebouwd, zodat het vuur geen voeding had om verder te woeden. Maar aan de westkant van de timmerwerkplaats stond de boerderij van de kinderen van Jan Staal, die ook reddeloos verloren ging. Ten westen daarvan liep de Hoogeindse heul, een watertje dat het water uit de binnenpolder (de Gezeitens), dat

is de brand daar gestuit. Maar ook de zuidkant van het Hoogeinde ontkwam niet aan het vuur. Daaruit mag worden afgeleid dat het noordoosten wind was. Van oost naar west werden de volgende panden vernield. De boerderij van Adriaan Deliën ging helemaal in vlammen op. Het vuur was zo hevig dat nu ook een vrijstaande damwoning die op enige afstand achter zijn pand stond, ook in vlammen op ging. De brand sloeg daarna over op de twee naastliggende boerderijen van Jan Schilders en Cornelis Verschuren. Nog werd het vuur niet gestuit; ook het ten westen ervan staande dubbele huisje van de arbeider Augustinus Kogels en de landbouwer Willem Johannes Klerx, en zelfs het ruim daarachter gelegen damhuisje van de arbeider Martinus van den Broek werd prooi van de vlammen.

Dan is ook aan deze kant van het Hoogeinde het vuur gearriveerd bij de Hoogeindse heul, waarlangs de Hoef-

UTRECHT, den 8 November.

Door eene vriendelijke hand is ons bericht gegeven van eenen ontzettenden ramp, welke de gemeente Baardwijk getroffen heeft. Laatstleden Zaterdag avond, omstreeks negen ure, brak hier eene verschrikkelijke brand uit, die door den fellen noord-oosten wind, in weinige oogenblikken tijds, zoo in hevigheid toenam, dat dezelve niet alleen dit geheele dorp dreigde te zullen verwoesten, maar ook het vast hieraan grenzend dorp Waalwijk voor een groot gedeelte in de asch te leggen. Gelukkig echter is die vrees niet verzeenlijkt. De brand heeft zich alleen tot het eerstgenoemde dorp Baardwijk bepaald, en aldaar twaalf huizen, benevens drie schuren, onder welke eene bijzondere groote is, waarin al het tiend-koren van den afgelopen oogst geborgen was, vernield. De brand heeft een begin genomen aan de oostzijde van het dorp, in een voor drie jaren geheel nieuw opgebouwd huis, bewoond door een timmerman. Naar de westzijde voortwoedend, is dezelve, door middel der dorpsbrandspuiten, benevens die van Waalwijk, Duinen, Sprang en Bezoyen, welke weldra, om dat het nog niet laat in den nacht was, waren ter hulp gesnel, gestuit aan de predikantswoning der Hervormde gemeente aldaar; waartoe veel heeft medegewerkt, dat tusschen deze woning en het naastbelendend huis eenige hoog opgaande boomen stonden, die aan de vlam en de zich verspreidende vonken veel weêrstaad boden. De oorzaak van den brand is tot nog toe niet bekend; behalve eene bejaarde vrouw die reeds te bed was, in het huis, waar de brand is uitgebroken en deerlijk gebrand is, heeft niemand letsel bekomen

steeg loopt. Aan de westkant daarvan ligt de onbebouwde tuin van het Baardwijkse oude mannenhuis. Er is dan geen voeding meer voor het vuur. Dat geeft de brandweer van Baardwijk en Waalwijk (met de hulp van veel inwoners en een draaiende wind) de gelegenheid ook de verwoesting aan de zuidzijde van het Hoogeinde een halt toe te roepen.

Bronnen:

SALHA: beeldbank waa20063

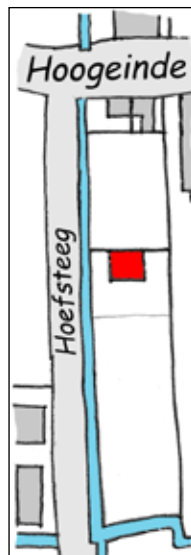
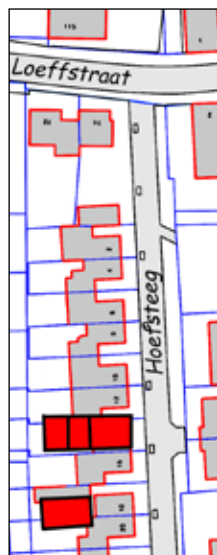
www.delpher.nl

Tekening branden aan het Hoogeinde:

auteur



Niet alleen was er in 1842 een grote brand aan het Hoogeinde, ook in 1835 en 1844 gingen er daar flink wat panden in vlammen op. Wanneer er damwoningen bij betrokken waren wordt dat in de locatiebeschrijvingen vermeld.



Van links naar rechts:

1832,

1886,

2014

situatie

ZO 14: twee damwoningen

Situatie: in en achter Hoogeinde 14.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 353 en 788.

Beschrijving:

Op deze locatie aan het Hoogeinde stonden in 1832 twee huizen: een aan de straat en op ruime afstand daarachter een kleinere damwoning. Ze waren het bezit van Adriaan Deliën, landbouwer te Baardwijk. Bij de grote brand in 1842 branden beide panden af (zie het kader bij locatie ZO 13). De damwoning wordt niet meer herbouwd; het huis (boerderij) aan de straatzijde van het perceel wel. Het kadaster meldt dat vrij kort na de herbouw het pand aan de straat opnieuw herbouwd is. De reden daarvan is de schade die is opgelopen bij de brand in het oostelijk gelegen pand van buurman Augustinus Pullens op 2 mei 1844.

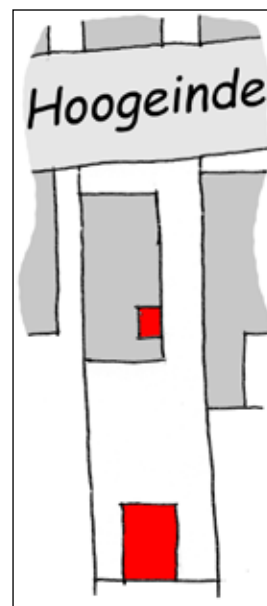
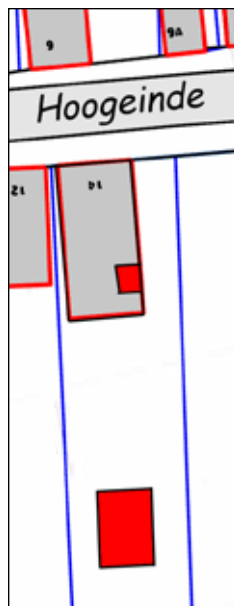
In 1861 erft zoon Jan, die schoenmaker is, het huis. Die splitst er in 1877 aan de oostzijde een damwoning (kamer) van af met een oppervlakte van 16m². In 1903 wordt het pand eigendom van Cornelia Dekkers met als mede-eigenaar haar neef Nicolaas Leonardus Klerx. In 1934 wordt het huis met de damwoning gesloopt, om plaats te maken voor het kort daarna nieuw gebouwde huis Hoogeinde 14.

De brand in 1844

De brand in de nacht van 1 op 2 mei 1844 begon volgens de Middelburgsche Courant in de varkensschuur van A. Pullens. Dat was Augustinus Pullens, die zijn boerderij een aantal jaren daarvoor gekocht had van boer Peter Pijnenburg. De varkensstal maakte onderdeel uit van de bouwmassa van de boerderij en het is daarom begrijpelijk dat de brand niet tot de stal beperkt bleef, maar ook het woongedeelte aantastte. Tevens werden de belendende percelen beschadigd door hitte en overwaaiende vonken. Een daarvan, aan de westkant, was de na de brand van twee jaar terug nieuw gebouwde boerderij van Adriaan van Deliën.

— Te Baardwijk is in den nacht van den 1 op den 2 dezer brand ontstaan in de varkenskooi van A. Pulles, die weldra ook het huis zelf aantastte en dit met de meubelen van drie huisgezinnen spoedig in de asch legde, terwijl ook de beide belendende huizen veel geleden hebben. De oorzaak van dezen brand is niet bekend, doch de politie is waakzaam om op het spoor te komen der menigvuldige branden die in de Langstraat van tijd tot tijd plaats hebben.

De "Middelburgsche Courant" vermeldt op 7 mei 1844 de brand bij Augustinus Pulles, die ook schade veroorzaakte aan het pand van Adriaan Deliën.



Bron:

www.delpher.nl

Van links naar rechts:

1832,

1886,

2014

situatie

ZO 15: één damwoning

Situatie: in Hoogeinde 22.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 786.

Beschrijving:

Het huis dat hier in 1832 aan de straat staat, behoort dan aan de Baardwijkse landbouwer Cornelis de Weert. Rond 1840 erft Peter van Vlodorp het huis met de grond erachter. In 1844 brandt het, samen met naburige panden, af. Het wordt daarna iets verder van de straat weer opgebouwd. Enkele jaren nadien koopt Adrianus Gerardus Klerx, bouwman te Baardwijk, het pand.

In 1877 splitst die er aan de westzijde een damwoning (kamer) van 15m² van af. Vanaf 1906 volgen andere eigenaars: Adrianus Theodorus Mulders uit Baardwijk, een jaar later Cornelis Theodorus Wilhelmus Mulders en daarna Cornelis van Iersel, schoenmaker uit Tilburg. In 1920 wordt het pand verkocht aan de R.C. coöperatieve Broodbakkerij en verbruikersvereniging "Ons Belang" te Baardwijk. Bij een veiling in 1954 koopt Johannes Adrianus van der Ven, kruidenier te Baardwijk, het pand met daarin nog de damwoning en bouwt er in 1956 een nieuw winkel- woonhuis.

Daarin komt de damwoning niet meer terug.

Notaris A. SCHAAP

TE WAALWIJK

zal bij lazet op *Dinsdag 11 Mei 1954* en bij toeslag op *Dinsdag 18 Mei 1954* telkens om 7 uur des avonds in Café VAN CROMVOIRT te Baardwijk,

publiek verkopen:

HET DUBBEL WOONHUIS waarin bakkerij en afzonderlijk woonhuis met erf en tuin te Waalwijk aan het Hoogeinde nos. 22, 22a, en 24, kadaster gemeente Baardwijk Sectie E 1215, 1221 en 1222, groot te samen 21.36 Are.

In huur bij E. Schoemans voor f2.87, N. de Folter, voor f2.12 en F. Slaats voor f4 13, allen p.w. De toegestane verhoging van 26 pCt. per 1 Januari 1954 is in deze huren niet verrekend.

Toebehorende aan de R.K. Coöper. Broodbakkerij „Ons Belang” gevestigd te Waalwijk.

Aanvaarding in genot der huren en in lasten en belastingen vanaf de betaling der koopsom 30 Juni a.s.

De "Echo van het Zuiden" plaatste op 7 mei 1954 de advertentie voor de publieke verkoop, waarin de damwoning (het "afzonderlijk woonhuis") nog werd genoemd.

De tweede brand van 1844.

Twee dagen na de eerdere brand die in dit gebied woedde (zie locatie ZO 14), was er weer een grote brand. Deze begon in het achterhuis van Peter Vlodorp. Het was noordoosten wind, maar door de hitte werd het pand van Hendrik Kogels, dat oostelijk van dat van Vlodorp stond, ook in de vuurzee meegenomen. De brand woedde verder in westelijke richting. Na Peter Vlodorp's boerderij ging die van Catharina de Weert, weduwe van Hendrikus Johannes Dekkers, in vlammen op. Het vuur is niet te stuiten en woedt door in het huisje van de schoenmaker Michiel van de Leur, dat twee dagen eerder al deels verbrand was. De misschien nog smeulende resten van de daar naast staande boerderij van Augustinus Pullens gaven het vuur geen voeding meer om zich verder te verspreiden.

* BAARDWIJK, 4 Mei. Mocht slechts twee dagen geleden deze gemeente door brand geteisterd worden, nog verwoestender was het vuur van gisteren avond. Op dezelfde hoogte en aan dezelfde straatzijde zag men des avonds ongeveer 9 ure de vlammen opstijgen en binnen weinig tijds lagen vier gebouwen, alle met stroo gedekt, in de asch. In weerwil van de goede en regelmatige werking der spuiten uit deze gemeente en die van Waalwijk, zijn de vlammen tegen de steenen wanden en pannen daken gestuit, welke gebouwen, uit hoofde van den noord-oostelijken wind anders in puin zouden verteerd zijn. De brand werd (even als de vorige) in het achterhuis van Peter Flodorp ontdekt en deelde zich aan de belendende huizen dadelijk mede. Het vee is kunnen gered worden. De oorzaken dier menigvuldige nachtvuren komen allen zeer verdacht voor, en boezemen allerwege schrik in. Drie der afgebrande huizen, waaronder dat van genoemden Flodorp, waren tegen brandschade verzekerd.

Het "Algemeen Handelsblad" van 7 mei 1844 beschreef de brand, die begon in het pand van Peter van Vlodorp en een aantal boerderijen, huizen en schuren verwoestte.



Na de brand wordt de zuidkant van het Hoogeinde weer herbouwd. Anno 2015 zijn de huizen op deze foto alweer opnieuw gebouwd of verbouwd.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woning:

“A61, bewoond door J. Hesselberth. Privaat en beerput moeten geheel veranderd worden volgens de verordening. De beerput ligt in een gangetje en is met een houten deksel gesloten, wat gevaarlijk is.

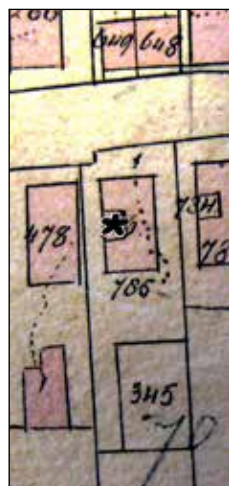
Vlak er bij ligt een nieuwen gierput voor den stal, deze zou ook voor het privaat dienst kunnen doen. Dan kan de bestaande worden opgeruimd. Het huiswater loopt over het erf naar een waterloop op plm. 8 meter afstand gelegen. Het is noodzakelijk een riool van buizen tot afvoer daartoe te leggen”.

**Onder: van links naar rechts:
1832, 1886, 2014, situatie**

Bronnen:

www.delpher.nl

SALHA: beeldbank wao6008, krantenarchief, 1002
gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



ZO 16: één damwoning

Situatie: in Hoogeinde 26.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 784.

Beschrijving:

Het huis dat hier in 1832 tegen de straat staat, brandt in 1844 af (zie bij locatie ZO 15). De eigenaar, Hendrik Adriaan Kogels, landbouwer te Baardwijk, bouwt er een jaar later iets verder naar het zuiden een nieuw voor in de plaats. In 1859 wordt zijn zoon Johannes, arbeider te Baardwijk, eigenaar.

In 1877 splitst die in de westgevel een damwoning van 20m² af. Zijn dochter Cornelia erft de huizen in 1897 en verbouwt het pand in 1924, waarbij de damwoning weer met het moederpand wordt verenigd. In 1950 worden de voorgevel en binnenmuren vernieuwd. Het pand is in 2014 nog bestaand.



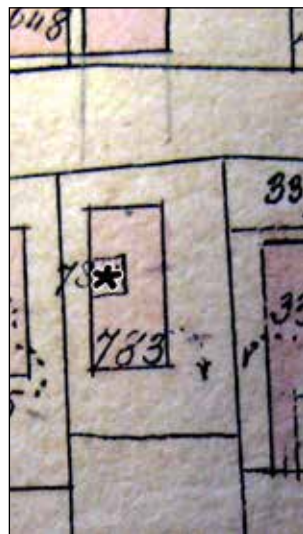
Bron:

Salha: beeldbank waa15195

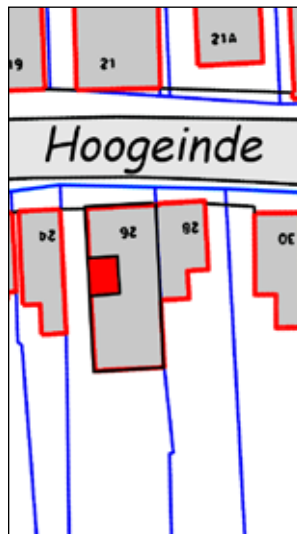
De ramen en deuren in de zijgevel op deze foto uit rond 1980 zitten op de plaats waar de damwoning was.



1832



1886



2014



situatie

ZO 17: één damwoning

Situatie: ter hoogte van Ds. Louwe Kooijmanslaan 6.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 573.

Beschrijving:

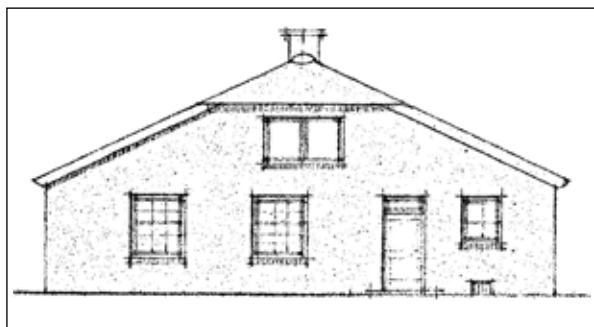
Michel Jacobus van Eijk, landbouwer te Baardwijk, bezit op deze locatie in 1832 een huis. Het staat een flink eind van de straat af. In 1871 vervalt het aan zijn zoons Bernardus en Jacobus. Het stuk van de voortuin dat aan het Hoogeinde grenst, is bij de boedelverdeling eigendom geworden van de Baardwijkse schoenmaker Francis de Vries. Die bouwt er het jaar daarna een huis op.

Vanaf dan is het al bestaande huis enkel nog via een dam bereikbaar. In 1902 wordt het geërfd door Hendrikus van Eijk, die schoenmaker is. Een jaar nadien koopt Laurentius van den Heuvel het geheel. Hij verbouwt het pand in 1950.

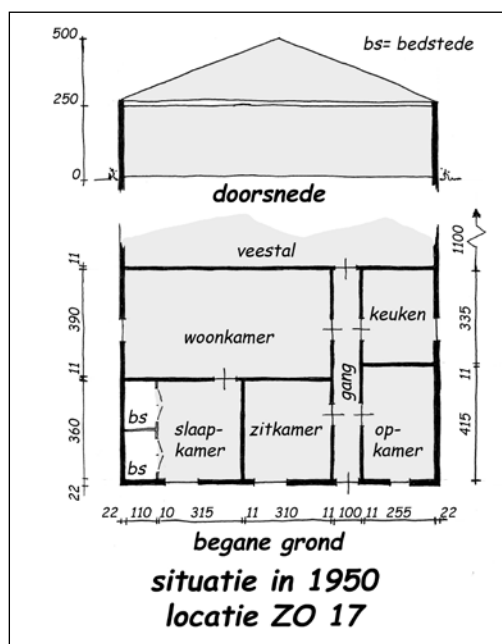
Later erft zijn dochter Maria Gerarda het. In 1968 wordt het pand gesloopt en het perceel in delen

verkocht. Op deze plaats komen woningen langs de nieuw aangelegde Ds. Louwe Kooijmanslaan.

In juni 1914 schreef de Gezondheidscommissie over deze woning: "Het privaat mist een deur, stankafsluiter en tochtraam. De rollaag van den beerput eischt herstelling".

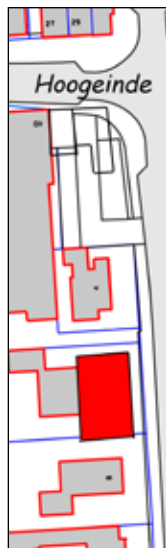
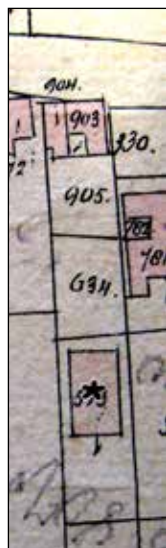


De voorgevel van de boerderij in 1950. Het is in verhouding tot de breedte een laag gebouw, met in het woongedeelte een plafondhoogte van 2,50 m.



Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146, bouwarchief



**Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014,
situatie**

ZO 18: één damwoning

Situatie: in de huidige Ds. Louwe Kooijmanslaan.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 782.

Beschrijving:



De Baardwijkse landbouwer Cornelis Gijsbertus van Hulten bezat in 1832 hier een huis dat op enige afstand ten zuiden van het Hoogeinde lag. Rond 1840 koopt Johannes van Drunen, bouwman te Baardwijk het pand met erf en verkoopt het in 1862 aan zijn plaats- en vakgenoot Jan Schouten.

Die splitst er in 1877 een damwoning in de westgevel van af. De oppervlakte ervan bedraagt 25m². Johannes Hendrikus Krol wordt in 1905 eigenaar, in 1922 gevolgd door Marinus Verhoeven, landbouwer en looiersknecht te Baardwijk. Die verenigt in 1935 de damwoning weer met het moederpand. Vijf jaren later laat hij het pand verbouwen, en verkoopt het in 1958 aan de gemeente Waalwijk. Het pand wordt gesloopt.

Een foto uit rond 1916 van de achterkant van de hier besproken boerderij. Geflankeerd door twee onbekende militairen zit hier aan het tafeltje de weduwe Agnes de Folter- van den Brand met rechts naast haar Jan de Haan sr.. Op het bord dat de zoon Lambertus in de hand houdt staan de woorden "Had je me maar", die waarschijnlijk verwijzen naar een concert door het muziekkorps van het 3e Bataljon 20e Regiment Infanterie in de kiosk op 31 augustus 1916 (Koninginnedag), waarbij ook de two-step "Had je me maar" van K.Thijssen ten gehore werd gebracht (bron: Echo van het Zuiden 31 augustus 1916). "Had je me maar" was de bijnaam van de indertijd populaire Amsterdamse zwerver Van Gelder, die er zelfs in de gemeenteraad werd gekozen. Links de dochter van Agnes (Catharina).

Op de vrijkomende grond en achterliggend weiland wordt de Ds. Louwe Kooijmanslaan aangelegd.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woning: "A37, bewoond door de wed. J. de Folker. (De achternaam moet natuurlijk als "de Folter" worden geschreven. De voorletter J. is van Jos, een toen gebruikelijke roepnaam voor iemand die als Adrianus

was gedoopt. Info Jan de Haan). Bij deze woning is een onvoldoend privaat en beerput, waaraan deur, tochtraam en stankafsluiter ontbreken, en dient door een ander privaat vervangen te worden volgens de verordening. Het huiswater komt in een kuil bijeen, die veel stank afgeeft. Een flinke zinkput te maken is noodzakelijk".

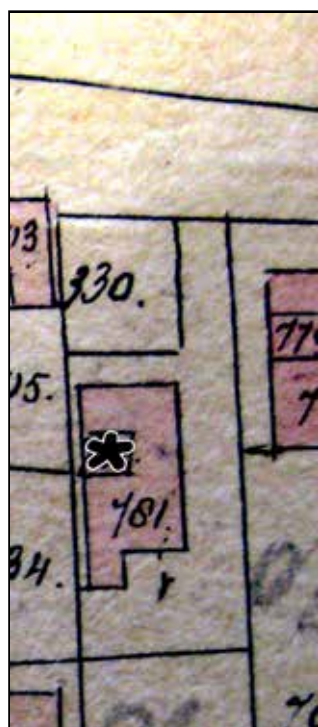
Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146

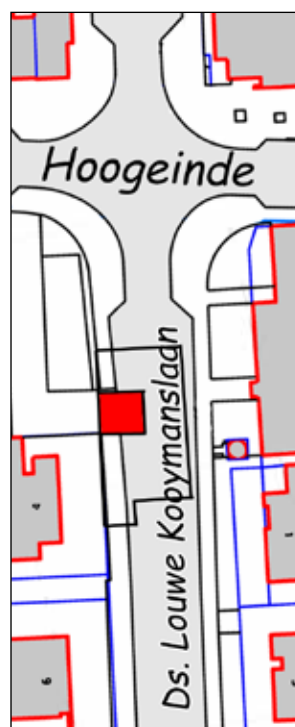
Foto: collectie Jan de Haan



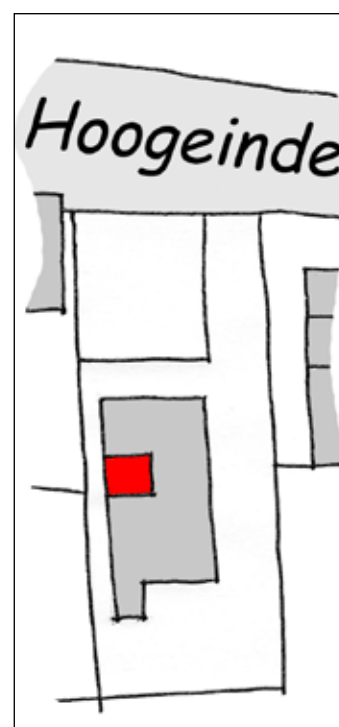
1832



1886



2014



situatie

ZO 19: één damwoning

Situatie: in voormalig Hoogeinde 50.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 779.

Beschrijving:

In 1832 staat hier een huis aan de straat met daarachter een grote vrijstaande schuur, wat duidt op een behoorlijk landbouwbedrijf. Het is van de Baardwijkse landbouwer Adriaan Loeff. Rond 1840 wordt plaats- en vakgenoot Cornelis Verhulst eigenaar.

In 1877 maakt die in de westgevel van het huis een damwoning (kamer) van 29m² en sloop de grote schuur. Het pand krijgt daarna nog een aantal andere eigenaren: vanaf 1881 Woutherus Verhulst die schoenmaker is, vanaf 1904 de Baardwijkse landbouwer Johannes van Heesbeen, en na 1921 diens plaats- en vakgenoot Adrianus van Tuijl. Die sloop het huis met damwoning in 1926, om er een nieuw huis te bouwen.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woningen:

“A 35 en A 36, bewoond door. A. van den Hoven, resp. A. van Tuijl. Deze woningen hebben beide een onvoldoend privaat, volgens de verordening te vernieuwen lijkt ons noodzakelijk. De afleiding van het huiswater is mede onvoldoende en dient volgens art. 39 der bouwverordening te worden ingericht”.

Bron:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



1832



1886



2014



situatie

ZO 20: twee damwoningen

Situatie: achter Hoogeinde 52 en 54, voormalig nummer 56.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 318 en 777.

Beschrijving:

In 1832 staan hier aan het Hoogeinde twee huizen met tuin. Ten zuiden daarvan, bereikbaar via een dam, staat nog een groter huis, Eigenaar daarvan is de Baardwijkse landbouwer Jan Lenijs. Hij verkoopt het rond 1850 aan Andries Willemzoon van Leijden, bouwman te Loon op Zand. In 1861 wordt het weer gekocht door de Baardwijkse landbouwer Cornelis Antonius Dekkers.

Die splitst er in 1877 een damhuisje (een uitgebouwde kamer) van 20 m² van af. Na zijn overlijden verkopen de erfgenamen (dat waren in totaal 20 personen) het geheel in 1909 aan Hendrik Johanneszoon Klerx, schoenfabrikant te Baardwijk.

nog steeds sprake van een kamer. Op de kadastrale ondergrond van het uitbreidingsplan van Waalwijk 1929 is de kamer niet meer aanwezig. In 1950 wordt het geheel geërfd door diens kinderen. In december 1959 blijkt bij een hermeting de hele achterbouw (stal inclusief de plaats van de uitgebouwde kamer) te zijn gesloopt.

Er vinden nog enkele eigenaarswisselingen plaats. Vanaf 1968 wordt Johannes Cornelis Maas, koopman en exploitant van een loonstikkerij, eigenaar. Het pand staat dan bij het kadaster te boek als krot. Niet duidelijk is wie het pand uiteindelijk sloopt: Maas of de volgende eigenaar, de opperman Adrianus Johannes van Gelder. Het pand is niet meer herbouwd.



De advertentie in de "Echo van het Zuiden" van 9 mei 1909 waarin het huis met kamer en ook de nagelaten inboedel, geveild wordt.

Negen jaren later komt het weer in landbouwershanden, wanneer de Baardwijkse Everardus Johanneszoon van Herpt het koopt. In de notariële akte is dan

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woningen: "A32, bewoond door M. Verhoeven. De drinkwaterput eischt herstelling wegens bouwvalligheid. Het privaat dient volgens de verordening verbouwd te worden".

Bronnen:

SALHA: beeldbank waa14518, krantenarchief, 1002
gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146



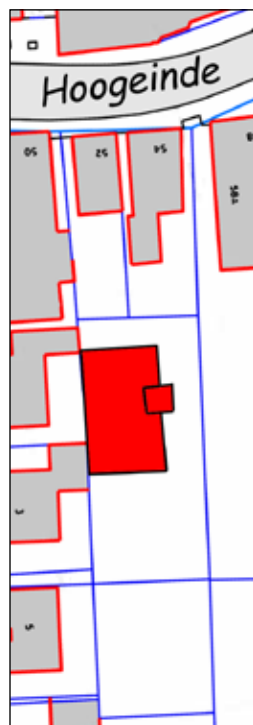
De boerderij Hoogeinde 56. Op de plaats van het inspringende raam in de linker zijgevel was de extra kamerwoning uitgebouwd. Het pand is gesloopt.



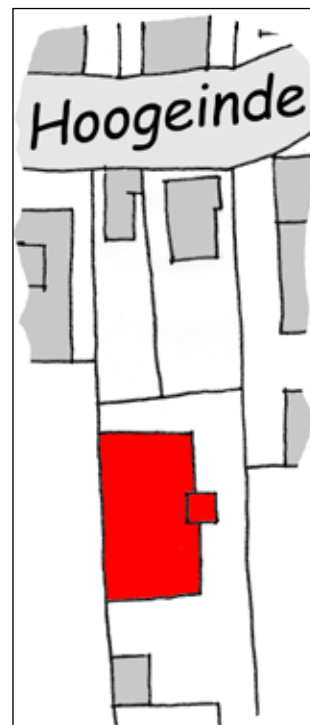
1832



1886



2014



situatie

ZO 21: één damwoning

Situatie: Hoogeinde 58 en 58a.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nr. 774.

Beschrijving:

In 1832 staat hier aan het Hoogeinde een groot huis met erf en tuin. Eigenaar is Willem Carel de Haan, directeur van het Waalwijkse postkantoor. Hij verkoopt het aan de Baardwijkse landbouwer Peter Ketelaar. In 1870 wordt het gekocht door de “Maatschappij ter verbetering van Welstand en der Landlieden” (voor een beschrijving van de doelstelling van deze maatschappij zie bij locatie ZO 04). Deze verbouwt het pand zeven jaren later tot een voorhuis en een achterhuis

(damwoning) met schuur. Op een luchtfoto uit 1937 (zie bij locatie ZO 22) is dat alles nog zichtbaar. Ook deze boerderij ontkomt niet aan een brand, want in 1948 brandt er een gedeelte van af.

In 1972 koopt de gemeente Waalwijk het pand met de ondergrond.

Het pand, een gemeentelijk monument, is anno 2016 nog bestaand en gekocht door een particulier. De damwoning is bij het voorhuis getrokken.

BRAND
TE v.m. BAARDWIJK.
Omstreeks kwart voor acht brak Maandagmorgen brand uit in de stal van het woonhuis op het Hoogeinde, dat bewoond wordt door de landbouwers P. J. Kuysten en J. van Herwijnen. De oorzaak is nog niet volledig bekend; men neemt aan dat de brand is ontstaan door het fornuis of door 'n lek in de schoorsteen. De heer Kuysten, die het fornuis aan het stoken was, zag plots de vlam in 't hooi. Na aanvankelijk geprobeerd te hebben zelf het vuur meester te worden, zag men spoedig het onmogelijke hiervan in en men allarmeerde de brandweer. Maar in de korte tijd voordat de brandweer ter plaatse was, nam het vuur, dat een dankbaar object vond in het hooi (23 wagens waren in de stal gereden) zo'n omvang aan, dat de brandweer spoedig voor een voldongen feit stond; de stal was niet meer te redden. Men beperkte zich toen tot het nat houden van de brandmuur, die tussen de stal en het woonhuis in stond en van de belendende percelen, die bij de krachtige Noord-Oosten wind ernstig gevaar liepen. De druk op de waterleiding bleek niet voldoende te zijn; daarom sloot men op het Kanaal aan en toen deze verbinding tot stand was gekomen, werd ook de druk op de waterleiding sterker, zodat men tenslotte met 6 stralen het vuur kon bestrijden. Het gevaar was nu spoedig bezworen. De huisraad werd ook geheel in veiligheid gebracht, evenals de beesten; het kantoorpersoneel van v. Haren en het personeel van de fa. Greve had hier een groot aandeel in. Ook de burgemeester was spoedig ter plaatse.



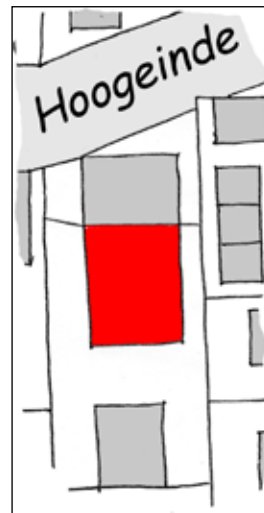
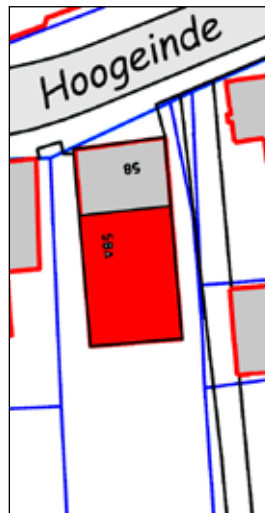
Op deze foto uit 2014 is de deur naar de damwoning nog zichtbaar.

Op 9 november bericht de “Echo van het Zuiden” over de brand in de boerderij, waaruit blijkt dat het vooral het achterhuis met schuur was dat verwoest werd.

Bronnen:

SALHA: krantenarchief

Foto 2014: G. Couwenbergh



Van links naar rechts:
1832,
1886,
2014,
situatie

ZO 22: vijf damwoningen

Situatie: ter plaatse en achter Hoogeinde 60.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 311, 600 à 602 en 680.

Beschrijving:

In 1832 staat hier aan het Hoogeinde een huis dat toebehoort aan de Baardwijkse schoenmaker Willem van Schijndel, met als mede-eigenaar zijn plaats- en vakgenoot Peter van Mierlo. Verder naar het zuiden staat nog een huis dat via de dam bereikbaar is. Dat huis is van Cornelis van den Broek, dagloner te Baardwijk. Het huis aan de straat wordt in 1862 verkocht aan de Baardwijkse koopman Gregorius van den Elzen. Die koopt er een stuk grond bij en herbouwt het huis in 1863 waarbij hij ook een diepe bijbouw aan de zuidoostzijde maakt. Drie jaar nadien bouwt hij ten zuidwesten van, en bijna tegen dit huis, een rijtje van drie damwoningen. In 1884 verkoopt hij het rijtje aan de Baardwijkse schoenfabrikant Otto Antonius Donkers. Drie jaar later branden de drie huisjes af. In 1888 worden ze weer opgebouwd, met dien verstande dat het er dan nog twee zijn, vast tegen het pand aan de straat.

*** BAARDWIJK, 3 Oct. Gisteren morgen brandden hier drie woningen, eigendom van den heer Donkers en bewoond door J. Sustronek en C. Maas, af. Door de goede werking der brandspuit, werden de naastgelegen woningen behouden. De schade wordt begroot op f1500. Alles was tegen brandschade verzekerd, terwijl de oorzaak, als gewoonlijk, onbekend is.**

In het "Nieuwsblad van Heusden en Altena" wordt de brand van 2 oktober 1887 vermeld.

Negen jaren later worden ze eigendom van Adriana Louisa van der Elzen uit Alkmaar. De Waalwijkse timmerman Cornelis Vivie koopt de huisjes in 1902 van haar en verkoopt ze in 1918 weer aan Adrianus de Wit, klompenhandelaar te Baardwijk. Die onttrekt in 1925 het noordelijke damhuisje aan de woonbestemming en gaat het gebruiken als werkplaats. In 1948 wordt het zuidelijke damhuisje gesloopt. Het noordelijke, inmiddels werkplaats, wordt samengetrokken met het huis aan straat en in 1959 geveild. Koper is de Vof

"H. Greve en zonen", die een schoenfabriek heeft op het oostelijk aangrenzend perceel. In 1966 wordt de woning met voormalige damwoning gesloopt, om plaats te maken voor het huidige pand Hoogeinde 60. Na het overlijden van Cornelis van den Broek wordt in 1873 zijn boedel verdeeld en de percelen en gebouwen ten zuiden van de huizen aan de straat gaan naar Cornelis van Mierlo uit Baardwijk, die schoenmaker is. In datzelfde jaar nog wordt er door hem een vrijstaande woning tussen de zuidelijke woning en de drie damhuisjes gebouwd.

Dat huis wordt in 1921 verkocht aan Catharina Cornelia de Folter uit Baardwijk. Bij legaat van 1952 wordt Johannes Henricus Leonardus de Folter, kantoorbediende, eigenaar. Drie jaar later wordt Leonardus Cornelis de Folter eigenaar, om het meteen door te verkopen aan Davis Johannes Maria van Herpt. Die verkoopt het in 1968 aan de buurman ten oosten, de Vof H. Greve en zonen. Het is rond 1980 gesloopt. Het zuidelijk vrijstaande huis met een oorsprong van vóór 1832 wordt door Cornelis van Mierlo in 1875 verkocht aan de Baardwijkse schoenmaker Gerardus Maas. In 1902 gaat het bij de boedelscheiding over naar zijn dochter Adriana. Zij verkoopt het in 1941 aan de Waalwijkse koopman Gerardus Antonius Maas. De volgende eigendomsoverdracht geschiedt in 1951, wanneer de Vof "H. Greve en Zonen" het huis koopt. In 1967 wordt het gesloopt.

De Gezondheidscommissie schreef in juni 1914 over deze woningen: "A26 en A27, bewoond door resp. de weduwe van J. van Iersel en A. Leijtens (de zuidelijke twee van het rijtje van drie AvL).

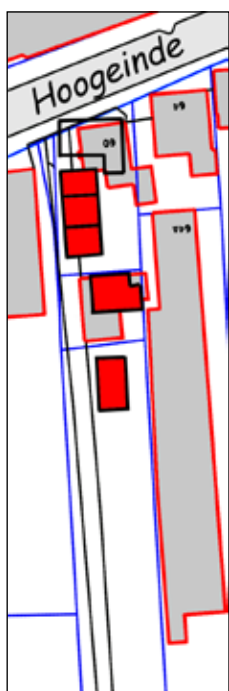
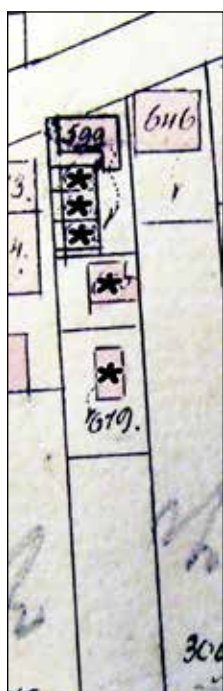
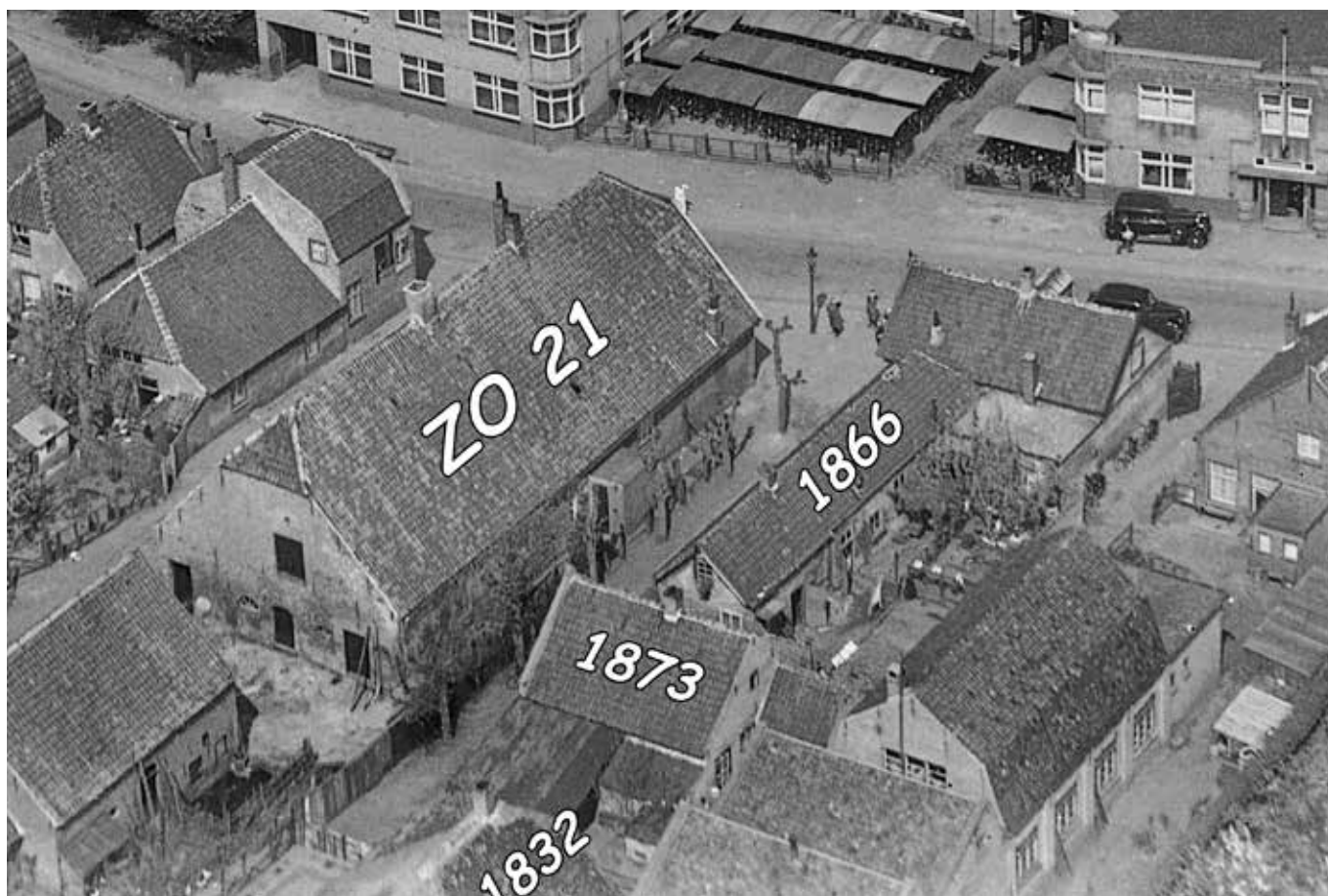
Bij deze onder een dak gebouwde woningen zijn de privaten en putten zeer primitief ingericht. Het bouwen van een of twee privaten volgens de verordening voor deze gezinnen is noodzakelijk. Voor den afvoer

van het huiswater dient een flinke zinkput gemaakt te worden, daar het huis- en regenwater nu in de woningen dringt en blijft staan tegen de achterdeuren der woningen. Ook het dak dient te worden nagezien wegens het lekken van slechte pannen”.

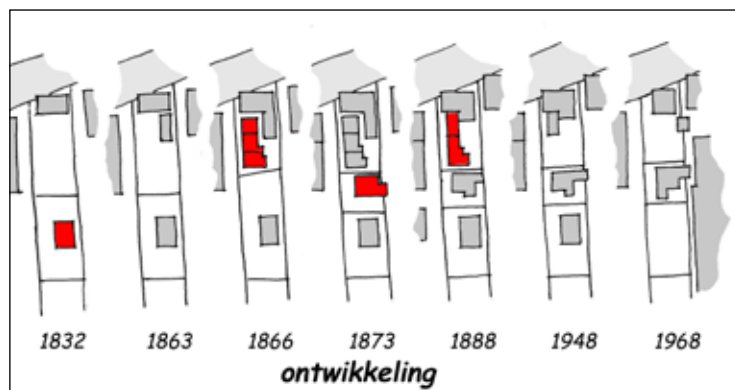
Bronnen:

SALHA: 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146, krantenarchief

Aviodrome 13106 uitsnede



Toen in 1937 een luchtfoto werd gemaakt van de schoenfabriek van Van Haren (boven aan de foto) werd deze locatie ook vastgelegd. De drie hier beschreven panden zijn er met hun bouwjaar aangegeven.



**Van links naar rechts: 1832, 1886
2014**

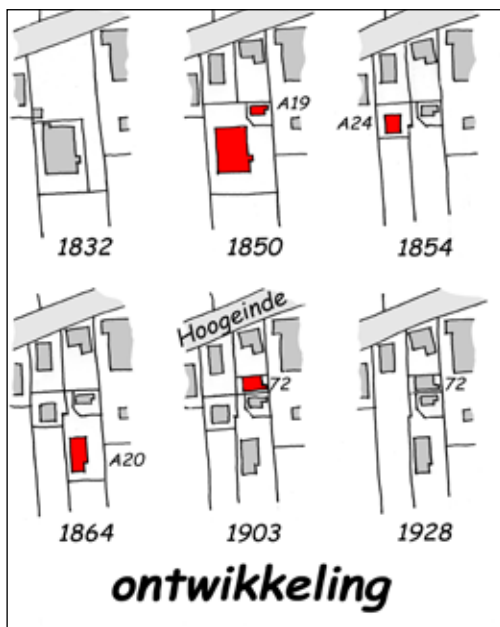
ZO 23: vijf damwoningen

Situatie: ter plaatse van Hoogeinde 70 en 72.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk sectie E nrs. 305, 516, 535, 574 en 1240.

Beschrijving:

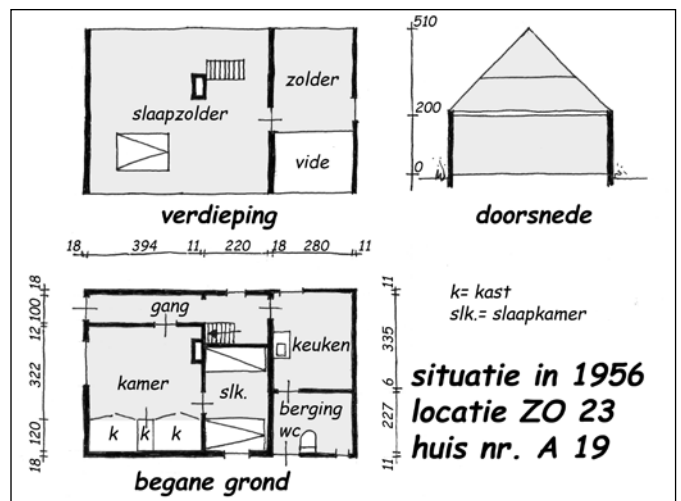
In 1832 stond op dit perceel een eind van de straat af een huis (boerderij) met daarvoor een kleine paardenstal. De Baardwijkse landbouwer Antonie Maandonks was er de eigenaar van. Zijn zoon Peter erft dat rond 1840. De paardenstal wordt afgebroken en op het voorerf aan de straat bouwt Gerardus Schilders in 1842 aan de westkant een huis, gevolgd door een woning aan de oostkant die Pieter Maandonks in 1845 bouwt. Het oorspronkelijke zuidelijk gelegen huis kan dan alleen nog via de dam worden bereikt.



Op de ontwikkelingsschets zijn de vroegere A- huisnummers aangegeven.

In 1850 verschijnt de eerste nieuwe damwoning ten noordoosten van het oorspronkelijke huis. Op de ontwikkelingstekening is die aangegeven met het oorspronkelijke huisnummer A19. De ondergrond is van Peter Maandonks en de opstal van de Baardwijkse schoenmaker Lambertus Dielissen. Al datzelfde jaar wordt het huisje verkocht aan de Waalwijkse koopman Izaak Hartogs. Er volgen meer eigenaren: na 1852 Gregorius van den Elzen, koopman te Baardwijk, vanaf 1896 Huberdina Burmanje c.s., weduwe van

Johannes van den Elzen, na 1919 Adrianus van Herwijnen uit Baardwijk en vanaf 1939 de Baardwijkse landbouwer Cornelis Kemmeren. De damwoning wordt in 1956 onbewoonbaar verklaard. Op dat moment wordt ze bewoond door een gezin met een kind. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de onvoldoende



Uit de dikte van de muren (18 cm) blijkt dat het oorspronkelijke, kleinere huisje van IJsselsteentjes was gebouwd. Naderhand (in elk geval van na 1914, zie kader) is het aan de oostzijde uitgebreid met keuken en berging / wc, die buitenmuren kregen van een halve steen.

verdiepingshoogte, de onvoldoende oppervlakte van de vertrekken en de bouwvalligheid, waardoor instortingsgevaar dreigt. Het huis is daarna gesloopt.

Bij de boedelverdeling rond 1850 worden de arbeider Cornelis Hesselberth en de bouwman Pieter Maandonks eigenaar van het oorspronkelijke huis en bijbehorend perceel. Ze verdelen het in twee naast elkaar liggende percelen. In 1854 slopen ze het oorspronkelijke huis en Cornelis bouwt er op zijn westelijk gelegen perceel een kleiner voor in de plaats. Op de ontwikkelingstekening aangeduid met het toenmalige huisnummer A 24. Het wordt in 1878 verkocht aan de Baardwijkse landbouwer Adrianus Klerx. Die verkoopt het in 1885 aan Johannes en Peter van Iersel, looijers te Baardwijk. De volgende eigenaar

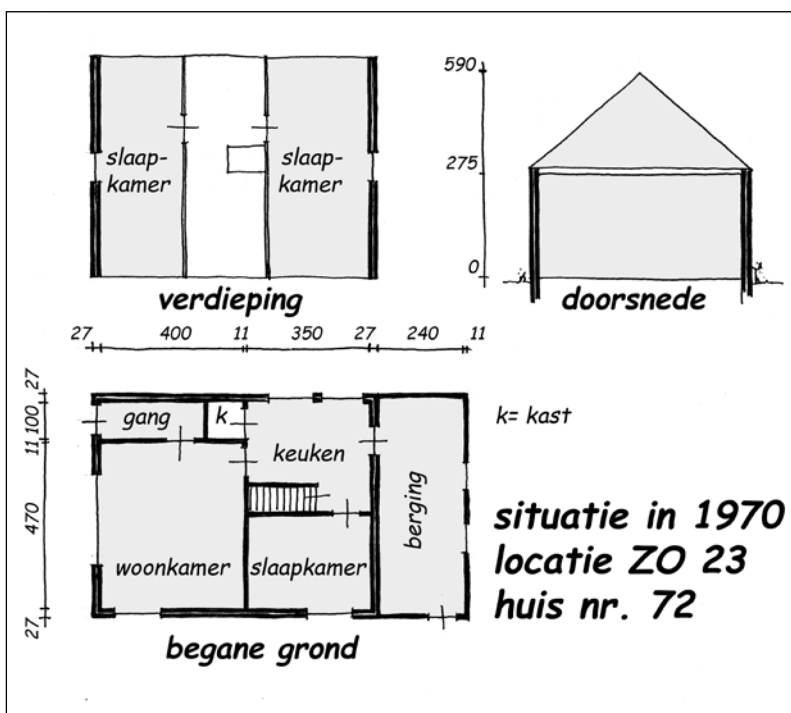
is vanaf 1911 de Baardwijkse mr. Schoenmaker Hermanus Greve, in 1914 gevolgd door de Baardwijkse schoenmaker Johannes Marceliszn Schilders. Diens zoon Marcelis, landbouwer te Elshout bezit het huis vanaf 1923 en sloop het drie jaar nadien. Er komt geen nieuw huis voor in de plaats. In 1864 wordt op het oostelijke perceel door Peter Maandonks nog een huis gebouwd, ten zuiden van de damwoning die er vanaf 1850 al staat. Op de ontwikkelingstekening aangeduid met het toenmalige huisnummer A 20. In 1897 erft zijn zoon Francis deze damwoning. Later wordt diens dochter Jacoba eigenaresse. Zij verkoopt het huis in 1962 aan de Waalwijkse aannemer Marinus Klijngeld, die het in 1972 sloop. Ook hier komt er geen nieuw



In 2013 herinnert alleen nog de situering van de woning Hoogeinde 72 aan de damhuisjes die hier stonden.

huis voor in de plaats Het in 1845 door Pieter Maandonk gebouwde huis aan de straat verwisselt enkele malen van eigenaar. Wanneer dat huis met de tuin in 1898 eigendom is geworden van de Baardwijkse timmerman Jan Petruszoon van Hulten, bouwt die er in 1903 een huis achter. Dat huis staat net ten noorden van de in 1850 gebouwde damwoning. In 1926 erft zijn zoon Johannes, ook een timmerman, het huis. In 1934 wordt het gekocht door de Baardwijkse schilder Gijsbertus Bijnen. De woning heeft dan als huisnummer 72.

Bijnen laat in 1948 de op het oostelijk perceel gebouwde straatwoning slopen. Daarvoor komt een nieuw huis in de plaats. In 1958 gaat de damwoning ten zuiden daarvan over naar Lambertus Johannes Josephus Bijnen, die ook schilder is. Tien jaren later wordt die verkocht aan de schoensnijder Wilhelmus Geertrudis van der Pas.



In 1970 was het huis Hoogeinde 72 al zodanig aangepast dat het spouwmuren had

In de jaren '80 is het vernieuwd en uitgebreid, waarbij de plaats van het zuidelijk gelegen huisje A 19 in de nieuwe bouwmassa is opgenomen.

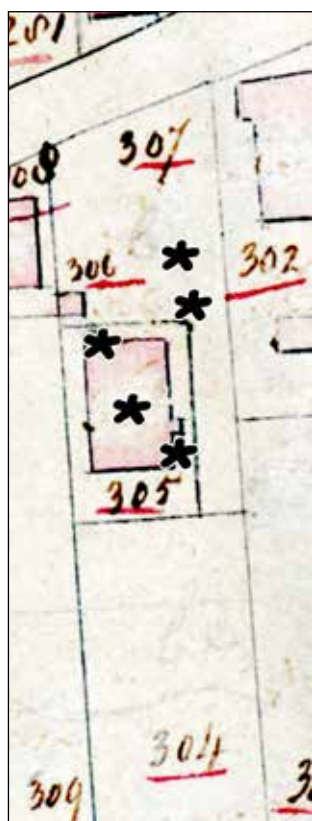
In juni 1914 schreef de Gezondheidscommissie over deze woningen: "De afvoer van het huiswater van A. Greve op A 24 is onvoldoende, uitgraving en voldoende schoonhouden van den afvoer is noodzakelijk".

Bij A19, bewoond door Adr. van Herwijnen: "Wij troffen in een beestenstal een open privaat aan. Geheel onvoldoende, waaraan ontbrak deur, tochtraam, stankafsluiter en behoorlijken beerput. Een nieuw privaat volgens de verordening te bouwen is noodzakelijk".

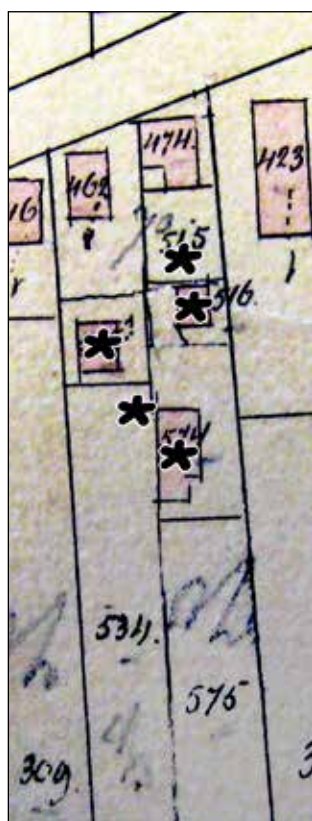
En bij A 20, bewoond door F. Maandonks: "Dit privaat buiten tegen het huis geplaatst is zeer primitief ingericht en eischt geheele vernieuwing volgens de verordening".

Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, 1002 gemeentebestuur Baardwijk ingekomen stukken 146, bouwarchief Foto 2013: G. Couwenbergh



1832



1886



2014

ZO 24: acht dijkwoningen

Situatie: ter plaatse van huidig Hoogeinde 86 t/m 92 en een perceel ten zuiden daarvan, plus Hoogeinde 96.

Kadastraal bekend: gemeente Baardwijk, sectie E nrs. 293, 555 à 559, 768, 769 en 719.

Beschrijving:

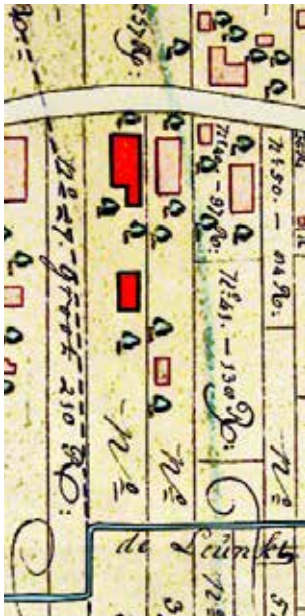
Deze locaties liggen aan de westkant van de Baardwijkse overlaat. Die wordt gevormd door een dijk, die als lei- en liniedijk dienst deed. Met het graven van het afwateringskanaal Den Bosch- Drongelen is de functie van overlaat verdwenen. Niet altijd is deze locatie een grens geweest. Vóór het aanleggen van de overlaat in de tweede helft van de 18e eeuw liep het bebouwingslint van Baardwijk in oostelijke richting tot bij Drunen. In 1832 liggen er aan deze dijk drie

panden, die hierna van noord naar zuid besproken worden.

Het noordelijke pand is een schaapskooi, eigendom van Jonkheer Antoni Martini c.s..

In 1858 wordt die verkocht aan de Baardwijkse predikant Coert Hendrik van Dam.

Hij amoveert de schaapskooi en bouwt er een jaar later een rijtje van vijf huisjes op met nagenoeg dezelfde contour. Vier van de huisjes hebben elk een opper-



Op de kaart van landmeter P.A.Ketelaar (zie hoofdstuk II) blijkt dat in 1765 hier andere gebouwen (in rood aangegeven) stonden. Het perceel was toen nog eigendom van Adriaan van Berkel en strekte "van de Straat Zuidwaarts tot op de Seine met een schuur of agterhuis daaraan vast, en nog een aparte Schuur daaragter". Voor de goede orde: niet de streepjeslijn, maar de lichtgroene lijn geeft de ligging van de Liniedijk weer.



Een portret van Jonkheer Antoni Martini, heer van Geffen (1791-1869), lid Provinciale Staten van Noord-Brabant.



Baardwijk gezien vanuit de Baardwijkse Overlaat in 1831 naar een tekening van Gevers van Endegeest. Deze tekening is gemaakt tijdens de Belgische Opstand. Op de achtergrond de Nederlands Hervormde kerk van Baardwijk aan de Winterdijk. Op de voorgrond soldaten van het Nederlandse leger. In het midden de Liniedijk, rechts overgaande in de Winterdijk. Uiterst links, vóór de hoge boerderij, staat de in deze locatie beschreven schaapskooi.

vlakke van 28m²; het zuidelijke is door een uitbouw iets groter. In de volksmond blijven de huisjes “de Schaapskooi” heten. Bij missive van 23 juni 1875 wordt de eigendom van het perceel overgeschreven naar de Staat der Nederlanden, waarschijnlijk om waterstaatsredenen. De predikant wordt erfpachter en blijft eigenaar van de huisjes. Vanaf 1878, nadat de weduwe van de predikant ze via een veiling heeft verkocht, zijn ze in bezit van de Diaconie der Hervormde Gemeente Baardwijk.

OPENBARE VERKOOPING
van
VAST GOED
te
BAARDWIJK.
DE NOTARISSEN
A. J. RANT
te Waalwijk en
J. A. BOSSERS
te Loonopland, zijn voornemens om ten verzoeke van Mevrouw de Wed. C. H. VAN DAM te Baardwijk publiek te
VERKOOPEN:
Eerste Koop.
De grond van den zoogenaamden Doolhof, achter de Pastorie der Hervormde gemeente van Baardwijk, kadastraal bekend in sectie E., Nos. 250 en 251, groot 32 aren 80 centiaaren.
Tweede Koop.
Vijf Huisjes onder een dak, genaamd Schaapskooi, kadastraal bekend in Sectie E., Nos. 555, 556, 557, 558 en 559, te zamen groot 4 aren 34 centiaaren.
Deze verkooping zal gehouden worden te Baardwijk, Provisioneel, ter herberge van J. VAN WOENSEL, op Dinsdag 24 September 1878, en Finaal, ter herberge van N. L. DEKKERS, op Dinsdag 8 October 1878, telkens des avonds om 7 uren.

In de “Echo van het Zuiden” van 19 september 1878 wordt de verkoop van de huisjes aangekondigd.

Van dominee naar diaconie.

In het archief van de Hervormde gemeente van Baardwijk en Elshout vinden we de akte van verkoop uit 1878 door Jacoba Wilhelmina Holster, weduwe van Coert Hendrik van Dam, predikant te Baardwijk, en haar drie kinderen aan Antonius Greve van een perceel land van de zogenaamde “Doolhof”, gelegen achter de pastorie van de Hervormde Gemeente van Baardwijk, groot 32.80 are, en van vijf huisjes onder één dak, genaamd “Schaapskooi”, groot 4.34 are. Het eerste perceel is bestemd voor de kerk; de huisjes zijn bestemd voor de diaconie van de Hervormde Gemeente Baardwijk.

Een vrijstaand privaat wordt in 1926 aan het complex toegevoegd. In 1944 worden de huisjes door oorlogsgeweld bij het opblazen van de brug over het Drongelens kanaal vernield. Twee jaar daarna vindt overdracht van de ondergrond aan de Diaconie plaats. In 1951 bouwt die er vier huizen, die anno 2014 nog aanwezig zijn.

In 1832 staat er direct ten zuiden van de schaapskooi een huis, eigendom van de Baardwijkse arbeider Johannes Leijtens. Het brandt in 1835 af bij een brand waarbij ook enkele andere woningen aan het Hoog-einde waren betrokken.

— Eergisteren omstreeks 1 ure ontstond in de gemeente Baardwijk, ten huize van den heer P. Ketelaars, een felle brand, welke zoo spoedig toenam, dat in weerwil van alle mogelijke toegebragte hulp der brandspuiten en den ijver der ingezetenen in den loop van den namiddag vier huizen, twee schuren en eenig voorraad eene prooi der vlammen geworden zijn.
De oorzaak van den brand en schade zijn nog onbekend.

In “De Brabanter” van 10 augustus 1835 wordt verslag gedaan van de brand, die ook andere panden aan het Hoog-einde trof.

Het huis wordt snel, en met een grotere oppervlakte, weer opgetrokken. Bij de boedelverdeling in 1865 wordt zoon Adrianus eigenaar. Drie jaar later wordt het bezit verkocht aan Johannes Leijtens, die landbouwer is.

Die splitst er in 1877 aan de oostzijde een huisje (kamer) van af en maakt het moederpand aan de zuidzijde wat groter. In 1894 wordt het verkocht

Notaris DE VOCHT
te Waalwijk,
zal op **Maandag 18 Februari 1907**, des morgens 10 ure precies op de plaats
publiek verkoopen:
Onder de gemeente BAARDWIJK.
a. Voor de Gemeente Baardwijk.
8 koopen 5-jarig eiken schaar-
houts de
Twee koopen 4jarig
schaarhout alsvoor, westenkant.
Onmiddellijk na sloop van bovenstaande verkooping ongeveer te 12 ure:
Den AFBRAAK van het afgebrand huis aan den Overlaaidijk te Baardwijk, behoord hebbende aan de familie Bink, laatst bewoond door H. MAAS, bestaande in:
Pl.m. 100 koopen steenen, plavuizen, pomp, ijzerwerk enz.

De advertentie in de “Echo van het Zuiden” van 18 februari 1907 voor de publieke verkoop van de afbraak in het huisje van notaris Bink.

aan de Waalwijkse kandidaat- notaris Simon Petrus Leonardus Coolen. Twee jaar later wordt Antonius Johannes Bink, notaris te Waalwijk, eigenaar en laat na een brand een deel ervan (waarschijnlijk het eerder aangebouwde zuidelijke deel) afbreken.

Het pand wordt in 1907 verkocht aan de Baardwijkse landbouwer Johannes van Heesbeen, die het meteen doorverkoopt aan de Gorinchemse aannemers Cornelis de Groot en Cornelis Jan Calis. Zij slopen de huisjes

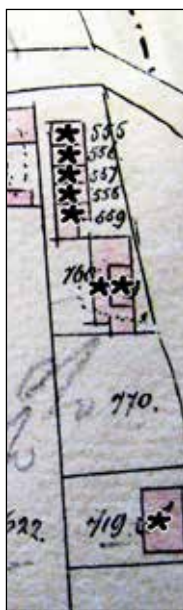
deels in 1909 en verkopen de rest met ondergrond drie jaar daarna aan de Baardwijkse metselaar Wilhelmus Gerardus van Heesch. Die sloopt de restanten in 1913. Het perceel wordt daarna niet meer met woningen bebouwd.

Schoenmaker Hermanus Greve uit Baardwijk is in 1832 eigenaar van het meest zuidelijk gelegen huis op deze locatie. Hij verkoopt het in 1837 aan Henrica Mulders uit Baardwijk. Twee jaar later wordt de “Maatschappij tot bevordering van Welstand onder de Landlieden” er eigenaar van (kijk voor de doelstelling van deze maatschappij bij de locatiebeschrijving ZO 04). De maatschappij sloopt het huis in 1877 en bouwt er een nieuw, meer naar de dijk toe, voor in de plaats. In 1951 staat dat als bouwval te boek en wordt dan afgebroken en herbouwd. Dat herbouwde pand is in 2016 nog bestaand met het adres Hoogeinde 96.

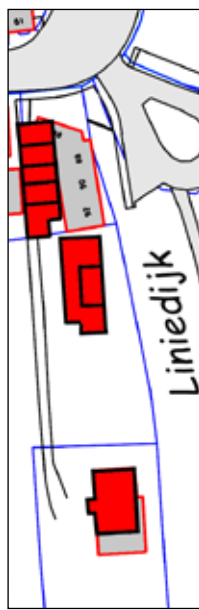
In 2016 is de in 1951 herbouwde woning goed zichtbaar vanaf de Liniedijk.



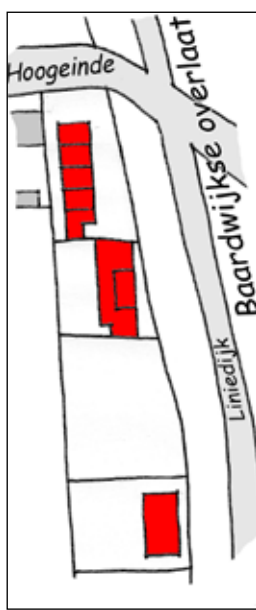
1832



1886



2014



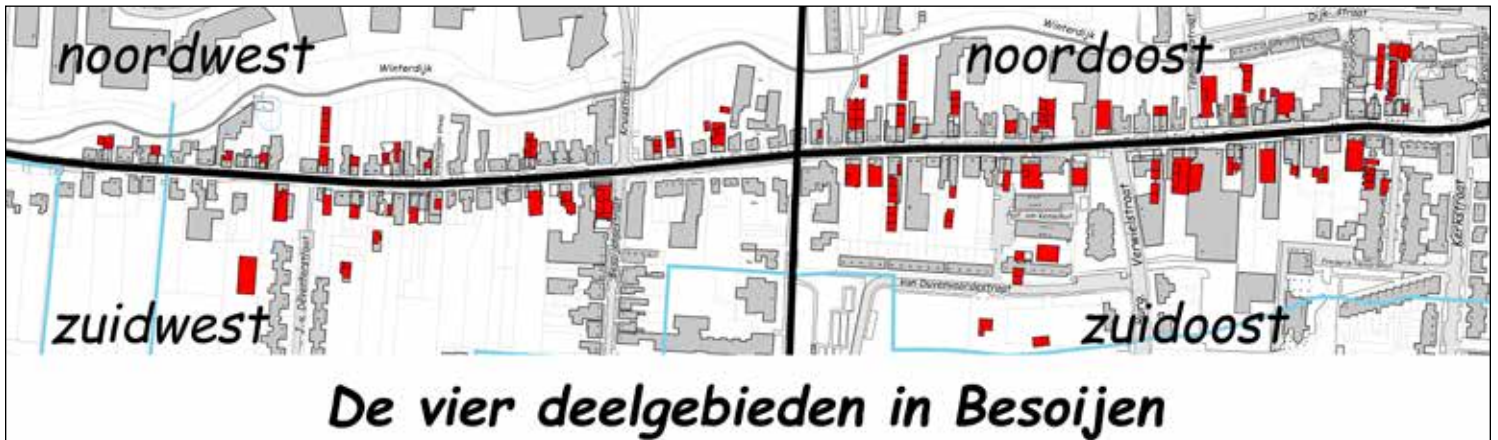
situatie

Bronnen:

- www.thuis in Brabant.nl
- SALHA: krantenarchief, 1174 Nederlands Hervormde Gemeente Baardwijk en Elshout 1621- 1967
- www.delpher.nl Foto 2016: auteur Nationaal archief Den Haag: fragment Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, toegang 4.VTH, inventarisnummer 4056 en Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland, toegang 3.01.05, inventarisnummer 3156

VII. Besoijen, beschrijving van de dam- en dijkwoningen

1. Inleiding en overzichtskaart



In dit hoofdstuk komen alle in Besoijen gevonden dam- en dijkwoningen aan de orde. Om een goed overzicht te houden is een verdeling over vier deelgebieden gemaakt. De beschrijving van de locaties daarin staat in de vier volgende paragrafen.

Op de overzichtstekeningen zijn de wegen lichtgrijs en is bebouwing donkergrijs gekleurd. Het water van Lunt en heulen is blauw. De wiel die in 1832 nog bestond is met een blauwe contour aangegeven.

Rond 1890 werd de Grootestraat in oostelijke richting gefotografeerd. Het linker pand is het huidige nummer 9.





2. Locaties noordwest

Globale plaatsaanduiding	
1. Westeinde 73	7. Westeinde 23
2. Westeinde 61	8. Westeinde 7 - 9
3. Westeinde 57	9. Grotestraat 5
4. Westeinde 53	10. Grotestraat 9
5. Westeinde 39, 5a Westeinde 31	11. Grotestraat tussen 11 en 15
6. Westeinde 29	12. Grotestraat 15



NW 01: drie damwoningen

Situatie: ter plaatse van Westeinde 71.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 890, 891 en 1114.

Beschrijving:

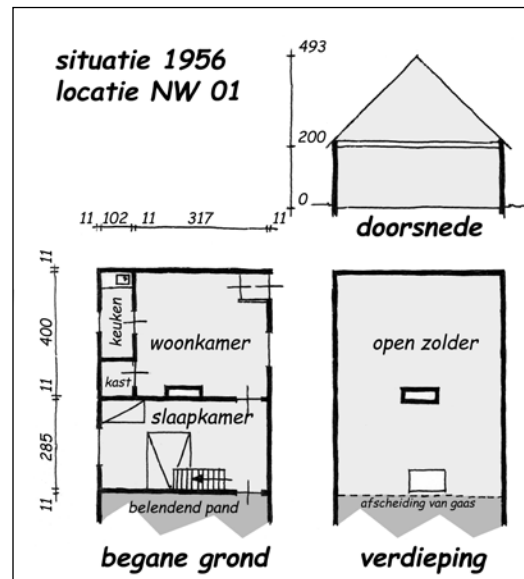
Dit perceel is in 1832 het meest westelijke binnen de bebouwde kom, gelegen aan de noordkant van het Westeinde. Het is dan onbebouwd en in gebruik als weiland. Eigenaresse is Maria de Haan, landbouwster te Vrijhoeve- Capelle. In haar testament benoemt zij de Amsterdamse koopman Pieter Johanneszn van den Hoek als erfgenaam van dit stukje grond.

Van den Hoek verkoopt na het overlijden van Maria het weiland aan Philippus Brekelmans, schoenmaker te Besoijen. Die bouwt rond 1853 een huis op het oostelijk deel van het perceel. In 1875 gaat dat eigendom over op Wouter Cornelis Benjaminse, ook schoenmaker. Westelijk van het al bestaande huis bouwt hij in 1877 een tweede vrijstaande woning. De oostelijke woning wordt in 1879 iets in de richting

van de straat uitgebreid en aan de achterzijde worden twee damwoningen aangebouwd.

In 1883 worden deze drie huisjes gekocht door Adriaan Vissers, schoenmaker te Capelle en in 1898 doorverkocht aan de Besoijense schoenmaker Johannes

Benjaminse. Die sloopt in hetzelfde jaar nog een stuk van de westelijke damwoning af en maakt er, samen met de andere damwoning, één van.



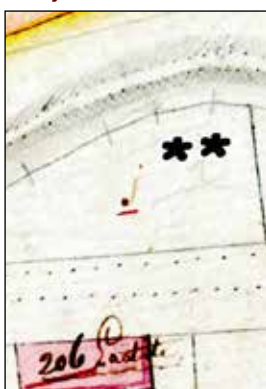
De plattegrond van de van de laatste, enkele damwoning in 1956.

Benjaminse.

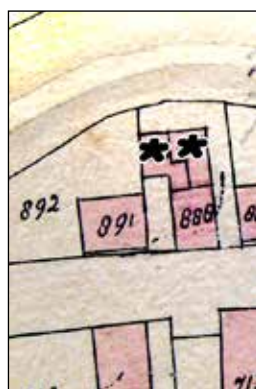
Deze damwoning met adres Westeinde 71a wordt in 1956 onbewoonbaar verklaard. Ze wordt dan bewoond door een echtpaar met twee kleine kinderen. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de slechte constructie met halfsteens muren, de grote vochtigheid, het niet onderschoten dak, de onbruikbare keuken en zolder, de buiten de woning gelegen wc, het nagenoeg ontbreken van een open erf en de degraderende ligging als damwoning.

In 1966 is de woning Westeinde 71, samen met de damwoning, gesloopt en werd er een nieuw huis gebouwd.

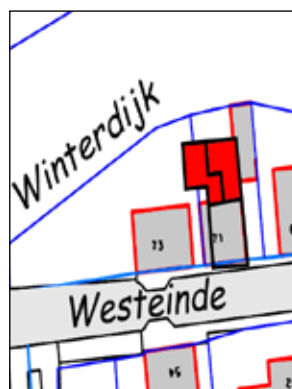
Advertentie voor de veiling van de woningen met damhuisjes in de "Echo van het Zuiden" van 6 maart 1898.



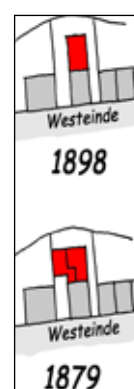
1832



1886



situatie



ontwikkeling

Bronnen:

SALHA: 1013 Gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, krantenarchief.

NW 02: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 61.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 520.

Beschrijving:

In 1832 staat er op dit perceel al een huis. Eigenaar is Antonie de Quenoy, schoenmaker te Besoijen. Aan de oostzijde wordt de perceelgrens gevormd door de heul, die water uit de Lunt onder de Winterdijk doorvoert naar de buitenpolder. Het huis wordt rond 1835 geamoveerd. Het dan onbebouwde perceel valt bij de boedelverdeling toe aan Antonie's zoon en vakbroeder Peter de Quesnoy. Rond 1841 bouwt die een nieuwe woning, dichterbij de heul toe. Later wordt Willem Duquesnoij, ook schoenmaker, eigenaar. Hij verkoopt

het huis in 1867 aan de Besoijense landbouwer Engelbertus Versteijnen. Die sloopt het en bouwt er hetzelfde jaar nog een dubbele woning met daarachter een damwoning. In 1876 worden de drie huisjes door weer een schoenmaker gekocht. Het is Evert Blok uit Sprang. Acht jaar later koopt Neeltje Jacoba Lukwel, weduwe van notaris Middelkoop uit Capelle, de huisjes. De familie Dooremans van Eeten uit Capelle is mede-eigenaar. In 1888 is er een boedelverdeling. Daarbij wordt Bastiaan Adriaan Middelkoop, notaris

te Capelle, de nieuwe eigenaar van de huisjes.

Hij verkoopt het onroerend goed een jaar later aan de Besoijense schoenmaker Antonie Blok. Antonie sloopt in 1892 de huisjes en bouwt er dan een dubbele woning. Die is inmiddels weer vervangen door een nieuwe. De oostelijke daarvan, Westeinde 61, staat op de plaats van de drie voormalige huisjes.

Bron:

Foto: collectie G. Couwenbergh

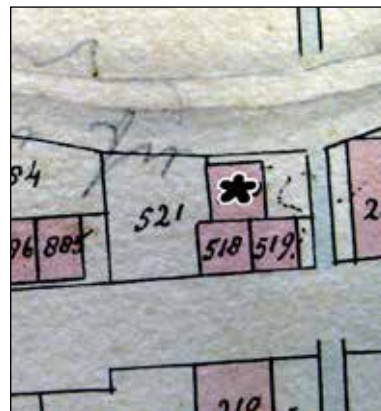


Het Westeinde rond 1912 naar het oosten gezien. Van de huizen op de foto staat er niet één meer. Het derde pand van links staat op de plaats van de huidige nrs. 61 en 63. Rechts van dat pand liep de heul.



1832

138



1886



2014



situatie

NW 03: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 57.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 714.

Beschrijving:

In 1832 staan op dit perceel twee schuren. Aan de westkant een kleinere en aan de oostkant een grotere. Ze zijn eigendom van de Besoijense landbouwer Jan van Es. Rond 1848 wordt zoon Simon, ook landbouwer, door vererving eigenaar. Hij verkoopt het perceel met de twee schuren in 1861 aan plaatsgenote en winkelierster Maria Elisabeth van den Houdt. Vier jaar later koopt de Besoijense schoenmaker Cornelis van Daelen het eigendom van haar. De kleinere schuur is dan al gesloopt. In 1865 bouwt hij op de plaats van de grotere schuur een huis.

In 1877 breidt Cornelis het huis flink naar achter uit. Inmiddels is Maria van den Houdt mede-eigenares geworden. Een jaar later wordt het vergrote huis gesplitst in een woning aan straat en een damwoning. Daar is flink voor verbouwd, want aan de achterzijde is het oorspronkelijke volume kleiner en anders van vorm geworden.

In 1904 worden de huisjes verkocht aan Jacobus Ophorst sr., landbouwer te Besoijen. In december 1926 bouwt die twee privaten tegen de huisjes aan. Ze zijn buitenom bereikbaar. De damwoning blijft bestaan tot 1928, wanneer de twee woningen door de Besoijense schoenmaker Jacobus Ophorst jr. weer tot één worden omgebouwd. Met de nodige aanpassingen en uitbreidingen is dat pand nog bestaand.

Bron:

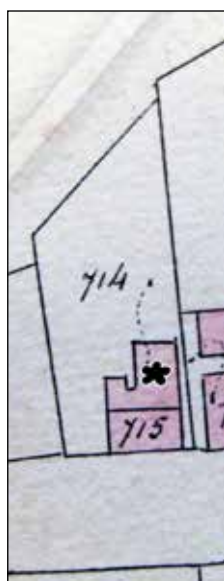
SALHA: krantenarchief



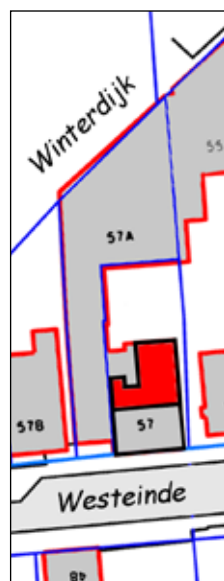
Aankondiging van de publieke verkoop van het huis met de damwoning in de "Echo van het Zuiden" van 10 maart 1904.



1832



1886



2014



situatie

NW 04: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 53.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 718.

Beschrijving:

In 1832 is dit perceel eigendom van Jan Pennings, wever te Besoijen. Aan de oostkant ervan staat aan de straat zijn huis. Tot het perceel hoort een wiel, die tegen de Winterdijk aan ligt en ook deel is van het oostelijk aangrenzend perceel. Rond 1837 verkoopt hij deze eigendommen aan zijn plaatsgenoot en schoenmaker Cornelis Verwiel.

In 1846 herbouwt Cornelis, die nu ook looijer is, het huis dat daarbij minder diep wordt. Tegelijk bouwt hij westelijk daaraan nog drie huizen, waarmee de hele frontbreedte van het perceel is gevuld. In 1878 splitst

hij het oostelijke huis in twee woningen achter elkaar. De achterste woning kan geen echte damwoning genoemd worden, omdat die via een smalle overbouwde gang vanaf de straat bereikbaar is. De achtergelegen situering en de gang maken opname in dit boek als zijnde damwoning toch plausibel.

In 1882 wordt door vererving de Besoijense looijer Hubertus Ijpelaar eigenaar. Bij die gelegenheid blijkt ook dat de wiel aan het verlanden is. Die wordt dan in de kadastrale legger geen "water" meer, maar "moeras" genoemd. In 1937 wordt dat moeras gedempt.

Na het overlijden van Ijpelaar wordt zijn boedel, waaronder de vijf huisjes van deze locatie, publiek verkocht. De panden wisselen daarna nog enkele malen van eigenaar. In 1938 verbouwt Willem Bonis, schipper te Besoijen, het rijtje van vier huizen waarbij de damwoning verdwijnt. In 1945 verbouwt hij die rij van vier tot een van drie huizen. En die zijn inmiddels weer vervangen door twee vrijstaande woningen.

Bron:

SALHA: krantenarchief



De openbare verkoop van deze panden werd aangekondigd in de "Echo van het Zuiden" van 13 augustus 1896.



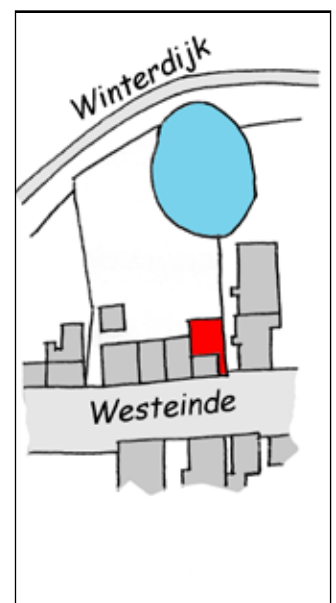
1832



1886



2014



situatie

NW 05: zeven damwoningen, bekend als “de Spoordam”

Situatie: ter plaatse van Westeinde 39.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 522 à 528.

Beschrijving:

De geschiedenis van een van Besoijens bekendste dammen begint in dit onderzoek in 1832. Dan is het perceel, waarop later deze damwoningen werden gebouwd, nog bouwland (akker), in bezit bij de Besoijense landbouwer Willem Hulst. In 1853 verkoopt hij het perceel aan Dingeman van Haaften die een strook grond aan de westkant ervan datzelfde jaar nog doorverkoopt aan Frederik Willem Baerveldt, opzichter van den Waterstaat uit Hengelo. Die bouwt er dan een huis op, dat hij verkoopt aan Cornelis Verlegh, schoenmaker te Besoijen.

In 1868 verbouwt Cornelis het huis tot drie huisjes, waarvan er twee via de dam ontsloten zijn. Daarachter, los ervan, bouwt hij tot aan de Winterdijk nog een rijtje van vijf woningen. Die worden later “de Spoordam” genoemd.

In 1869 worden de twee damwoningen die in het oorspronkelijke huis gemaakt zijn, samengevoegd tot één damwoning. Het is 1896 wanneer Cornelis de zeven huisjes verkoopt aan Marinus Dominicus van der Hammen, koopman te Besoijen. Notaris Adolf Johan Rant is mede-eigenaar.



De oostgevel van de Spoordam, vanaf de Winterdijk gezien. Helemaal achteraan (aan het Westeinde) staat het pand waarin oorspronkelijk drie, later twee, woningen achter elkaar waren.



De westgevel van de Spoordam, vanaf de Winterdijk. Voor de gevel liep een smalle stoep en verder was de toegang niet verhard. Pas later zijn er tegels gestraat en werden er bij enkele deuren afdakjes gemaakt omdat er geen goten waren. De losse bouwwerken met lessenaarsdaken waren kleine bergingen met privaat. Aan die kant waren ook met gaas omheinde tuintjes.



De Spoordam met bewoners, gezien vanaf de Winterdijk.
Collectie mw. Verhagen†, Vrijhoeve

Dan overlijdt Adolf en koopt Marinus het mede-eigendom van de weduwe. In 1919 wordt het geheel verkocht aan Jacobus Nieuwenhuizen, aannemer en timmerman te Sprang. Hij bouwt in 1925 nog een zestal privaten bij de huisjes, die ook dienst doen voor een aantal woningen aan de straat. Dat ter aanvulling van de vijf die er eerder stonden (voor in totaal

Opa en oma Treffers voor hun huisje in de Spoordam.
Collectie: José Treffers.



12 woningen). Na het overlijden van Nieuwenhuizen erven de dochters Alida en Jozina de huisjes. Later wordt Jozina de enige eigenares. Zij verkoopt in 1971 de huisjes aan de gemeente Waalwijk.

De gemeente wil van deze slecht gesitueerde en bouwkundig achterhaalde huisjes af. Ze sloopt ze en verkoopt het perceel in delen voor particuliere woningbouw. Op de plaats waar de Spoordam stond, bouwt Joris Antonius Lelieveld de huidige woning Westeinde 39.

Waar komt de naam Spoordam vandaan?

Dat is niet duidelijk geworden. Sjef Vugts veronderstelt in een artikel in de Klopkei (jaargang 2000 1e kwartaal "Verdwenen straatjes en panden in Waalwijk") dat in die tijd de houten treinwagons opvolgend een deur en twee ramen hadden, net als de Spoordam. Nu had de Spoordam een gevelindeling met het ritme van één raam, één deur. Er zijn in Nederland nooit spoorwagons geweest met die indeling. Dus zijn veronderstelling gaat mank. Daar staat tegenover dat de precieze indeling in de beeldvorming van de mensen niet veel zal hebben uitgemaakt. Een andere mogelijkheid is, dat er in de huisjes mensen gewoond hebben, die aan de aanleg van de spoorlijn Lage Zwaluwe- Den Bosch (gereed in 1885) werkten. Zeker zullen we het misschien nooit weten.



Links: muziek in de Spoordam, zoals in meer dammen bij gelegenheid gebeurde. Collectie: fam. Laurijssen - Moonen.

Boven: buurten in de Spoordam. Collectie: fam. Laurijssen - Moonen.

Westgevel van de Spoordam met stoepje, bergingen met prievaat en de met gaas omheinde tuintjes.



Oorlogsramp in de Spoordam.

Hier volgt een citaat uit pagina's 217 en 218 van het boek: "Provinciestad in oorlogstijd" door Jack Didden en Maarten Swarts. Het relaas gaat over een met telegraafpalen bedekte loopgraaf die wordt gebombardeerd in oktober 1944.

"Zoals veel andere Waalwijkers heeft ook Hannes Treffers met zijn burens, Klaas Dalmaijer en Karel van Es, een geïmproviseerde schuilkelder gemaakt achter het huis. Hij woont halverwege het Westeinde, aan de noordzijde. De schuilkelder, of liever: schuilloopgraaf, is gemaakt door een gat in de grond te graven en daar wat afgezaagde telefoonpalen over heen te leggen,

afgedekt met zand. De constructie biedt bescherming tegen scherven, maar is niet gebouwd op een voltrefeer. Op woensdag 1 november openen de Duitsers rond het middaguur het vuur op de in Waalwijk verzamelde Schotten. De straten zijn in een mum van tijd verlaten en iedereen zoekt een goed heenkomen. Dan valt er een granaat precies op de schuilloopgraaf in Besoijen.

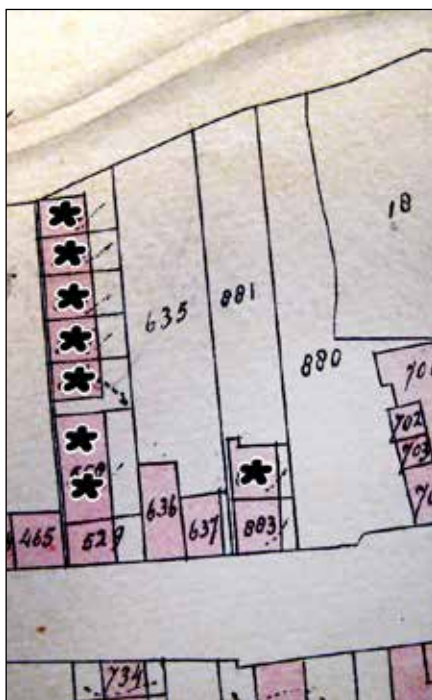
De gevolgen zijn verschrikkelijk. Behalve de zesenzestigjarige Treffers bevinden zich nog een aantal personen in de loopgraaf: zijn dochter Betje (zeventwintig) met haar zoontje Ad (zes maanden), zijn schoonzoon Hannes Verhoofstad (negenenveertig)

met zijn dochter Anna (achttien). Vier slachtoffers zijn meteen dood. Betje leeft nog even, zij heeft een arm verloren, maar voor ze in het ziekenhuis is sterft ook zij. Het Rode kruis in Waalwijk heeft de moeilijke taak de lichamen te bergen. Henk Kampman: “Het was zo’n lastig werk omdat je de gewonden en doden met de hand moest uitgraven. Je kon geen schop of zo gebruiken omdat je dan het risico liep iemand die nog leefde zwaar te verwonden. Ik weet nog wel dat op 1 november ook anderen hierbij hielpen, zoals Jan Brands uit Besoijen. We hebben later de lichamen met de wagen van Kootkar naar het lijkenhuisje gebracht.”

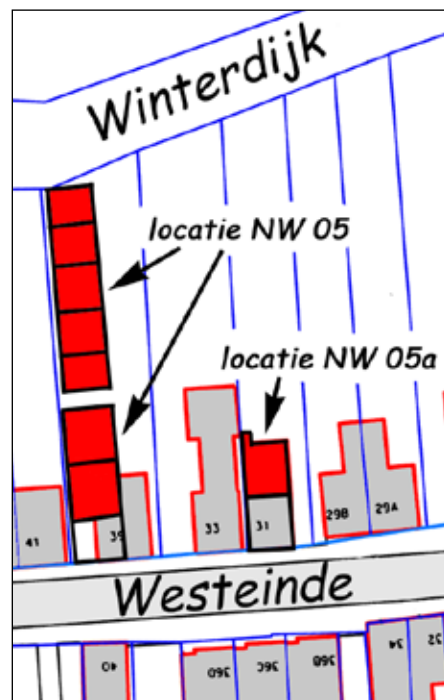
Twee jongens (namen onbekend) bekijken het restant van de getroffen schuilloopgraaf in het talud van de Winterdijk. Op de achtergrond de huisjes van de Spoordam.



1832



1886



2014

NW 05a: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 31.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 883.

Beschrijving:

Dingeman van Haaften, die in 1853 het perceel bouwland kocht, was ook eigenaar geworden van de oostelijk aangrenzende percelen D 17 en 18, waarop een groot huis stond. De grens tussen dit en de andere percelen was er een met een opvallende kromming. Dat wijkt af van de rechte begrenzingen van percelen elders aan het Westeinde. Samen met de uitbuiging van de Winterdijk ter plaatse zou dat er wel eens op kunnen duiden dat er in het verleden een dijkdoorbraak is geweest met een grote wiel als gevolg. In 1875 laat Maria van Haaften, die dan eigenaresse is, dit kromme grensverloop recht trekken en brengt de rest van het westelijke perceel in ontwikkeling. Het

westelijk deel van het perceel verkoopt ze. De nieuwe eigenaar bouwt daar aan de straat twee huisjes op. Van het oostelijke deel verkoopt ze in 1879 een strook grond aan de Besoijense looijer Hendrik van Heijst, die er een nog datzelfde jaar een woning met damwoning op bouwt. Na zijn overlijden erven zijn dochters de huisjes en veilen die in 1949.

De nieuwe eigenaar wordt Pieter Vos, schoenmaker uit Waalwijk. Deze situatie blijft tot in 1952 bestaan. Bij een kadastrale hermeting in 1960 blijkt dat de huisjes zijn samengevoegd tot één woning aan het Westeinde 31. In 1976 is die, met behoud van de oude contouren, grondig verbouwd.



situatie

Notaris A. Schaap

TE WAALWIJK

zal bij inzet op Dinsdag 22 Maart 1949 en bij toeslag op Dinsdag 29 Maart 1949, telkens om 6 uur precies des avonds

PUBLIEK VERKOPEN

in het koffiehuis van de heer J. VAN DER MEIJS te Besoijen ten verzoeken van mejuffrouw J. van Heijst aldaar:

DUBBEL WOONHUIS met erf en tuin aan het Westeinde 31 en 31a te Waalwijk, kad. gemeente Besoijen Sectie D 881, 882 en 883, groot tezamen 4 aren 73 centiaren,

Verhuurd aan J. de Roon voor f 3.25 en P. Treffers voor f 1.75 beiden per week.

Aanvaarding in genot en lasten bij de betaling der koopsom 17 Mei 1949.

De veiling van de woningen Westeinde 31 en 31a werd bekend gemaakt in de "Echo van het Zuiden" van 17 maart 1949.

Bronnen:

Buiten de in de tekst vermelde:

Jack Didden en Maarten Swarts, "Provinciestad in oorlogstijd"

SALHA, beeldbank WAA82968, krantenarchief, bouwarchief

Foto westgevel Spoordam: collectie G. Couwenbergh

NW 06: vier damwoningen

Situatie: ter plaatse van Westeinde 29.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 702, 703, 705 en 706.

Beschrijving:

Op het perceel D 17 stond in 1832 de grote boerderij van Willem Hulst. Die verkoopt hij rond 1843 aan Dingeman van Haaften en wordt later geërfd door diens dochter Maria.

In 1877 verbouwt zij de boerderij tot twee woningen aan de straat met daarachter aan weerszijden twee damwoningen.

In 1904 verkoopt zij het pand aan Josephus Kuijsten, landbouwer te Besoijen. Die verkoopt dat hetzelfde jaar door aan collega- landbouwer Antonie Quirijns uit Besoijen, die het sloopt er een nieuwe boerderij bouwt, zonder damwoning. Dat pand bestaat nog.



De publieke verkoping van het pand met de vier damwoningen werd bekend gemaakt in de "Echo van het Zuiden" van 15 september 1904.



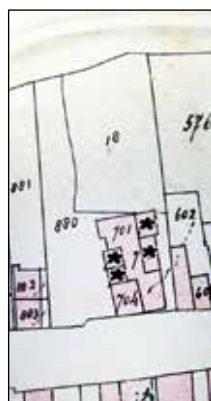
Op deze ansichtkaart uit 1916 staat links het pand dat in 1904 op de plaats werd gebouwd van het huis met de vier damwoningen. Voorbij het derde pand van links loopt de Kleisteeg (nu Westeindse Stoep).

Bronnen:

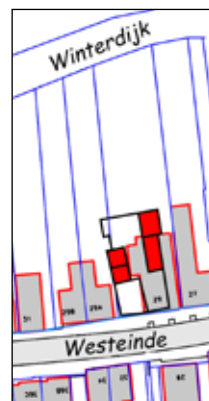
SALHA: krantenarchief
Ansichtkaart: collectie G. Couwenbergh



1832



1886



2014



situatie

NW 07: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 23, ontsloten via de Westeindse stoep.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 741.

Beschrijving:

Op de westelijke hoek van het Westeinde en de Kleisteeg stond in 1832 een huis, eigendom van Jan Noten, arbeider te Besoijen. Het huis wordt enkele malen verkocht en blijft hetzelfde, tot het in 1875 eigendom wordt van Cornelis van der Velden, een Besoijense landbouwer.

In 1878 splitst die aan de oostkant van het huis twee woningen af, waarvan een damwoning met een buitendeur die op de Kleisteeg uitkomt. In 1891 verkoopt hij het geheel aan Cornelis Vivie, de plaatselijke timmerman. Die brengt datzelfde jaar nog het huis terug in zijn oorspronkelijke toestand. In 1895 wordt het geheel herbouwd, waarna er in 1897 aan de westzijde

Notaris A. SCHAAP
te WAALWIJK,
zal op **Maandag 2 Maart 1925** des nam. 2 uur
publiek verkopen :
Ten verzoeke en ten huize van
den Heer J. KOOL te Besoijen :
den geheelen
koffiehuisinventaris
waaronder :
Tafels, Stoelen, Banken, Kachels,
Glaswerk, Eiken Tafel, Biljard,
Ballen, jalousien, Kasten, Schilderijen, Enz.
Te bezichtigen 1 uur
voor den verkoop. 34297

Wed. Korsten is op het Westeinde een geheel naar de laatste eischen des tijds ingerichte groentjen- en commestibleswinkel gebouwd welke Zaterdag zal worden geopend.
De winkel met zijn heldere mooie tegelbemuring voldoet in alle opzichten en is een groote aanwinst voor de gemeente. Een groot gemak is het voor de vele cliënten van den heer Kool dat hij zich telephonisch heeft aangesloten.

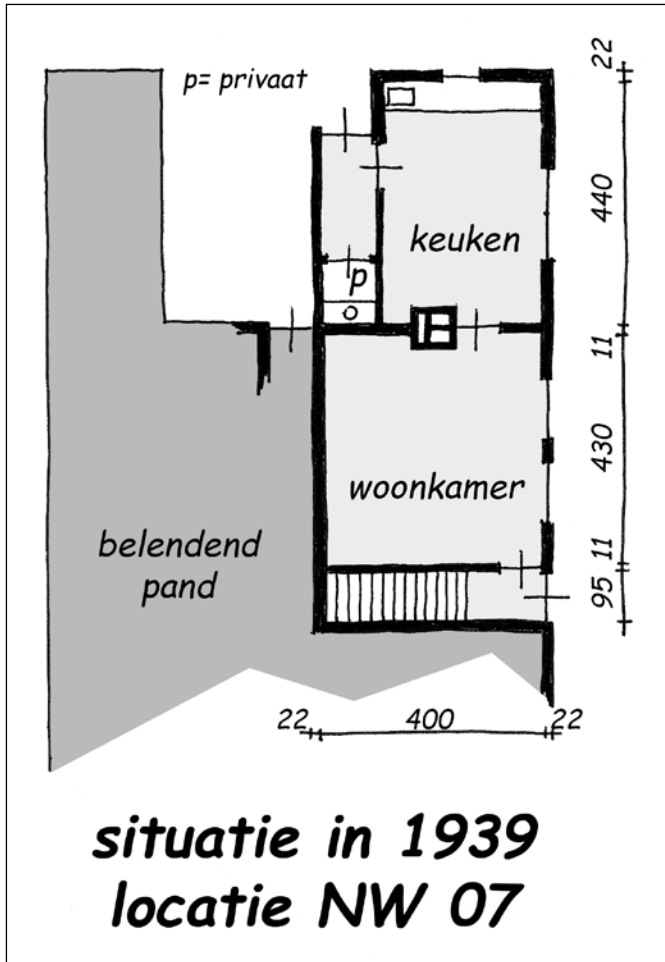
In 1925 wordt de inventaris van het koffiehuis geveild en de nieuwe groentjenwinkel in gebruik genomen, zo blijkt uit de "Echo van het Zuiden" van 25 februari en 1 april 1925.



weer een woning (geen damwoning) wordt afgesplitst. Naast gebruik als woning was er ook een koffiehuis en een groentjenwinkel in gevestigd.

In 1939 is het achterste deel van het oostelijke pand

De zijgevel van deze locatie rond 1980 met daarin de deur en ramen van de damwoning. De naam van de nu doodlopende straat is Westeindse Stoep. Voorheen heette die Kleisteeg, een weg die de buitenpolder ontsloot.

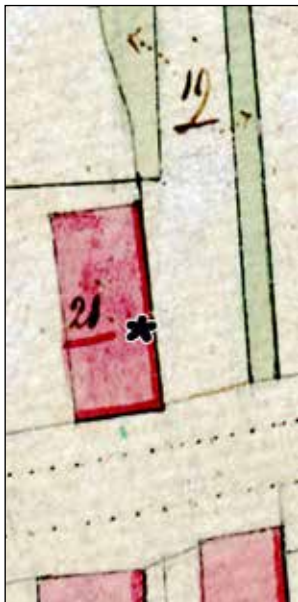


voorzien van een aanbouw en deels weer tot (dam) woning gemaakt. Die is inmiddels weer met het moederpand verenigd. In 1998 is de zijgevel verbouwd, waarbij ook de uiterlijke bouwsporen van de damwoning verdwenen.

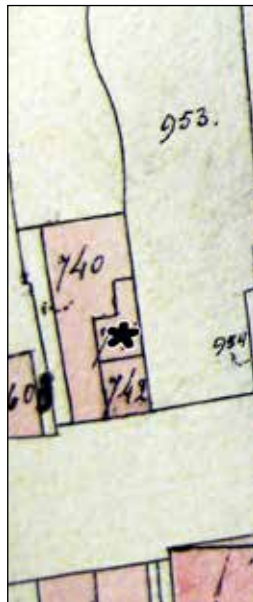
Links: in 1939 werd op basis van deze opzet vergunning verleend voor de afsplitsing van een damwoning.

Bronnen:

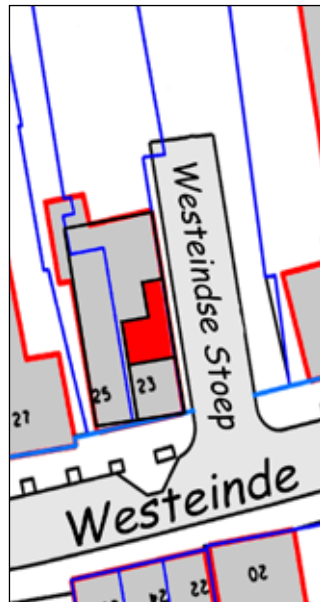
SALHA: krantenarchief, beeldbank waa15296, bouwarchief



1832



1886



2014



situatie

NW 08: zeven damwoningen

Situatie: ter plaatse van Westeinde 7 en 9.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 339, 340 en 747 à751.

Beschrijving:

Nog omgeven door weiland staat op deze plaats in 1832 een huis, eigendom van Jan Wolvers, landbouwer te Besoijen. Nadat het is gekocht door collega-landbouwer Adriaan Schapendonk wordt rond 1838 het pand eigendom van de Besoijense leerlooier en schoenmaker Cornelis Verwiel.

In 1850 breidt die het pand naar achter uit en maakt er twee damwoningen in. Aan de oostzijde loopt in het pand een gang naar de achtertuin. Dat is een inricht-

en vuile kleding kon achterlaten zonder het huis te bevuilen.

Het maken van de damwoningen was overigens niet de enige bouwkundige activiteit van Cornelis Verwiel. Op de percelen oostelijk van dit stichtte hij nog andere huizen en een smederij aan het Westeinde met daarachter een looierij. In de loop van de jaren werd die looierij door zijn nazaten uitgebreid, en na 1881 als boterfabriek in gebruik genomen. In 1940 wordt de



Het Westeinde in 1926, gezien naar het oosten. Het eerste huis links op de foto was dat van de familie Verwiel. Links van dat huis stond de smederij / woning die bij de erachter gelegen looierij (later boterfabriek) hoort. Daar weer links van stond het pand met de hier besproken damwoningen. Het huis van de familie Verwiel is later gesloopt, evenals dat wat er op de foto rechts van staat. Het derde, hogere huis links op de foto is het nog bestaande pand Westeinde 1.

ing die ook bij veel Waalwijkse damwoningen toegepast werd. Waarom? Het kan zijn dat de bewoner van het pand aan de straat (meestal de eigenaar) op die manier de achtertuin kon bereiken zonder geconfronteerd te worden met de huurders van de damwoningen. Maar de reden kan ook zijn dat hij op die manier vanuit de tuin kon komen en in de gang zijn klompen

voormalige looierij met de huizen ervóór gesloopt. Er voor in de plaats komt een in 2014 nog bestaande rij van zes woningen.

Het huis met de damwoningen werd in 1878 naar de noord- en oostzijde uitgebreid. Daarmee ontstonden er aan de westzijde drie en aan de oostzijde twee damwoningen. De meest noordelijke van de oostelijke

damwoningen werd via een gang aan de westkant van het pand ontsloten; waarschijnlijk om te voorkomen dat dat via het terrein van de looierij zou gebeuren. Drie jaar later wordt het geheel eigendom van Johannes Verwiel, die dan burgemeester in Besoijen is. De twee noordelijke huisjes krijgen door verandering met de grens van de looierij (na 1881 ook als boterfabriek in

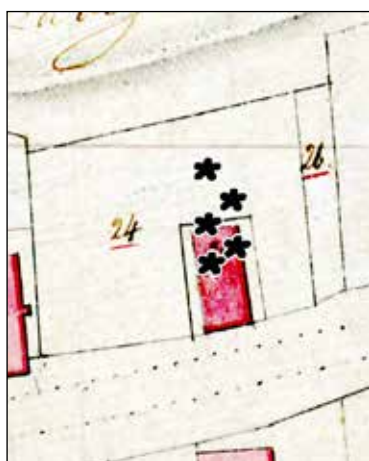
gebruik) een grotere tuin. Tien jaar na het overlijden van Johannes in 1891 laten de erven het pand met de damwoningen slopen. Op die plaats wordt de huidige dubbele woning Westeinde 7 en 9 gebouwd.

Bronnen:

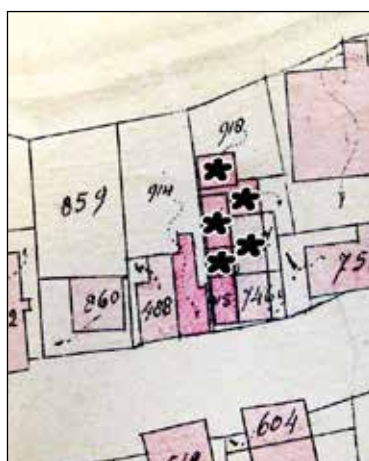
SALHA: beeldbank waa41250, krantenarchief, 1054
notarieel archief A.J. Bink inv. 298 nr. 141

Notaris BINK,
te **Waalwijk**, zal voor de Erven van den heer **J. VERWIEL**, te **BESOIJEN**, op **7 September** bij **INZET**, ter herberge van **C. VAN DONGEN**, en **21 Sept. 1891** bij **TOESLAG**, ter herberge van **W. BROKKEN**, telkens des namiddags 6 ure,
Verkoopen :
ONDER BESOIJEN
Een **Heerenhuis, Erf, Tuin, Leerlooierij** met 26 groote kuipen en 6 laafkuipen en fabrieksgebouwen, met zich daarin bevindende stoommachine van 6 en ketel van 10 paardekrachten en verdere machine-rieën in **2 koopen** en **massa**.
(De stoom- en andere machine en ketel inmiddels uit de hand te koop.)

Links: op 6 september 1891 werd in de "Echo van het Zuiden" de publieke verkoop van de looierij en het woonhuis van de familie Verwiel aangekondigd. Het huis en de looierij stonden oostelijk van hun hier beschreven pand met de damwoningen.



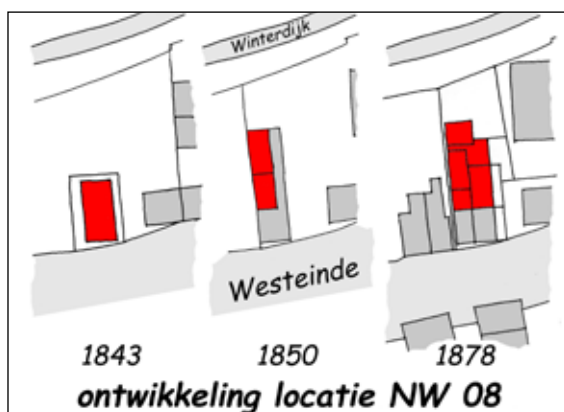
1832



1886



2014



1843 1850 1878

ontwikkeling locatie NW 08

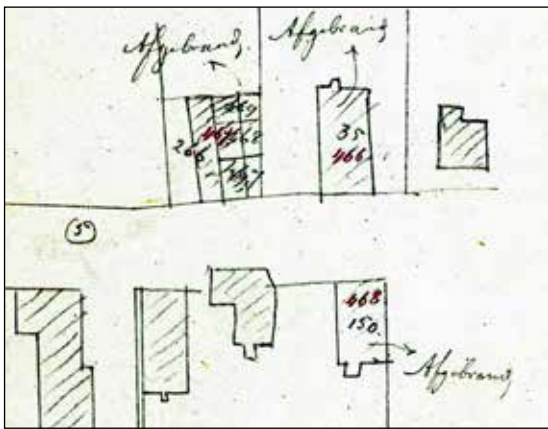
NW 09: drie damwoningen

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 5 en 7.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 268 en 269.

Beschrijving:

In 1832 staat er op dit perceel één woning aan de Grotestraat, die toen nog Keiweg genoemd werd. Eigenaar is de diaconie van Besoijen. Die breidt die het huis in 1841 aan de achterzijde uit. Aan de oostkant worden er dan ook drie huisjes tegenaan gebouwd, waarvan twee damwoningen. In 1865 brandt het geheel af; tegelijk met het huis van de oostelijke buurman en een pand aan de overzijde van de straat (van de leerlooier Olifiers).



Het kadastrale veldwerk, waarop de landmeter de brand aantekende ("afgebrand"). Het perceel links boven betreft de hier besproken woningen. Het perceel rechts onder was van Olifiers.

Het is een forse brand geweest, zoals er vroeger veel waren. Door de rieten daken en houten constructies zonder brandwerende voorzieningen bleef een brand meestal ook niet beperkt tot één huis.

Een jaar na de brand bouwde de diaconie een dubbele woning op de locatie. Bij de rechter woning (huidig nr. 7) worden tegelijk in de achtertuin twee vrijstaande schuurtjes gebouwd. In die woning was ook tot

*** Tilburg, 7 Mei.** Naar men verneemt heeft gist middag te Besoijen een hevige brand gewoed, tengevolg waarvan vier huizen, waaronder de kapitale huizing en leerlooierij van den heer Olifiers, totaal in de asch gelgd werden. Nadere bijzonderheden ontbreken.

Op 9 mei 1865 berichtte het "Dagblad voor Zuidholland en 's-Gravenhage" over de brand.

ongeveer 1980 een damwoning ingericht. Hoewel het kadaster pas in 1946 gewag maakt van een derde woning in dit pand en ook notariële akten de damwoning niet beschreef, mag worden verondersteld dat deze damwoning al langer aanwezig is geweest. De beschrijving van de huidige eigenaar van indeling en inventaris, de plaats van het privaat en de ouder-



In 1991 was in Grotestraat 5 nog de winkelpui van de voormalige slagerij te zien. Achter de winkel was de woning.



dom van de uitsparingen voor deur en raam in de buitengevel steunen deze veronderstelling. De bewoners van het voorhuis konden de achtertuin bereiken via een gang achter de damwoning om. Nadat de dubbele woning verschillende eigenaren en gebruiksvormen (onder andere de slagerijen van De Rooij en Van Hulsten in nr. 5) heeft gehad, is de damwoning rond 1980 weer verenigd met het moederpand nummer 7.

Boven: op deze foto uit rond 1980 is de damwoning achter in de zijgevel van Grotestraat 7 nog in gebruik.



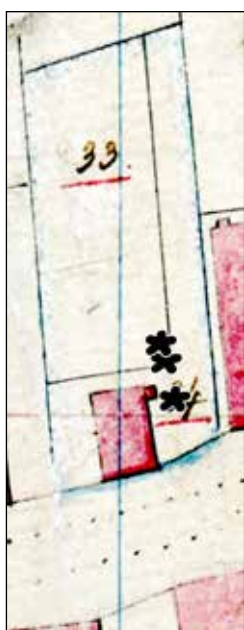
Anno 2016 herinnert het achterste raam en de deur in de zijgevel nog aan de damwoning die hier eens was.

Bronnen:

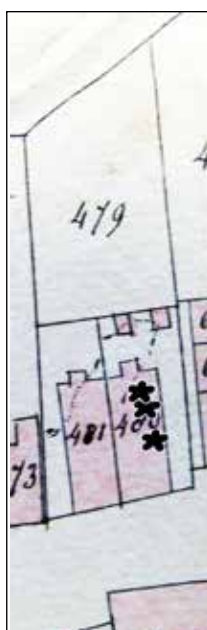
SALHA: beeldbank waa12637, waa70649

www.delpher.nl

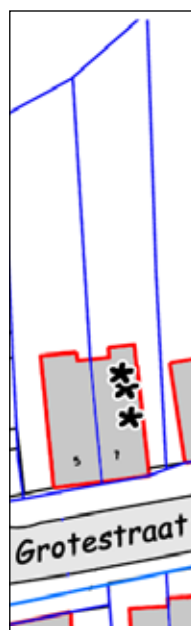
Foto 2016: G. Couwenbergh



1832
152



1886



2014



situatie

NW 10: twee damwoningen

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 9.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 696 en 697.

Beschrijving:

Een standaard-locatie in 1832. Een huis aan de Grotestraat, met daarachter een tuin die tot aan de Winterdijk door loopt. Ten noorden van de Winterdijk ligt nog een wiel, restant van een vroegere dijkdoorbraak. Het huis is dan eigendom van de weduwe Waardenberg uit Waalwijk. Rond 1850 wordt het overgeschreven naar Antonie Bossers, notaris te Loon op Zand, die het drie jaar later doorverkoopt aan de Besoijense banketbakker Arnoldus Manders. Het wordt voor langere tijd een bakkerslocatie.

In 1865 brand het huis af, tezamen met een aantal andere panden in de buurt. Vanwege het beroep dat er uitgeoefend werd is niet uit te sluiten dat de brand in dit pand ontstaan is. Voor meer informatie over de

brand kijkt u bij de locatiebeschrijving NW 09.

Na de brand wordt Arnoldus Mimpen, broodbakker te Besoijen, eigenaar van de restanten. Hij sloopt die en bouwt er in 1866 een nieuw pand. Dat wordt echter al snel, in 1868, overgeschreven naar de Capelse notaris Roeland Middelkoop. Die verkoopt het in 1870 aan weer een Besoijense bakker, Ramoldus Cornelis van de Ven. Later erft diens dochter Wilhelmina Cornelia het pand. In 1877 wordt het gekocht door wederom een Besoijense bakker, Wilhelmus Christianus Kuijten. Die splitst er in 1872 aan de westzijde twee damwoningen, elk 35 m² groot, af. In 1888 koopt Hendrik Both, ook een Besoijense bakker, het pand met de damwoningen. In 1921 voert hij nog vernieuwingen door, waarbij de damwoningen verdwijnen. Na enkele verbouwingen en wisselingen van eigenaar is het pand nog bestaand en in 2010 aangemerkt als gemeentelijk monument.

Notaris A. SCHAAP
TE WAALWIJK
zal bij inzet op *Woensdag 6 Mei 1953* en bij toelag op *Woensdag 13 Mei 1953*, telkens om 7 uur precies, ten kofiehuize van J. VAN DER MEIJIS te Besoijen
publiek verkopen
voor de heer R. J. BONIS te Dongen:
KOOP 1. Het woonhuis met erf en tuin te Waalwijk aan de Grotestraat 11 en 11a, Kad. Besoijen sectie D no. 1037 groot ongeveer 8 aren 42 c a.
Verhuurd voor f 11.08 per week.
KOOP 2. Een blok van 3 woningen erf en tuin te Waalwijk aan het Westeinde 49, 51, 53 en 55, kad. Besoijen sectie D no. 1370 groot 10 aren 72 c a.
Verhuurd voor f 11.32 per week.
Aanvaarding in genot der bureu bij de betaling der koopsom.



Links boven: Grotestraat 9 in 1992

Bron:

SALHA: beeldbank waa16970

**van links naar rechts:
1832, 1886, 2014 en
situatie**

NW 11: één damwoning

Situatie: rechts achter Grotestraat 11.

Kadastraal bekend: gemeente Waalwijk, sectie G nr.74

Beschrijving:

In 1832 zijn deze percelen, waarop later een huis gebouwd wordt, nog leeg en in gebruik als tuin en weiland. Eigenaresse is de weduwe Waardenberg uit Waalwijk. Zij verkoopt ze rond 1839 aan Antonie Bossers, notaris te Loon op Zand. De percelen worden in 1852 gekocht door Wilhelmus Petrus Johannes Sauveur uit Loon op Zand, die er meteen een huis aan de Grotestraat op bouwt. Dat verkoopt hij in 1866 aan Cornelis en Johannes Somers uit Tilburg, respectievelijk koopman en rustend pastoor. Negen jaren later wordt de Besoijense schoenmaker Johannes Benjaminse eigenaar. Bij de openbare veiling in 1878 staat er een vrijstaande damwoning ten noordoosten van het huis (kadastraal als schuur geregistreerd). Niet uit te sluiten is dat die door Benjaminse

straat verbouwd tot twee woningen.

Roelof Jan Bonis, bakker te Dongen, verkoopt het oostelijk deel van het perceel met het vrijstaande damhuisje in 1953 aan Pieter Doris Pruijssers, rijwielhersteller te Besoijen.

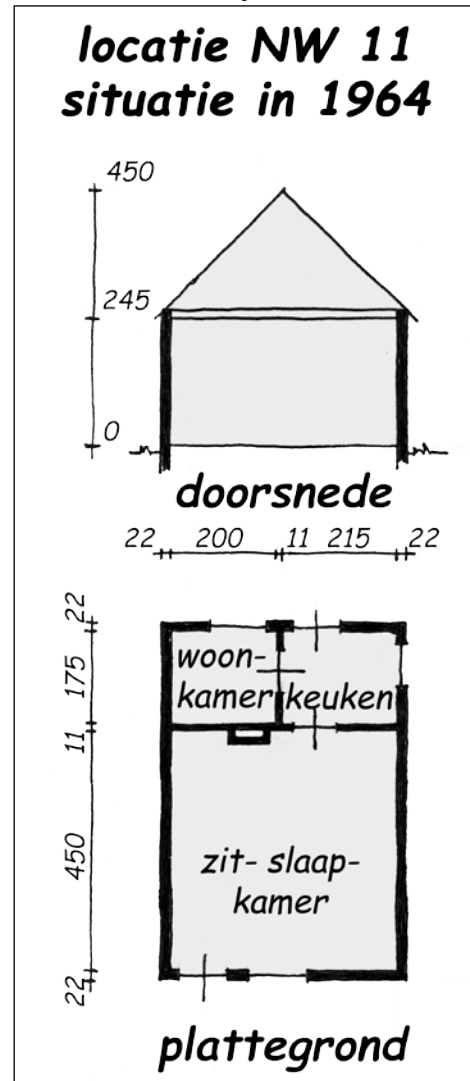
De Notaris BOSSERS
te LOONOPZAND, zal ten verzoeken van den Heer J. BENJAMINSE, op **Donderdag 31 October 1878**, ter herberge van A. VAN DER ZAKEN te BESOIJEN, *Provisorie* 1 en 8 dagen later, ter herberge van de Wed. A. BROKKEN aldaar, *Finaal*, telkens des avonds om 6 uur,
VEILEN EN VERKOOPEN:
Een goed onderhouden
HEERENHUIS,
bevattende drie Beneden- en twee Bovenkamers, Keuken, Kelder en ruimen Zolder, afzonderlijke Achterwoning, Erf en Tuin, staande en gelegen te BESOIJEN, sectie D., nos. 357 en 358, groot 9 aren, 97 centiares.
Aan te vaarden 1 December 1878.



In de advertentie voor de openbare verkoop in de "Echo van het Zuiden" van 27 oktober 1878 werd gewag gemaakt van een "afzonderlijke achterwoning".

is gebouwd.

Het huis met damwoning is daarna nog diverse malen verkocht. In 1936 wordt de woning aan de



Onbewoonbaar verklaard.

In 1964 maakt de bewoner van Grotestraat 11 (het pand aan de straat) aan B&W kenbaar dat de bouwkundige toestand van huis nummer 11b (de vrijstaande damwoning) zodanig slecht is dat hij gevaar ducht van losbrekend metselwerk. Twee dagen later stuurt de bewoner/ huurder van de damwoning een verzoek aan B&W om maatregelen te treffen vanwege de verregaande gebreken aan de



De nog oorspronkelijke woning achter in de dam tussen Grotestraat 11 en 15

Onder: de voormalige damwoning is anno 2016 als garage in gebruik.



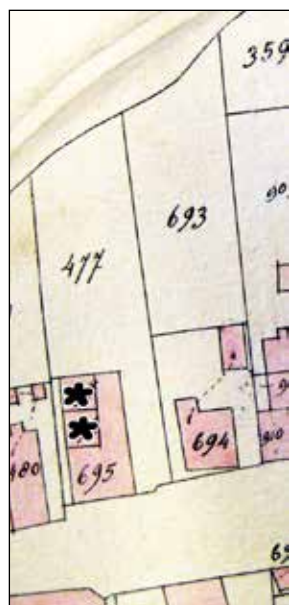
woning. Deze ongehuwde 62-jarige huurder woont er dan al 10 jaren en heeft de eigenaar, naar zijn zeggen zonder resultaat, al tientallen malen verzocht maatregelen te treffen. De gebreken betreffen het ontbreken van elektriciteit en het lekken van dak, gasleiding en schoorsteen. Daarop bereidt het College de onbewoonbaarverklaring voor, die in 1965 zijn beslag krijgt. Redenen zijn de ligging in een particuliere dam, de onbruikbare indeling en te kleine afmetingen, de oude en vervallen toestand, de ligging van het droogcloset op 3 m afstand van de woning en de onvoldoende bescherming tegen vochtinvloeden. Het gebouwtje is nog bestaand en door plaatsing van een kanteldeur en andere aanpassingen als garage/berging in gebruik.

Bronnen:

SALHA: 1013 Gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, krantenarchief Collectie B. Rijken



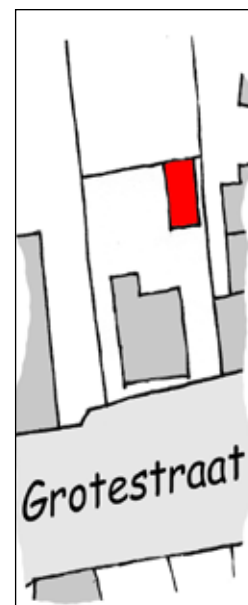
1832



1886



2014



situatie

NW 12: zes damwoningen

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 15.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 771, 773, 774, 907 en 908.

Beschrijving:

In 1832 staat er al een pand op deze plaats. Aan de oost- en noordkant omgeven door een grote tuin en tot aan de Winterdijk schaarbos. Ten oosten van de tuin stond de standaardmolen van Besoijen, die in 1837 in brand op ging. Eigenaren van het pand zijn de erven van Matheus Kuijsten, schoenmaker te Besoijen. Na de boedelverdeling rond 1838 worden de schoenmakers Leendert en Adriaan Kuijsten eigenaar. In 1843 is er weer een boedelverdeling. Leendert is daarna nog de enige die dit onroerend goed bezit. In 1878 splitst hij het huis, waarna er een voorhuis en daarachter een groter en twee kleinere damwoningen (aan beide zijden één) ontstaan. In de tuin komt een vrijstaand huis, dat later als “gebouw” omschreven wordt. Drie jaar later verandert hij het pand grondig. Aan de

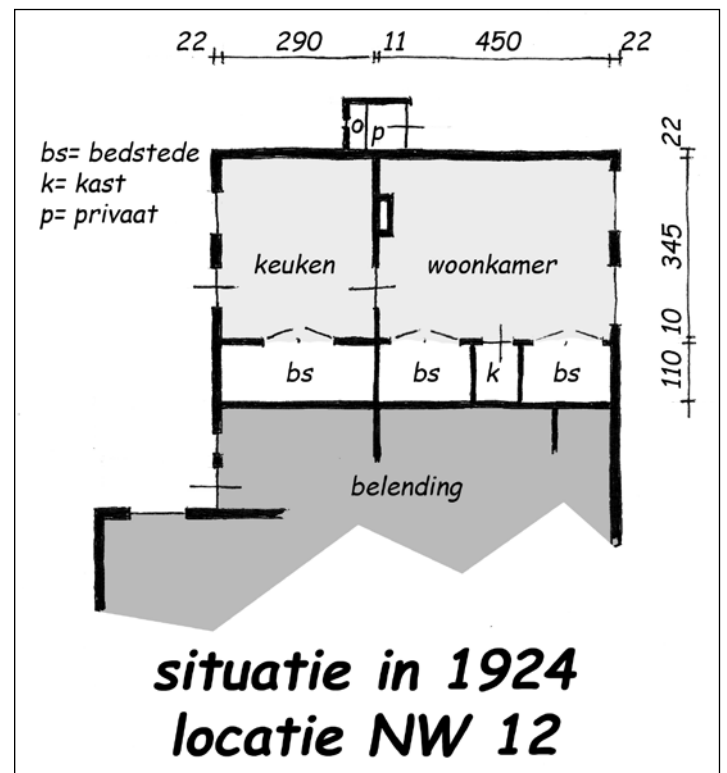
straatkant maakt hij twee woningen met daarachter een damwoning. Het achterste deel van het pand met tuin vormt dan een tweede door de dam ontsloten woning. Het eerder als “gebouw” aangemerkte pand krijgt dan ook weer een woonbestemming. De huizen krijgen als groep daarna nog enkele eigenaren. In 1923 wordt dat de Besoijense rijwielhandelaar Adriaan Arie Faro. De rijwielherstellers Pieter Doris Pruijssers en Pieter Adrianus Molengraaf worden beide voor 1/6 mede-eigenaar.

In 1924 worden de voorste drie woningen samengevoegd tot één, met daarin schuur en werkplaats. De achterste damwoning blijft voorlopig nog bestaan.

Van de achterste damwoning die in 1924 nog bestond is de bouwtekening bewaard gebleven.

HALT!!! Even lezen.
J. Goedhart & Zoon
heeft heden ontvangen:
PIJK BESTE
nieuwe Malta Aardappelen
Verder handel in alle soorten:
Groenten, Fruit
en Aardappelen.
Aanbevelend,
J. GOEDHART & Zn.
Grootestraat 15c achter Faro;
Besoijenschesteeg bij de
Overweg, **Waalwijk**
v. m. Besoijen. 36397

Het vrijstaande pand achter Grotestraat 15 was in gebruik bij de groentehandelaar J. Goedhart, zo blijkt uit deze advertentie uit de “Echo van het Zuiden” van 24 april uit 1926.



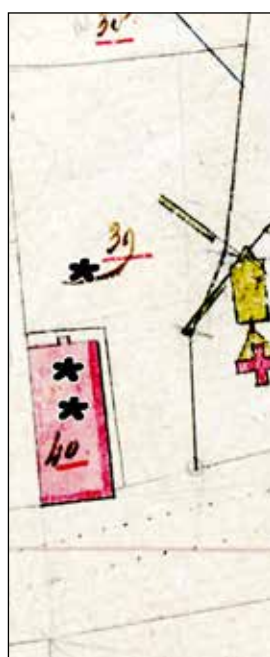
Vanaf 1955 wordt het hele complex verbouwd, waarna er op het perceel een winkelhuis, werkplaats en schuur resteert, later aangevuld met schuren en garageboxen. Anno 2015 is de winkel- en rijwielreparatiefunctie vervallen.



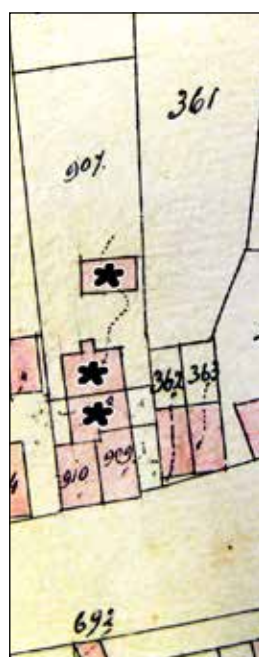
In 1980 is Grotestraat 15 nog volop in gebruik als rijwielhandel. Op het trottoir de benzinepompen die, naast die van klanten, ook de auto's van het taxibedrijf van Faro van brandstof voorzagen.

Bronnen:

SALHA: krantenarchief, beeldbank waa15044,
 bouwarchief



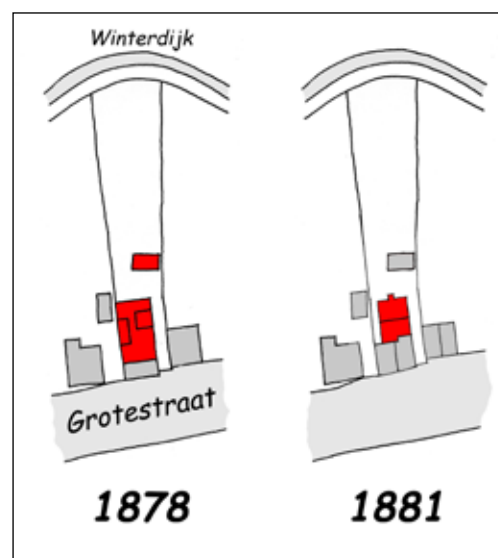
1832



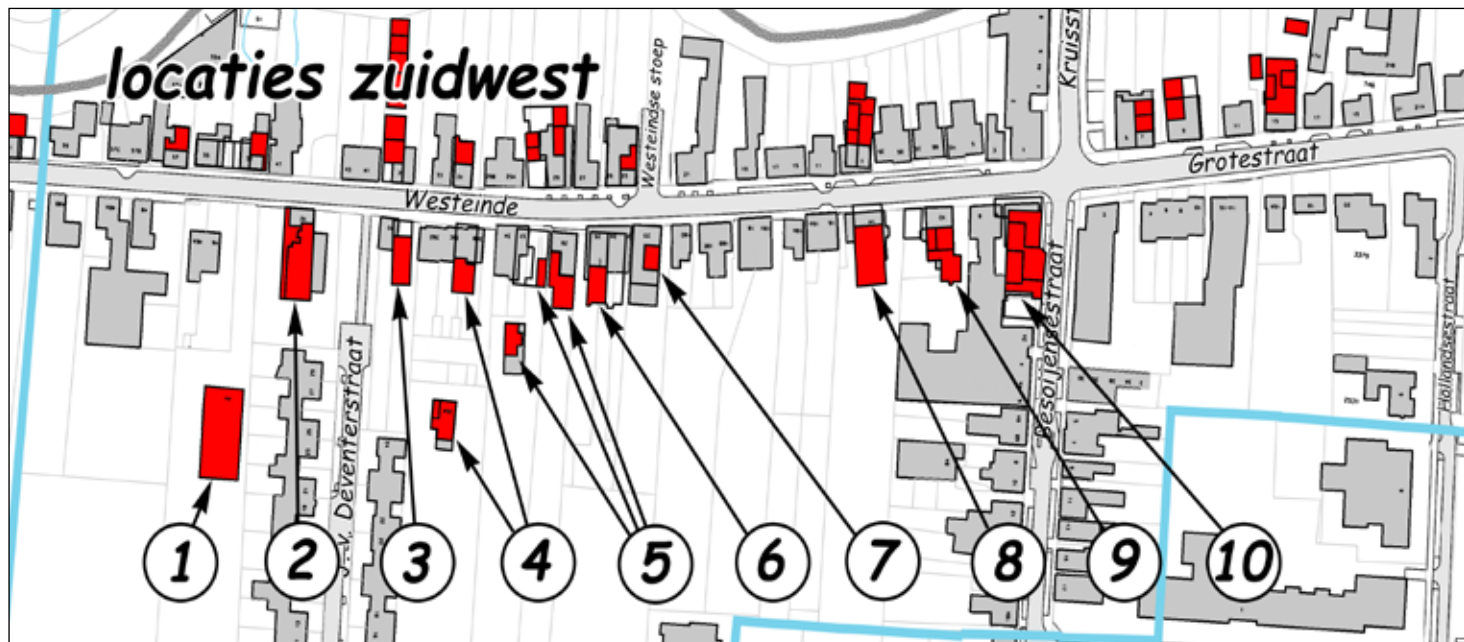
1885



2014



ontwikkeling



3. Locaties zuidwest

Globale plaatsaanduiding

1. Westeinde 44	6. Westeinde 22, 24, 26
2. Westeinde 42	7. Westeinde 20
3. Westeinde 40	8. Westeinde 14
4. Westeinde 36 a, b, c	9. Westeinde 10
5. Westeinde 28a, 32	10. Westeinde 2



Het Westeinde rond 1910, gezien vanaf de Grotestraat. Links hotel Brokken, dan de Besoijenestraat.

Bron: SALHA waa 20047.

ZW 01: één damwoning

Situatie: Westeinde 44.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 1247.

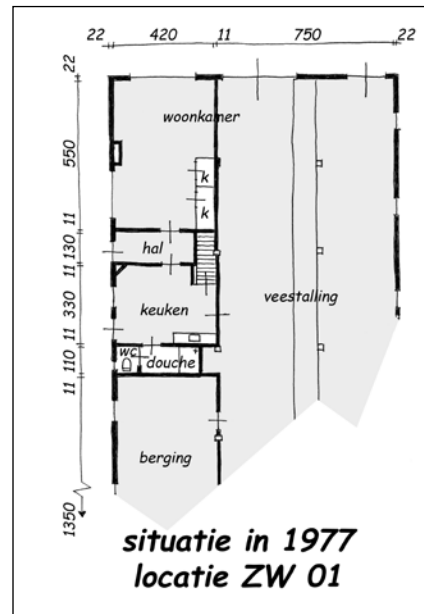
Beschrijving:

De Besoijense landbouwer Jan van Es bezit hier in 1832 een huis waarvan de lange gevel aan straat grenst. Daar achter ligt weiland dat zich tot aan de Lunt uitstrekt. Het huis wordt in de loop der jaren in drie woningen aan straat gesplitst en naar achter uitgebreid. Het grootste deel van dit rijtje wordt in 1942 gesloopt; de rest in 1978. Momenteel staat er een nieuwe dubbele woning.

Wilhelmus Franciscus Klerkx, vleeschhouwer te Besoijen, wordt in 1895 eigenaar van het dan nog onbebouwde weiland, dat in het kadaster als moestuin staat beschreven. Hij bouwt daar in 1902 een schuurtje, dat hij in 1907 sloopt. Tegelijk bouwt hij op nagenoeg dezelfde plaats een grote schuur.

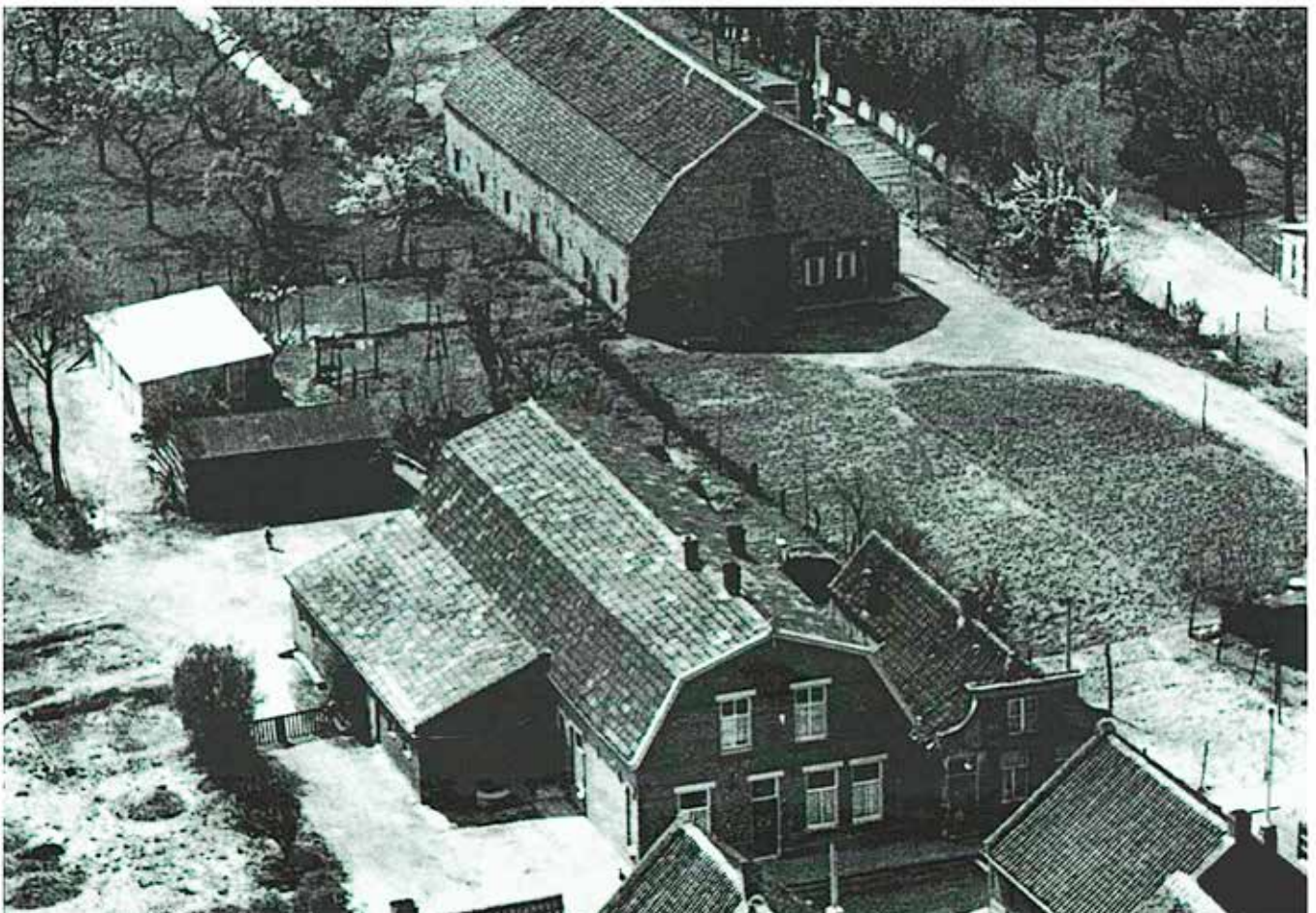
Die wordt in 1921 verkocht aan de Besoijense schoen-

maker Laurentius de Louw die in het westelijke deel ervan een woning maakt en de rest als stal gebruikt.



De schuur met ingebouwde woning vóór de verbouwing in 1977.

Een foto, die rond 1940 gemaakt kan zijn. Onderaan de in 2015 nog bestaande boerderij aan het Westeinde 42, en bovenaan de hier beschreven grote schuur met ingebouwde woning op nummer 44.





In 1956 wordt het huis aan de straat gesloopt. De grote vrijstaande schuur met woning is in 1977 tot villa verbouwd en in 2016 nog bestaand.

In 2015 straalt de oorspronkelijke schuur wel een heel andere sfeer uit.

Bronnen:

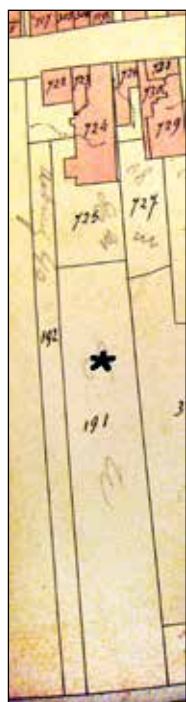
<http://www.panoramio.com/photo/3114536>

SALHA: bouwarchief

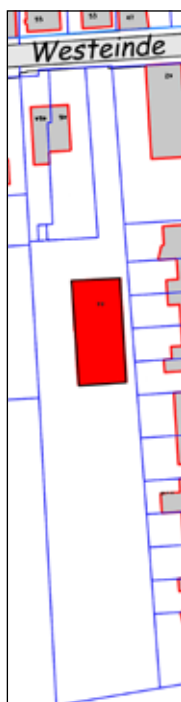
Foto 2015: Remco Olden Lommers makelaars



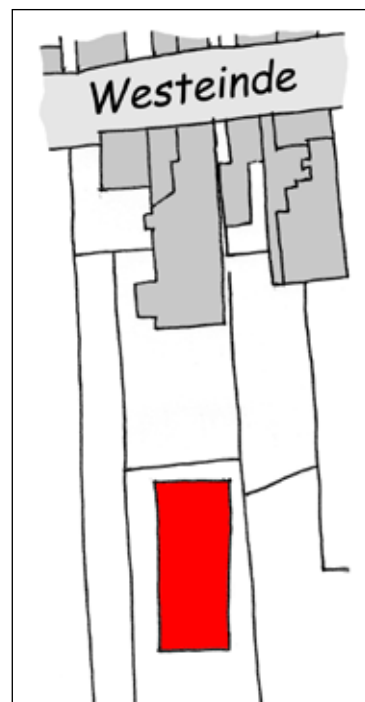
1832
160



1886



2014



situatie

ZW 02: twee damwoningen

Vroegere situatie: ter plaatse van Westeinde 42.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 729.

Beschrijving:

Jacobus Verlegh bezit hier in 1832 een huis met tuin en weiland dat door loopt tot aan de Lunt. Het wordt geërfd door zijn zonen Johannes en Cornelis, die beide schoenmaker zijn. In 1846 bouwen die er aan de westzijde een woning bij, tegen het bestaande huis en dat van de buurman aan. Daarna verkopen ze het ouderlijk huis met weiland aan de Besoijense landbouwer Matheus van Dalen.

In 1878 wordt dat huis naar het zuiden uitgebouwd en op een ingewikkelde manier in drie woningen gesplitst. Er ontstaat een huis aan de straat, dat eigendom is van Cornelis Schalken, landbouwer te Besoijen. Dan een woning die opgesloten is in het pand en via een gangetje met de straat en de tuin verbinding heeft, eigendom van Cornelis Schalken en Matheus van Dalen. In feite is dat gangetje een overdekte dam en daarom rekenen we deze woning ook als damhuisje. Het derde huis is een grote damwoning met schuur met hetzelfde gedeelde eigendom. De grens tussen de ene damwoning en de andere loopt grillig en volgt waarschijnlijk kasten, trappen en dergelijke ruimtes. In 1904 erven de kinderen Schalken het

geheel. In 1923 brandt het pand af. De resten worden gesloopt en komt er een nieuw huis voor in de plaats. Dat is in 2014 nog bestaand. In het weiland ten zuiden van deze woning (waar nabij de Lunt tussen 1850 en 1855 een kleine looierij stond) staat nu een rij wonin-

gen aan de nieuw aangelegde Jacob van Deventerstraat. De kleinere woning die in 1846 aan de westzijde van het oorspronkelijke pand werd aangebouwd, is na 1963 gesloopt.

De "Echo van het Zuiden" doet op 19 september 1923 verslag van de brand.

Bron:

SALHA: kranten-archief.

— Maandagavond ongeveer kwart voor elf uur werden de bewoners van het Westeinde opgeschrikt door het geroep van brand.

Het bleek dat de groote oude met riet gedekte boerderij van de Wed. Schalken, bewoond door de gezinnen C de Veth en Schalken in lichte laaie stond.

Door J K. en nog enkele personen werd de brand ontdekt. Aanstonds waarschuwden zij de bewoners en toen S. wakker werd hadden de bedgordijnen reeds vlam gevat. Aanstonds liep hij naar zijn kinderen en het vertrek waar deze sliepen bleek ook al een vuurpoel, zoodat de bewoners op het allerlaatste oogenblik het brandende gebouw hebben kunnen ontvluchten. Was J K. niet toevallig buiten gekomen, dan zouden S., diens vrouw en kinderen, zeker een jammerlijken vuurdood zijn gestorven.

In een oogenblik stond het geheele gebouw, ook het voorpand sinds pas enige weken bewoond door C. de Veth, in lichte laaie, zoodat aan redden van enig huisraad niet viel te denken.

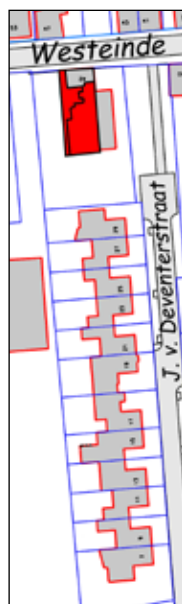
De brandweer van voormalig Besoijen, alhoewel spoedig ter plaatse, kon, doordat geen drukking genoeg op de waterleiding stond, niet veel uitrichten, kon zelfs niet voorkomen dat het naastgelegen pand, bewoond door de familie de Louw, vlamvatte. Het achterhuis, waarin een schoenfabriekje gevestigd was, brandde dan ook geheel uit, zonder dat er iets uit gered is kunnen worden.



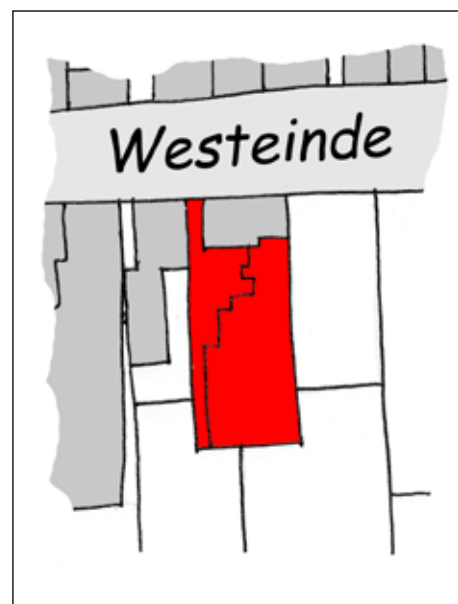
1832



1886



2014



situatie

ZW 03: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 40.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 733.

Beschrijving:

De weduwe van Pieter Wassenberg en mede-eigenaren bezaten in 1832 op deze locatie een huis met daarachter erf en weiland tot aan de Lunt. Rond 1838 wordt dat verkocht aan de Besoijense schoenmaker Cornelis Kuijsten.

Die breidt in 1878 het huis naar het zuiden uit en maakt van het achterste deel een grote damwoning. Antonie Willemzoon van Iersel, leerlooier en kassier te Waalwijk, koopt het geheel in 1881 en verhuurt beide woningen. In 1895 branden die woningen af. Een jaar later bouwt hij er twee vrijstaande huisjes aan straat voor terug. Daarvan is het westelijke, Westeinde 40, nog bestaand. Het andere is gesloopt.

*** BESOLJEN.** Gisterenavond om 8 uur brak alhier wederom brand uit en wel in het huis, bewoond door Arn. Zelst en J. Treffers, aan den zoogenamden »Biesbosch.« Binnen een half uur lag alles in puin. Eerstgenoemde is verzekerd, laatstgenoemde niet. Het pand hoorde toe aan den heer Van Iersel te Waalwijk. Oorzaak van den brand alweder onbekend.

De "Echo van het Zuiden" maakte op 6 april 1895 gewag van de brand. De naam "Biesbosch" was toen de gebezigde naam voor dit gebied.

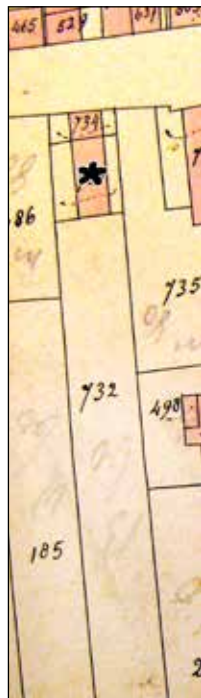
Bronnen:

SALHA: krantenarchief

Info: Ad van den Houdt



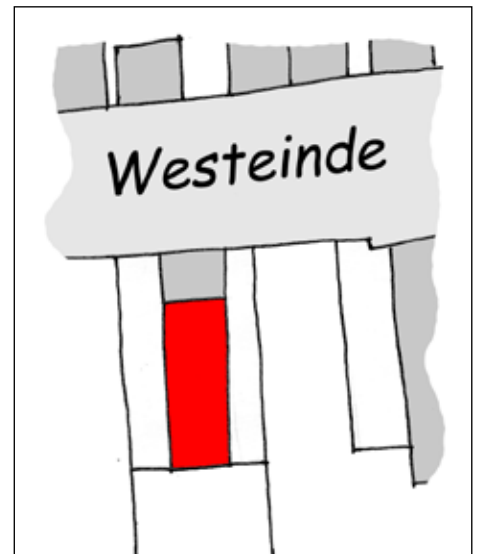
1832



1886



2014



situatie

ZW 04: drie damwoningen

Situatie: ter plaatse van Westeinde 32,34,36 en 36a.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 507.

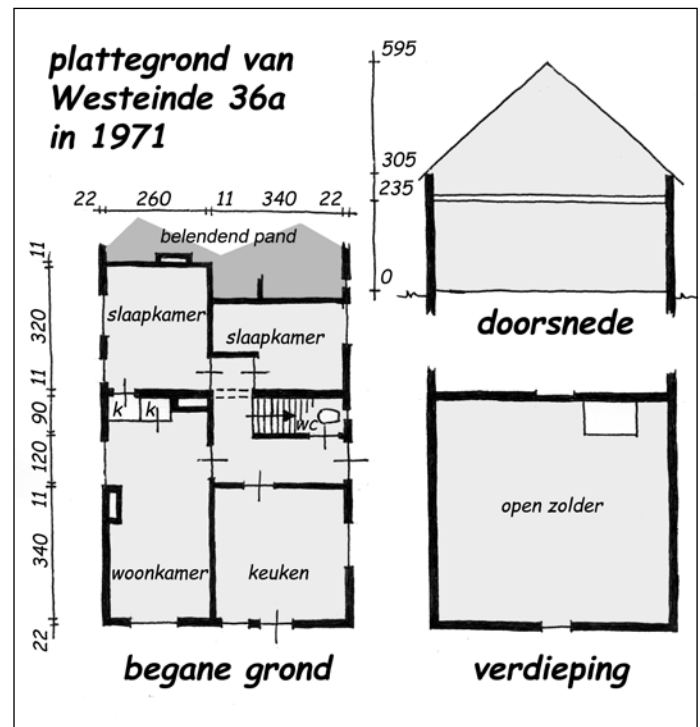
Beschrijving:

Woning aan de straat

De Besoijense schoenmaker Adriaan van Delft bezit hier in 1832 een huis op een breed perceel, dat naar het zuiden door loopt tot aan de Lunt. Hij verkoopt het aan de arbeider Dionisius van Iersel die het in 1836 doorverkoopt aan de Waalwijkse herbergier Cornelis Janse Pullens. In 1847 herbouwt die het huis. Het krijgt daarna nog diverse eigenaren. Wanneer Joannes Gerardus de Louw, schoenfabrikant te Besoijen, het in 1954 gekocht heeft, splitst die een jaar later de achterkant af als een aparte (dam)woning. Na de onbewoonbaarverklaring in 1971 krijgt het nog de bestemming van magazijn. In 1996 worden in de plaats van dit pand drie nieuwe woningen en veertien garageboxen gebouwd.



Rond 1980 is de zijgevel van het pand Westeinde 36 en 36a in het kader van het Monumenten inventarisatie Project van de provincie Noord Brabant nog op de foto gezet. In het achterste gedeelte zijn duidelijk de raam- en deuropeningen van de damwoning zichtbaar.



Onbewoonbaarverklaring.

Zowel de woning aan de straat als de daar achterin gelegen damwoning nummer 36a (waarin een echtpaar met een kind woonde) zijn in 1971 onbewoonbaar verklaard. De aanleiding daarvoor was een waslijst van bouwkundige klachten die de huurders bij de gemeente indienden. De redenen voor onbewoonbaarverklaring waren de vochtige muren en beganegrondvloeren, ontbreken van een trasraam, gebrekkige woningindeling, de halfsteense brandgevel, onvoldoende toetreding van licht en lucht in de keuken, het slechte houtwerk van kozijnen, deuren, ramen en verdiepingsvloer, de slechte en door houtworm aangetaste kapconstructie, de slechte trap, dakbedekking en schoorsteen, alsmede het ontbreken van hemelwaterafvoer.

Woning op afstand van de straat, huisnummer 36a, het zogenaamde Fortje

Het weiland achter het huis van Adriaan van Delft wordt eigendom van de schoenmaker Johannes van



De bouwaanvraag voor de wijziging van de voorgevel met schilddak naar een met zadeldak.

Delft, die er in 1836 een huisje bouwt. Hij verkoopt het rond 1844 aan zijn collega en plaatsgenoot Willem Kuijsten. Die breidt het in 1866 naar het zuiden uit en maakt er twee huisjes van. Deze huisjes worden een aantal malen vererfd. W. van Zelst verandert in 1947 de voorgevel.



Rond 1980 werd de zuidelijk in het weiland gelegen woning Westeinde 36a gefotografeerd. Het is goed te zien dat de voorgevel is vernieuwd.

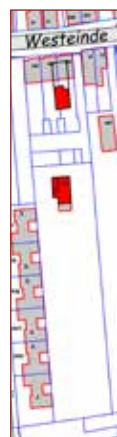
In 1958 is Albertus Cornelis van Zelst, die ook schoenmaker is, de eigenaar. Hij voegt de twee huisjes in 1961 samen tot één. Anno 2016 bestaat dit nog.



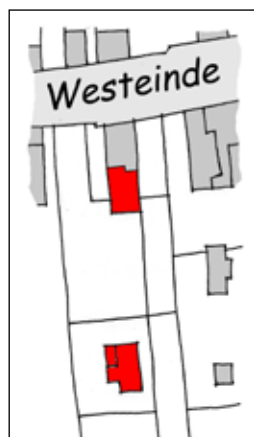
1832
164



1886



2016



situatie

Een fort in Besoijen?

Dit pandje wordt en werd in de volksmond het Fortje genoemd. Zelfs een vroegere bewoner die handelde in petroleum, werd indertijd “Willemke van ’t Fortje” genoemd. Waar komt deze naam vandaan? Want vergelijking van dit huisje met een fort, als verdedigingswerk, gaat volkomen mank.

In grote steden werden vroeger grote panden die door de (rijke) bewoners waren verlaten en in kleine wooneenheden werden verhuurd aan (arme) bewoners wel een fort genoemd (bron: Auke van de Woud, “Koninkrijk vol sloppen”). Maar we zien deze benaming ook in de Langstraat terug voor kleinere groepjes woningen. Bijvoorbeeld in Baardwijk (locatie ZO 02), in Waalwijk (groep arbeiderswoningen waar nu het Unnaplein is) en in Sprang, waar een rijtje arbeidershuisjes ook het fort werd genoemd. Nu is het groepje woningen op deze locatie wel heel erg klein geweest, namelijk twee. Het is niet met zekerheid te zeggen waar de naam in dit geval op stoelt.



Het Fortje anno 2016 vanuit het zuiden gezien.

Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur
Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, beeldbank waa15299 en waa15301, bouwarchief
Foto 2016: G. Couwenbergh

ZW 05: drie damwoningen

Situatie: Westeinde 28, 28a en 30 à 34.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 1416 en 739.

Beschrijving:

Westeinde 28a en het gesloopte pand ten westen van Westeinde 28:

In 1832 staat hier aan de straat een huis met daarachter tuin en weiland tot aan de Lunt. De Besoijense schoenmakers Bart en Gerard van Delft zijn er de eigenaars van. In 1835 gaat de bezitting over op Bartholomeus van Delft, ook schoenmaker.

Die onderneemt in 1846 een aantal activiteiten. Zo bouwt hij ten oosten en ten westen van het bestaande huis nog een woning en achter in de tuin een vrijstaande looierij met schuur. Het oorspronkelijke huis en de looierij worden in 1863 geërfd door zijn zoon Adriaan. Tien jaren later koopt de Besoijense leerlooier Adriaan Andreas van Dongen deze panden. In 1878 splitst die het huis in drie woningen, waarbij er aan de oostkant een damwoning ontstaat. Bij de boedelverdeling in 1887 worden zijn dochters Wilhelmina Cornelia en Cornelia eigenaresse.

Notaris BINK,
te Waalwijk, zal ten verzoeken van MEJ. W. en C. VAN DONGEN, te Bezooien, op Maandagen 9 September, bij inzet, en 23 September 1889, bij toelag, telkens des avonds om 7 ure, bij DEWED. J. VAN DER MEIJS, te Bezooien, **verkoopen,** ONDER BEZOOIEN: **EEN HUIZINGE,** met 3 woningen, **LEERLOOIERIJ** en **WEILAND,** sectie D. no 737, 738, 739, 437 en 177, groot 23 aren 30 cent. in 3 KOOPEN en MASSA.



In 1889 worden de drie woningen en looierij door de zussen Van Dongen in de verkoop gedaan. De advertentie stond in de "Echo van het Zuiden" van 25 augustus 1889.

Twee jaar later wordt Hendrikus Cornelis van der Meijs, timmerman te Besoijen, eigenaar. In 1894 registreert het kadaster dat het pand met de drie woningen verdwenen is. De plaats waar het heeft gestaan, wordt nu als "erf" omschreven.

In 1906 koopt Christiaan Josephus Klerkx, timmerman, meubelmaker en makelaar te Besoijen, het aan straat gelegen erf en de looierij daarachter. Hij bouwt

de looierij in 1907 om tot woning. Tegelijk bouwt hij aan de straat ook een rijtje van drie huisjes. Daarvan is nu Westeinde 30 verdwenen; de nummers 32 en 34 zijn nog bestaand.

*** BESOLJEN. Donderdagavond omstreeks elf uur werden de ingezetenen opgeschrikt door het geroep van brand! Het vuur bleek te woeden in het westelijk deel der gemeente in of nabij den zoogenaamden Biesbosch. In minder dan anderhalf uur werd een groot woonhuis met vier woningen in de asch gelegd. De voortreffelijke houding der brandweer en de omstandigheid, dat de rieten daken der huizen doorweekt waren van den gevallen regen waren zeker wel de oorzaak, dat de brand bij één huis bepaald bleef. Gelukkig was alles verzekerd. De oorzaak van het onheil is niet bekend. Alleen weet men zoo goed als zeker dat de brand in het achtergedeelte van het huis is begonnen.**

In het "Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena" verscheen op 23 september 1893 het bericht over een brand "in of nabij den zoogenaamden Biesbosch". Dat was de naam die toen aan het Westeinde gegeven werd. Mogelijk is dat de brand de hier beschreven drie woningen betreft. Het verklaart dan ook, waarom het perceel daarna door het kadaster als "erf" werd gerigstreerd.



De tot huis verbouwde looierij wordt in 2016 nog bewoond.

Westeinde 28:

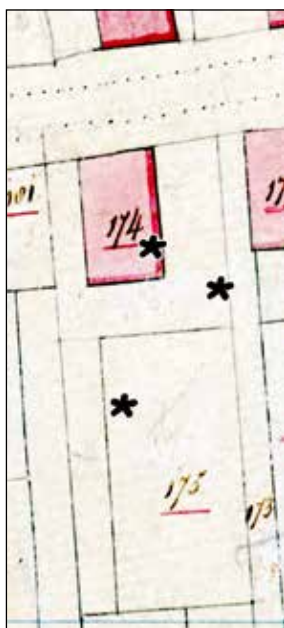
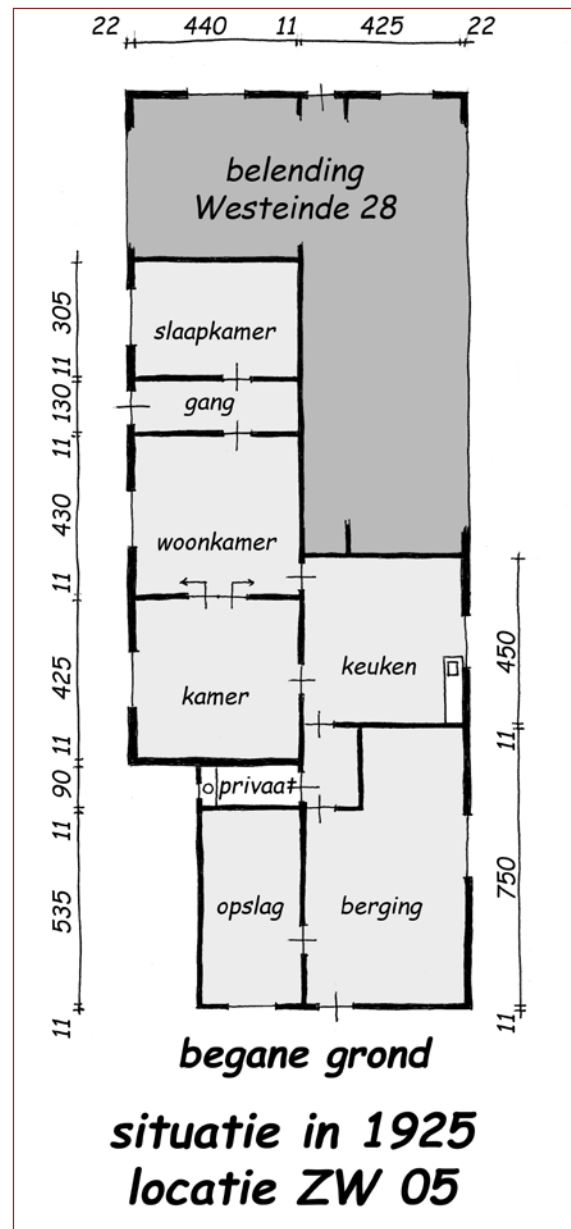
Ten oosten van het oorspronkelijke pand op deze locatie bouwde Bartholomeus van Delft, schoenmaker te Besoijen, in 1846 een woning. In 1863 wordt zijn zoon en vakgenoot Franciscus door vererving eigenaar. Catharina Versteijnen, landbouwster te Capelle wordt in 1880 de volgende eigenaar. In 1901 komt het pand in bezit van de Capelse landbouwer Christianus Johannes Augustinus Timmermans. Hij verkoopt het drie jaar later aan Franciscus Deenen, timmerman te Hedikhuizen, die er in 1907 een stuk aanbouwt. In 1925 verleent de gemeente Waalwijk vergunning aan de weduwe H.P. Versteijnen voor het afsplitsen van een grote damwoning. In de loop van de jaren wordt die weer bij het moederpand getrokken, tot in 1958 aan H.C. de Louw weer vergunning wordt verleend tot afsplitsing van een damwoning. Die heeft dezelfde ingang in de westgevel als de vorige, maar is kleiner van omvang.

Het pand is inmiddels gerenoveerd en de damwoning is weer bij het moederpand getrokken.

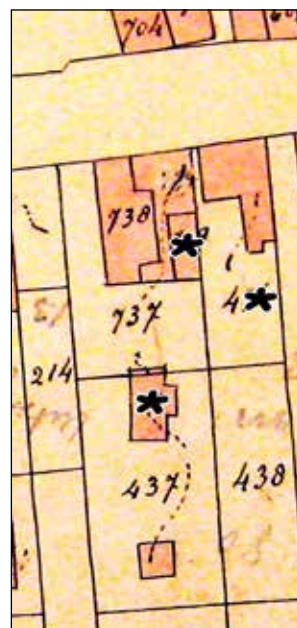
Bronnen:

SALHA: krantenarchief, bouwarchief

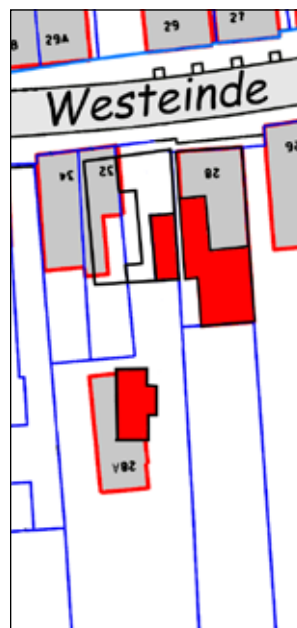
Foto 2016: G. Couwenbergh



1832



1886



2014



situatie

ZW 06: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Westeinde 22, 24 en 26.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 507.

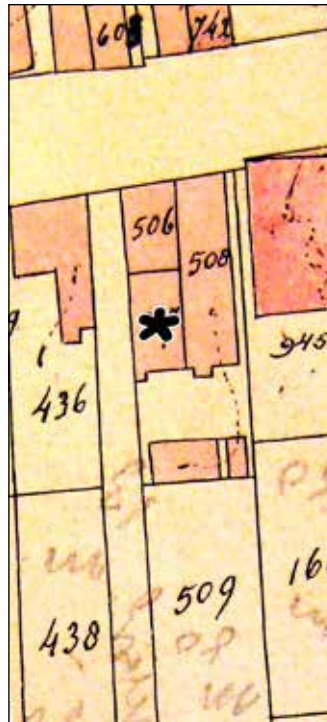
Beschrijving:

In 1832 staat hier een huis dat eigendom is van de Besoijense winkelier Jan van den Hout. Het wordt rond 1837 eigendom van zijn plaatsgenoot Arnoldus de Beer, die arbeider is. Een jaar later neemt zijn zoon, die ook Arnoldus heet en landbouwer is, het eigendom over. In 1867 verbouwt hij het huis.

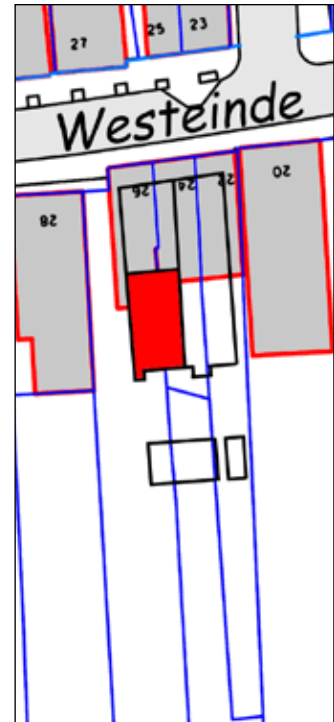
Dat wordt nu een dubbele woning, met achter in de het westelijke huis een damwoning. Die worden in 1874 verkocht aan Jan Schalken, timmerman en boomkweker te Besoijen. Hij amoveert in 1889 het pand met de drie woningen en bouwt er een rijtje van drie huisjes voor terug; het huidige Westeinde 22, 24 en 26.



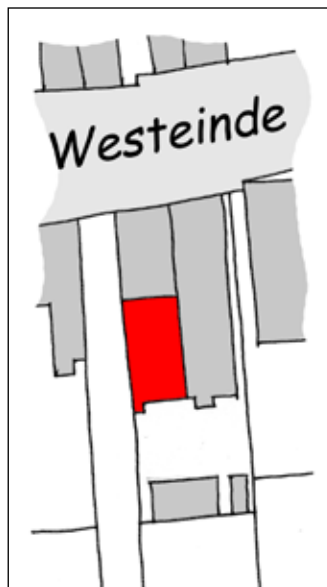
1832



1886



2014



situatie

ZW 07: één damwoning

Situatie: in Westeinde 20.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 756.

Beschrijving:

Het huis dat hier in 1832 staat hoort toe aan Andries Pellegrim, landbouwer te Besoijen. In 1845 erft Andries Pellegrim het pand en sloopt het in 1856. De braakliggende grond verkoopt hij twee jaar later aan Gijsbertus van Delft, een Besoijense looier. Die bouwt er in 1860 een nieuw huis van nagenoeg dezelfde omvang terug. Het wordt in 1866 verkocht aan Johannes Wagenmakers uit Waspik en in 1870 doorverkocht aan

Cornelis van der Zanden, koopman te Baardwijk, die later in Besoijen gaat wonen.

Die laatste splitst in 1878 aan de oostzijde een damwoning af, die in 1885 weer bij het moederpand wordt getrokken. Daarbij bouwt hij aan de zuidzijde nog een stuk aan. Het pand krijgt daarna nog diverse eigenaren en heeft ook de functie van café gehad. Het bestaat in 2016 nog.



Het pand Westeinde 20 in 1992. In de zijgevel zijn de raam- en deuropeningen van de vroegere damwoning nog te zien.

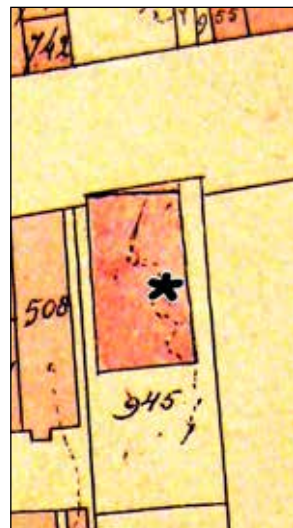
Bron:

SALHA: beeldbank waa 17211



1832

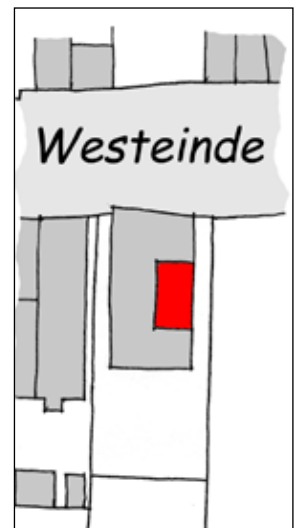
168



1886



2014



situatie

ZW 08: één damwoning

Situatie: Westeinde 14.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 605.

Beschrijving:

De toenmalige burgemeester van Besoijen, Dirk Wijnen, bezat op deze locatie in 1832 een huis met daarachter een schuur. Hij verkoopt het rond 1837 aan Simon van Es, landbouwer te Besoijen. In 1861 wordt diens zoon Waltherus, ook landbouwer, eigenaar en verkoopt het twee jaar later aan de kandidaat- notaris Johannes Adrianus Bossers te Loon op Zand. Het duo Johannes Schalken, boomkweker, en Cornelis Musters, landbouwer, koopt het geheel in 1867 en verdeelen dat tussen hen beiden. Het huis wordt gesloopt en ieder bouwt een nieuw huis op zijn deel van het

perceel. Het oostelijke, van Cornelis, is groter dan dat van Johannes.

In 1874 splitst Cornelis Musters zijn pand in tweeën; een kleiner huis aan straat en een groter erachter dat via de dam ontsloten wordt. Arnoldus Musters wordt er in 1906 bij de boedelscheiding eigenaar van, in 1948 gevolgd door Adrianus Josephus Musters, ook landbouwer.

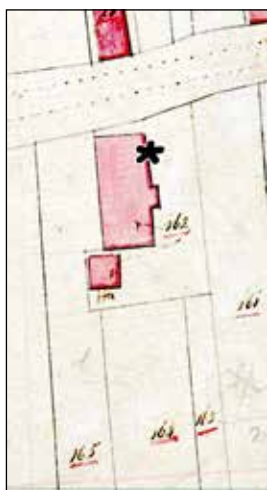
Bij een kadastrale hermeting in 1978 blijkt dat de splitsing uit 1874 ongedaan is gemaakt en het pand nog één woning bevat. Het oude pand Westeinde 14 is gesloopt en in 1986 vervangen door nieuwbouw.



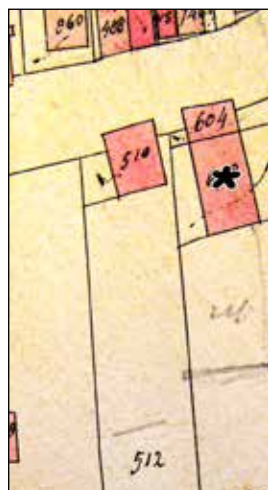
Bron:

SALHA: beeldbank waa
15290

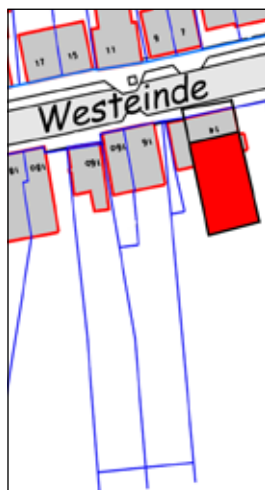
Rond 1980 is het pand Westeinde 14 nog bestaand. Het is het meest linkse op deze foto.



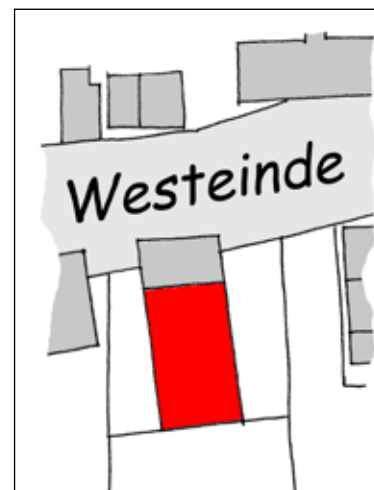
1832



1886



2014



situatie

ZW 09: drie damwoningen

Situatie: Westeinde 10.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 760 à 762.

Beschrijving:

De Besoijense landbouwer Jan van Es bezat hier in 1832 een weiland. In 1849 bouwt de volgende eigenaar, Antonia van Es, er een huis.

Ze splitst dat in 1878 op in vier woningen; een aan de straat, twee damwoningen daarachter en in het uitgebouwde achterste deel nog een damwoning.

Dit blokje woningen wordt in 1896 gekocht door Gijsbertus den Teuling, metselaar te Besoijen. Twee jaar later herbouwt die het geheel, waarbij de opzet gehandhaafd blijft. Alleen de achterste woning wordt beduidend groter. Bij de boedelscheiding in 1914 wordt Antonius Johannes den Teuling, ook metselaar, de eigenaar. In 1945 verbouwt die het geheel tot een woning aan straat en een damwoning daarachter in hetzelfde pand. In 1976 wordt het pand verbouwd tot woning met een kantoor op de plaats van die laatste damwoning.



Rond 1910 werd deze foto gemaakt, met links het pand op de hoek Westeinde - Besoijense straat. Het derde pand van links is dat van deze locatie.

Bronnen:

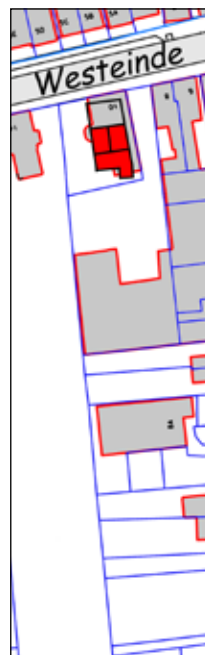
SALHA: bouwarchief, beeldbank uitsnede waa20047



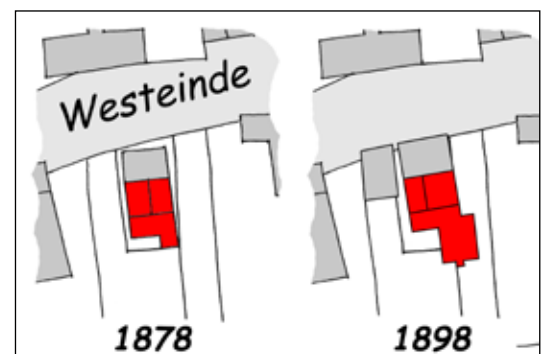
1832



1886



2014



situatie

ZW 10: vier damwoningen

Situatie: Westeinde 2.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr.766.

Beschrijving:

De weduwe van Jan van den Besselaar is in 1832 herbergierster in Besoijen en eigenaresse van het huis dat dan al op de hoek van het Westeinde met de Besoijense steeg staat. Rond 1835 wordt Gosuinus van Heijst, vrederechter te Waalwijk, eigenaar. Niet voor lang, want twee jaar later erf Adriana van Heijst het geheel. In 1848 breidt ze het pand naar het zuiden uit en overbouwt daarbij gedeeltelijk de westelijke bermsloot van de Besoijense steeg. De uitbreiding dient voor een rijstal. Adrianus Brokken, landbouwer en herbergier te Besoijen, koopt het geheel in 1866. Twee jaar later overlijdt hij.

Het "Brokken - imperium" op een Ansichtkaart uit 1910. Het pand links op de foto is het hotel Brokken, dat op de hoek van de Besoijense Steeg met de Grotestraat stond. Daarachter, aan de overkant van de Besoijense Steeg in het Westeinde, staat hier de na de brand van 1892 nieuw gebouwde dubbele woning waar voorheen het pand met de damwoningen van de weduwe Brokken was.

Zijn vrouw, Gerardina van Delft, is logementhoudster (van het er tegenover op de hoek Grotestraat- Besoijense steeg gelegen hotel Brokken) en splitst in 1878 het pand in vijf woningen en een pakhuis. Vier woningen zijn damwoningen; drie daarvan zijn ontsloten op de Besoijense steeg. Veertien jaren later brandt het pand geheel af.

BEZOOIEN, 9 Mei. Hedenoacht, ongeveer half een, werden wij uit onzen slaap opgeschrikt door de schrille tonen der brandsignalen en het geroep van: brand! brand!

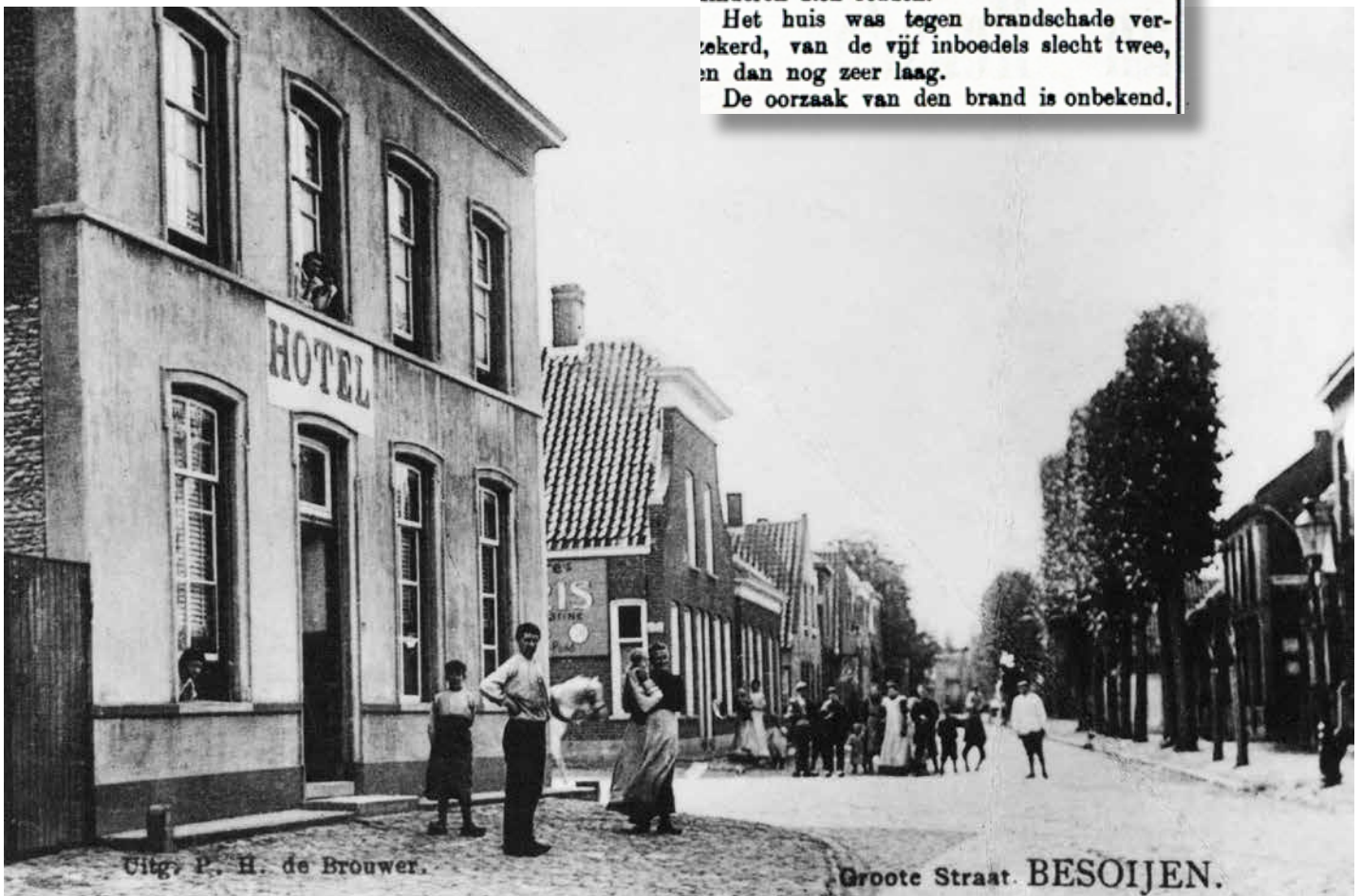
Het huis, op den hoek van de Bezooienche Steeg, behorende aan de weduwe A. Brokken en bewoond door vijf huisgezinnen en waarin tevens eene timmermansaffaire werd uitgeoefend, stond in lichte laaie.

Het perceel, oud en met riet gedekt, was spoedig geheel uitgebrand, niets werd van de inboedels der bewoners gered, drie geiten zwamen mede in de vlammen om. Met moeite konden de inwonenden met hunne kinderen zich redden.

Het huis was tegen brandschade verzekerd, van de vijf inboedels slecht twee, en dan nog zeer laag.

De oorzaak van den brand is onbekend.

Het "Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena" beschrijft op 14 mei 1892 de brand



De restanten worden gekocht door de Besoijense koopman Louis Josephus Franciscus Verwiel, die ze sloopt. Johannes Nieuwenhuisen, schoenmaker te Besoijen, koopt vervolgens het perceel in 1894 en bouwt er een dubbele woning op, die is georiënteerd op het Westeinde. Deze dubbele woning, die in de loop der jaren diverse functies heeft gehad, bestaat nog anno 2016. Het zuidelijk deel van het bijbehorende perceel is

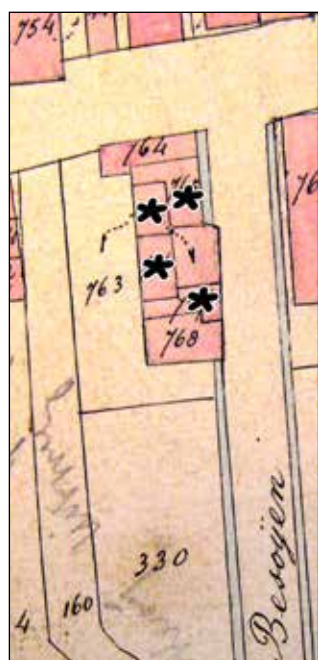
in de loop der jaren uitgegeven voor woningbouw aan de Besoijense steeg (tegenwoordig Besoijense straat).

Bronnen:

SALHA: krantenarchief, beeldbank waa0047 en waa04095.



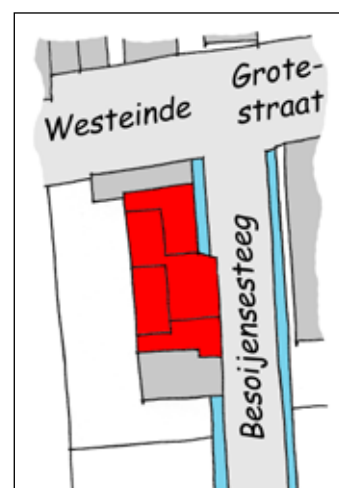
1832



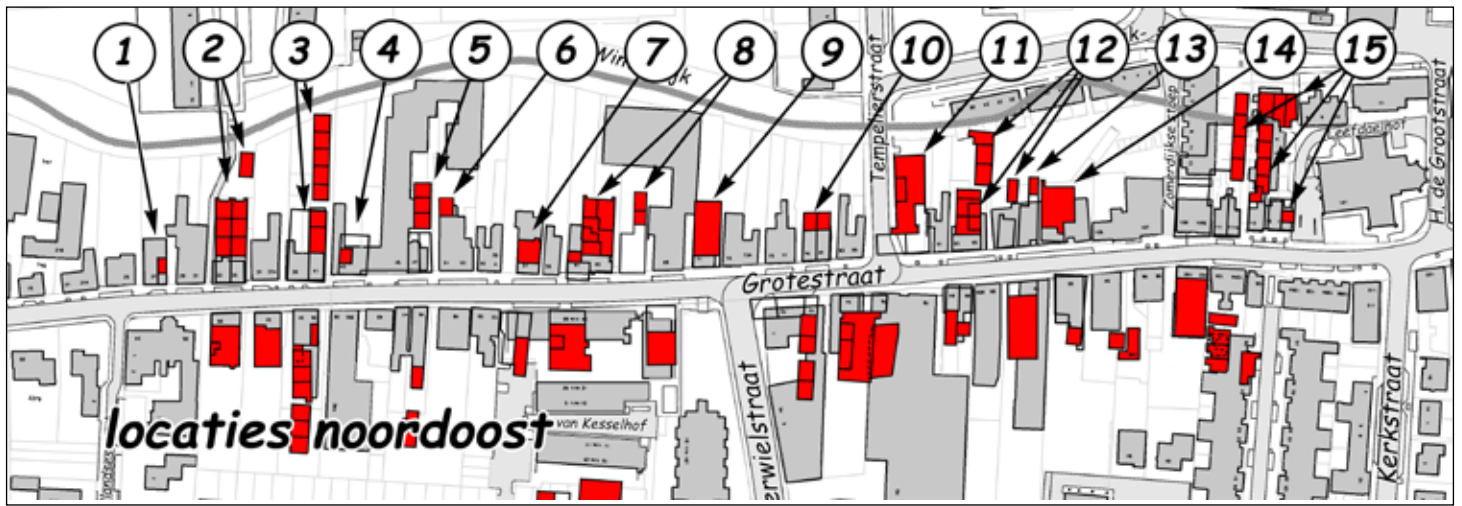
1886



2014



situatie



4. Locatie noordoost

Globale plaatsaanduiding	
1. Grotestraat 27	9. Grotestraat 71
2. Grotestraat 33 – 35	10. Grotestraat 79 - 81
3. Grotestraat 41	11. Tempelierstraat
4. Grotestraat 43	12. Grotestraat 93 – 95
5. Grotestraat 47	13. Grotestraat tegenover nr. 90
6. Grotestraat 51	14. Grotestraat tegenover nr. 92
7. Grotestraat 57	15. Grotestraat 111 - 117
8. Grotestraat 61 – 63	



De Grotestraat in Besoijen in 1911 gezien naar het oosten, met helemaal links het pand met nummer 97.

NO 01: één damwoning

Situatie: Grotestraat 27.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 942.

Beschrijving:

In 1832 staat er al een pand op deze plaats. De eigenaar is Martinus Treffers, (riet)dekker te Besoijen. Rond 1853 gaat het eigendom over op de schoenmaker Jacobus Treffers. Die splitst het huis in 1878 op in drie woningen. Twee aan de voorzijde, gescheiden door een smalle gang die de derde erachter ontsluit. In 1885 wordt het pand op een andere wijze opgesplitst. De westelijke woning wordt samen met het moederpand weer één woning. De oostelijke woning

wordt iets dieper gemaakt en in tweeën gedeeld, waarbij een damwoning ontstaat.

Bij een hermeting in 1960 blijkt dat de zij- en damwoning bij het huis getrokken zijn. Dat moet na 1952 gebeurd zijn, want in dat jaar was daar nog een woning met huisnummer 27a.

Bronnen:

“Besoijen, een kleurrijk verleden”

SALHA: beeldbank waa12638



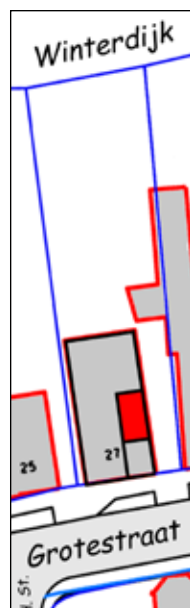
Rond 1980 was de voor-gevel van dit pand nog niet gerestaureerd, zoals die in 2015 wel is. Wel zien we dat in de dam een vroegere muuropening, waarschijnlijk de toegang tot de damwoning, is dichtgemetseld en van een raam voorzien.



1832



1886



2014



1878

1885

situatie

NO 02: zes damwoningen en één dijkwoning

Situatie: achter Grotestraat 33 en 35.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 870, 872 à 874 en 877 à 879.

Beschrijving:

In 1832 staat op deze plaats aan de Grotestraat een groot huis met daarachter een tuin tot aan de Winterdijk. Eigenaresse is de weduwe van Cornelis Mutzers uit Besoijen. Ze verkoopt het geheel rond 1838 aan de arbeider Dyonisius van Iersel, waarna het in 1862 wordt gekocht door de Besoijense landbouwer Johannes van Steensel.

In 1864 splitst die huis en perceel in twee delen, waardoor er een dubbele woning ontstaat. De oostelijke blijft zijn eigendom; de westelijke woning verkoopt hij aan de weduwe Goverdina Verlegh.

In 1875 verkopen Johannes en Goverdina hun eigendommen aan Johannes van der Meijs, timmerman te Besoijen. Het noordelijk deel van het perceel aan de Winterdijk blijft eigendom van Johannes van Steensel.

BESOIJEN.
Wegens sterfgeval zal op zaterdag 21 december te 2 uur, aan het huis Winterdijk 2 te Besoijen (ingang dam naast schilder Kootkar, Grotestraat) à contant publiek worden verkocht **EEN GEHELE INBOEDEL:** 2 ameublementen, 2 pluche fauteuils, eiken dressoir, grote legkast, rooktafel, bloemtafeltjes, div. schilderijen, 2 crucifix-stellen, kruisbeeld, 2 electr. lampen, kapstok met kleed, kop. parapluiebak, gang- en andere spiegels, kop. ketel, tafels, ledikant met spiraal, stoelen, inmaakpotten, vloerkleed, glas- en aardewerk, beelden, keukengerei, gordijnen, enz. enz.
Te zien een uur vóór de verkoop.
F. X. TECKER

Onder: de dijkwoning rond 1950. De muren waren van halfsteens metselwerk en zijn flink gescheurd. Op de achtergrond de noordgevel van de andere damhuisjes van deze locatie.

Links: na het overlijden van de bewoonster wordt de inboedel van het huisje aan de Winterdijk 2 geveild. Advertentie in de "Echo van het Zuiden" van 20 december 1957.



Hij bouwt er in 1877 een dijkwoning. In 1888 wordt die “op dezelfde fondamente[n]” herbouwd. De reden daarvoor is niet gevonden. Zijn zoon Bernardus erft het huisje in datzelfde jaar. In 1939 koopt Johannes van der Meijs, koffiehuisouder en timmerman de dijkwoning die, na verkoop aan de gemeente Waalwijk in 1965, wordt gesloopt.

In 1877 voert Johannes van der Meijs grote veranderingen door in de panden aan de Grotestraat. Uit de twee huizen wordt een stuk weggebroken. De voorste en achterste delen blijven staan met een ruimte er tussen. In het achterste deel worden vier damwoningen gemaakt; in de oostelijke straatwoning één.

Twee jaar later wordt deze situatie ongedaan gemaakt. De twee gebouwen worden weer met elkaar verbou-

De oostgevel van de damhuisjes achter Grotestraat 35 rond 1950. Tussen deze huisjes en de woning aan de straat is een provisorische berging gebouwd. Het verval is al zichtbaar; de goot en een deel van de dakpannen zijn verdwenen en de hemelwaterafvoer hangt los. Op de achtergrond het dijkhuisje Winterdijk 2.

den en in die bouwmassa achter de twee kleiner gemaakte straatwoningen worden zes damwoningen ingericht. De twee jaar eerder gemaakte damwoning verdwijnt daarbij.

Het geheel wordt vanaf 1899 eigendom van Hendrikus Cornelis van der Meijs, later van zijn weduwe.

Op 25 april 1925 branden de twee woningen aan de straat uit. Er komen twee nieuwe woningen voor in de plaats, die los staan van de damhuisjes.

In 1940 worden de zes damwoningen verkocht aan de tricotage-industrie “Sela”, waarvan Theodorus van Wijck en Theodorus van der Heijden de firmanten

—o—
Brand te Waalwijk
Men meldt uit Waalwijk : Zaterdagavond ontstond in de Groote Straat te Waalwijk brand in een pand bewoond door zeven gezinnen. Daar het voorgedeelte door een goeden brandgevel van het achtergedeelte was gescheiden werd het voorgedeelte bewoond door Jos, Mahieu en den kleermaker Van Osch door het vuur vernield. Er kon bijna niets worden gered. De kinderen moesten in allerijl in nachtgewaad op straat in veiligheid worden gebracht.
—o—

Het “Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena” berichtte op 27 april 1925 over de brand.





**Degenen, die dit
nog niet wisten**

Wij hebben steeds een grote voorraad **BEHANGSEL-
PAPIER** en de meest gangbare **LAKVERVEN** tegen
de laagste prijzen voorradig.
Kom liefst na bezette tijd, wat voor U en ons het
beste uitkomt.

Hoogachtend, Schildersbedrijf

H. KOOTKAR

GROTESTRAAT 35 — WAALWIJK

Boven: in 1980 wordt wat er dan nog rest van de damhuisjes in de westelijke dam gefotografeerd. Een desolate situatie

Links: advertentie van schildersbedrijf Kootkar, naar wie de dam vernoemd is, in de "Echo van het Zuiden" van 21 april 1958..

zijn. De woningen aan de Grotestraat worden verhuurd. Schilder Kootkar betreft de oostelijke woning op nummer 35. In de volksmond is de dam daarachter daarom als "den dam van Kootkar" bekend geworden.

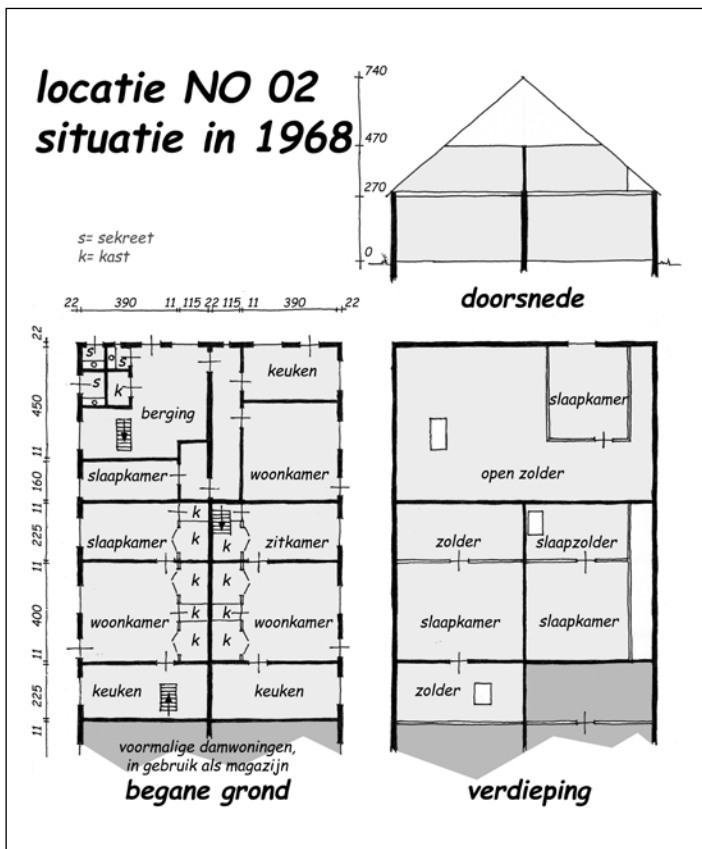
Ook worden de damhuisjes in 1941 verbouwd. Op dat moment waren er nog vier als woning in gebruik; na de verbouwing waren er nog drie en de rest van de ruimten werd als magazijn in gebruik genomen. In 1964 koopt de gemeente Waalwijk de panden op het perceel, waarvan de achtergelegen damwoningen in 1968 onbewoonbaar worden verklaard en pas na 1981 worden gesloopt.

De onbewoonbaarverklaring.

In 1968 was in het complex achter de winkelwoningen Grotestraat 33 en 35 nog sprake van drie damhuisjes. Het huisje aan de zuidwestkant was deels in gebruik als berging en deels bij de noordelijk aangrenzende woning getrokken. Het werd bewoond door een alleenstaande man. Ook het huisje aan de zuidoostkant

was deels bij de noordelijk ervan gelegen woning getrokken en voor het overige in gebruik als werkplaats. Het werd bewoond door een alleenstaande oude man, bij wie een familie van man, vrouw en twee kinderen inwoonde. De twee noordelijke huisjes waren samengetrokken tot één woning. Die werd bewoond door man, vrouw en drie kinderen. Tussen de damhuisjes en de panden aan de Grotestraat waren provisorische bergingen gebouwd.

De redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de onvoldoende bescherming tegen weersinvloeden, onvoldoende bezonning en sanitair, ongunstige situering en indeling, geen eigen open erf, brandgevaarlijke woningscheiding en de onmogelijkheid om "door te spuien" door de rug aan rug- situering (er waren slechts aan één kant van het huis ramen).



Plattegrond ten tijde van de onbewoonbaarverklaring. Er zijn dan drie woningen in het pand. De noordelijke is samengetrokken uit twee vroegere huisjes. In de hoek van de berging zijn drie privaten, waarvan een van binnen uit bereikbaar. Voorheen waren er vier privaten voor zes huisjes aan de noordgevel aangebouwd. De twee woningen daarnaast lijken de oorspronkelijke plattegrond te hebben, en hebben ook een deel van de daarnaast liggende oorspronkelijke damhuisjes er bij getrokken.



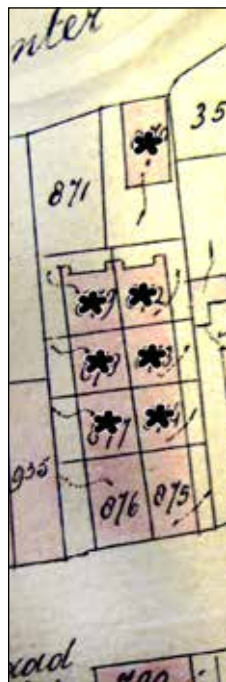
Op de plaats van Grotestraat 35a hebben rond 1990 opgravingen plaatsgevonden, waarbij divers materiaal aangetroffen is. Op de foto enkele van de gevonden relicten.

Bronnen:

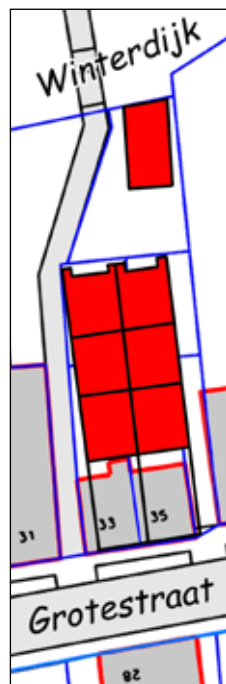
SALHA: beeldbank waa72164, waa20038, waa20039 en waa13606, 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, krantenarchief



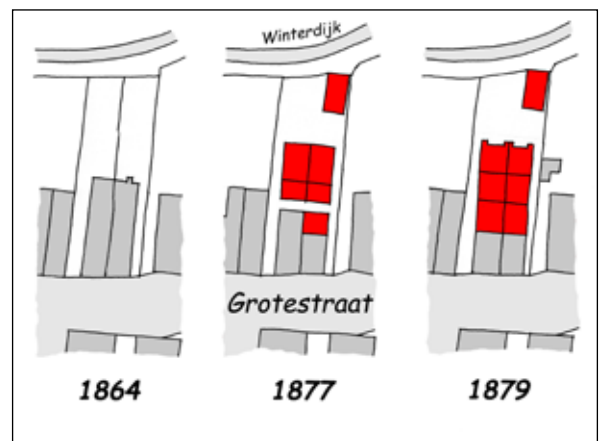
1832



1886



2014



situatie

NO 03: zeven damwoningen

Situatie: ter plaatse van en achter Grotestraat 41.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 627,628 en 676 à 680.

Beschrijving:

In 1832 staat op deze plaats aan de Grotestraat een huis met daarachter een tuin tot aan de Winterdijk. Eigenaar is de erve van Neeltje de Graaf. Rond 1833 wordt de eigendom overgeschreven op de Besoijense bakker Francis van den Bosch. Ongeveer tien jaar later verkoopt die het door aan Hendrikus Couwenberg, koopman te Loon op Zand.

In 1894 wordt Adriaan Andreas van Dongen, leerlooijer te Besoijen, de nieuwe eigenaar die de nodige veranderingen doorvoert. In 1875 splitst hij aan de oostkant van de woning drie huisjes af, waarvan er twee op de dam ontsluiten. Twee jaar later bouwt hij iets achter de damwoningen nog een rij met vijf huisjes tot in de Winterdijk. In 1880 wordt het geheel overgeschreven op zijn dochter Maria Carolina, die religieuze in een Maastrichts klooster is. Zij verkoopt de huisjes in 1885 aan de Besoijense leerlooijer Hubertus Ijpelaar.

Dan gaan in 1891 de huizen aan de straat, met daarin de twee damwoningen, in vlammen op.

* BESOIJEN, 1 Juni. Gisteren middag omstreeks half zes brak alhier een felle brand uit in het pand, toebehoorende aan den heer Ijpelaar en bewoond door verscheidene gezinnen. In weinig tijd lag het gansche gebouw in de asch, evenals het daar naaststaande gebouw, bewoond door den heer Hendriks, secretaris dezer gemeente en nog een gezin. Een naar andere huizen, hoewel

Het "Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena" schreef op 3 juni 1891 een verslag van de brand. Daaruit blijkt, dat in het aanpalende pand ten westen (nu nummer 39) twee gezinnen gewoond zouden hebben.

In een andere vorm bouwt Hubertus daar weer twee huizen, met achter het oostelijke weer twee damwoningen, voor terug. Deze damhuisjes zijn ietsje groter dan voorheen, en er staat zelfs een privaat achter. In 1896 volgt verkoop aan Johannes Broeders, leerlooijer en koopman in Besoijen. Hij sloop het rijtje

met vijf damwoningen in 1898. Via een legaat wordt Maria Paulina van Sommeren uit Baarle-Nassau de volgende eigenaar van het perceel met in totaal nog vier huizen. Via een veiling in 1941 valt het geheel aan een volgende eigenaar toe. De panden komen nog

WOONHUIZEN TE WAALWIJK--BESOIJEN

De Notarissen
A. J. J. VAN LIEMPT
te GILZE
en

L. W. J. C. CHRIST
te WAALWIJK,

zullen voor de Erven van Mej.
Ma. Pa. van Sommeren in leven
te Baarle Nassau,

PUBLIEK VERKOOPEN

in één koop:

Vier goed onderhouden woonhuizen, in een blok, op goeden stand, te Waalwijk - Besoijen, Groote Straat nos. 39, 41, 41a en 41b, met schuur, erf en tuin, kad. Besoijen D 1110-1011-1012 en 1111 samen groot 10.41 A.

De panden zijn in huur:

- a. het pand Groote Straat 39 bij dhr. J. van der Hammen voor f 4.75 per week;
- b. het pand daarnaast no. 41 bij dhr. P. van den Broek voor f 4.40 per week;
- c. het huis daarachter no. 41a bij dhr. W. van Vught voor f 2.25 per week en
- d. het huis daarnaast no. 41b bij dhr. P. v. d. Wiel voor f 2.50 per week.

Aanvaarding: bij de betaling der koopsom.

Betaling der koopsom: voor of op 23 October 1941.

De verkoop heeft plaats bij inzet en toeslag op **DONDERDAGEN 28 AUGUSTUS EN 11 SEPTEMBER 1941**, telkens des avonds 7 uur, ten koffiehuis van den heer **LEENHEERS** (Café POMPE) te Waalwijk-Besoijen.

Inlichtingen geven de voornoemde Notarissen.

De openbare verkoping werd aangekondigd in de "Echo van het Zuiden" van 16 augustus 1941.



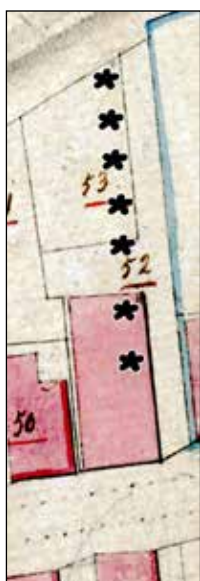
meerdere malen in andere handen. In 1960 registreert het Kadaster nog twee damwoningen achter Grotestraat 41. Die zijn later tot één samengevoegd. Anno 2014 is die onbewoond. De huidige eigenaar is bezig de woning, sinds 2010 een gemeentelijk monument, met damwoning, te renoveren.

De aangebouwde damwoning Grotestraat 41a in 2014.

Bronnen:

SALHA: krantenarchief

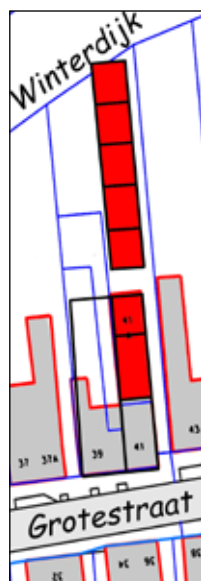
Foto 2014: G. Couwenbergh



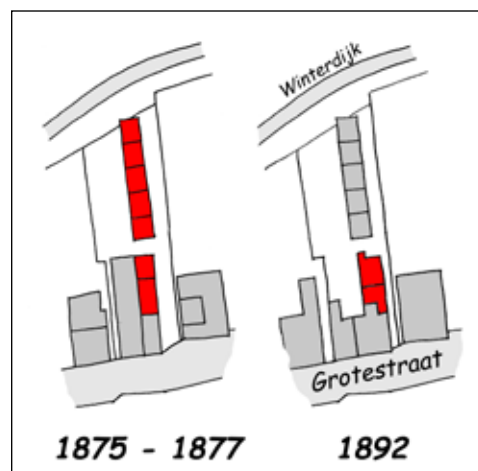
1832



1886



2014



ontwikkeling

NO 04: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 43.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr 596.

Beschrijving:

Het gebouw dat hier in 1832 staat, is een huis met daarin de openbare school. De gemeente Besoijen is eigenaar. Oostelijk ervan verrijst rond 1834 een brandspuithuisje, waarin de handbediende brandspuit staat. In 1838 wordt het schoolhuis uitgebreid. In 1857 wordt er aan de zijkant een nieuwe school aangebouwd. Terugliggend van de straat, achter het brandspuithuisje, de aangebouwde school, het schoolhuis en het brandspuithuisje verdwijnen in 1873 wanneer er een nieuw complex wordt gerealiseerd met een

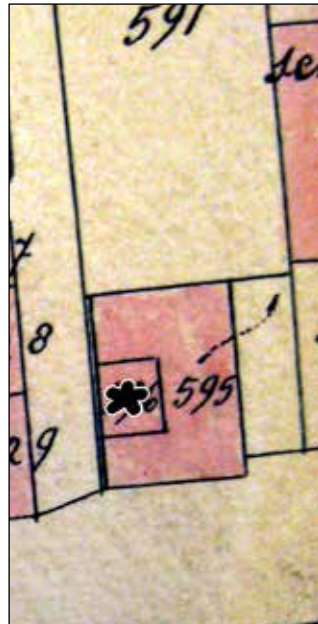
onderwijzerswoning op dezelfde plaats als eerst en een daarvan vrijstaande school.

Twee jaar daarna wordt er van de onderwijzerswoning een klein huis afgesplitst, ontsloten via een smalle dam aan de westkant van het gebouw.

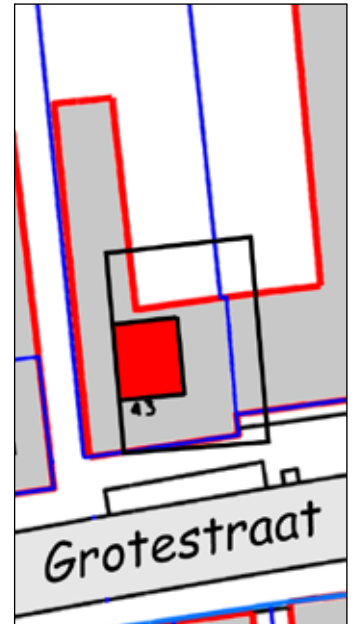
Rond 1906 wordt de onderwijzerswoning met daarin de damwoning gesloopt en vervangen door een nieuw huis, dat er nu nog staat en in 1993 tot gemeentelijk monument werd verklaard.



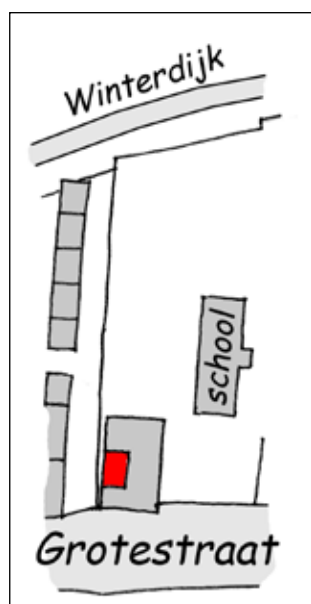
1832



1886



2014



situatie

NO 05: drie damwoningen

Situatie: achter Grotestraat 47.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 619 à 621.

Beschrijving:

Ook op deze locatie staat in 1832 een groot huis met een tuin tot aan de Winterdijk. Eigenaar is Jan Des-tels, gaarntwijnder te Waalwijk. Het pand wordt enkele malen verkocht en komt rond 1838 in bezit van Johanna Cornelia van de Noordt, weduwe van de Besoijense beurtschipper Gerardus Wagemakers. In 1856 brandt het huis af.

— In de gemeente Besoijen, bij Waalwijk, waar den 1 januarij vijf huizen de prooi der vlammen werden, ontstond den 21 dezer op nieuw brand, welke zoo snel toenam, dat het gebouw, met bijna alles wat er in was, benevens het daar naast staande huis van den broodbakker *G. de Leijer*, binnen den tijd van een paar uren in de asch gelegd waren. Ook verneemt men dat in het huis waar de brand ontstond een paar koebeesten en een schaap, alsmede eene groote hoeveelheid rogge, haver en stroo, verbrand zijn. De beide huizen werden door zes of zeven huisgezinnen bewoond. Het brandwezen was dadelijk op de plaats des onheils; de brandspuit van Sprang heeft na die van Besoijen het eerst water gegeven. Ook al de daarbij behorende autoriteiten waren terstond op hunne posten; ware de brand bij nacht ontstaan; of eenige dagen vroeger, toen de felle oostenwind heerschte, de ramp ware niet te overzien geweest. Gelukkig heeft nu ook de gemeenteschool, die naast het brandend gebouw stond, geene schade geleden.

Niet alleen de "Rotterdamsche Courant" van 26 maart 1856 berichtte over de brand. Meer landelijk bladen deden dat. Sommige met de veronderstelling dat een van de bewoners, een zekere M. H. die in "een kwaden reuk" stond, de brand gesticht zou hebben.

Het terrein ligt daarna braak en wordt in 1864 gekocht door Cornelis Holtgreve, hofmeester te Rotterdam.

Het terrein blijft zonder bebouwing. De gemeente

Besoijen heeft behoefte aan een nieuwe openbare school en koopt het terrein, dat aan de oude school grenst, in 1872. Het westelijke deel wordt gebruikt om de nieuwe school op te bouwen. De Besoijense leerlooier Alphonsus Antonius Josephus Verhagen koopt in 1873 het oostelijke deel.

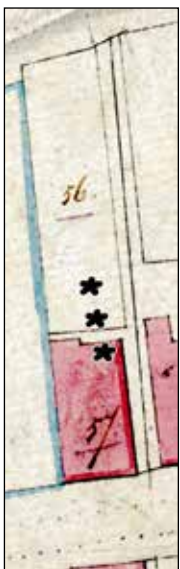
In 1875 bouwt hij er een dubbel huis op met los daarachter een rijtje van drie damwoningen (zie foto bij locatie NO 06).

Een jaar daarna koopt Aloysius Jan Baptist Hurkmans, schoenmaker te Besoijen, het geheel van hem. In 1910 wordt de Maatschappij tot Verzekering op het Leven "Noordbrabant" uit Waalwijk eigenaar. Alweer een jaar later koopt Christiaan Josephus Klerkx, timmerman, meubelfabrikant en makelaar uit Besoijen, de huizen. Na diens overlijden vallen die in 1944 toe aan Laurentinus Josephus Klerkx, koopman te Schijndel.

Bij de koop in 1972 door Andries Cornelis Meijers is het verval en sloop van de damhuisjes al in gang gezet en in 1974, wanneer op de plaats van de dubbele woning aan straat een nieuw huis wordt gebouwd, zijn ze helemaal verdwenen.

Bron:

www.delpher.nl



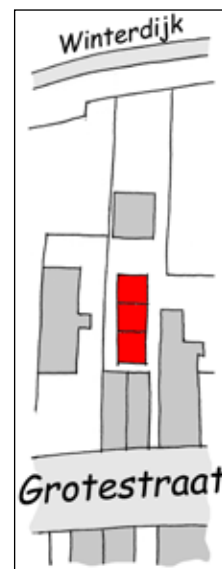
1832



1886



2014



situatie

NO 06: één damwoning

Huidige situatie: ter plaatse van Grotestraat 51.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 619 à 621.

Beschrijving:

In 1832 is op deze locatie sprake van een breed perceel dat loopt tot aan de Winterdijk, met aan de westkant ervan aan de Grotestraat een groot huis. De bakker Gerardus de Leijer uit Besoijen is eigenaar. In 1856 brandt het pand, samen met dat ten westen ervan (zie bij locatie NO 05) af.

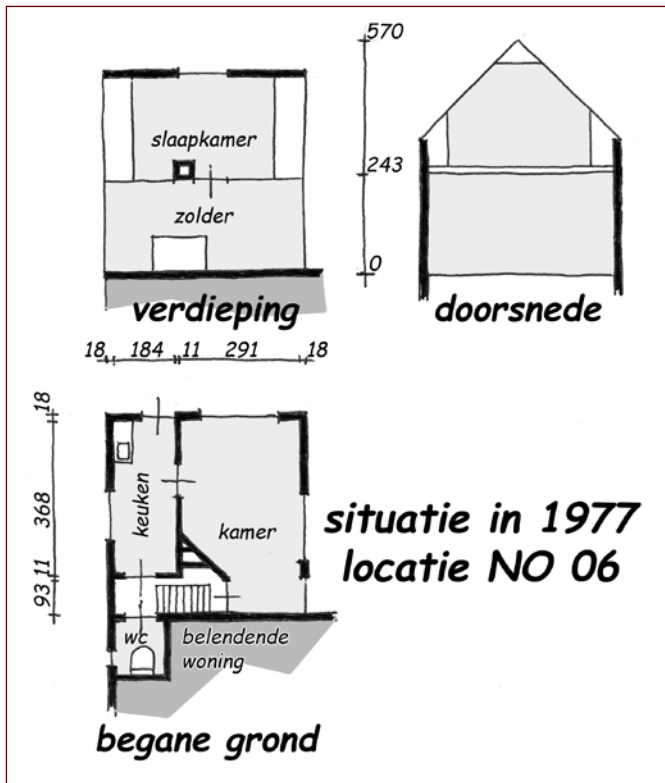
Het wordt na korte tijd weer als een dubbel huis opgebouwd. Het westelijke is bijna driemaal zo groot als het oostelijke. Deze huizen blijven tot 1876 in de bakkersfamilie, die ze dan verkoopt aan de Besoijense schoenmaker Johannes Marinus Maijers. Twee jaar later wordt het oostelijke huis naar achter uitgebouwd. In 1936 wordt Andries Cornelis Maijers samen met zijn twee broers die bakker zijn, eigenaar. De huizen blijven daarna in de familie.

De onbewoonbaar verklaring.

In 1977 wordt de woning Grotestraat 51b onbewoonbaar verklaard. Deze damwoning is in het achterste deel van het westelijke huis gesitueerd. Het huisnummer doet vermoeden, dat er ook een damwoning 51a is geweest. Daar is niets over terug gevonden. Wanneer deze damwoning(en?) zijn gesticht, is niet bekend. Uit de onbewoonbaarverklaring blijkt, dat het huisje niet voldoet aan de bouwverordening. Daarmee zou de stichting ervan vóór de inwerkingtreding van

Op deze ansichtkaart uit 1903 staat deels rechts vooraan het nu nog bestaande pand Grotestraat 51 - 53. Achter nummer 51 bevond zich de damwoning. Links daarvan staat de inmiddels verdwenen dubbele woning die Alphons Verhagen bouwde met in de dam erachter drie damhuisjes.





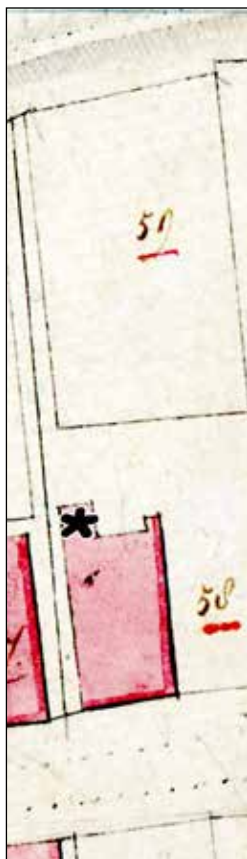
waar die zich in bevindt verschijnt in 1857 voor het eerst op de kadastrale kaart. Dat betekent dat die bouwmassa tegelijk met de nieuwbouw van na de brand van 1856 is gerealiseerd. Maar of het toen al een damwoning was, blijft een vraag.

Het verzoek tot onbewoonbaarverklaring werd ingediend door de eigenaar A. Maijers. Het huisje was toen onbewoond. Redenen voor het besluit waren de onvoldoende slaapgelegenheid, sanitaire voorzieningen en open erf. De afmetingen van de woonkamer waren te gering en de begane grondmuren vochtig. De damwoning is daarna gesloopt.

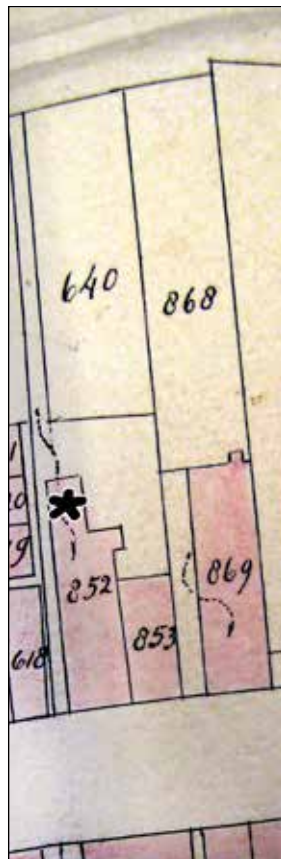
Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen
Foto: collectie G. Couwenbergh

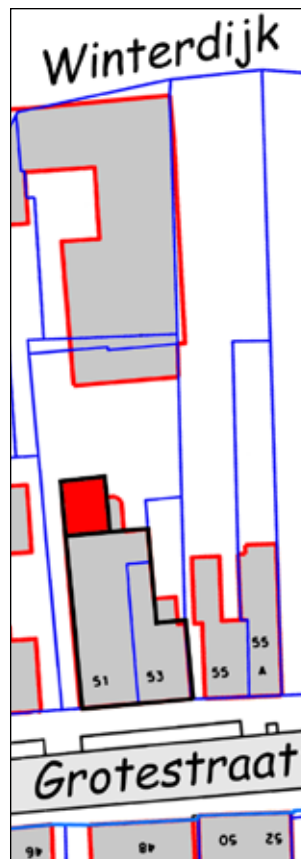
de bouwverordening in Besoijen in 1905 gesitueerd kunnen worden. Het kadaster heeft deze damwoning nooit als apart huis geregistreerd. De bouwmassa



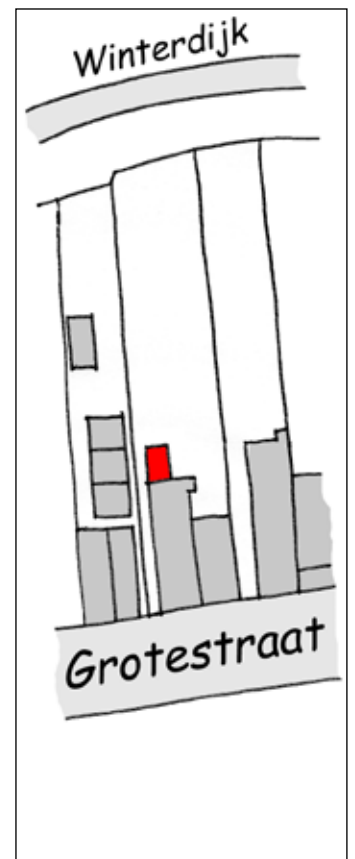
1832



1886



2014



situatie

NO 07: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 57.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 551 en 552.

Beschrijving:

Pieter van Rijnen, arbeider te Besoijen is in 1832 de eigenaar van het pand dat op deze plaats staat. Nadat het nog even in bezit is geweest van de weduwe van Dirk van Baardwijk (voor de goede orde: uit Besoijen afkomstig) koopt de Diaconie van Besoijen het geheel. In 1869 wordt het huis in tweeën gesplitst. Er ontstaat een voorhuis aan de straat met daarachter een groter huis, dat op de dam ontsloten is. In 1898 wordt de woning in de dam naar achter uitgebreid met een stal.

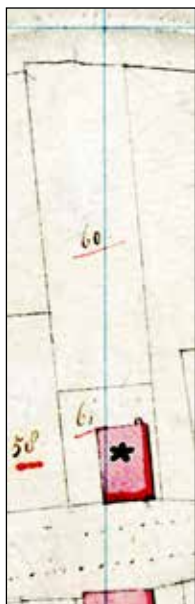
De Besoijense landbouwer Hendrikus van Heijst koopt het geheel in 1930. Hij verandert dan het pand, waarbij er een nieuwe Mansardekap en voorgevel komt. Het is niet duidelijk of de damwoning bij die gelegenheid is verdwenen of dat al eerder gebeurde. Dit verbouwde pand, waar in 1947 nog een smederij aangebouwd werd, bestaat nog.

Bron:

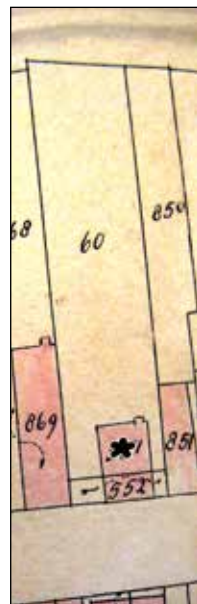
SALHA: beeldbank waa12424



Grotestraat 57 in 1991.



1832



1886



2014



situatie

NO 08: negen damwoningen

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 61, 63 en voormalig 67.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 801 à 806.

Beschrijving:

In 1832 is deze locatie een opvallend breed perceel (van de huidige Grotestraat 59 tot en met 69), met daarop een groot huis. Dat is aan drie kanten omgeven door een tuin die tot aan de Winterdijk door loopt. Willem Klerkx, een Besoijense landbouwer, was er eigenaar van. Een deel van het huis werd vanaf 1831 verhuurd aan de Joodse gemeente en gebruikt als synagoge. Dat gebruik eindigde in 1849 toen een nieuwe synagoge meer oostelijk in de Grotestraat werd betrokken (zie bij de beschrijving van locatie NO 11).

In 1841 verkoopt Willem een strook grond aan de oostkant van zijn tuin aan Gijsbert Kooijmans, timmerman te Besoijen, die er een dubbele woning op bouwt. Hier komt later het huis en schoenfabriek van Jos Groenen.

Tussen die dubbele woning en zijn eigen huis resteert nog een perceel, dat hij verkoopt aan Johannes de

noorden uit. Tegen de Winterdijk aan bouwt hij een looierij. In de uitbouw worden er dan mogelijk al damwoningen gemaakt. Die zijn niet kadastraal geregistreerd. Het pand blijft in de familie en wordt door Egidius de Bakker in 1903 verkocht aan de Besoijense veldwachter Johannes Froklage, die het sloopt en er een nieuw pand bouwt. Met in de aanbouw volgens het kadaster een, maar uitgaande van de foto's die er van bewaard zijn, mogelijk twee damwoningen. Het geheel is in de tachtiger jaren gesloopt.

Het grote huis en de rest van de nog steeds omvangrijke tuin wordt, na Willem's overlijden in 1855, in 1864 overgeschreven op zijn dochter Wilhelmina, die het beroep van haar vader voortzet. In 1873 verkoopt zij aan de westkant de laatste vrije strook grond, waar door Jan Baptist Adriaanse, schoenmaker uit Besoijen een huis op gebouwd wordt (later Grotestraat 59).

Het is 1878 wanneer het grote huis door Wilhelmina wordt opgesplitst in negen woningen. Twee ervan ontsluiten op de straat; vijf via de westelijke en twee via de oostelijke dam. Het uiterlijk van het geheel, met wat een erker lijkt en het deel van de gevel dat vooruit springt, lijkt daarbij niet wezenlijk te zijn veranderd. Aan de achterzijde is het bestaande huis wel uitgebouwd en zijn er ook twee privaten gemaakt. Een jaar later verkoopt Wilhelmina het pand met de negen woningen er in aan Jan Baptist de Bakker, leerlooier te Besoijen. Veel plezier beleeft die er niet aan, want nog datzelfde jaar gaat het geheel in vlammen op. Ook zijn leerlooierij brandt af.

Een maand na de brand in juli 1879 schrijft ook de krant "De Grondwet" er een bericht over. Daarin wordt gesuggereerd dat het verbrande pand een overblijfsel was van de zijvleugel van een middeleeuws



In 1980 werden de twee damhuisjes in het inmiddels gesloopte pand Grotestraat 67 (links op de foto), nog vastgelegd. Rechts het pand van de schoenfabrikant Jos Groenen.

Bakker, schoenmaker, koopman en gemeenteontvanger, die er in 1846 een huis bouwt, later tot Grotestraat 67 genummerd. Rond 1860 verbreed hij de smalle uitbouw achter zijn woning en breidt die naar het

Kathrijnenklooster. De vermelding in het artikel dat het bedoelde gebouw al anderhalve eeuw als synagoge in gebruik is, klopt niet. Pas in 1831 stichtte de Israëlitische gemeenschap er in Besoijen een.

Het artikel rechts boven in "De Grondwet" is van 12 augustus 1879. De bewering dat het om de resten van een Kathrijnenklooster ging, kan overigens op geen enkele manier bevestigd worden. Mogelijk is "Besojien" hier verward met "Oisterwijk", waar toen wel sprake was van een Catharijnenklooster en synagoge.

WAALWIJK 9 Julij. Gisteren na middag brandde in 't naourig Besojien het oudste gebouw van 't geheele dorp af, t. w. de laatste zijvleugel van het voormalig Kathrijnen klooster, dat in de 14de eeuw gesticht en tijdens den tachtigjarigen oorlog grootendeels werd afgebroken. Een der zijvleugels (de gisteren verbrande) op zich zelf reeds een kolosaal gebouw in gothischen stijl opgetrokken, en met riet gedekt, bleef bestaan en deed geduren de de laatste anderhalve eeuw (tot 1 sten Januarij j. l.) dienst als synagoge voor de gecombineerde israëlitische gemeente Waalwijk c. a.

Dinsdagnamiddag ontstond er te Besojien brand in de zoogenaamde Oude Jodenkerk, een huis thans door acht gezinnen bewoond. De nabijstaande looierij van den heer de Bakker werd mede door de vlammen aangetast en deze, zoowel als voornoemd huis, geheel in de asch gelegd.

Door de krachtdadige hulp der brandweer van Besojien, Waalwijk en Sprang bleven belendende gebouwen niettegenstaande een felle wind woei, gelukkig gespaard. De afgebrande perceelen waren tegen brandschade verzekerd doch de inboedels slecht gedeeltelijk.

De "Tilburgsche Courant" van 13 juli 1879 berichtte over de brand.

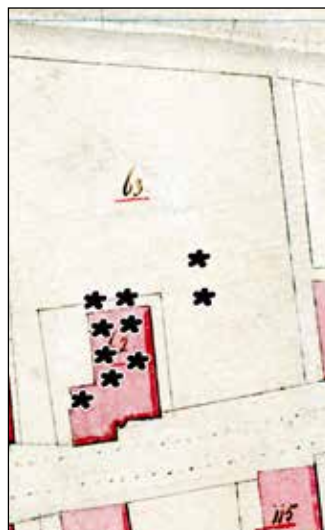


In 1880 worden de restanten van de huizen gesloopt. Er voor in de plaats komt een nieuwe woning die op het westelijk deel van het voormalige complex staat. In 1903 wordt ook op het oostelijk deel een huis gebouwd (het latere café Centraal, bekend van de familie Leenheers). Bij en in deze nieuwe woningen zijn geen damhuisjes meer gemaakt.

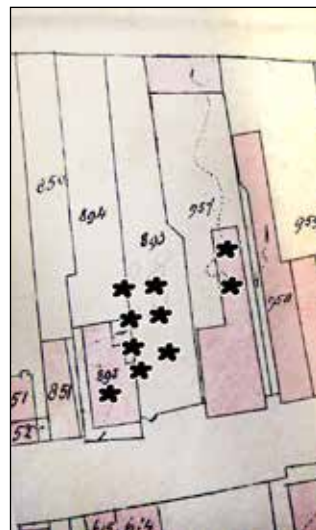
Op deze foto uit 1991 staan de panden Grotestraat 63 (rechts café Centraal) en 61 (links daarvan), die precies op de plaats van het in 1879 verbrande huizencomplex zijn gebouwd.

Bronnen:

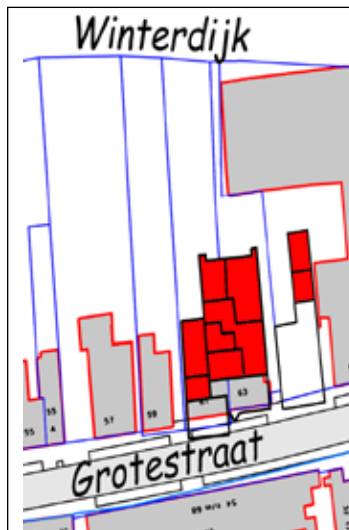
Ineke van den Houdt: "Een eeuw café Leenheers", in De Klopkei 3e kwartaal 2014
www.delpher.nl
 SALHA: beeldbank waa12426 en 70656



1832



1886



2014



situatie

NO 09: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 71.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 811.

Beschrijving:

In 1832 staat op dit perceel een huis met aan de straatkant een ondiepe, brede uitbouw naar het oosten.

Eigenaar is Jan de Groot, arbeider te Besoijen. In 1853 herbouwt hij het huis. Daarbij ontstaat een groter huis aan de westkant van het perceel en een daarvan vrijstaand en kleiner aan de oostkant.

Beide huizen worden in 1865 vergroot. Het grotere, westelijke, is dan eigendom van zoon Willem, die

landbouwer is. Hij verkoopt het pand in 1873 aan de Besoijense schoenmaker Victor Antonius Dumoulin.

In 1878 splitst die van het huis een kleiner voorhuis af.

In de tuin bouwt hij een schuur. Zes jaren later alweer wordt voor- en achterhuis gesloopt.

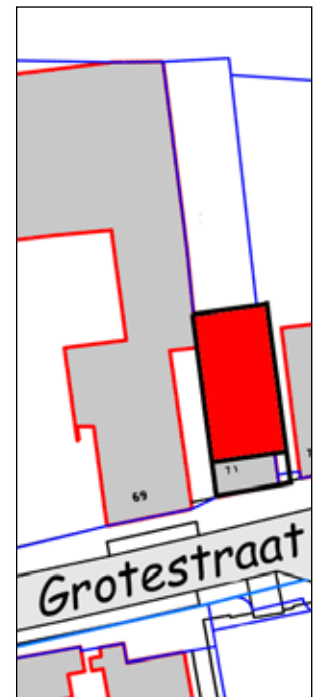
Carolus Gerardus van der Heijden, schoenfabrikant te Besoijen, bouwt er een nieuw huis met schuur voor in de plaats.



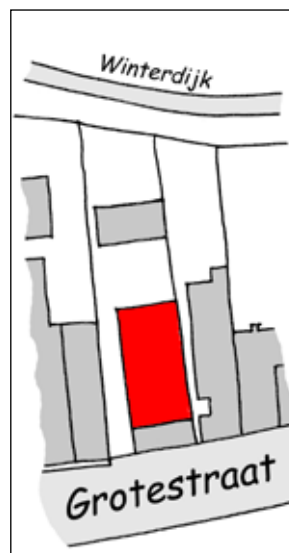
1832



1886



2014



situatie

NO 10: twee damwoningen

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 79 en 81.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 667 en 668.

Beschrijving:

De Besoijense schoenmaker Gerardus Pruijssen bezit in 1832 op deze locatie een groot huis met een tuin tot aan de Winterdijk. In 1874 wordt het verkocht aan Adrianus Wouterus van der Geld, schoenmaker te Besoijen.

Die amoveert het pand in 1876 en bouwt er vier nieuwe woningen voor in de plaats; een dubbele woning aan de straat en twee damwoningen daarachter aan vast. De westelijke damwoning wordt in 1895 eigendom van zijn zonen Adrianus (schoenmaker te Besoijen) en Johannes Franciscus (boomkweker te Besoijen). Dan worden er ook vrijstaande privaten bijgebouwd. De oostelijke damwoning wordt in 1929 ook eigendom van Johannes Franciscus. Datzelfde jaar wordt het geheel van straat- en damwoningen verkocht aan Rossini Adrianus Majiers, meester bakker te Waalwijk, welke meteen verbeteringen en vernieuwingen aan de huizen doorvoert. In 1968 wordt het geheel verkocht aan de Besoijense onderaannemer Martinus Jacobus Snels en in 1972 aan Petrus Johannes van Wanrooij. Die verbouwt het in 1972, waarbij de damwoningen worden gesloopt.

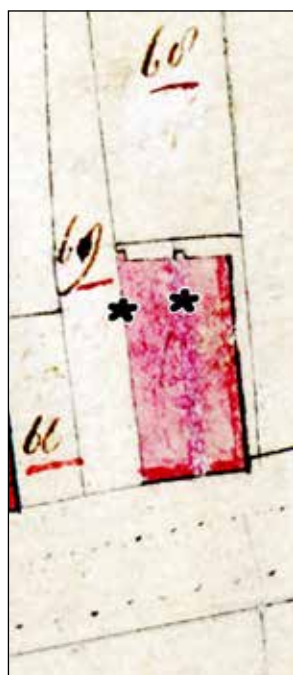
Notaris A. Schaap
te Waalwijk,
zal bij inzet op **Dinsdag 4 Juni a.s.** in café POMPE te Besoijen en bij toeslag op **Dinsdag 18 Juni a.s.** in het „HOF VAN HOLLAND“ aldaar, telkens om 7 uur des avonds.
publiek verkoopen
Voor de Erven J. F. v. D. GELD:
Onder **BESOIJEN**:
KOOP 1. Driesland, vroeger kweekerij, uitkomende aan den Parallelweg, kad. C
J. Smoits voor f 3 50 per week tot 16 April 1930.
KOOP 5. Massa koopen 3 en 4.
KOOP 6. Dubbel woonhuis, erf en tuin, naast koop 4, Sectie D nos. 965, 966, 967 en 1062, groot 6 99 aren.
In huur bij Kleijssen, Mahieu, van Engelen en van den Houdt, samen voor f 7 50 per week.
Aanvaarding voor zooveel verhuurd in genot der huren en voor zooveel niet verhuurd in eigen gebruik bij de betaling der koopsommen op 1 Aug. a.s.

De publieke verkoop van de woningen op deze locatie werd aangekondigd in de “Echo van het Zuiden” van 29 mei 1929. De advertentie vermeldt dat de huuropbrengst van de vier woningen samen fl.7,50 per week bedroeg.

Bron:

SALHA:

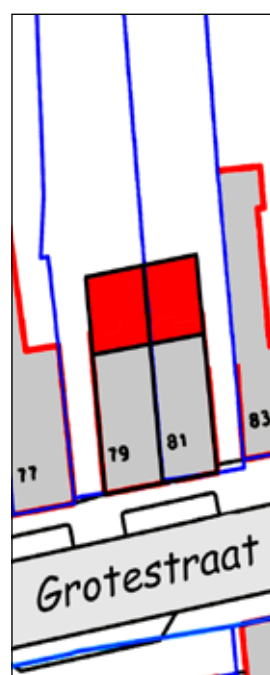
krantenarchief



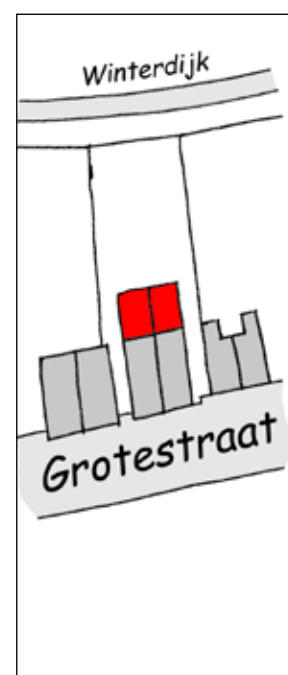
1832



1886



2014



situatie

NO 11: twee damwoningen

Situatie: ter plaatse van de Tempelierstraat, voorheen Grotestraat 87a.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 826 en 827.

Beschrijving:

De Waalwijkse koopman Laurens van Heijst bezit in 1832 op deze locatie een fors pand op een groot perceel, omschreven als huis met tuin en erf. Het huis staat aan de Grotestraat met daarachter een smallere uitbouw in noordelijke richting. In 1859 verkoopt hij het huis in twee delen. Het oostelijke deel met de uitbouw wordt eigendom van Hendrik Schalken, landbouwer te Besoijen. Het westelijke deel van het huis, met de tuin, gaat naar de Waalwijkse kandidaat-notaris Josephus Gast. Dit deel was al eerder in gebruik genomen als Israëlitisch bedehuis (ook wel synagoge of sjoel genoemd). Een deel van de zolder en de kelder van de synagoge wordt ook eigendom van Schalken. Het gebouw van de synagoge wordt in 1870 door de Israëlitische gemeente van Waalwijk gekocht. Bij een grote brand in 1901, die in de schuur van de boerderij achter de synagoge begon, wordt het verwoest en daarna op de oude fundamenten (kelders) en met restanten van het muurwerk met een kenmerkend uiterlijk weer opgebouwd. In 1873 koopt Willem

de Groot, landbouwer te Besoijen, het oostelijk deel met uitbouw van Hendrik Schalken. Vijf jaren later splitst en verbouwt hij het geheel. Er ontstaat een huis aan de Grotestraat met daarachter een groter en een ingebouwd kleiner. Het gebruik is voor woon- en agrarische doeleinden en ze zijn via een dam aan de westzijde van de synagoge ontsloten. Bij de boedelscheiding in 1899 wordt Antonius Adrianus de Groot eigenaar. Hij trekt meteen het inpandige damhuisje bij de grotere damwoning, waardoor er nog één damwoning resteert die als boerderij in gebruik is.

Na de brand in 1901 (zie ook bij locatie NO 12) worden de damwoning en de woning aan straat gesloopt.

Beide worden het jaar daarop in een wat andere vorm weer herbouwd, waarop in 1903 de “dam”boerderij wordt overgeschreven op Josephus Wilhelmus en Petronella de Groot. Laurens en daarna Adrianus Wilhelmus worden hun opvolgers en bouwen achter en aan de boerderij nog een schuur.

In 1957 wordt de “dam”boerderij verkocht aan de gemeente Waalwijk. Die maakt op die locatie een ontsluitingsweg naar het woongebied Besoijen- noord. De boerderij en de synagoge worden daarvoor in 1965 gesloopt. In 1959 geeft de gemeenteraad aan die weg de naam Tempelierstraat, “wegens de ligging ter plaatse van het af te breken vroegere kerkgebouw der Nederlands- Israëlitische Gemeente, waar voorheen een der langs de Grotestraat gestaan hebbende “Tempeliershuizen” was gelegen”. Wat nooit bevestigd is (zie kader).

De synagoge, zoals die er in 1965 nog bij stond. Achter de synagoge, bereikbaar via de dam langs het trapje, bevond zich de boerderij met damwoning die in deze locatie beschreven wordt.





Vanaf de Winterdijk gezien is hier de via een dam bereikbare boerderij, laatst gebruikt door de familie van der Sanden, op een foto van rond 1960. Achteraan de synagoge. De toen al verdwenen inpandige damwoning is ter hoogte van de staldeur geweest.

Het Tempelier- mysterie.

Over het gebouw dat als synagoge in gebruik was, deden in Waalwijk twee geruchten de ronde. Het ene was dat het ooit een klooster van de Orde der Tempeliers is geweest; het andere is dat er ondergrondse gangen zouden zijn.

Hoewel het, vanwege de ligging aan een doorgaande weg tussen verder weg gelegen vestigingen van de Tempeliers, niet uit te sluiten is dat Besoijen een bij- vestiging van die orde kon hebben, is daar in archieven geen aanwijzing voor gevonden*. Vroegere aanwezigheid van Tempeliers in Besoijen is daarom op z'n minst twijfelachtig.

Het gebouw had uitzonderlijk dikke muren van zo'n 60 cm dik. De berichten gaan daarom mogelijk over solide oude panden, die wel meer in Waalwijk zijn aangetroffen, zoals bij de panden die ten noorden van de Hervormde kerk bij de haven stonden, de opslagruimte achter Grotestraat 187 en het klooster Nazareth bij de Kloosterwerf (alle niet meer bestaand).

Ook de onderaardse gang is bij opmeting en de latere afbraak niet aangetroffen. Er waren drie kelders met tongewelven, waarvan er twee vanuit de buurpanden

bereikbaar waren. De westelijke kelder was in gebruik bij de synagoge. Onbekendheid met het Jodendom, de (voor Waalwijk) bijzondere kelders met dikke muren en de rituelen in de synagoge zullen het nodige aan de mythevorming (urban legend) hebben bijgedragen. Eenzelfde Tempeliers- mythe bestaat op meer plaatsen in Nederland, zo blijkt uit literatuuronderzoek dat de VU Amsterdam deed. Verwezen wordt naar Wolfs "Berichten over Tempeliers op veel plaatsen weerspiegelen de Tempelierenlegende. De geforceerde opheffing van de Tempelierenorde heeft sterk tot de verbeelding gesproken. In veel gevallen werden onverklaarde muurresten en dergelijke als 'Tempelierenklooster' geduid".

Opmerkelijk is een klacht over stank in de kelder van de synagoge, die in de gemeenteraadsvergadering van Besoijen op 12 augustus 1872 aan de orde kwam. In de notulen staat: "..... en is door den voorzitter medegedeeld, dat op een ingekomen klacht van den heer A. van der Reijt over de voorwerpen die in de kelder beneden de synagoge der Israëlieten alhier eene banauwende lucht geven die ook aan zijnen kelder mededeelt. Daartoe aan den Heer Inspecteur van het

geneeskundig staatstoezicht ten advieze is geschreven, die daarop heeft geantwoord dat ingevolge de Algemeene Plaatselijke Politieverordening diende gehandeld te worden ter handhaving der algemeene gezondheid en reinheid; zoo is dan ook den eigenaar der voorwerpen aangeschreven, die binnen den tijd van 8 dagen te ruimen of er zal aan de verordening gevolg gegeven worden”.

Was hier sprake van racisme? Waarschijnlijk niet. In die tijd werd stank als veroorzaker van ziekten beschouwd (de zogenaamde miasma-theorie), en moest dus bestreden worden. Wanneer we de constructie van de kelder bekijken, moeten de voorwerpen wel uitermate gestonken hebben om die lucht door een muur van 60 cm heen te laten dringen!

Een deel van de opmeting die Sjef Vugts in 1968 van de synagoge maakte. Te zien is dat er twee kelders met tongewelven waren. De oostelijke kelder was gesplitst en in gebruik bij de burens van de synagoge (de “dam” boerderij en het koffiehuis “Hof van Holland”).

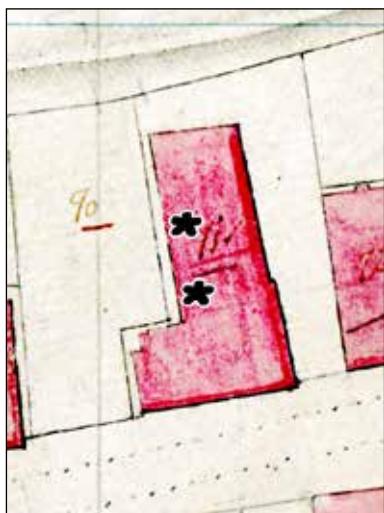
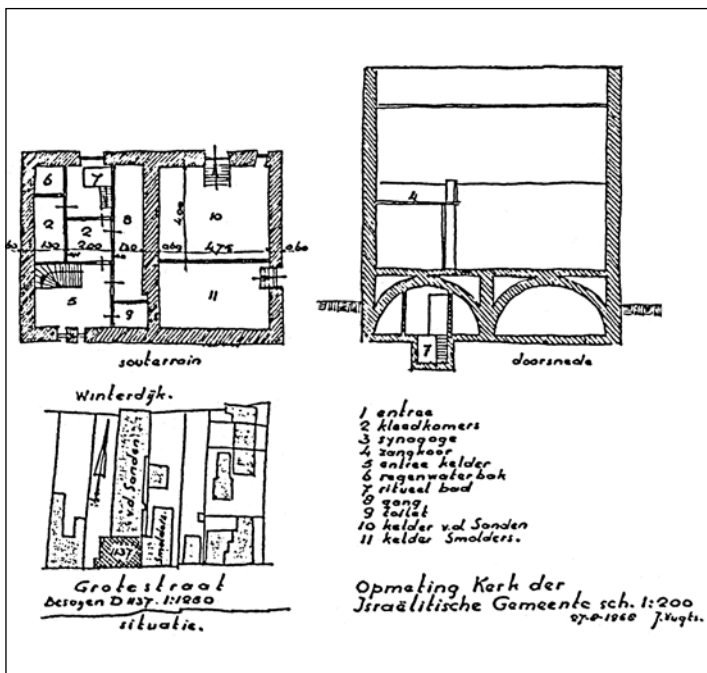
Bronnen:

<http://www.tempeliers.nl/CBBesoyen.htm>

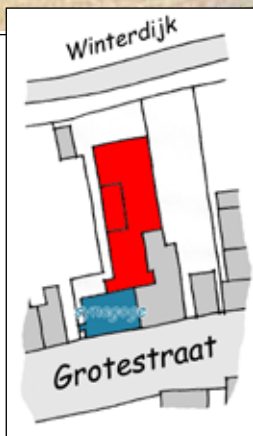
Ineke van den Houdt: “Een eeuw café Leenheers” in De Klopkei van het 3e kwartaal 2014

* resultaat van onderzoek door Ad van den Houdt, Waalwijk

SALHA, opmeting der Israëlitische kerk door J. Vugts
 Wolfs O.P., S.P.: “Middeleeuwse Dominicanenkloosters in Nederland”. Assen, 1984



1832



2014

boven: 1886
 links: situatie

NO 12: negen damwoningen

Situatie: ter plaatse van, en achter Grotestraat 93, 95 en 97.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, dectie D nrs. 651, 654, à 658, 897, 898, en 1183.

Beschrijving:

Francis van Delft, schoenmaker te Besoijen, bezit in 1832 een huis op deze locatie. Er achter en ten oosten ervan bevindt zich een grote tuin.

De damwoningen in en achter Grotestraat 93- 95:

Rond 1870 wordt zijn zoon Adriaan, die winkelier is, eigenaar. Die verbouwt in 1877 het huis waarbij er, achter tegen de nu kleiner gemaakte woning aan de straat, vijf damwoningen ontstaan. Die worden alle op de oostelijk gelegen dam ontsloten. De twee westelijke huisjes kunnen via een gang daarheen bereikt worden.

In 1881 bouwt Adriaan in de tuin nog twee vrijstaande

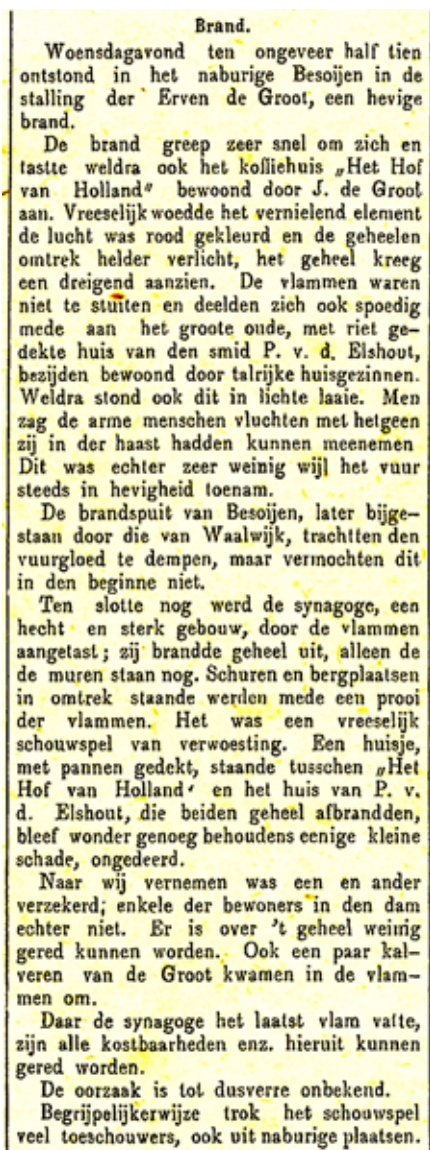
damwoningen. In 1898 wordt dat alles bij een openbare verkoping gekocht door de Waalwijkse smid Arinus Cornelis van den Elshout, die zich er daarna vestigt. Hij heeft er niet lang plezier van, want in 1901 brandt het pand aan de straat af. De brand ontstond niet in de smederij, maar bij een verder naar het westen gelegen boerderij (locatie NO 11).

Een jaar later werd het complex, dan in een andere vorm, weer opgebouwd.

Het afgebrande huis aan de Grotestraat is daarbij vervangen door een dubbele woning met winkel. Architect was de Waalwijker Jos van Ree. Erachter is een vrijstaande smederij gebouwd. De twee daar achter gelegen (niet verbrande) damwoningen werden in 1902 uitgebreid met een derde tegen de Winterdijk aan.

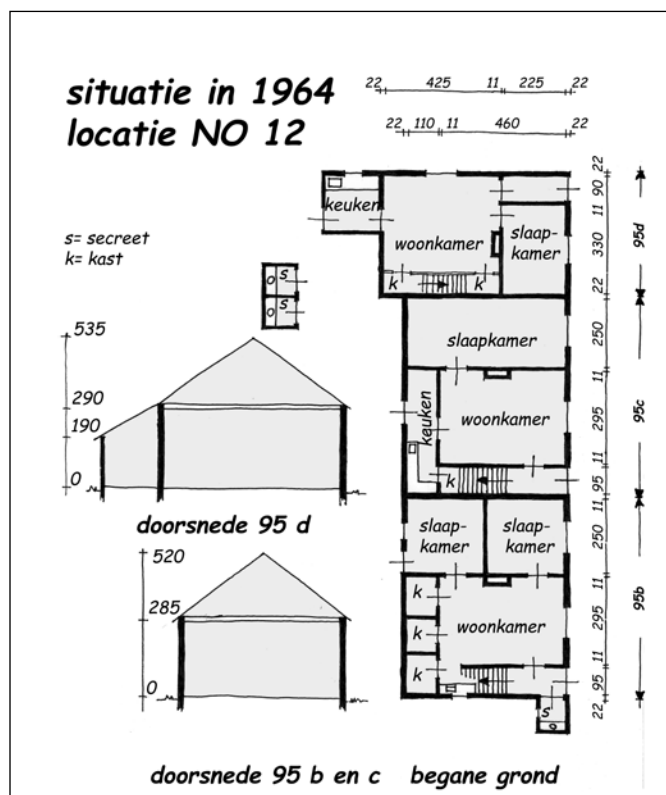
In 1944 verkoopt de smid Pieter van den Elshout, die dan eigenaar is, de damwoningen en straatpanden aan de Besoijense slager Wilhelmus Henricus de Graaf.

Na twintig jaar raken de huisjes op en leeg. Ze worden in 1964 onbewoonbaar verklaard. Alleen het huisje



De “Echo van het Zuiden” van 12 mei 1901 gaf een uitgebreid verslag van de brand. Die vernielde de synagoge (locatie NO 11), het daarnaast gelegen koffiehuis “Het Hof van Holland”, de blok woningen van smid Van den Elshout aan de straat en enkele schuren.

Rechts: de plattegrond van het rijtje van drie damwoningen.





Op deze luchtfoto, in 1951 genomen vanuit het zuidwesten, zijn de bij deze locatie beschreven damwoningen (nummers 4 en 5) te zien. En ook van andere locaties in de omgeving.

tegen de dijk wordt dan nog bewoond door een echtpaar met hun kleinzoon. De motivering is, dat ze oud en versleten zijn en niet meer in een bewoonbare staat zijn te brengen. De muren en vloeren zijn slecht en vochtig; de kappen en dakbedekking zijn verrot en lekken. Ook functioneert de riolering slecht.

De drie damwoningen worden in 1965 gekocht door Albertus Theodorus Aloysius Maria Suermondt, handelaar te Waalwijk, die ze twee jaar later laat slopen.

De damwoning achter Grotestraat 97.

Francis van Delft, in 1832 eigenaar van dit perceel, ver-

1. synagoge

2. twee damhuizen locatie NO 11

3. koffiehuis "Hof van Holland"

4. drie damhuisjes locatie NO 12 nr. 95

5. damhuisje locatie NO 12 nr. 97

6. damhuisje locatie NO 13

7 Winterdijk

koopt het oostelijk deel van zijn tuin aan de Besoijense koperslager Bartholomeus Dekkers, die er een huis bouwt. In 1874 komt er een vrijstaande damwoning achter. In 1892 wordt Josephus Johannes de Greeff, kleermaker te Besoijen, eigenaar. De woning aan de straat herbouwt hij in 1895. Waarschijnlijk wordt bij die gelegenheid ook de woonbestemming aan het damhuisje onttrokken, want dat staat later als werkplaats en magazijn genoteerd in de kadastrale legger.



In 1957 werd in Grotestraat 97 de VEGÉ-winkel van Joop Blikkendaal geopend.

Er volgen nog diverse eigenaren en bestemmingen van het straatpand als kruidenierswinkel en kantoor. In 1970 wordt het magazijn, de voormalige damwoning, in het kadaster niet meer beschreven. In 2001 wordt het pand aan de straat onderdeel van een nieuw, groter woonblok. De voorgevel is daarbij terug gereconstrueerd naar de toestand van vóór de verbouwing tot winkel.

Bronnen:

SALHA: krantenarchief, beeldbank uitsnede waa18251 en waa81892, 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen



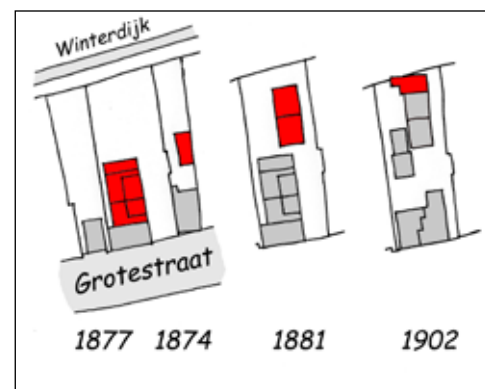
1832



1886



2014



ontwikkeling

NO 13: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grotestraat voormalig 101.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 598.

Beschrijving:

De weduwe van Hendrik Dekkers te Besoijen bezit hier in 1832 een huis met tuin. Die gaan over op zoon Francis, die smid is. In 1867 brandt het huis af, bij een ramp die meerdere huizen in de omgeving treft (zie de beschrijving bij locatie NO 14). Een jaar later is op dezelfde plaats een nieuw, wat kleiner, huis gebouwd. In 1870 neemt zoon Pieter Jacobus huis en smederij over. Vier jaren later bouwt hij achter aan de uitbouw van zijn pand een damhuisje van 30 m². In 1902 wordt het huis aan de Grotestraat in twee woningen gesplitst. Het damhuisje aan en achter de oostelijke woning blijft bestaan.

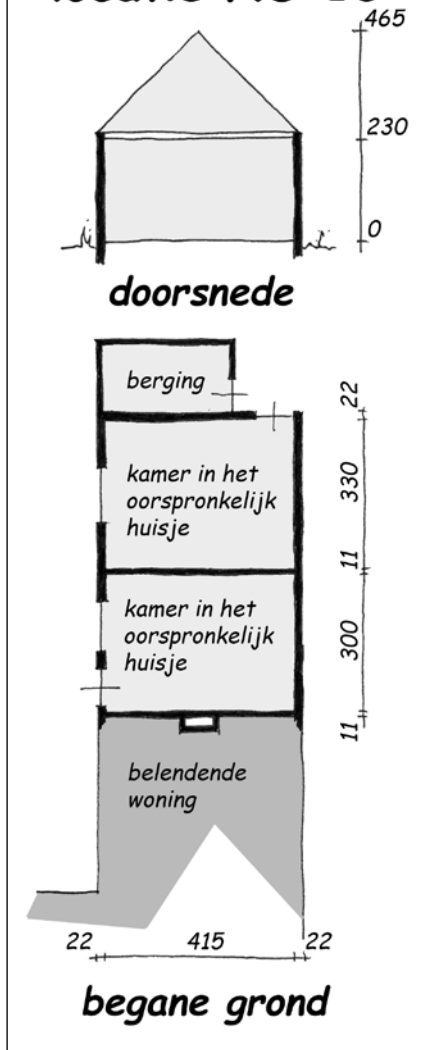
De drie woningen verwisselen nog enkele malen van eigenaar. Bij een hermeting in 1960 blijkt dat de damwoning niet meer als zodanig in gebruik is.

Het is 1964 wanneer beide woningen onbewoonbaar worden verklaard. De bouwmassa van de voormalige damwoning bestaat dan nog, en is deels in gebruik bij de buren in het westelijke pand. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de vochtige muren,

Op deze ansichtkaart uit 1911 is links de woning Grotestraat 97 te zien (locatie NO 12). Daarnaast het verdwenen en hier beschreven pand met de huisnummers 99 en 101,



situatie in 1964 locatie NO 13



In 1964 was de oorspronkelijke indeling van het damhuisje al verdwenen.

slechte kap en dak, de vergane vloeren, onvoldoende toetreding van licht en lucht, alsmede de algehele oude en versleten toestand.

De panden vervallen verder en worden in 1970 gesloopt. In 2001 is er een nieuw complex woningen gebouwd. Een luchtfoto van de damwoning is opgenomen bij locatie NO 12.

Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen

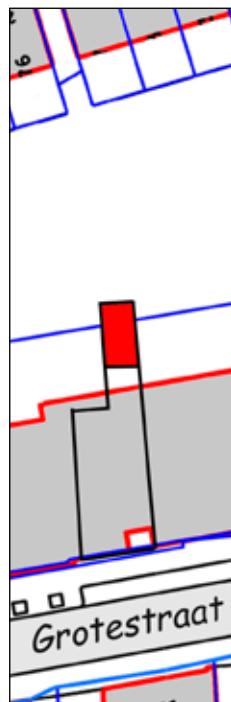
Foto: collectie G. Couwenbergh



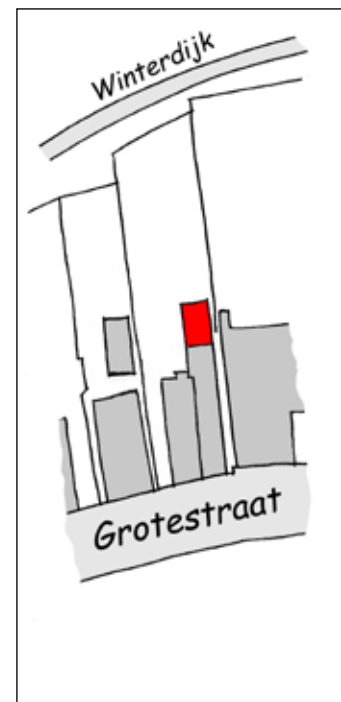
1832



1886



2014



situatie

NO 14: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grootestraat voormalig 103.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 831.

Beschrijving:

De Besoijense landbouwer Antonius Kuijsten heeft in 1832 op deze locatie een huis met groot erf. Rond 1838 wordt zijn zoon Peter eigenaar. In 1867 brandt het huis, samen met een aantal andere in de omgeving, af.

In mei 1867 was er in Besoijen een grote brand, waarbij zes huizen, twee schuren en het koffiehuis van Van der Zaken verwoest werden. Dit bericht stond in de "Rotterdamsche Courant" van 8 mei 1867.



Kadastraal veldwerk van de panden die bij de brand van 1867 vernield werden.

Onder: Op deze ansichtkaart van rond 1917 is de Grotestraat te zien vanaf de Zomerdijkse stoep in westelijke richting. De twee rechter panden zijn de bestaande nummers 107 en 105. Links daarvan staat dan nog het in deze locatie besproken pand met achterhuis.

— Ten half elf ure des avonds van den 16 dezer is te Besoijen bij Waalwijk een zeer hevige brand uitgebroken ten huize van mejufvrouw Dalleu. Niet-tegenstaande het brandwezen van die gemeente, benevens dat der omliggende dorpen, ten spoedigste aan de plaats der ramp werkzaam waren, zijn er zes woonhuizen, benevens twee schuren, eene prooi der vlammen geworden; de noordoosten wind heeft zeer veel tot deze ramp toegedaan. Ook het koffijhuis van A. van der Zaken is verbrand.

Algemeen wordt de activiteit van het Sprangsche brandwezen bij deze ramp geroemd; het was ten spoedigste tegenwoordig, en heeft met den burgemeester, den heer C. A. G. van Everdingen, aan het hoofd, dapper gewerkt tot leniging van dit verschrikkelijk onheil.



Van het een jaar daarna grotendeels op de oude funderingen nieuw gebouwde huis wordt tien jaren later een voorhuis van 40 m2 afgesplitst. Dat gebeurt door Johannes Petrus Kuijsten. De huizen blijven in handen van de familie. In 1960 wordt bij een kadastrale hermeting geconstateerd dat de twee huizen weer één zijn geworden.

Het pand is gesloopt ten behoeve van de bouw van een appartementencomplex in 2000. Na de sloop is op het terrein archeologisch onderzoek gedaan, waarbij

als bouwrestanten onder andere kelders, waterputten en een beerput zijn gevonden. De oorspronkelijke bebouwing op deze plaats werd daarbij in een voorlopige conclusie als 15e-eeuws gedateerd.

De achterkant van dit pand is te zien op de luchtfoto bij locatie NO 12, links van nummer 6.

Bronnen:

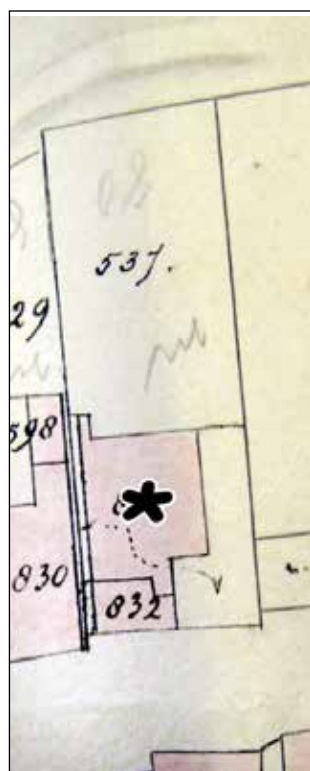
Drs. R.A. Hulst, BAAC- rapport 01.005, augustus 2001

www.delpher.nl

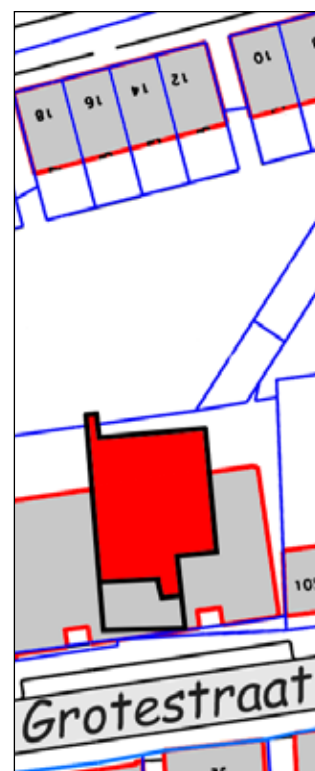
Foto: collectie G. Couwenbergh



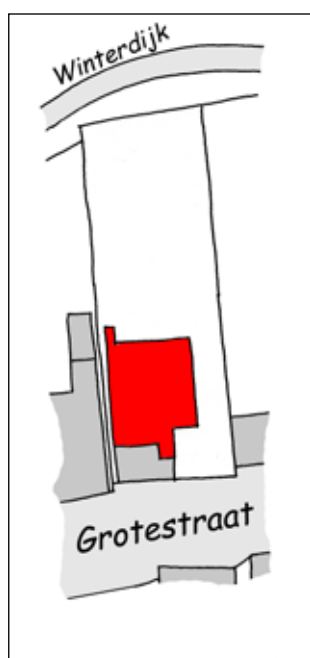
1832



1886



2014



situatie

NO 15: tien damwoningen en vier dijkwoningen

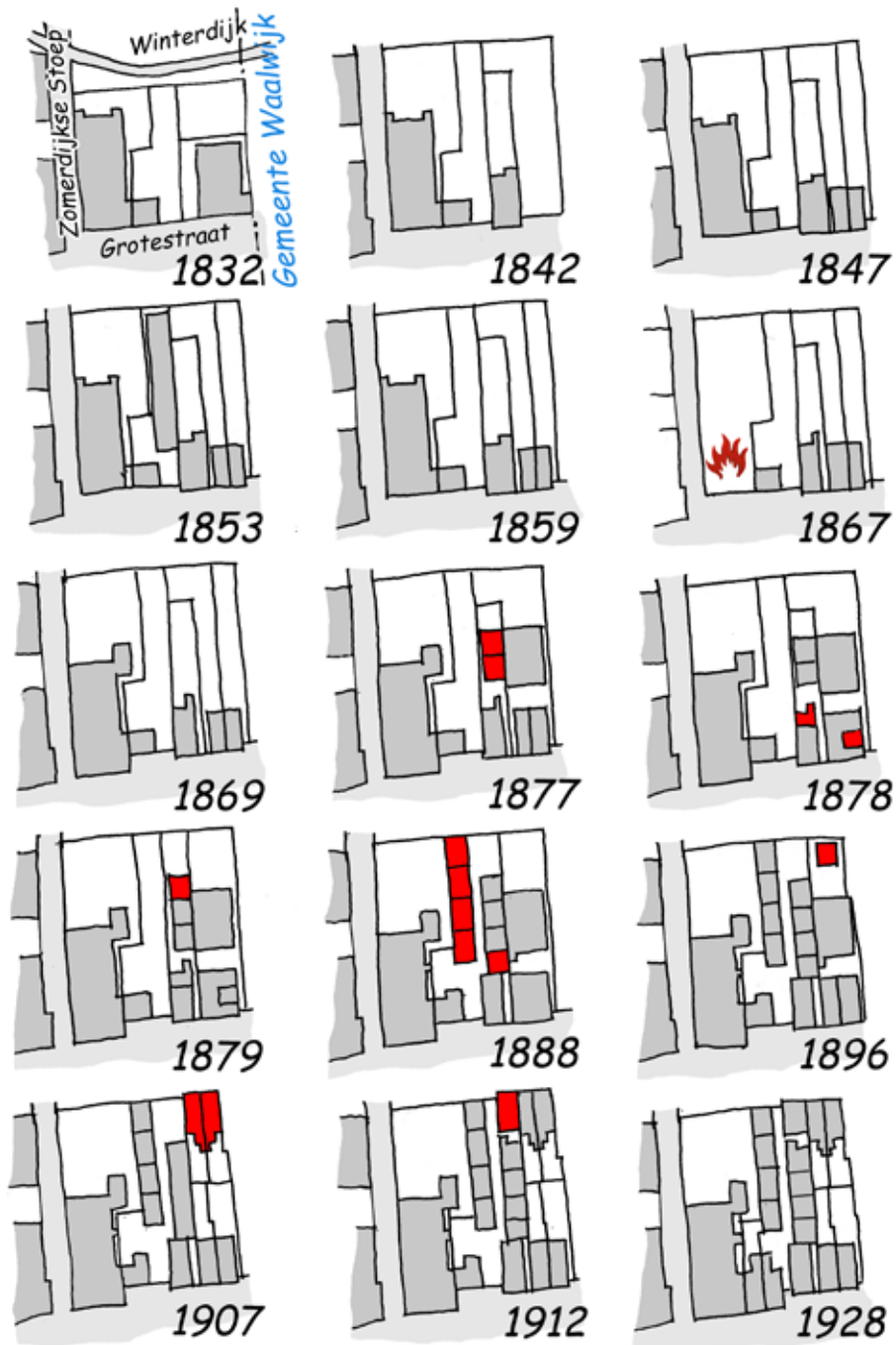
Situatie: ter plaatse van Grotestraat 111 à 117.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 643, 644, 841, 861, 974 à 977, 979 à 982, 1020, 1232, 1233, 1254.

Beschrijving:

Deze locatie ligt tegen de grens tussen de voormalige gemeenten Besoijen en Waalwijk. Vanwege de samenhang is in deze beschrijving het hele gebiedje tussen Zomerdijkse Stoep, Winterdijk (vervangen door de

Dijkstraat), voormalige gemeentegrens en Grotestraat beschreven. De jaartallen in de beschrijving corresponderen met de ontwikkelingstekening.



ontwikkeling

1832.

Aan de westkant van dit kwadrant staan 2 huizen met daarachter een tuin, eigendom van de gepensioneerde kapitein Jan Baptist Harduijn uit Waalwijk. Van die twee huizen is het westelijke beduidend groter dan het andere. Aan de oostkant, tegen de grens met Waalwijk, bezitten de erven van de Besoijense Matheus van Engelen dan een huis met tuin.

1842.

De noordelijke perceelgrenzen schuiven in noordelijke richting op, tot over de Winterdijk. Het huis van de erven Van Engelen verdwijnt. Op het westelijk deel van dat vrijkomende perceel wordt een nieuwe, kleinere woning gebouwd.

1847.

Gerrit van Dordtmund, schoenmaker en koopman te Loon op Zand, bouwt een dubbele woning tegen de grens met de gemeente Waalwijk.

1853.

Leonardus Timmermans bouwt een langwerpige noord- zuid gericht pakhuis.

1859.

Het zes jaar geleden gebouwde pakhuis wordt weer afgebroken.

1867.

Bij een grote brand wordt het meest westelijke huis in dit kwadrant (het koffijhuis Van der Zaken) verwoest. Wonderwel bleef het naastgelegen aangebouwde huisje voldoende gespaard om niet gesloopt te hoeven worden. Zie de beschrijving bij locatie NO 14.

1869.

Antonie van der Zaken, bouwman te Besoijen herbouwt het door brand verwoeste "koffijhuis". De voorgevel schuift daarbij naar het zuiden op en komt in de rooilijn van de bebouwing ten westen van de Zomerdijkse stoep te staan.

1877.

De eerste twee damwoningen in dit kwadrant worden gebouwd door Johannes Theodorus van Loon. Johannes Klerx bouwt ten oosten ervan een schuur nabij de grens met Waalwijk.

1878.

Johannes Theodorus van Loon splitst aan de achterkant van zijn huis een damwoning af. Johannes Klerx maakt van de dubbele woning op de grens met Waalwijk een vrijstaande met daarin een op de dam ontsloten "kamer".

1879.

Johannes Theodorus van Loon bouwt een derde damwoning ten noorden aan het rijtje van twee.

1888.

Het rijtje van drie damwoningen wordt nu aan de zuidkant uitgebreid met een vierde. De damwoning in het aangrenzende huis aan de Grotestraat wordt bij dat huis getrokken en verdwijnt daarmee. Aan de westzijde van de dam worden door Alphonsus Maria Johannes van Delft, schoenfabrikant te Besoijen, vier damwoningen gebouwd. Het oude huisje daarvoor aan de Grotestraat krijgt een uitbouw naar achter.

1896.

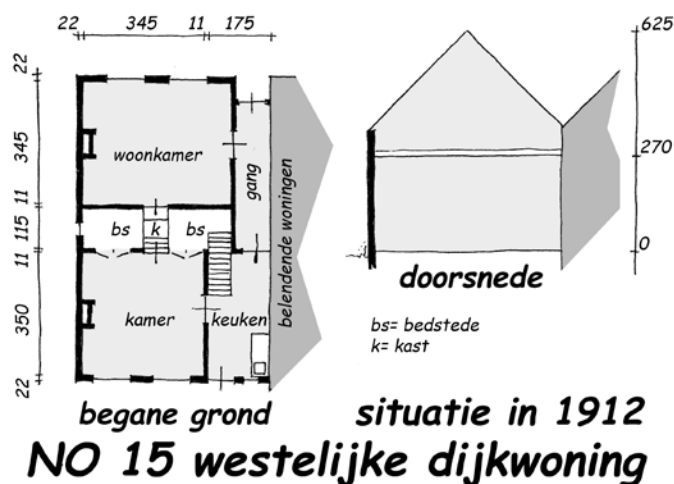
Ten noorden van de schuur op de grens met Waalwijk bouwt de Besoijense slager Wilhelmus Franciscus Klerkx een dijkwoning. Tegelijk wordt van de woning ten zuiden van de schuur weer een dubbele gemaakt.

1907.

De dijkwoning wordt geamoveerd. Klerkx vervangt die door een dubbele dijkwoning.

1912.

Ten westen van de dubbele dijkwoning wordt door Wilhelmus Franciscus Klerkx nog een dijkwoning gebouwd.

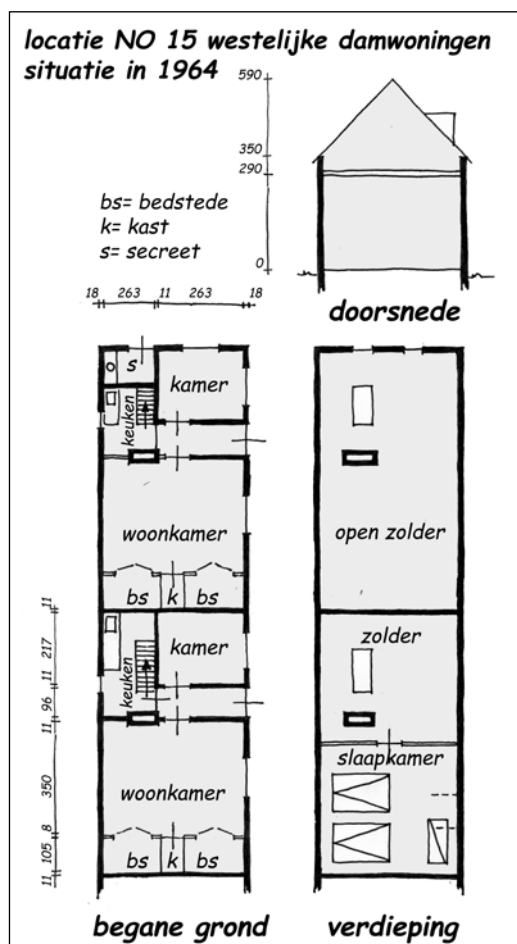


1928.

De laatste bouwactiviteit in het kwadrant bestaat in de bouw van een dubbele woning aan de Grotestraat door Zweitse Treffers, metselaar te Waalwijk. Daarvoor moet het oude pandje dat er al vóór 1832 stond, verdwijnen.

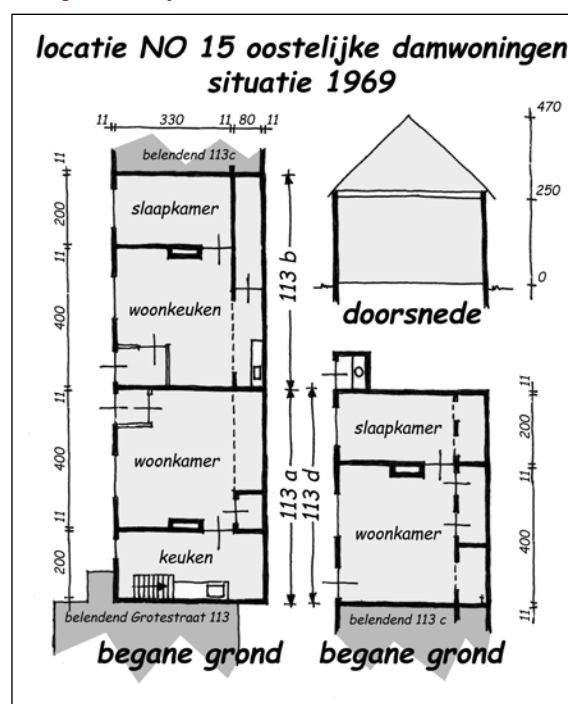
Onbewoonbaar verklaring.

De twee rijtjes damwoningen in deze locatie zijn voor het grootste deel onbewoonbaar verklaard. De twee noordwestelijke huisjes in 1956 en 1964. Die werden toen bewoond door een gezin met drie kinderen en door twee broers. Redenen waren de eenzijdige bezonning, geen open erf, vochtige muren en een toilet dat “niet drooghoofds” is te bereiken. De huisjes in het oostelijke rijtje werden deels in 1959 en in 1969 onbewoonbaar verklaard. Enkele ervan stonden leeg en er woonde ook nog een gezin met twee kinderen in. De redenen waren de situering in een particuliere dam, geen open erf en het niet doorspuikbaar zijn van de woningen.



Deze tekening geeft de laatste situatie voor de sloop weer. Geen van de toenmalige gebouwen, met uitzondering van Grotestraat 111, 111a (zie de sterretjes op bovenstaande tekening) en de Nederlands Hervormde kerk, bestaan nog. De laatste eigenaar van het westelijke pand en de twee noordwestelijke damwoningen was garagebedrijf De Graaff. De rest van de rij westelijke damwoningen was van Antonius de Leeuw uit Dordrecht. De rij is in 1967 gesloopt. De oostelijke rij damwoningen en de drie dijkwoningen waren tot 1966 in het bezit van Marinus Hoogedoorn uit Sprang-Capelle en zijn kort daarna, na gekocht te zijn door de gemeente Waalwijk, gesloopt. Het hele gebied is heringericht in het kader van het vrijleggen van de Waalwijkse Nederlands-Hervormde kerk nabij de voormalige haven, waarbij de Leefdaelhof is gerealiseerd.

Links en onder: plattegronden van de twee rijen damwoningen ten tijde van hun onbewoonbaarverklaring.





1. damwoningen in 1888 gebouwd
2. damwoningen tussen 1877 en 1888 gebouwd
3. dijkwoning in 1912 gebouwd
4. dubbele dijkwoning in 1907 gebouwd

Relaas van een bewoner uit het westelijke rijtje damwoningen.

Achter het huisje lag een geul waardoor de afgewerkte motorolie van het garagebedrijf dat er aan grensde weg liep. De olie drong door de dunne muur van het huisje zo de keuken binnen.

Onze huisarts dokter Lenglet schreef een brief naar de gemeente dat wij onmiddellijk een andere woning moesten krijgen, omdat die olie een ernstige bedreiging was voor de gezondheid. Dit was in 1952

Een in 1951 genomen luchtfoto uit het noordwesten laat nog de verdwenen dam- en dijkwoningen zien.

en moeder was zwanger. Op het gemeentehuis werd gezegd: Mevrouw, vóór de baby geboren wordt hebt u een andere woning. Uiteindelijk werd dat eind 1960.

Bronnen:

www.delpher.nl

Oud- bewoner

SALHA: beeldbank waa18251, waa20030, 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, bouwarchief

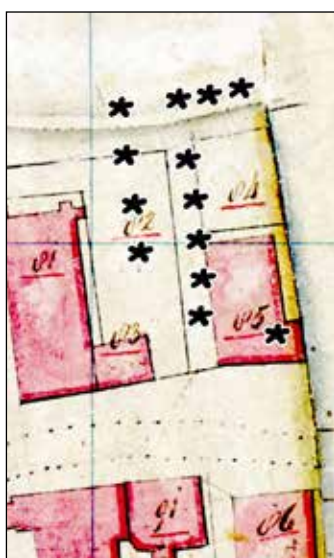
sell-and-buy.net/waalwijk-gemeente-wikipedia-_20248053_-_RCE.jpg



Op deze foto van na 1945 is de achterzijde van de westelijke damwoningen te zien. Nadien werden daar bijgebouwen van het aangrenzende garagebedrijf tegen aan gezet. De dijkwoningen zijn nog net zichtbaar. De uitspringende woningen op de achtergrond liggen ten noorden van de Nederlands Hervormde kerk en zijn beschreven in het boek "Wonen in dammen en Mijnen", dat over Waalwijk gaat.

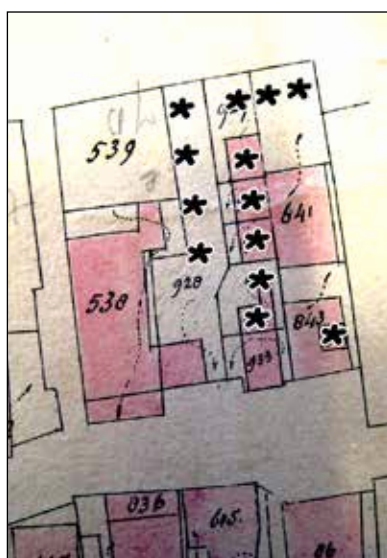


Een kijkje vanaf de Winterdijk naar de Grotestraat door de dam, waaraan de twee rijen damwoningen lagen. De deur in de gevel rechts is die van het privaat voor de bewoners van de westelijke huisjes,



1832

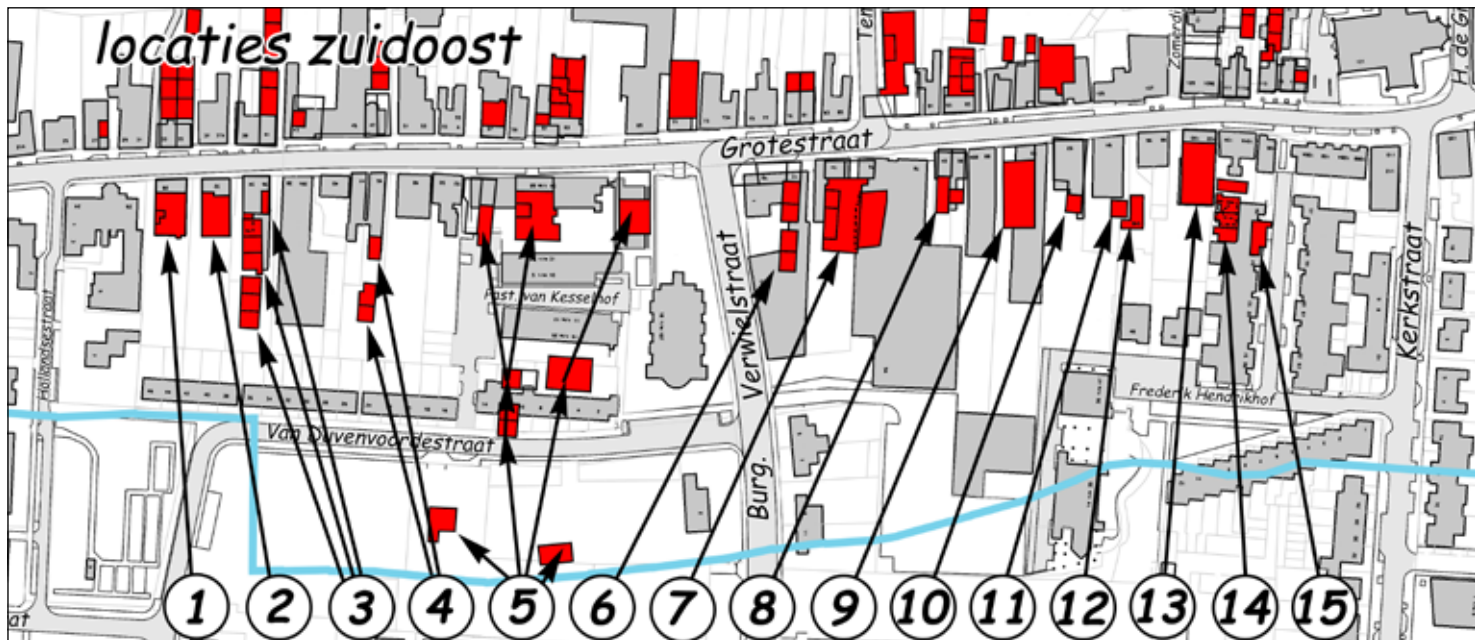
204



1886



2014



4. Locaties zuidoost

Globale plaatsaanduiding	
1. Grotestraat 28	9. Grotestraat 90
2. Grotestraat 32	10. Grotestraat 92
3. Grotestraat 34 - 36	11. Grotestraat 94
4. Grotestraat 46	12. Grotestraat 94 b
5. Pastoor van Kesselhof en Van Duvevoordestraat noord/ zuid	13. Grotestraat 100 - 102
6. Grotestraat 72	14. Grotestraat 104 – 104 a en Frederik Hendrikhof 55 - 56
7. Grotestraat 74 - 76	15. Frederik Hendrikhof 55 - 56
8. Grotestraat 84 - 86	



De Grotestraat ter hoogte van locatie ZO 5, gezien in westelijke richting

ZO 01: twee damwoningen

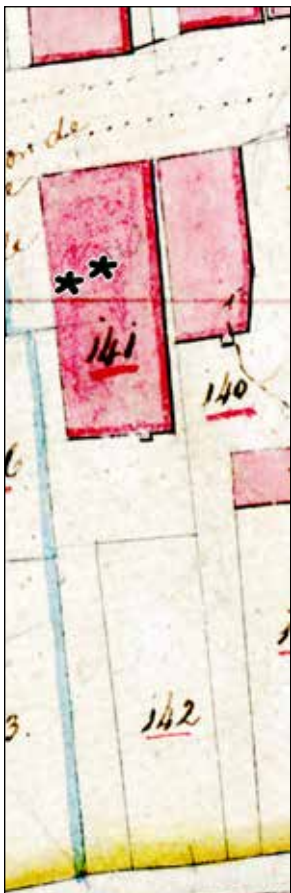
Situatie: Grotestraat 28 en 30.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 788 en 789.

Beschrijving:

De kinderen van Johannes van Steensel te Besoijen bezitten in 1832 de grote boerderij die hier staat. In 1840 brandt die af (zie de beschrijving bij locatie ZO 05). Ten tijde van de brand werd het huis door vier gezinnen bewoond. Ze verkopen de ondergrond aan de Besoijense bouwman Bernardus van Steensel, die er in 1841 een nieuw huis bouwt. In 1862 koopt Dionysius van Iersel, landbouwer te Besoijen, dat pand. In 1878 splitst hij het in drieën. Over de frontbreedte

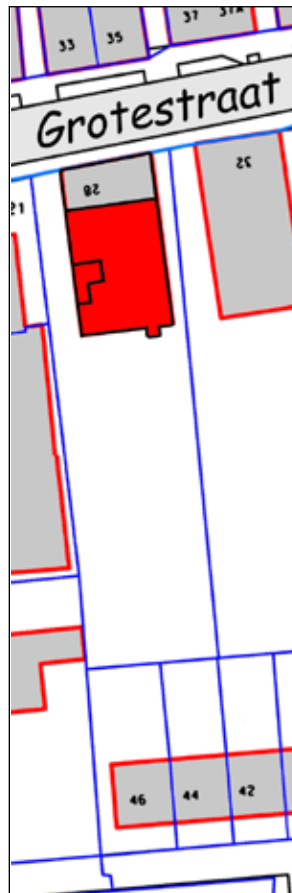
komt een woning. Van het achtergelegen huis splitst hij aan de westkant nog een kleine woning af. Daarmee zijn er twee woningen ontstaan die via de dam ontsloten werden. In 1899 erft Lambertus Johannes Loeff, landbouwer te Besoijen, het geheel. Loeff was getrouwd met de bierbrouwster Antonia van Iersel. Na het overlijden van haar man herbouwt Antonia het pand in 1901. Daarbij vervallen de damwoningen en ontstaat er aan de straatzijde een dubbele woning.



1832



1886



2014



situatie

ZO 02: één damwoning

Situatie: achter in Grotestraat 32.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 1197.

Beschrijving:

Bijzonder aan deze locatie is, dat ze in de hele onderzoeksperiode in bezit was bij de landbouwersfamilie Kuijsten. In 1832 is Antonie Antonius eigenaar. Het huis, waarvan een zijkant is afgeschuind om de achtergelegen schuur te kunnen bereiken, brandt in 1840 af (zie beschrijving bij locatie ZO 05) en wordt direct weer opgebouwd. Ten tijde van de brand werd het huis door één gezin bewoond.

In 1861 gaat het over op Johannes, die in 1878 een huis afsplitst aan de oostzijde van de voorkant. Ook bouwt hij een nieuwe schuur achter het huis. In 1903 wordt Hendrik eigenaar, gevolgd door Jacobus Antonius.

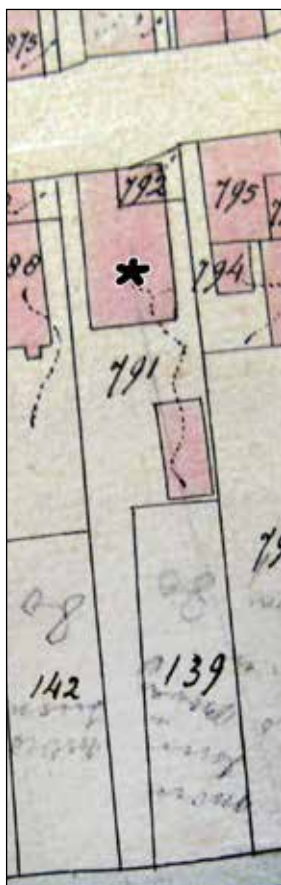
Een jaar na de eigendomswisseling wordt de eerder afgesplitste kleinere woning uitgebreid tot over de hele breedte van het pand. De rest van het grote huis is daarmee enkel via de dam bereikbaar, en dus een damwoning. Er is achter in de stal een privaat gemaakt. Deze situatie blijft bestaan wanneer Marinus Pieter in 1948 het pand erft. In 1953, blijkt uit het bouwdoossier, is het pand weer één boerderij. De damwoning bestaat dan niet meer. Het pand is in 2015, verbouwd, nog bestaand.

Bron:

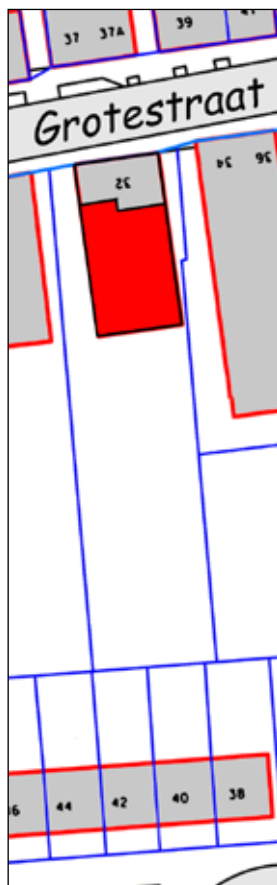
SALHA: bouwdoossier



1832



1886



2014



situatie

ZO 03: tien damwoningen

Situatie: in en achter Grotestraat 34 en 36.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 794, 796, 1025 à 1027 en 1083 à 1085.

Beschrijving:

Aan de Grotestraat staat hier in 1832 een huis met een uitbouw aan achter- en zijkant. Eigenaar is de erve Matheus Kuijsten, een Besoijense schoenmaker. Het huis brand in 1840 af (zie bij locatie ZO 05) en wordt hetzelfde jaar, nu zonder uitbouwen, weer opgebouwd. Ten tijde van de brand woonden er twee gezinnen in het huis. Bij de latere boedelverdeling wordt Leendert Adriaan en bij de volgende Adrianus Kuijsten de eigenaar. Beiden zijn ook schoenmaker. In 1878 splitst Adrianus aan de oostkant een damwoning af. Tegelijk bouwt hij een damwoning achter tegen het oorspronkelijke huis en maakt daar een vrijstaande bakkerij bij. Die situatie is zo wanneer Lambertus van de Kolk uit Waalwijk het geheel in 1892 koopt. Op 22 september 1893 echter brandt de bakkerij met de drie woningen af.

De woning aan straat wordt hetzelfde jaar herbouwd en daarachter, gescheiden door een binnenplaats, komt in de tuin een rijtje van drie damwoningen,

welke in 1894 door vererving eigendom worden van Mathijs van der Kolk, koopman te Besoijen. Mathijs bouwt twee jaar later ten zuiden van deze damhuisjes nóg een (vrijstaand) rijtje van drie.



In 1930 lagen er niet alleen nog tramrails in Besoijen, maar ook de zes damhuisjes op deze foto waren ook nog zichtbaar.

Dodelijk ongeval.

Dammen waren smal en daarom niet erg geschikt om met motorvoertuigen te berijden. Vóór de deuren van damwoningen was meestal geen stoep of andere afscheiding. Je stond van uit het huisje dus meteen op “straat” (lees: de dam). In 1954 werd in deze dam een meisje doodgereden door een vrachtwagen.

Dammen waren nog op een andere manier berucht vanwege verkeersveiligheid. In de Waalwijkse politie-verordening is indertijd een verbod opgenomen om een dam uit te fietsen.

Er gebeurden nogal wat aanrijdingen wanneer je met enige snelheid uit een dam zonder uitzichtoeken de drukke straat in reed.

Onbewoonbaar verklaring.

In 1967 zijn alle damwoningen en ook de twee winkelhuizen aan straat onbewoonbaar verklaard. Dit besluit werd voorafgegaan door een uitgebreide en langdurige klachtenreeks die zich toespitste op de niet werkende riolering, slechte trappen en natte muren. Na diverse bemiddelingspogingen door de gemeente tussen bewoners en eigenaar, is uiteindelijk tot onbewoonbaarverklaring overgegaan. Als redenen werden aangevoerd de onvoldoende bescherming tegen vochtinvloeden, de ligging in een particuliere dam, het uitpandige privaat en de slechte onderhoudstoe-

DOODGEREDEN DOOR AUTO.

Omtrent 't middaguur liep een meisje van 3 jaar van de heer de M in v.m. Besoijen uit het huis der familie Hamers, dat gelegen is in 'n dam tussen de familie Boot en Mahieu.

Toevalligerwijs kwam een auto van de Swift-fabrieken te Nijmegen deze dam ingereden om bij de fa. M. te laden. De kleine liep rechtstreeks onder de auto en werd door het voorwiel gegrepen en direct gedood.

Het bericht in de “Echo van het Zuiden” van 4 januari 1954 vraagt om enige nuancering. Een ooggetuige van het ongeval vertelde dat er op dat moment al kinderen in de dam aan het spelen waren. De chauffeur van de vrachtwagen stapte uit en liet de kinderen op een veilig plekje gaan staan. Toen hij daarna de dam in reed, kwam een kindje uit een van de huisjes recht onder de wielen gelopen, met het noodlottige gevolg.

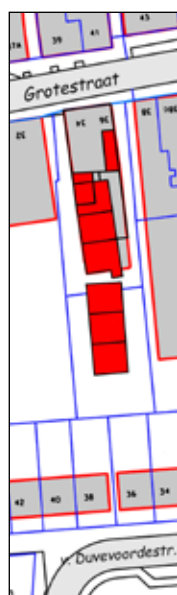
Ten tijde van de onbewoonbaar verklaring van de damhuisjes stond er een leeg, een werd bewoond door een gepensioneerde man en de vier andere door gezinnen met een tot drie kinderen.



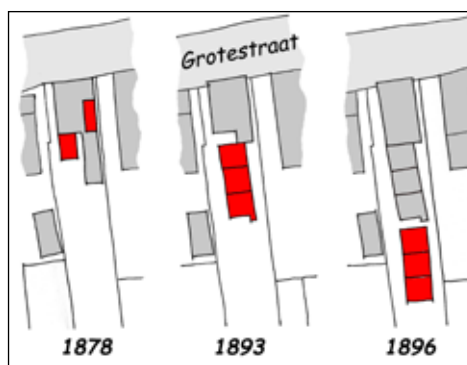
1832



1886



2014



ontwikkeling

Bronnen:

www.delfher.nl
SALHA:1013 gemeente-
bestuur Waalwijk
1,733.322 onbewoonbaar
verklaringen,
krantenarchief, beeld-
bank waa43674
Ooggetuige ongeval

ZO 04: drie damwoningen

Situatie: achter en in Grotestraat 46.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 470, 471 en 799.

Beschrijving:

In 1832 staat hier aan de Grotestraat een groot huis. Aan de oostzijde ligt een dam die met de aangrenzende tuin doorloopt tot aan de Lunt. Eigenaar is Jan van der Hamsvoort, wagenmaker te Besoijen. Zijn huis met daarin een schuur brandt in 1840, tegelijk met een aantal huizen westelijk en oostelijk ervan, af. Er wonen op dat moment twee gezinnen in het pand. Het wordt al snel weer herbouwd; nu als een dubbele woning. De westelijke daarvan wordt eigendom van de Besoijense looier Michiel van Son, die achter in de tuin tegen de Lunt aan ook een kleine looierij bouwt. Twee jaar later worden beide huizen naar het zuiden uitgebreid. In 1859 koopt de Besoijense schoenmaker Leendert van der Hammen het oostelijke huis. In 1865 bouwt hij in de tuin een vrijstaand blokje van twee huisjes. Het noordelijke heeft een oppervlakte van 50 m²; het zuidelijke meet 30 m². In 1878 splitst hij van zijn huis aan de straat nog een damwoning af.

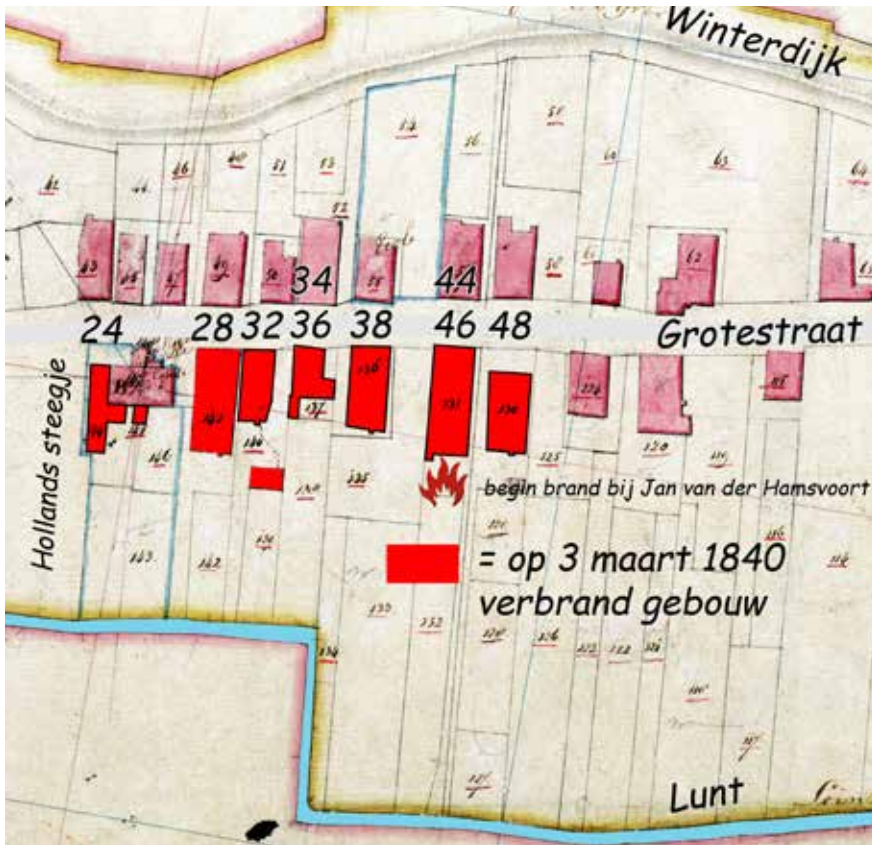
De twee huisjes in de tuin worden in 1901 verenigd tot één huis. Leendert komt te overlijden en zijn weduwe voegt in 1912 de het huis aan de straat met de damwoning weer samen tot één huis. De damwoning in de tuin wordt tegelijkertijd gesloopt. Bij de boedelscheiding in 1936 wordt zoon Hendrik Leendert eigenaar. Na nog een andere eigenaar te hebben gehad, koopt de gemeente het, want die heeft grond nodig voor planontwikkeling ten zuiden van het huis. Het pand is vanaf 1971 verhuurd aan bakker C. Broos, waarbij de voorgevel een winkelpui kreeg. Het huis zelf wordt in 1988 onbewoonbaar verklaard. De gemeente wil het vanwege de slechte bouwkundige toestand slopen en de grond met herbouwplicht verkopen om ongewenste gaten in het straatbeeld te voorkomen. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de natte muren, slechte kapconstructie, niet onderschoten pannendak en de slechte bereikbaarheid van de slaapkamers.



Achter en in het linker pand op de foto, in 1981 nog met een winkelpui, lagen de hier beschreven damwoningen.

Uiteindelijk is de sloop niet doorgegaan en is het pand gerenoveerd met de oorspronkelijke gevelindeling.

Zeven woningen verbrand.



De verbrande woningen zijn hier weergegeven op het kadastrale minuutplan van 1832. De cijfers zijn de huisnummers in 2015.

Op 3 maart 1840 ontstond brand in de schoorsteen van het huis van Jan van der Hamsvoort. De brand breidde zich uit naar in totaal zeven woningen, die alle vernield werden. Persoonlijke ongelukken deden zich niet voor. Ook is er geen vee verbrand.

— Laatsleden Dingsdag omstreeks 9 ure des morgens ontstond naar men zegt, in den schoorsteen der woning van zekeren van Ramsroort te Besoijen, brand, welke zoo hevig loenam, dat zeven huizen, waaronder die van H. Blok, . . . Boom, Teeuwis Kusten, Toon kusten, Bernardus van Steenselen de woning van den Heere Predikant, naast de gereformeerde Kerk gelegen, binnen één uur tijds in ligte laagje vlam stonden en ondanks alle mogelijke toegebragte hulp van twee spuiten uit Waalwijk, één uit Capelle en één uit Sprang, binnen korten tijd een prooi der vlammen werden. Geen vee is bij deze ramp omgekomen; doch het hooi en stroo benevens een gedeelte van voorraad en meubelen is ver-

De krant “De NoordBrabander” meldde op 7 maart 1840 dat door die brand “meer dan twaalf huisgezinnen in diepe armoede zijn gedompeld”. Een aanduiding die er op wijst dat er in die tijd meerdere gezinnen in één huis woonden, zonder dat er sprake was van separate woningen.

Ook de Protestantse kerk nabij het Hollands Steegje zou bij deze gelegenheid schade hebben opgelopen, wat niet verwonderlijk is.

In totaal zijn volgens een proces-verbaal van de toenmalige burgemeester Arnold J. Dalleu 7 huizen, waarin 17 gezinnen met in totaal 67 personen woonden, vernield.

Bronnen:

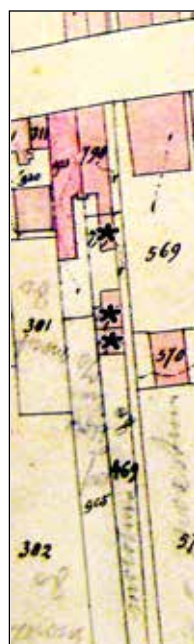
www.delpher.nl

SALHA: beeldbank waa41314, 1004 Gemeentebestuur Besoijen

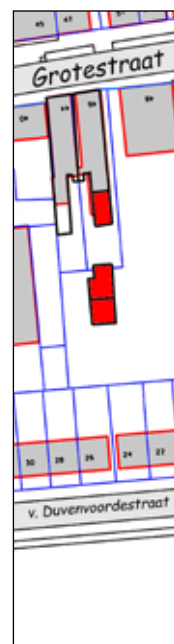
A.J. van Houdt, Klopkei 1e kwartaal 1994, pag. 2 e.v. artikel “Zware brand te Besoijen”



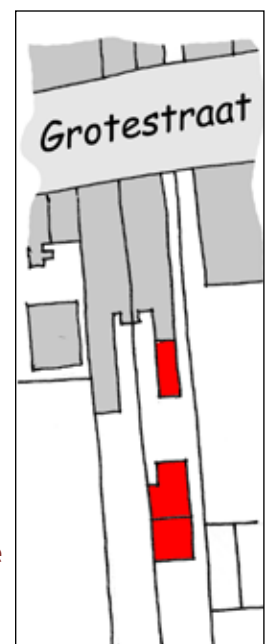
1832



1886



2014



situatie

ZO 05: negen damwoningen

Beschrijving:

Dit is de beschrijving van de woningen ontsloten via een dam, die stonden in het gebied ten westen van de voormalige RK kerk in Besoijen. In 2014 is dit gebied bekend als de Pastoor van Kesselhof en herinnert niets meer, uitgezonderd de tot wooncomplex getransformeerde kerk, aan de vroegere bebouwing.

De beschrijving van de locaties volgt de letters uit de situatietekening.

Locatie A.

**Situatie: Pastoor van Kesselhof 1 t/m 3.
Kadastraal bekend: gemeente Besoijen,
sectie D nr. 294.**

In 1832 stond hier een huis dat toebehoorde aan de Besoijense landbouwer Gerrit Klootwijk. Hij verkoopt het in 1838 aan Cornelis Pullens, herbergier te Waalwijk. Een jaar na aankoop bouwt die het pand iets naar achter uit en splitst er het achterste deel als damwoning van af. Nadat het pand even in eigendom is geweest bij notaris Gerardus van der Heijden te Ravenstein, wordt het in 1860 door de kerk der RC gemeente van Besoijen gekocht. Al snel wordt het dak vernieuwd, waarvoor het kerkbestuur in 1862 600 bossen riet koopt. In 1869 wordt het pand weer gesplitst, maar nu net andersom waardoor de damwoning ver-

dwijnt en er een dubbele woning aan de Grotestraat ontstaat. Die wordt in 1878 afgebroken. Er voor in de plaats komt een "Liefdegesticht", waar de Zusters van JMJ hun intrek nemen en later ook een kleuterschool komt. Dit gebouw is nu afgebroken.

Locatie B.

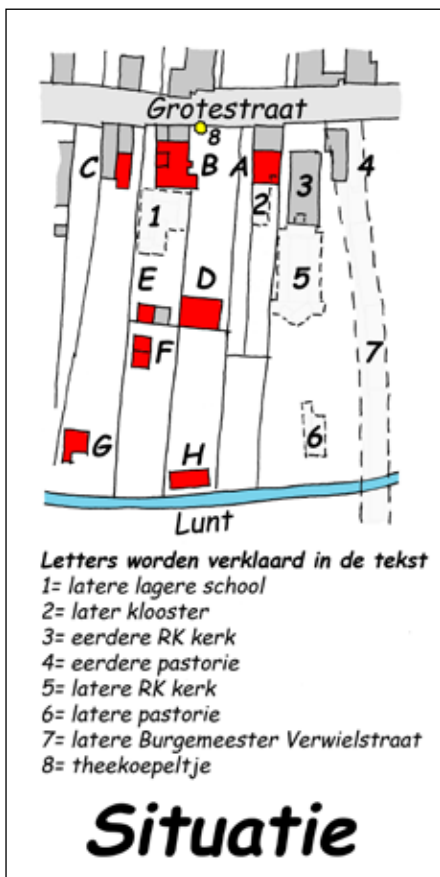
**Situatie: Grotestraat, voormalig 58 en 60.
Kadastraal bekend: gemeente Besoijen,
sectie D nrs. 613 à 616.**

De weduwe van Jan Bogers, landbouweresse te Besoijen, bezat hier in 1832 een groot huis. In 1867 valt het bij de boedelverdeling toe aan Adrianus Joost Bogers, ook landbouwer. Hij verkoopt het in 1872 aan Adrianus Bogers. Die splitst het huis twee jaar later in vier; twee woningen aan de straat met daarachter een grote damwoning, waarin een kleinere aan de westkant afgescheiden. In 1891 verkoopt zoon Adriaan, die sinds 1889 eigenaar is, het geheel aan de RC gemeente van Besoijen. In 1908 worden deze woningen gesloopt. Er achter wordt de RK lagere school voor jongens en meisjes (wél elk met een eigen ingang!) gebouwd, die anno 2014 niet meer bestaat.

Locatie C.

**Situatie: Grotestraat, voormalig 56.
Kadastraal bekend: gemeente Besoijen,
sectie D nr. 924.**

De erven van de Besoijense landbouwer Jan Gijssels zijn in 1838 eigenaar van dit perceel met huis, schuur en erf. De bouwman Johannes van Dalen uit Besoijen wordt rond 1838 de volgende eigenaar. In 1872 wordt het vermaakt aan landbouwer Markus van Dalen, die in Sprang woont. Die verkoopt het acht jaren later



aan Wilhelmina Cornelia en Cornelia van Dongen uit Besoijen, beiden als zijnde zonder beroep geregistreerd. In 1882 herbouwen zij het pand. Niet duidelijk is, wat daarvoor de aanleiding is geweest. Er is wel, begin 1880, een brand beschreven in de krant Echo van het Zuiden. Het ging om één pand, drie gezinnen en een midden in de kom van Besoijen gelegen pand. Mogelijk betreft het dit, maar dat is niet zeker. Na de herbouw staat er een dubbele woning aan de straat. Achter het oostelijke, kleinere, huis is aan de achterkant een damwoning gemaakt. In 1907 wordt het geheel verkocht aan Josephus Pieter Ijpelaar, landbouwer te Sprang. Die vergroot en verbouwt het pand in 1910 zodanig, dat de damwoning verdwijnt en de westelijke straatwoning kleiner wordt. In 1951 wordt het pand verkocht aan de Besoijense landbouwer Caspar Leonardus van Velthoven, die er ook een tabakswinkelje in dreef. In 1965 koopt de gemeente Waalwijk het, om het in 1970 ten behoeve van een nieuwbouwplan aan de Pastoor van Kesselhof en Grotestraat te slopen.

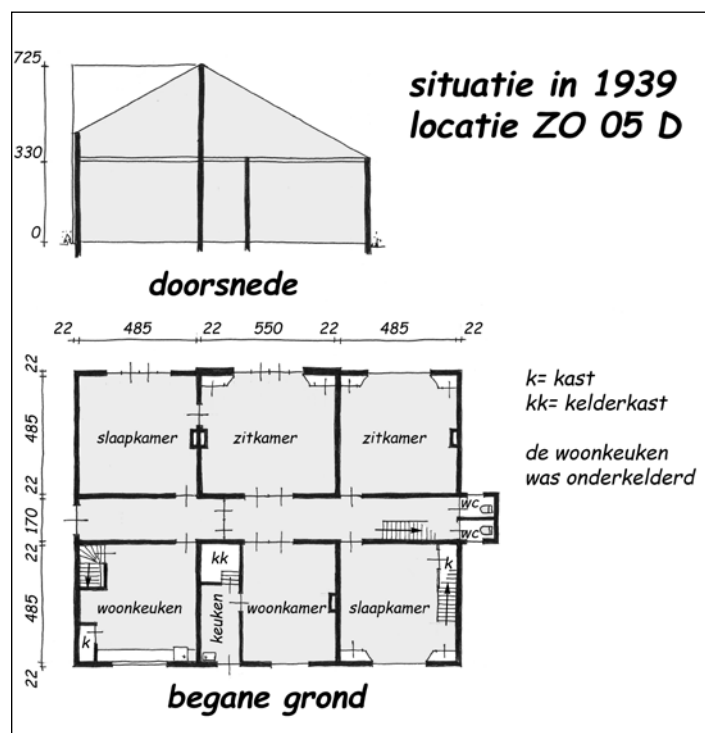
Locaties D en E.

Situatie: ten noorden van Van Duvevoordestraat 4, 6 en 8 (D), resp. 10 en 12 (E).

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 495, resp. 927.

De weduwe van Jan Bogers, landbouweresse te Besoijen, bezit hier in 1832, vanaf de Grotestraat in zuidelijke richting, een tuin met aansluitend weiland tot aan de Lunt. In 1865 verkoopt zij die percelen aan Jacob van Heusden, kantonregter te Waalwijk. Een jaar later heeft hij er een huis, met westelijk daarvan een vrijstaande schuur, gebouwd. Is het wel een damwoning? Het ligt ver van de straat en is via een oprit bereikbaar. De bijzondere ligging, omvang en de context van het gebied maken dat het hier is opgenomen. Het huis staat halverwege de Grotestraat en de Lunt en heeft een grote voortuin met oprijlaan. De woning, in de notariële akten en de krant later “Villa Lederhandel”

of “Huize Leerhandel” genoemd, telde vijf bovenkamers, een keuken, een kelder ‘en verder gerief.’ Op het Villa Lederhandel, hier nog in haar oorspronkelijke opzet zonder aanbouwen en met de voordeur aan de westkant.



perceel bevonden zich verder nog een apart staand washuis alsmede enkele koetshuizen en stallen. Het geheel was omgeven door tuinen en boomgaarden en in de voortuin stond een theeoepeltje, op de situatietekening met nummer 8 aangegeven. Van Heusden verkoopt het geheel in 1872 aan de Waalwijkse looier Alphonsus Verhagen. In 1882 deelt die het washuis in tweeën. Het westelijk deel wordt de woning van locatie E; het oostelijk deel blijft als schuur in gebruik. Zes jaren later koopt de Besoijense leerlooier Christiaan Gludemans de twee huizen met schuur van Verhagen.

In 1884 worden Leonardus Ignatius Nicolaas Spierings en zijn broer, kassiers te Den Bosch, eigenaars het geheel. Ze waren de hypotheekverstrekkers van Verhagen, die failliet ging. Een jaar later vervallen de functies die locatie E tot dan had. Het gebouwtje blijft staan en krijgt een functie bij de looierij die inmiddels zuidelijk op het perceel is gebouwd (zie locatie H). In 1890 worden huis (dan in delen als woning verhuurd)

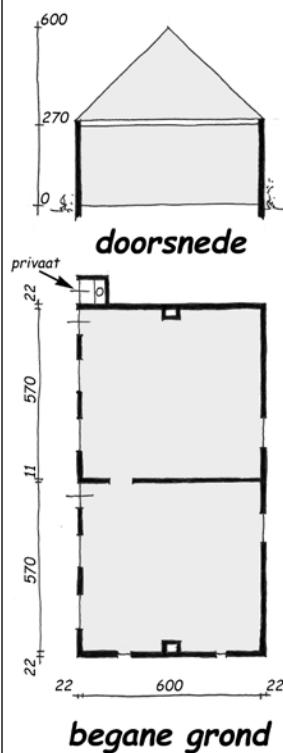


Op deze foto staat de oorspronkelijke “Villa Lederhandel”, voor de verbouwing tot Marechausseekazerne en later woningen (locatie D).

en schuurtje verkocht aan de kerk der RC gemeente van Besoijen. Die brengt locatie E weer terug tot een huis met berging, terwijl het grote huis van locatie D voorlopig verhuurd blijft. Het huisje van locatie E wordt omstreeks 1952 gesloopt.

Bij akte van 8 januari 1904 werden villa en tuin voor 12 jaar verhuurd aan de Marechaussee ‘om te dienen tot kazerne der te Besoijen verblijf houdende brigade der Koninklijke Marechaussee’. Deze huurovereenkomst is uiteindelijk verlengd tot in 1955. In 1940 wordt de kazerne verbouwd. Van de locatie E wordt het oostelijke deel afgebroken en de rest wordt als schuur gebruikt. Vanaf 1955 werd de kazerne bewoond door diverse particulieren, tot de gemeente Waalwijk in 1968 eigenaar werd. Nadat het pand nog even diende

**situatie in 1964
locatie ZO 05 F**



als peuterspeelzaal, is het in 1972 gesloopt.

Locatie F.
Situatie: Van Duvevoordestraat 10 en 12.
Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 901 en 902.

Christiaan Gloudemans (zie locatie D) bouwde deze huisjes in 1881. In 1884 werden ze eigendom van de gebroeders

In 1964 was de indeling al uit de huisjes gesloopt en was er een verbinding in de tussenmuur gemaakt..



“Villa Lederhandel”, op deze foto in gebruik als Marechausseekazerne.

Spierings uit Den Bosch, die ze in 1890 verkochten aan de kerk van de RC gemeente Besoijen. Ze zijn daarna verhuurd. De huisjes zijn in 1955 onbewoonbaar verklaard. Ze waren op dat moment niet meer bewoond. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de natte en bouwvallige toestand en dat er voor beiden één buitenpandig privaat was. Ze zijn later gesloopt.

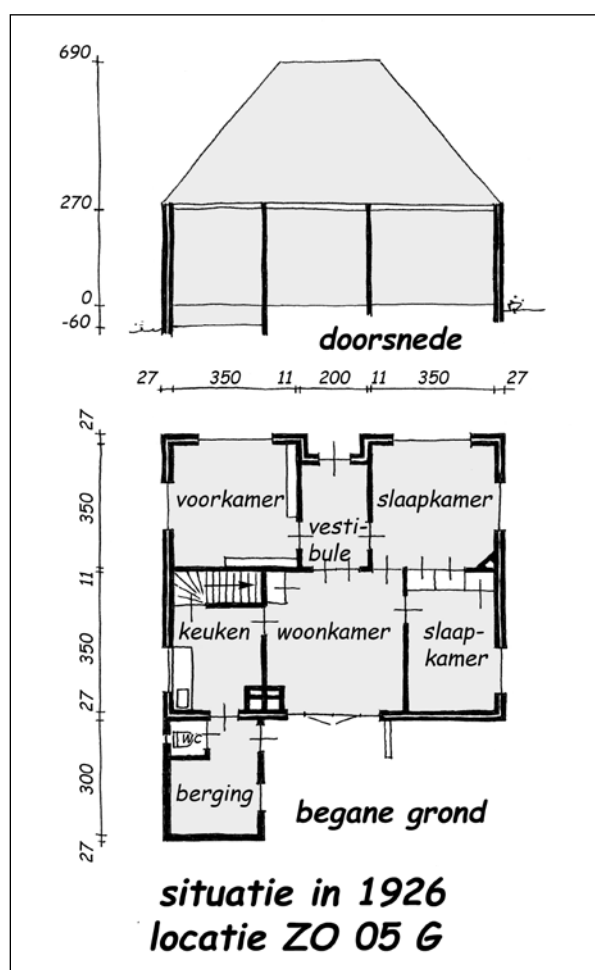
Ten tijde van de onbewoonbaarverklaring bestonden de huisjes elk nog uit één kamer. In de muur tussen de huisjes was een deur. Deze huisjes zijn vanaf 1952 samen als één woning gebruikt. Oorspronkelijk waren er twee kamers per woning.

Locatie G.

Situatie: ten zuiden van Van Duvevoordestraat 16.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 1318.

In 1926 bouwt Lambertus Antonius van der Linden, leraar te Waalwijk, nabij de Lunt in de boomgaard





Links: opvallend aan de woning die Van der Linden liet bouwen is, dat die in 1926 al voorzien was van een spouwmuur. In die tijd was het nog een strijdpunt bij architecten of zo'n muur wel stabiel zou zijn.

achter het huis van Josephus Pieter Ijpelaar aan de Grotestraat, een vrijstaande woning. Deze woning is altijd door hem en zijn gezin bewoond gebleven. In 1976 koopt de gemeente het pand en sloopt het ten behoeve van planontwikkeling.

Locatie H.

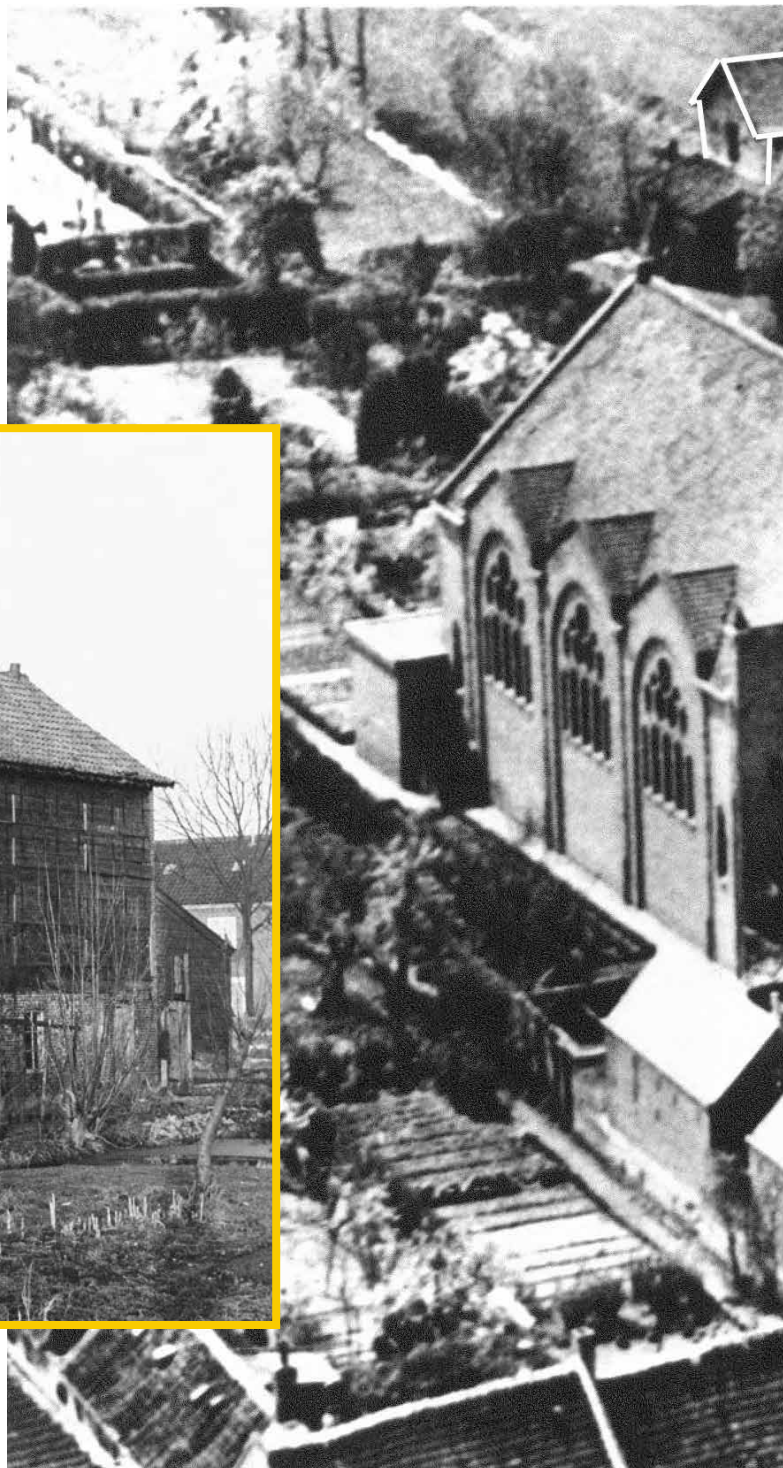
**Situatie: zuidelijk van Van Duvevoor-
destraat 6.**

**Kadastraal bekend: gemeente Besoijen,
sectie D nr. 594.**

Deze locatie gaat over een via een dam bereikbare looierij, die later als boerderij werd gebruikt en ook

Prominent in beeld op deze foto uit 1950 is de voormalige "Villa Lederhandel", hier verbouwd tot marechausseekazerne en woningen (locatie D). Helemaal achteraan staat de woning van Van der Linden (locatie G). Daar tussenin zijn de damhuisjes van locatie F te zien, en rechts het huisje van locatie E. bewoond werd. Daarom is deze ook als damwoning opgenomen. In 1873 bouwt Alphonsus Verhagen, looier te Waalwijk, hier aan de Lunt een looierij. Blijkbaar gaan de zaken goed, want vier jaren later wordt de looierij in oostelijke richting vergroot. In 1880 koopt Christiaan Gloudemans het bedrijf en bouwt er een jaar later een stukje aan. In 1884, na diens faillissement, wordt de looierij eigendom van de eerdergenoemde gebroeders Spierings te Den Bosch. Zij herbouwen de looierij in 1884 tot de oorspronkelijke omvang en verkopen die in 1890 aan de kerk van de RC gemeente te Besoijen.

Die verhuren het gebouw aan J. Broeders voor fl. 115,-- per jaar. Na vier jaren komt er een nieuwe huurder. In 1901 wordt er een stuk aan de noord- en oostzijde bijgebouwd. In maart 1944 wordt G. Leijtens, die het gebouw dan in gebruik heeft als boerderij, de huur opgezegd wegens instortingsgevaar van de gevel. Ze bleef na herstel bij hem in gebruik, tot ze in de vijftiger jaren werd gesloopt.



De looierij kort voor de sloop gezien vanuit het zuiden. Ze is dan als boerderij in gebruik bij de familie Leijtens. Op de voorgrond stroomt de Lunt en in de zijgevel is de ingang van de woning te zien.

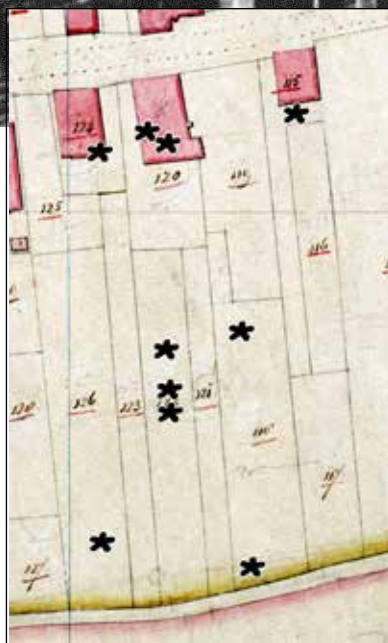
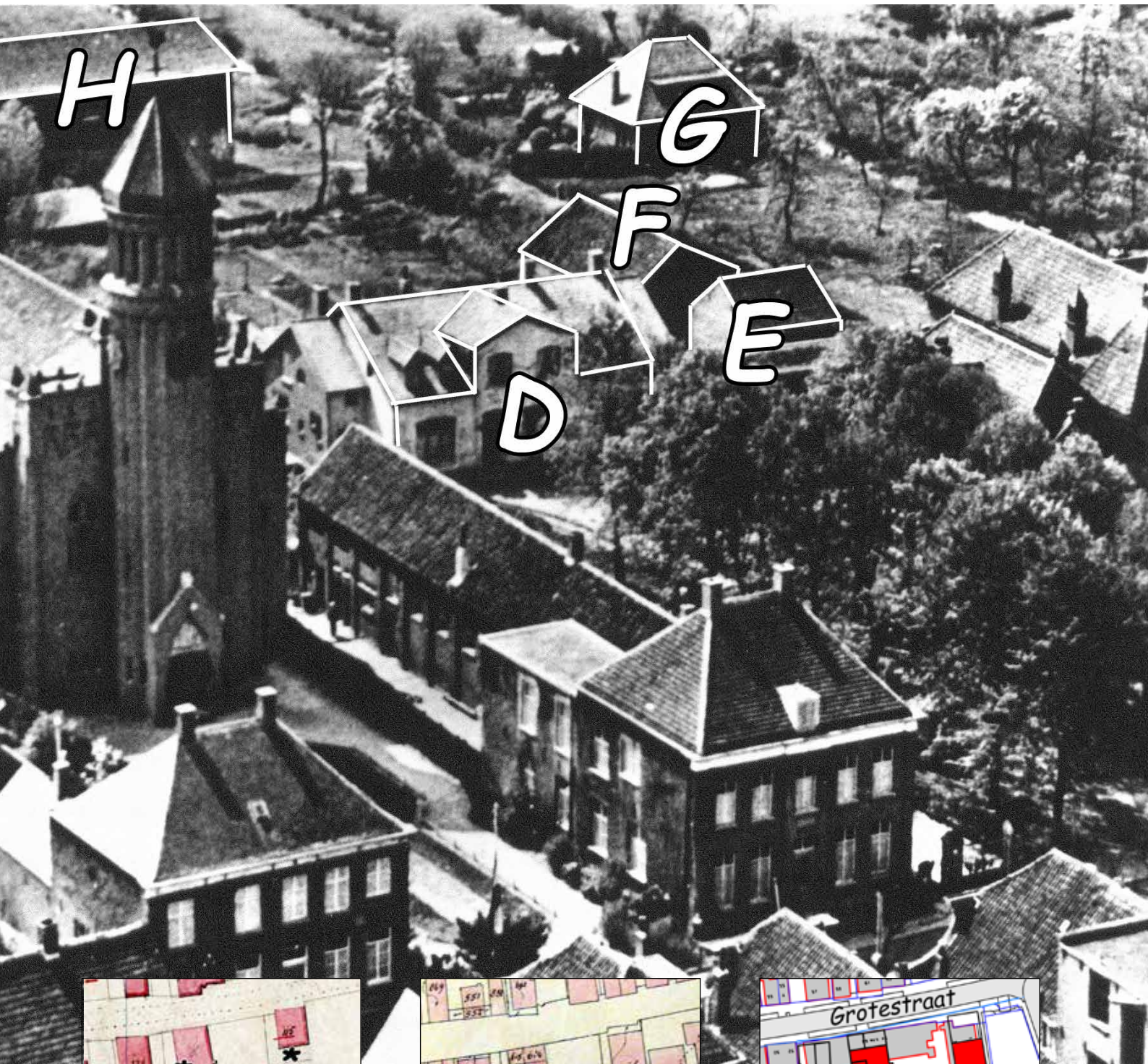
Bronnen:

www.waalwijkwiki.nl

SALHA: 1171 archief RK parochie Besoijen, beeldbank waa20005, waa20387, waa30222, bouwvergunningen, 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, collectie R.Duquesnoi.

Omstreeks 1950 werd deze luchtfoto gemaakt vanuit het noordwesten. De letters corresponderen met die in de beschrijving van deze locatie.

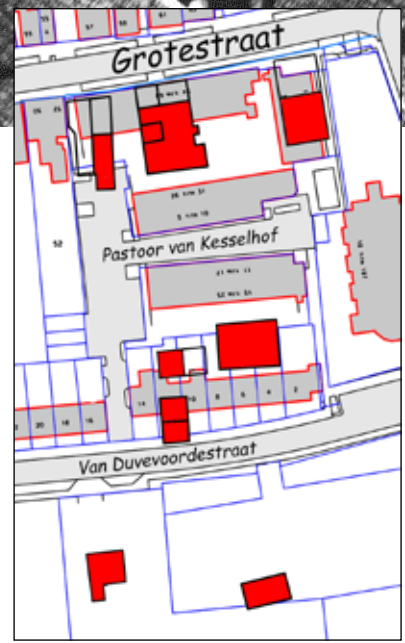
Rechts van het kerkplein het Liefdesgesticht van de zusters JMJ met daarachter de lagere scholen, links van het kerkplein de vroegere pastorie.



1832



1886



2014

ZO 06: vier damwoningen

Situatie: achter voormalig Grotestraat 72 (huisnummer 72a, b,c en d.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 821, 822, 846 en 847.

Beschrijving:

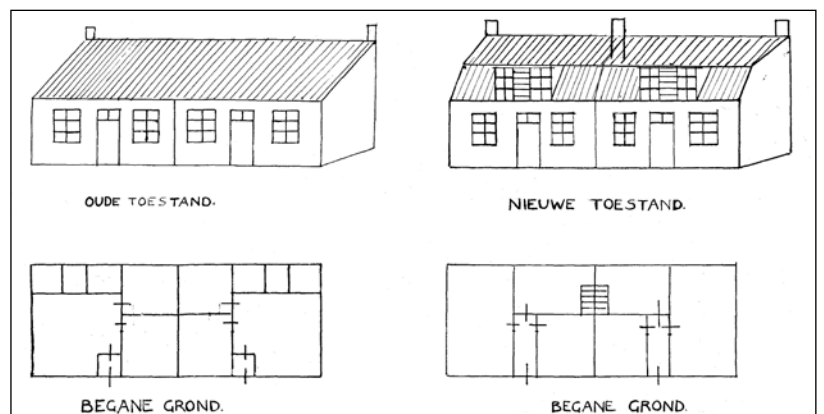
In 1832 is dit perceel, en het perceel westelijk ervan, nog onbebouwd. De weduwe van Hendrik Scholt, die in Den Haag woont, is eigenaresse. Nadat Denis Kuisten uit Besoijen de volgende eigenaar is geweest koopt rond 1838 de Waalwijkse herbergier Cornelis Pullens deze percelen. Hij bouwt op elk perceel een rijtje huisjes aan de straat. Op het westelijke vijf en op het oostelijke drie. In 1839 breidt hij het oostelijke rijtje naar het oosten uit met nog een woning.

In 1853 verdwijnt het westelijke rijtje en komt er de RK waterstaats- kerk met pastorie voor in de plaats. Het is 1875 wanneer de Besoijense radenmaker An-

tonie van Delft eigenaar wordt van het oostelijke rijtje woningen. Hij maakt er twee huisjes van door de westelijke en de oostelijke twee huisjes samen te trekken. In 1878 splitst hij het oostelijke huisje weer in twee en bouwt achter aan het oostelijke daarvan twee damwoningen. Ten zuiden en vrijstaand van die twee damwoningen worden er in hetzelfde jaar door hem nog twee gebouwd. Bij de boedelscheiding in 1899 vallen de damhuisjes en het daarvoor staande huisje aan de straat, toe aan Johanna Hendrika van Delft te Besoijen. Zij verkoopt ze in 1919 aan Josephus Johannes Zeegers, loodgieter en winkelier te Besoijen. Die bouwt er vier privaten en een schuur bij, en maakt van het huisje aan straat een winkel.

Brand.
Maandagavond ten omstreeks 11 uur ontstond brand in een dubbele woning, staande achter en in eigendom van den heer Jos. Zeegers. Vermoedelijk is de brand ontstaan door een gebrek aan den schoorsteen bij den bewoner Wagmakers. In de andere woning woonde Van Beek.
De menschen hadden zich reeds ter ruste begeven en waren hevig geschrokken toen men hen kwam wekken; zij moesten in nachtgewaad vluchten. De echtgenoot van W. was door den schrik zoo overmand dat ze uit 't brandende huis moest worden gedragen. Ook bij v. B. moest een ongelukkige zoon uit 't brandende perceel gedragen worden en bij bureu liefderijk ondergebracht.
De brand op zichzelf beteekende niet veel en was met een slang op de waterleiding spoedig gebluscht; alleen 't dak werd vernield en de bovenverdieping beliep veel schade.
Assurantie dekt gedeeltelijk de schade.

Op de luchtfoto bij locatie ZO 05 is te zien dat de twee zuidelijke damwoningen een Mansardekap hebben. De noordelijke hebben een zadeldak, zoals gebruikelijk was bij damwoningen. De mansardekap is aangebracht na de brand, beschreven in de "Echo van het Zuiden" van 6 maart 1935. Het was op een meer plaatselijke manier om na een calamiteit het huis weer (en beter) woonbaar te maken. Zie bijvoorbeeld bij locatie ZO 14 en in Waalwijk bij het zgn. Kippenstraatje. Het resultaat van deze kapvorm was een grotere en beter bruikbare ruimte op de verdieping.



Voor het veranderen van de kap na de brand in 1935 werd een bouwvergunning verleend op basis van deze primitief ogende, maar duidelijke tekening. Het blijkt is dat de verdieping woonbaar is gemaakt door het maken een mansardekap en een dakkapel. De bedsteden zijn verdwenen en ook de begane grond is aangepast.

De vier damhuisjes worden nadien ingebracht in de Vof "Firma J. Zeegers en Zonen". In 1954 staan ze beschreven als deels werkplaats en afbraak. Bij de nieuwbouw van het bedrijf van Zeegers in dat jaar is alles verdwenen.

Bronnen:

SALHA: krantenarchief, beeldbank waa20034 en waa70386, bouwarchief



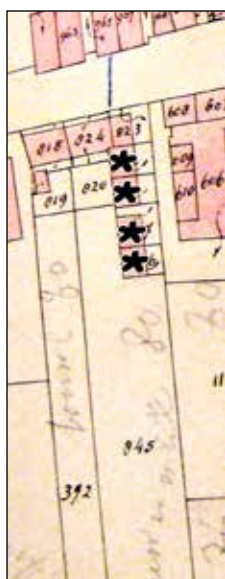
Op deze ansichtkaart uit 1910 is de Grotestraat van west naar oost te zien. Helemaal links huisnummer 74. Daar rechts van het rijtje met de vier straatwoningen, die in 1838 en 1839 gebouwd werden. In de dam achter het linker huisje bevonden zich de vier damwoningen. Rechts daarvan staat de RK pastorie. Die is gesloopt voor de aanleg van de Burgemeester Verwielstraat.



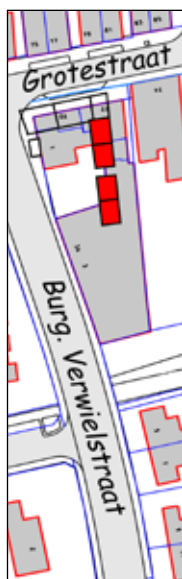
Een blik vanuit de kerktoren in 1953 op wat nu de hoek Grotestraat - Burgemeester Verwielstraat is. Links is de pastorie te zien met rechts daarvan de vier straatwoningen uit deze locatie. Aan de rechterkant daarvan zijn haaks daarop de eerste twee damwoningen nog te zien.



1832



1886



2014



situatie

ZO 07: vier damwoningen

Situatie: achter Grotestraat 74 en 76.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 606, 609, 610 en 1051.

Beschrijving:

Het huis dat in 1832 op deze locatie staat, is van Jan van den Houdt, winkelier te Besoijen. In 1865 gaat het eigendom over op zijn dochter Elisabeth van den Houdt die hetzelfde beroep uitoefent. Zij verkoopt het pand in 1869 aan de Besoijense bouwman Hendrik Gert Wagenmakers.

Zes jaar later deelt die het huis op in twee woningen aan de straat met daarachter een groot huis, waarvan aan de westkant nog twee kleinere damwoningen zijn afgesplitst. In 1893 verkoopt hij de woningen aan de Waalwijkse koopman Louis Josephus Franciscus Verwiël. De situatie blijft dan nog maar kort in stand. In 1894 wordt het geheel gesloopt. Het lege, brede perceel wordt in tweeën gesplitst. Op het westelijke perceel wordt een nieuwe woning gebouwd (nu Gro-

testraat 74) waarvan de bijbehorende grond tot aan de Lunt reikt. Op het oostelijke perceel komt een huis aan de straat met vrijstaand daarachter een groter huis, waar later nog een schuur bij wordt gebouwd. Het oostelijke huis aan de straat wordt een jaar later gesplitst tot een dubbele woning.

In 1951 koopt de lederhandelaar Gerardus Antonius Maas het geheel. De dubbele woning wordt rond 1984 gesloopt. Het daar achter gelegen pand, dan geen damwoning meer maar bedrijfsruimte, blijft staan. Anno 2014 is ook die verdwenen en het gebied is bebouwd met een supermarkt.

Bron:

Salha: beeldbank waa41251 en waa42091



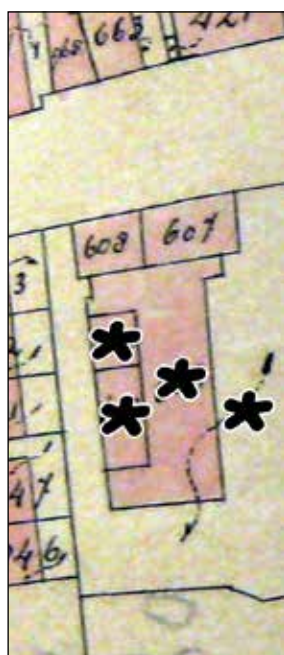
Op deze ansichtkaart uit 1910 is links nog de dubbele woning te zien, die in 1895 gebouwd werd. Daarnaast het nu nog bestaande huis Grotestraat 74.



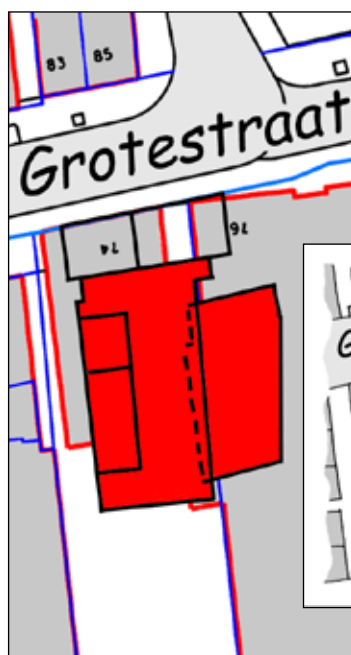
Na de afbraak van de dubbele woning aan de straat, komt de achterliggende damwoning, op deze foto uit 1980 verbouwd tot kantoor, in het zicht.



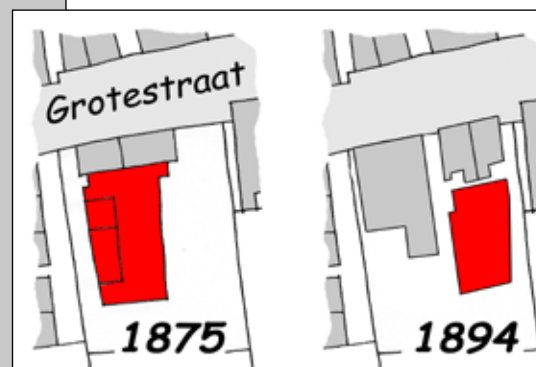
1832



1886



2014



ontwikkeling

ZO 08: drie damwoningen

Huidige situatie: Grotestraat 84 en 86.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 416 en 418.

Beschrijving:

De weduwe van Adriaan Booms, kuijper te Besoijen, bezit in 1832 op deze locatie twee huizen. Een groot huis met schuur aan de straat en een kleiner huis ten westen daarvan en vrijstaand in de dam. Dat laatste wordt in 1833 gesloopt, mogelijk na een brand waarbij ook het grote huis afbrandde, dat in 1840 weer werd opgebouwd. In 1845 brandt dat weer af. Na de laatste brand blijft er niets van het pand over.

Heden morgen, circa half tien ure, ontstond er brand ten huize van de weduwe J. Boom, te Besoijen. In minder dan twee uren lag het gebouw, dat voor vijf jaren is opgetrokken, als zijnde toen afgebrand geweest, in de asch. Hetzelve werd door drie huisgezinnen bewoond. Het huis met de inboedels van drie verschillende huisgezinnen is verzekerd voor eene som van zeven duizend drie honderd gulden (f 7,300). Door eene spoedig aangebrachte hulp zijn de belende huizen voor brandschade bewaard gebleven. In weerwil der strenge vorst, hebben de spuiten van Besoijen, Waalwijk en Sprang buitengewoon goed gewerkt, en het is aan de geaffecteerden dier spuiten, geoefend door de menigvuldige branden, te danken, dat het bij één huis gebleven is.

Verslag van de brand in de "Noord Brabander" van 18 februari 1845.

In 1870 wordt er door Maria Elisabeth van den Houdt, winkelierster te Besoijen, aan de westkant van het oorspronkelijke perceel een dubbele woning opgericht, waarbij de grens met de straat wordt overbouwd.

Aan de oostkant van het oorspronkelijke perceel bouwen de erven Boom in 1857 een nieuw pand. Het is kleiner dan het vorige en ook hier is de perceelgrens aan de straatzijde overbouwd. Het nieuwe pand bestaat uit een dubbele woning aan de straat met twee damwoningen daarachter, in een bouwblok.

De westelijke straatwoning in dit blok en de oostelijke damwoning worden eigendom van Maria Boom, die in Zwaluwe als dienstmeid werkt. Josephus van Nunen, arbeider te Besoijen wordt eigenaar van de westelijke damwoning en de kuiper Hubertus Boom van de oostelijke straatwoning.

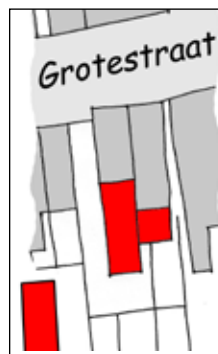
De westelijke damwoning wordt in 1874 verkocht aan de Besoijense looier Adrianus Nooien. De oostelijke gaat in 1900 door vererving over op Petrus van Nunen, die mandenmaker is. Die verkoopt zijn huisje in 1904 aan Cornelis Martens, een Udenhoutse landbouwer. De andere damwoning en de straatwoningen zijn dan al enkele keren van eigenaar gewisseld, en worden tezelfdertijd door Martens aangekocht. Hij is dan eigenaar van het hele blok woningen. In 1919 koopt de Besoijense schoenfabrikant Johannes Blok het geheel en zeven jaar daarna branden ook deze huizen af.

In den nacht van Zaterdag op Zondag brak door tot nog toe onbekende oorzaak brand uit in een complex bestaande uit een magazijn met drie woningen, behoorende aan de firma Blok van Heyst, te Waalwijk, (voormalig Besoijen), naast het groote ledermagazijn van den heer C. Verwiel.

In een oogwenk stonden de oude woningen en het magazijn in lichte laafe, zoodat de brandweer, die o.m. met een motorspuit spoedig ter plaatse was, weinig vermocht uit te richten. Een der huizen, waarvan de bewoonster, mej. de wed. Rozenbrand, afwezig was, werd gespaard; de twee andere, bewoond door de wed. Van der Aa en mej. Klomp, gingen met inboedel en al in de vlammen op, ook het magazijn. De huizen zijn verzekerd; de inboedels niet.

In "De Tijd" van 28 juni 1926 werd verslag gedaan van de brand in de hier beschreven woningen.

Op de plaats ervan wordt in 1927 een nieuwe dubbele woning gebouwd, die er in 2014 nog staat.



Bron:

www.delpher.nl

van links naar rechts: 1832, 1886, 2014 en de situatie

ZO 09: één damwoning

Situatie: Grotestraat 90.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 834.

Beschrijving:

De weduwe van Arnoldus Tullings (blijkbaar werd haar naam in het kadaster opgeschreven zoals die in het Besoijense dialect werd uitgesproken) bezat in 1832 hier een flink huis met schuur en bijbehorend land dat doorliep tot aan de Lunt. Nadat haar zoon Adrianus Teurlings in 1834 het onroerend goed had geërfd verkocht hij het aan Wouter Antonius Kuijsten, landbouwer te Besoijen. Later wordt dat alles gekocht door de “Maatschappij ter Bevordering van de Welstand, voornamelijk onder landlieden”, gevestigd te Amsterdam.

Het pand brandt in 1856 af, tegelijk met een aantal andere in de buurt (zie beschrijving bij locatie ZO 11). In 1857 wordt er een nieuwe, grotere boerderij gebouwd. Aan de voorkant daarvan is in 1878 een woning afge-

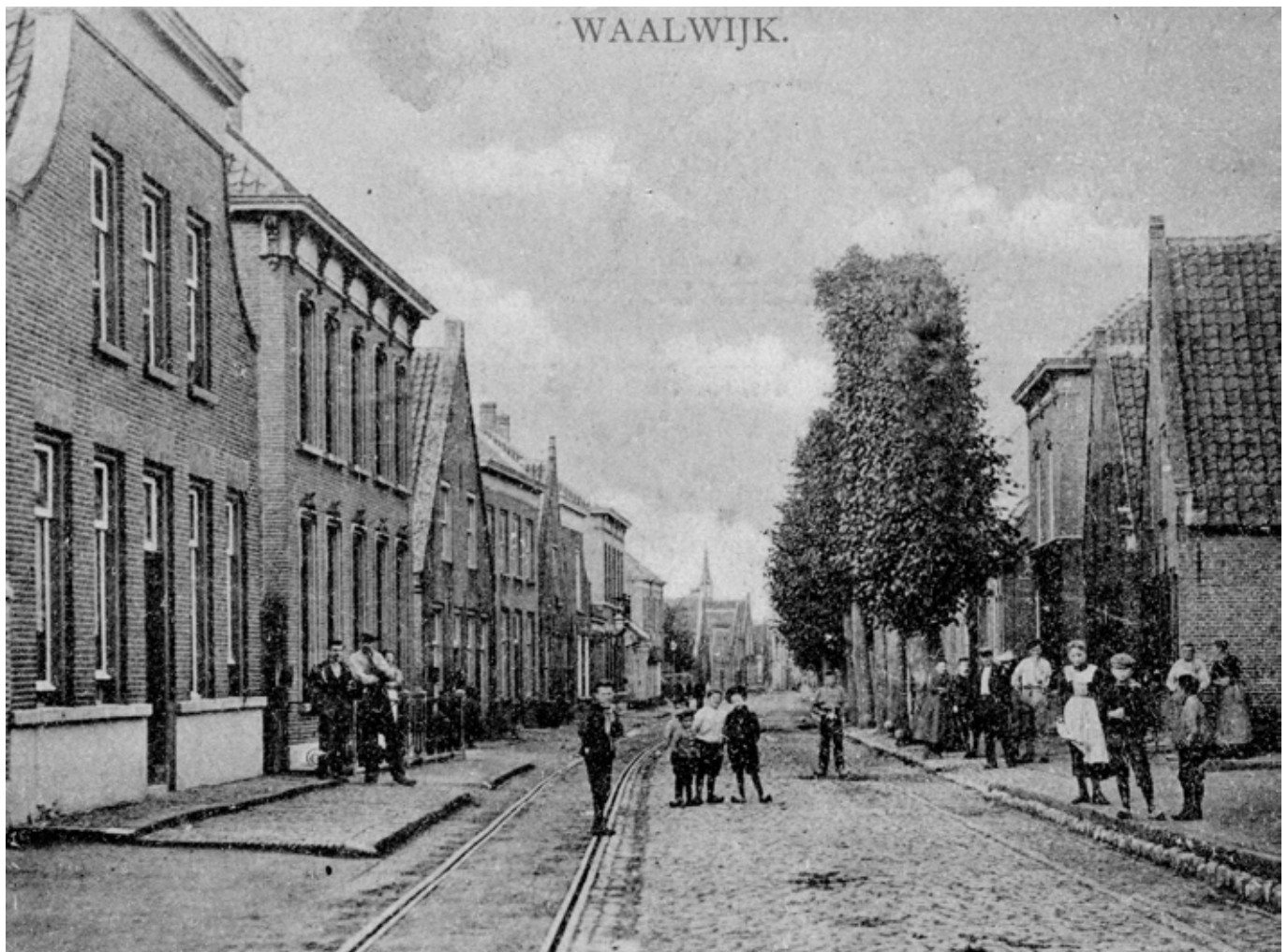
splitst, waardoor het achterste deel met woning via de dam ontsloten werd. Deze situatie bleef zo tot een vernieuwing in 1912, waarbij de twee woningen weer werden samengevoegd.

In 1964 verkoopt de Maatschappij het geheel aan de gemeente Waalwijk. De boerderij is daarna gesloopt en heeft plaats gemaakt voor een bedrijfspand.

De Maatschappij van Welstand.

De geschiedenis van de Maatschappij van Welstand gaat terug naar 18 juli 1822 toen de Hilvarenbeekse predikant Jacob van Heusden in Breda de ‘Protestantsche Maatschappij ter bevordering van Welstand, door onder-

De Grotestraat in Besoijen op een in 1903 verstuurde ansichtkaart. Het derde pand van links is nummer 90.





steuning en voorlichting', oprichtte. In 1830 werd de naam gewijzigd in 'Maatschappij tot Bevordering van Welstand, voornamelijk onder landlieden', later afgekort tot Maatschappij van Welstand.

Iedereen die 'de protestantse gezindte' een warm hart toedroeg, kon lid worden. Met de lidmaatschapsgelden hoopte Van Heusden de financiële positie van zijn geloofsgenoten in Brabant te verbeteren. In de praktijk kwam het er op neer dat Welstand land en boerderijen kocht voor arme protestantse boeren en hun geldleningen verstrekke. Als tegenprestatie dienden de boeren pacht te betalen en actief deel te nemen aan het kerkelijk leven in Brabant.

De oprichting van de Maatschappij van Welstand is niet los te zien van de politieke situatie in Nederland in het begin van de 19e eeuw. Tot 1794 had de hervormde kerk een bevoorrechte positie. Dat veranderde met de komst van de Fransen. Vanaf dat moment verloren de protestanten in Brabant hun dominerende

maatschappelijke positie. Overheidsambten stonden voortaan ook open voor rooms-katholieken.

Daar kwam nog bij dat het Koninkrijk der Nederlanden er economisch slecht voorstond aan het begin van de 19e eeuw. Vooral kleine zelfstandigen, en daartoe behoorde het merendeel van de Brabantse protestanten, hadden moeite het hoofd boven water te houden. Velen verarmden en verhuisden noodgedwongen naar het protestantse noorden van het koninkrijk. Een en ander had tot gevolg dat tal van protestantse gemeenschappen in Brabant verdwenen of kleiner werden.

Met de oprichting van de Maatschappij van Welstand heeft Van Heusden getracht het tij nog enigszins te keren. Dat het aantal protestanten niet verder terugliep kwam overigens ook omdat veel protestantse gezinnen uit Groningen, op verzoek van de vereniging, pachter werden van de door de Maatschappij aangekochte boerderijen.

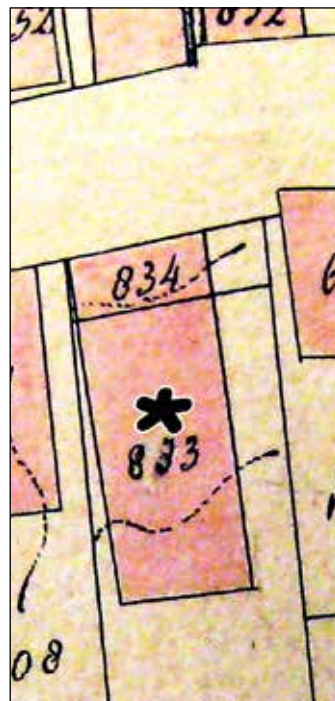
Bronnen:

www.welstand.nl

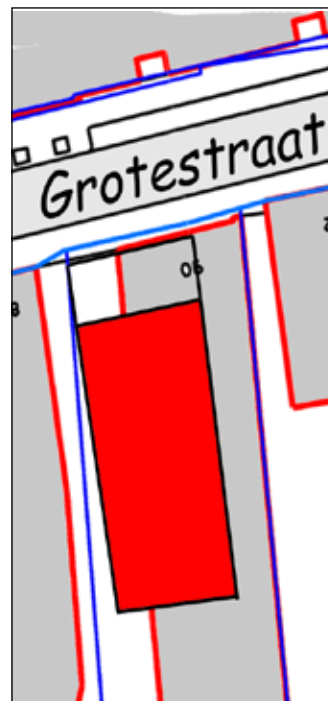
Foto: collectie G. Couwenbergh



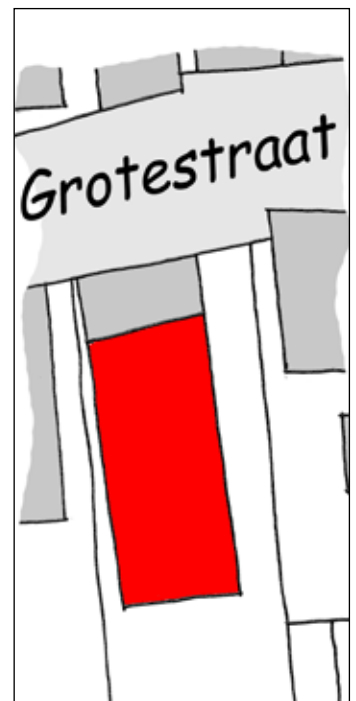
1832



1886



2014



situatie

ZO 10: één damwoning

Vroegere situatie: achter Grotestraat 92.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 600.

Beschrijving:

Aan de oostzijde aangebouwd tegen het belendende huis, staat hier in 1832 een huis met tuin, touwslagerij en schuur. Eigenaar is Dirk de Quenoij, landbouwer te Besoijen. Uit het kadastrale minuutplan blijkt, dat er eerder een looierij in het pand gevestigd was. Tijdens het leven van De Quenoij is de touwslagerij vernietigd. Het geheel wordt rond 1840 gekocht door Gerhardus Kivits, leerlooier te Besoijen. In 1856 brandt het pand, gelijk met dat van anderen in de omgeving, af (zie locatie ZO 11). Pas in 1867 wordt er op het braakliggende erf enkele tientallen meters van de straat af een nieuwe schuur gebouwd. En de erven, met Cornelis Johannes Kievits als mede-eigenaar in 't gemeen, bouwen er in 1872 weer een huis aan de straat bij. Dat staat nu los van dat van de buurman.

Twee jaar later wordt het huis met schuur gedeeltelijk herbouwd. De achterzijde is uitgebouwd en verbonden met de schuur, die tot (dam)woning is getransformeerd.

In 1877 worden huis en damwoning verenigd tot één huis. De voormalige damwoning krijgt de functie van "waschhuis". Het huis wordt grondig aangepast in 1895, waarbij onder andere de uitbouw met voorma-

lige damwoning vervangen wordt. In 1934 is het huis verbouwd tot dubbele woning, waarbij de westelijke woning een ingang in de dam kreeg. Omdat deze gesplitste woning wel aan de straat grenst, is ze niet als damwoning aangemerkt.

Dit pand is in 1993 tot gemeentelijk monument verklaard.

Het in 1872 gebouwde huis Grotestraat 92, waarachter de damwoning is geweest.

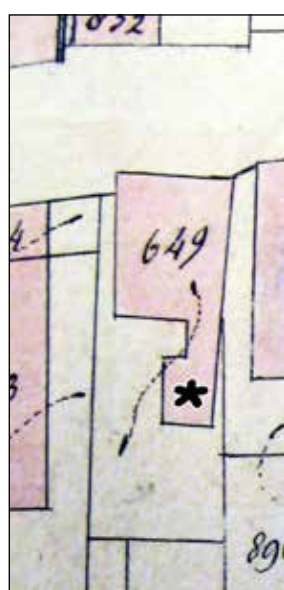


Bronnen:

SALHA: bouwdoosier, monumentendossier



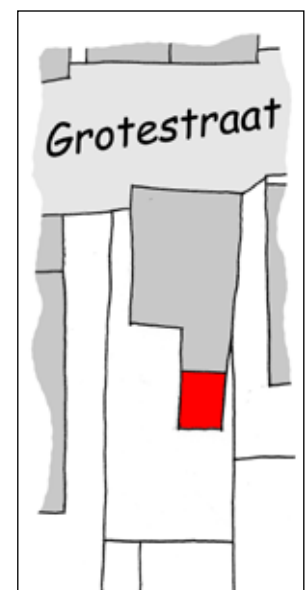
1832



1886



2014



situatie

ZO 11: één damwoning

Situatie: Grotestraat 94a.

Kadastraal bekend: gemeente Waalwijk, sectie D nr.39 ged.

Beschrijving:

In 1832 staat hier, westelijk op de perceelgrens, een huis met berging dat eigendom is van Gerhardus Kievits, leerlooier te Besoijen. Het brandt in 1856, samen met het westelijk aangrenzende pand, af en wordt een jaar later op ongeveer dezelfde plaats en minder diep herbouwd. Tegelijk bouwt Kievits zuidelijker

De voormalige damwoning is in 2014 nog bestaand en wordt gebruikt voor opslag.

— In den nacht van den 1sten dezer ontstond te Besoijen bij den broodbakker Broks brand, die zoo hevig toenam dat het vuur zich binnen weinige oogenblikken aan de belendende huizen mededeelde en in een uur tijds 5 huizen met ongeveer 20 huisgezinnen in de asch legde.

Onder de afgebrande panden, behoort dat van den leerlooier en schoenmaker Kievits, die een 30tal knechts in het werk heeft, welke nu vooreerst van alle werk beroofd en alzoo in dezen kommervollen tijd aan de diepste armoede zijn prijs gegeven.

Het was aandoenlijk een der vaders, plotseling door het noodgeschrei gewekt, in het hemd zijne zeven slapende en schier naakte kinderen achtervolgens uit de reeds brandende woning te zien dragen.

De "Bredasche Courant" schrijft op 6 januari 1856 een aandoenlijk relaas over de brand.

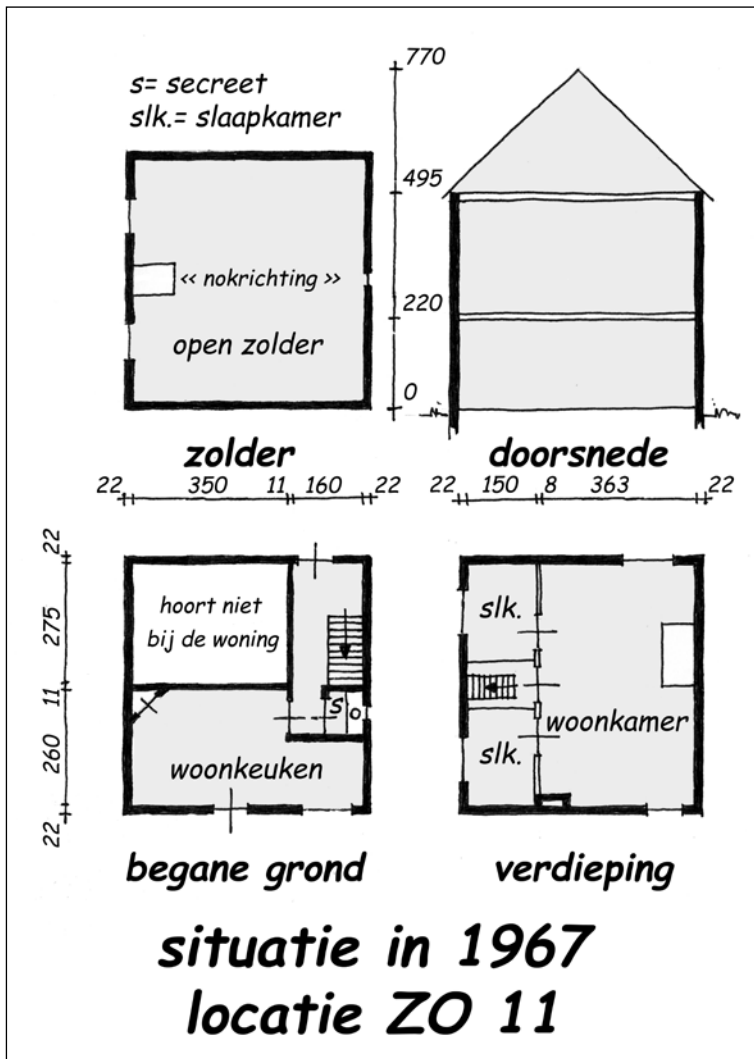
een vrijstaande looierij. Mogelijk was deze eerder in het afgebrande pand aan de straat gevestigd. In 1869 komt het geheel in eigendom bij Cornelis Johannes Kievits, ook leerlooier. Drie jaar later wordt dat door zijn zoon Christianus Antonius geërfd, die achter het huis een schuur bouwt. In 1881 maakt hij deze schuur (die later damwoning zal worden) nog wat groter. Door vererving wordt de Besoijense leerlooier Gerardus Cornelis Rubbens in 1890 eigenaar. Johannes Broeders, eveneens leerlooier, koopt het geheel in 1905 en breekt twee jaar later de looierij voor een deel af. In 1919 verkoopt hij alles aan de Besoijense slager Wilhelmus Henricus de Graaff, die er een slagerij met winkel in begint.

In 1967, wanneer het goed eigendom is van slager Adrianus Cornelis Antonius Snels, wordt het dan niet bewoonde huisje onbewoonbaar verklaard. De redenen daarvoor zijn de ongunstige situering in een particuliere dam, de onvoldoende bescherming tegen vochtinvloeden, de onbruikbare indeling en onvoldoende berggelegenheid. Als laatste reden werd de onvoldoende lichttoetreding genoemd.



Anno 2016 is de voormalige damwoning nog bestaand. Het is het middelste pandje op deze foto. Links daarvan staat de damwoning van locatie ZO 12.

De indeling van de damwoning ten tijde van de onbewoonbaarverklaring in 1967.



Bronnen:

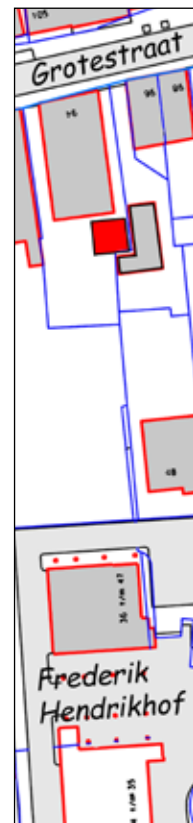
SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk
 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen
 www.delpher.nl
 foto 2016: G. Couwenbergh



1832



1886



2014

ZO 12: één damwoning

Situatie: Grotestraat 94b.

Kadastraal bekend: gemeente Waalwijk, sectie D nr. 1254.

Beschrijving:

De beschrijving van deze damwoning begint in 1832 in de tuin die westelijk van het pand van Bastiaan de Rooij, landbouwer te Besoijen, ligt (locatie ZO 13). Adriaan de Rooij is de volgende eigenaar, in 1866 na de boedelverdeling gevolgd door Adriaan en Bastiaan, beiden bouwman. Hendrikus Lodewikus en Adrianus

in 1912 aan Gerardus Carolus van der Heijden, koopman en voerman te Besoijen, verkocht.

In 1933 verbouwt die het huis tot een dubbele woning en de werkplaats tot (dam)woning.

In 1963 wordt de damwoning separaat verkocht en is in 2016 nog bestaand.

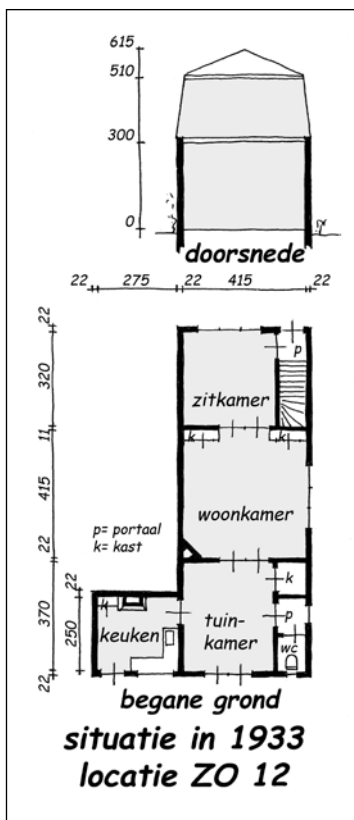
Bronnen:

SALHA: bouwarchief

Foto 2016: G. Couwenbergh

Petrus Laurentius van Delft, wagenmakers te Besoijen, kopen in 1877 het perceel en bouwen er een huis op. In 1905 bouwen zij er een vrijstaande werkplaats achter. Twee jaar later koopt hun collega Gerrit Wijthoven uit Waalwijk het geheel. Huis en werkplaats worden

Zo werd in 1933 de voormalige wagemakerswerkplaats tot woning verbouwd. De tuinkamer, keuken en kapconstructie zijn toen aan het oorspronkelijke gebouw toegevoegd.



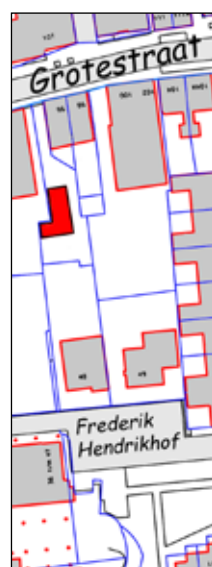
Anno 2016 is de damwoning in gebruik bij een rijschool.



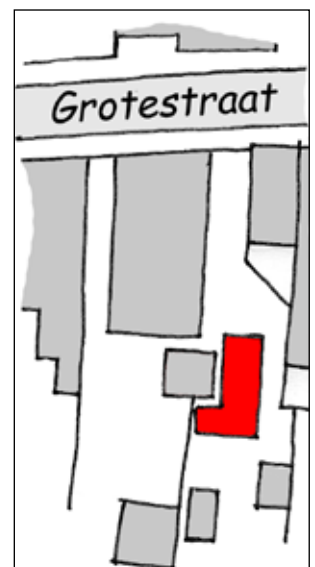
1832



1886



2014



situatie

ZO 13: één damwoning

Situatie: ter plaatse van Grotestraat 100 en 102.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 835.

Beschrijving:

Op deze plaats stond in 1832 een groot pand, waarin een huis en looierij, met daarachter een perceel dat tot aan de Lunt door liep. Ten westen ervan lag een brede tuin. Eigenaar was de Besoijense landbouwer Bastiaan de Rooij. Rond 1837 gaat de eigendom over op Adriaan de Rooij, een bouwman die zich later in Capelle vestigt. De tuin wordt verkocht en de looierij buiten gebruik gesteld. Adriaan en Bastiaan de Rooij, die het huis in 1866 erven, hebben er niet lang plezier van, want het brandt in 1867 af. Deze brand verwoestte diverse panden in Besoijen en is beschreven bij locatie NO 15. Een jaar

nadien wordt het huis herbouwd met een rechthoekige plattegrond. Het karakteristieke brede voorhuis van het afgebrande huis is daarmee verdwenen.

In 1878 splitsen de broers het nieuwe pand. Aan de voorzijde wordt een huis ingericht en daarachter nog een met een stal erbij. Het achterste huis is via de dam ontsloten.

Vanaf 1921 wordt het landbouwbedrijf voortgezet door Adriaan en Hendrik de Rooij. In 1923 brandt het af (zie bij locatie ZO 14). Ze herbouwen het pand in 1924 zonder damwoning als een dubbele woning met stal.



In 1980 is de waterput nog aanwezig. De deur met ramen in de zijgevel geven toegang tot de vroegere melkkamer en stal.

Bron

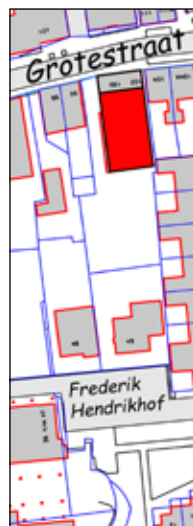
SALHA: beeldbank waa70682



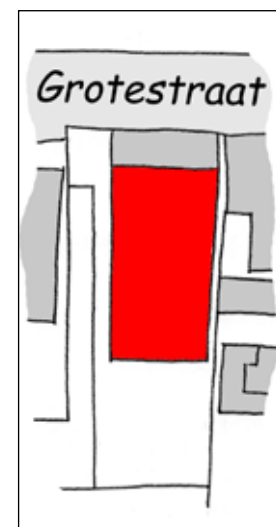
1832



1886



2014



situatie

ZO 14: zeven damwoningen

Situatie: achter Grotestraat 104 en 104a.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nrs. 90, 838, 839, 1138 à 1140.

Beschrijving:

In 1832 staat hier, aan de zuidkant van de Grotestraat, een huis met in de tuin een via de dam bereikbaar tweede vrijstaand huis. Beide zijn in het bezit van de dames Engel en Sella Dalleu uit Besoijen. In 1838 maken zij op het perceel ook een touwslagerij, die twaalf jaren blijft bestaan. In 1862 wordt het geheel verkocht aan de Besoijense winkelierster Maria Elisabeth van

den Hout, die het datzelfde jaar nog doorverkoopt aan Judocus Dekkers, koopman te Capelle.

Die maakt in 1877 van de vrijstaande woning in de tuin twee huisjes. Tegelijkertijd maakt hij tussen de woning aan straat en die twee huisjes nog een woning. Deze drie huisjes zijn via de dam bereikbaar.

Het huis aan de straat wordt in 1893 in een dubbele

— In den morgen van Zondag op Maandag ten omstreeks kwart voor 5 ontstond brand in de stoomschoenfabriek der fa. Wéd. A. M. J. van Delft & Zn, fabrikante van het bekende „Védé-schoeisel“. De bewoners van 't aan de Oostzijde grenzende huis, de familie Jan van der Heijden, keken recht in 't vuur, dat toen nog slechts in z'n begin-stadium was. Direct ging men de straat op, die natuurlijk geheel verlaten was. De brandweer en politie werd ten spoedigste gewaarschuwd en hulp kwam weldra opdagen van de brandweer v.m. Besoijen. De slang op de waterleiding was spoedig in werking en ook de motorspuit was zoodra mogelijk ter plaatse, hoewel de paardentractie, het waarschuwen van koetsier, inspannen, enz. natuurlijk nogal tijd vraagt; vooral bij zulk een gelegenheid als het vuur zoo ontzettend snel om zich heen grijpt, lijkt het altijd lang, al loopt alles zoo snel mogelijk.

Met ongelooflijke snelheid breidde het vuur zich uit en weldra stond het geheele fabrieksgebouw, waarin kantoren en woonhuis in lichte laaie en ook het groote boerenhuis aan de westzijde, bewoond door van Ginneken en de Rooij in brand. Er was dan ook aan het behouden dezer gebouwen niet te denken. De brandweer had werk genoeg om het belendende huis van den heer J. v. d. Heijden te trachten te redden, wat haar dan ook is gelukt. Uit de fabriek is ongeveer niets gered, alleen boeken, bescheiden, enz., zijn gelukkig nog in veiligheid gebracht kunnen worden.

Van v. G. is wat inboedel, van den landbouwer de Rooij wat inboedel en 't vee gered. De geheele wintervoorraad van den laatste werd echter een prooi der vlammen. Een groote trekhond die men uit het brandende perceel naar buiten had gedreven, liep terug in 't vuur en kwam onder vreeselijk gekerm om. Omstreeks half zes woedde het vuur het hevigst en was alles een groote vuurmassa, die zich onheilspellend afteekende tegen de donkere lucht en uren ver te zien moet zijn geweest. 't Zag er toen dreigend uit. Maar rond 7 uur was men den brand geheel meester en werden de stukken en brokken muur die gevaar opleverden omgestooten en leverde de aanblik niets dan troosteloze, rookende puinhoopen, op de plaats waar gisteren nog een flink, levenskrachtig bedrijf stond, vrucht van jarenlangen, stoeren arbeid, dat een uitstekend fabriekaat vervaardigde met goeden naam en welke fabriek een goed stuk brood verschaftte aan een zestigtal arbeiders en daarnaast een flink boerenbedrijf dat ook voor langen tijd is geruïneerd. 't Was een werkelijk troosteloos gezicht.

De oorzaak van den brand is onbekend.

Naar wij vernemen is de Védéfabriek bij een particuliere maatschappij de inventaris op beurspolis verzekerd, voorts tegen neringschade bij Labor, al is dit laatste bedrag laag. De schade wordt geraamd op pl m. f 125 000.

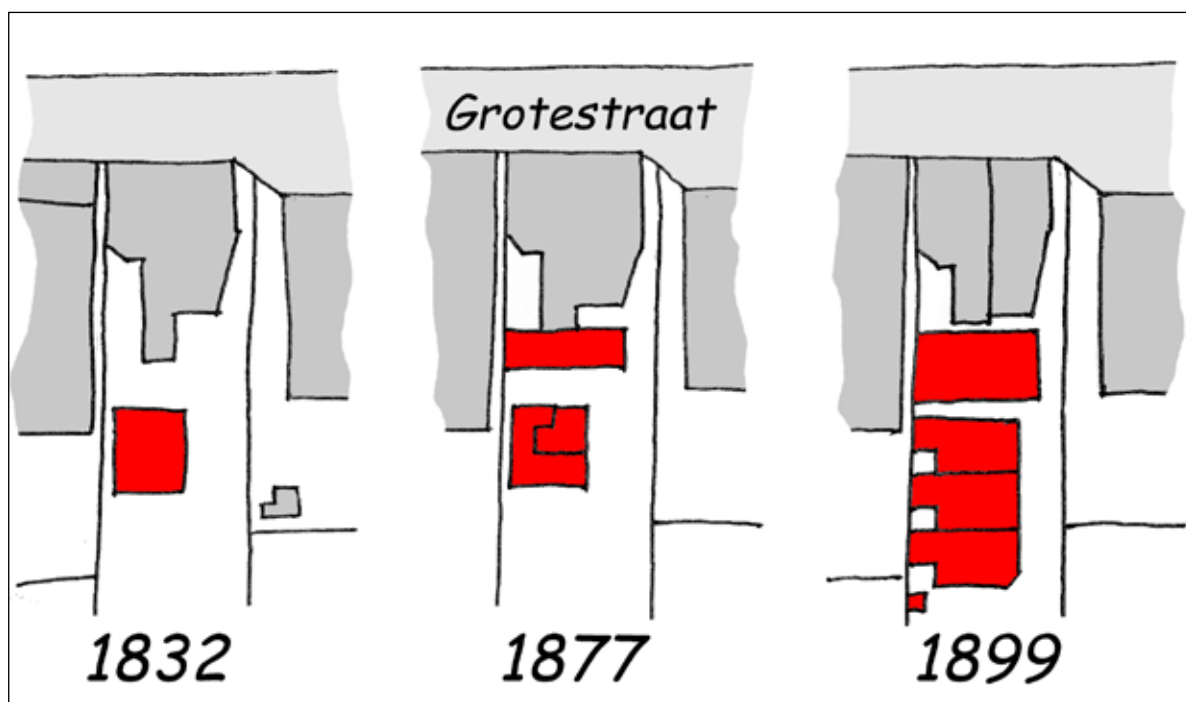
De inboedel van Van Ginneken is geassureerd, alsook huis, inboedel, enz der familie de Rooij.

De waarnemende burgemeester en opperbrandmeester, de Edelachtb. heer Jac. Gragtmans was direct ter plaatse en rijks- en gemeentepolitie zorgde voor afzetting en bewaking.

De "Echo van het Zuiden" deed uitgebreid verslag van de brand in haar editie van 5 december 1923.

woning veranderd. Na het overlijden van Judocus Dekkers rond 1899 komen de drie damwoningen in bezit van zijn familielid Alphonsus Maria Johannes van Delft, schoenfabrikant te Besoijen. Die sloopt ze en bouwt er vier huisjes voor terug. Een wat groter en vrijstaand achter de huizen aan straat (op de plaats van de voormalige touwslagerij) en een rijtje van drie kleinere huisjes. Het meest zuidelijke huisje daarvan had een afgeschuinde hoek om de rest van het terrein makkelijker te kunnen bereiken. Ze hadden toen één gezamenlijk buitenstaand privaat. In 1916 vallen deze eigendommen bij de boedelscheiding toe aan Judocus Matheus en Alfonsus Lambertus van Delft. De ene vrijstaande damwoning wordt in 1916 verbouwd tot werkplaats. Een jaar later wordt die samengetrokken

1924 een nieuwe eigenaar, Johannes Petrus van der Heijden, schoenfabrikant te Besoijen. Die knapt de huisjes grondig op. Waarschijnlijk hebben ze bij die gelegenheid een zogenaamde Mansardekap gekregen, waardoor er op de verdieping meer ruimte ontstond. Eenzelfde gang van zaken deed zich in die tijd na een brand op meer plaatsen voor. Zie locatie ZO o6 en in Waalwijk bij het zogenaamde Kippenstraatje. Na de boedelscheiding in 1940 wordt Antonia Helena Maria van der Heijden eigenaresse. In 1960 verkoopt ze de drie damhuisjes aan de buurman aan de oostzijde, de industrie- en handelonderneming J. Maiburg NV. In 1962 is een poging gedaan om de drie huisjes onbewoonbaar te verklaren. De muren waren vochtig en kozijnen en dak waren slecht. Het ministerie van



Er is heel wat gesleuteld met damwoningen op locatie ZO 14

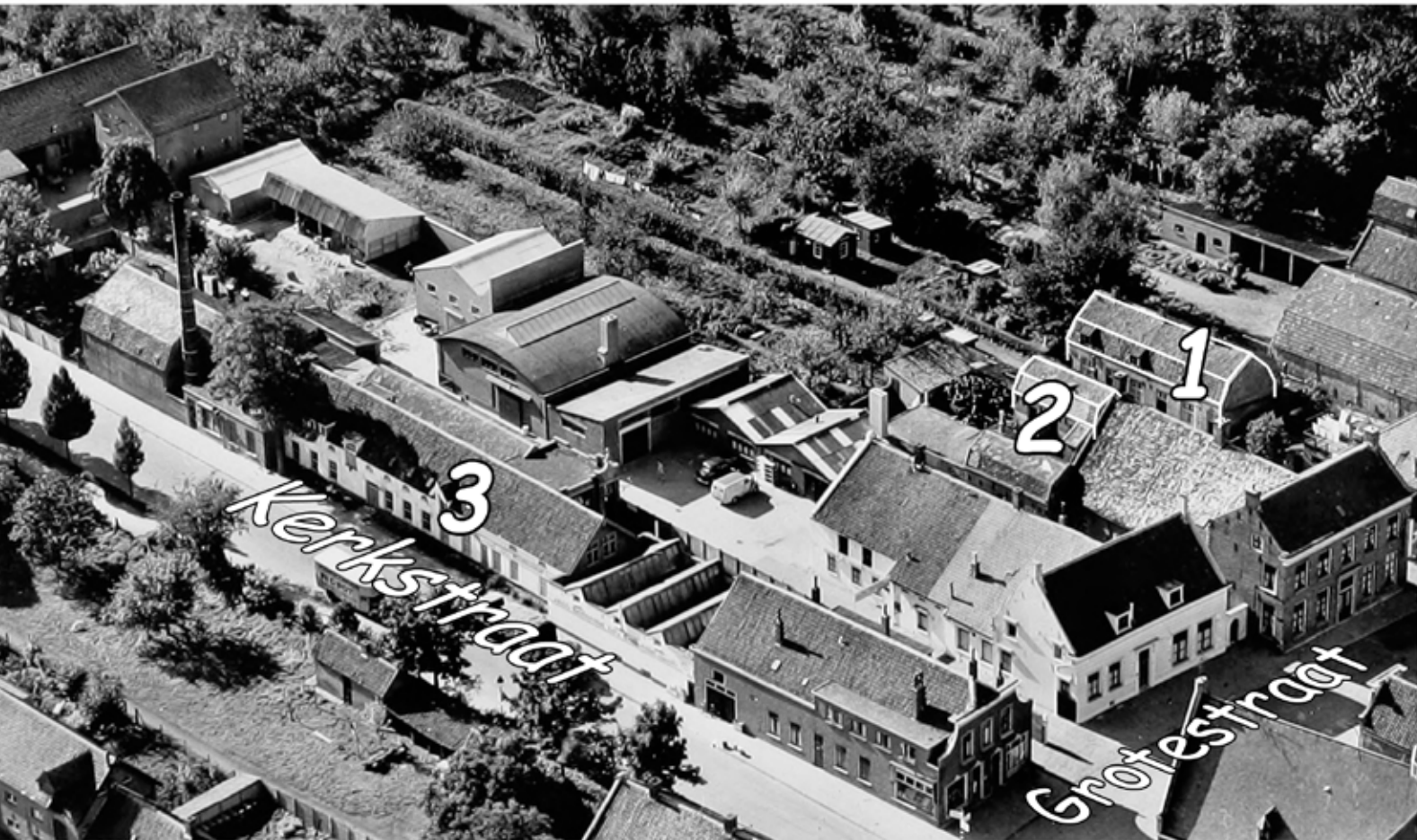
met de twee straatwoningen en het gebruik daarvan wordt vervolgens een woning met de Védé schoenfabriek. Het huis met fabriek brandt in 1923 af.

In 1929 is Johannes Petrus van der Heijden, schoenfabrikant te Besoijen eigenaar van het dan braakliggende terrein. Hij bouwt op die plaats een dubbele woning aan de Grotestraat, die er anno 2014 nog staat.

Het rijtje met drie damwoningen, dat blijkbaar de brand van 1923 min of meer overleefde, krijgt in

Volkshuisvesting echter vond dat door het nemen van maatregelen de huisjes nog goed bewoonbaar waren te maken, waardoor ze niet voor onbewoonbaarverklaring in aanmerking kwamen.

Desondanks was de ondergrond nodig voor gebruik als bedrijventerrein door de handelonderneming. Ook zal gespeeld hebben dat beheer en verhuur van woningen die waren ontsloten via haar terrein buiten de core-business van de onderneming viel. In 1966 zijn de huisjes dan toch gesloopt.



Birdseye-view uit 1954:

- 1. damhuisjes locatie ZO 14
- 2. damhuisje locatie ZO 15
- 3. voormalige kousenfabriek

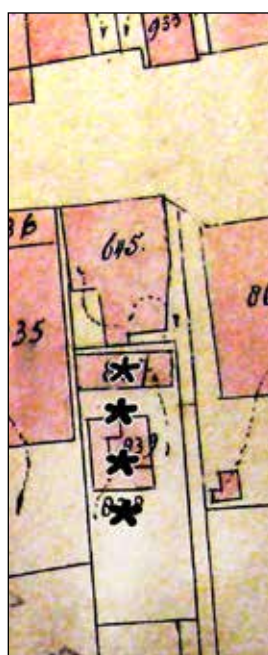
Bronnen:

SALHA: 1013 gemeentebestuur Waalwijk 1.733.322 onbewoonbaarverklaringen, krantenarchief, beeldbank waa72448

Ad van Liempt: "Wonen in dammen en mijnen"



1832



1886



2014

ZO 15: één damwoning

Situatie: achter voormalig Grotestraat 106.

Kadastraal bekend: gemeente Besoijen, sectie D nr. 1376.

Beschrijving:

In 1832 stond hier (aan de grens met de toenmalige gemeente Waalwijk) een groot huis met daarachter een schuurtje. Eigenaar was Jan van den Houdt, winkelier te Besoijen. Na zijn overlijden rond 1863 werd zijn dochter Maria Elisabeth eigenaar. Ze verkoopt het in 1887 aan de Waalwijkse leerlooier Carolus Gerardus van der Heijden. In 1894 erf diens zoon Johannes Petrus het onroerend goed. In 1911 wordt de schuur vergroot tot werkplaats en krijgt het huis een aanbouw; in 1926 wordt er een bovenwoning in het

verbouwt de werkplaats op een zodanige manier dat er meer licht in komt.

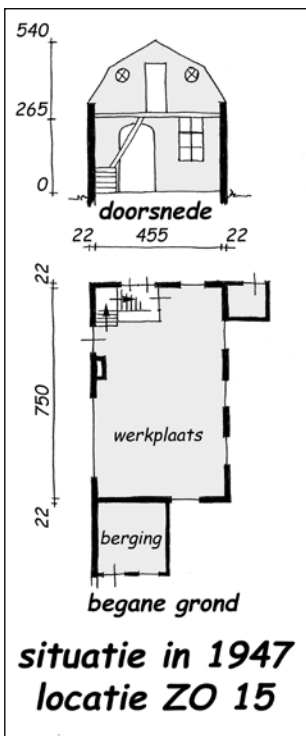
Het eigendom wordt daarna overgeschreven op de NV Schoenfabriek Union, in 1950 op Karl Wilhelm Schrade (bedrijfsleider te Dongen) en gaat datzelfde jaar weer terug naar Van der Heijden. In 1952 maakt die van de werkplaats een woning. In 1966 wordt het geheel door de Firma J. Maiburg gesloopt.



Op deze luchtfoto van rond 1960 is de locatie van deze damwoning met een pijl aangegeven. Rechts er van zijn de drie damhuisjes van locatie ZO 14 zichtbaar. Vooraan loopt de Grotestraat.

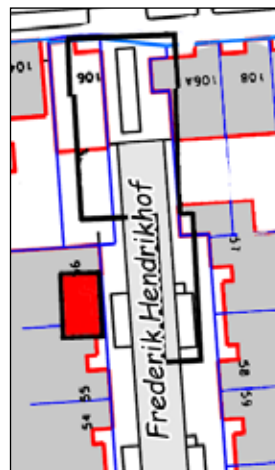
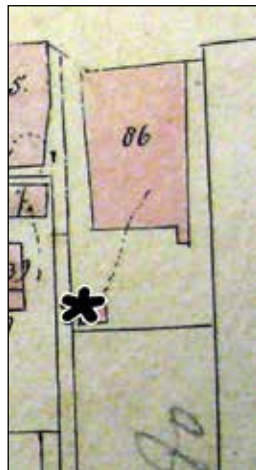
Bronnen:

SALHA: bouwarchief, beeldbank waa72449



huis gemaakt. Bij de boeidscheiding in 1940 wordt Carolus Gerardus Antonius van der Heijden eigenaar. Hij verkoopt de tuin en werkplaats in 1947 aan de Vof P. Vermeer, schoenfabrikant te Waalwijk. Die

De in 1947 verbouwde werkplaats heeft in de westgevel twee grote raampartijen en een portaal bij de ingang gekregen. Ze was daarmee al voorbereid op het maken van een indeling tot woning.



van links naar rechts: 1832, 1886, 2014 en de situatie

VIII. Nawoord

Met de beschrijving van de dam- en dijkwoningen in Baardwijk en Besoijen en het eerdere boek over het wonen in dammen en mijnen te Waalwijk is deze trilogie (in twee delen), over woningen die niet direct op de straat werden ontsloten, klaar.

We leren daaruit dat in een niet zo ver verleden een belangrijk deel van de woningvoorraad bestond uit huizen die achter, of ingebouwd in, aan de straat gelegen huizen lagen. Met de komst van de woningwet en woningbouwcorporaties veranderde dat beeld in een tijdsbestek van pakweg 70 jaren geheel. Nieuwe woningen werden voortaan in uitbreidingsgebieden met straten, pleinen en openbare woonerven gebouwd; de oude damwoningen werden onbruikbaar en verdwenen.

Hoewel de morfologie in de drie tot 1922 zelfstandige gemeenten sterk overeen kwam, zijn er verschillen. Voor wat betreft het aantal in de categorie door arbeiders gehuurde huisjes spant Waalwijk de kroon, op afstand gevolgd door Besoijen. In Baardwijk komt deze typische vorm van rijtjes kleine woningen die via een dam ontsloten werden minder voor. Damhuisjes die voor eigen bewoning werden gebouwd bestonden het meest in Baardwijk. Dat werd waarschijnlijk mede veroorzaakt door de gesteldheid van het terrein, want in Baardwijk waren vroeger veel doorbraken van de Winterdijk, waardoor wielen gevormd werden.

Mogelijk zijn de bij de overstroming vernielde huizen

terug gebouwd, of werden (wegens ruimtegebrek aan de straat) nieuwe huizen gebouwd op percelen achter bestaande woningen. Ook kwamen in Baardwijk van oudsher al relatief veel meer dijkwoningen voor.

Interessant is, dat de Baardwijkse overlaat nog in de 18e eeuw op dezelfde manier bebouwd en bewoond was als de bebouwde kom ten westen er van.

De bouwers van dit soort huizen en huisjes in Baardwijk en Besoijen waren, net als in Waalwijk, particulieren; meest ambachtslieden. Anders dan in Waalwijk was in die twee voormalige gemeenten geen sprake van particuliere ondernemers die grotere aantallen huisjes bouwden als winstgevend project.

Het maken van dit boek was voor mij ook een test naar hoe mijn eerder voor het boek over Waalwijk ontwikkelde methodiek zou werken. Die test is ten volle geslaagd, en relatief snel gerealiseerd door de sterk verbeterde toegankelijkheid van het Kadastrale archief en de via internet beschikbare beeld-, notariële- en krantenarchieven van BHIC, Nationaal Archief en SALHA. De inspanning die het SALHA zich getroostte met het beschikbaar stellen van bestandsmateriaal is de kwaliteit van veel afbeeldingen in dit boek ten goede gekomen.

De vormgeving en opmaak van dit boek werd weer perfect verzorgd door mijn vriend Maarten Swarts, die ik daarvoor veel dank verschuldigd ben. Ook dank ik al degenen die me verhalen vertelden en foto's gaven die ik met veel plezier verwerkt heb.

Supplement

Verklarende woordenlijst

Amoveren:

verwijderen, slopen.

à:

in het kadaster gebruikte (Franse) aanduiding voor “tot en met”. Ook in dit boek gebruikt met dezelfde betekenis.

B&W:

(het college van) Burgemeester en Wethouders, belast met de huishouding van de gemeente en het uitvoeren van wetten.

Beerput:

een gemetselde put om de fecaliën uit het privaat in op te slaan. Door bacteriologische werking werden die in deze put omgezet tot een dunne mest met minder volume. De beerput moest periodiek geleegd worden. Het is de bedoeling dat een beerput waterdicht is. In de praktijk lekte die veelal door scheuren in het metselwerk of onzorgvuldige constructie, waardoor bacteriën uit de fecaliën de kans kregen zich in het grondwater te verspreiden. Wanneer dat als drinkwater werd gebruikt, ontstonden ziekten als dysenterie en cholera. Het legen van een gemeenschappelijke beerput moest door de gebruikers ervan worden betaald (tenzij de mest nog wat opleverde; dan werd de opbrengst gedeeld). Iemand die niet meebetaalde, werd door bewoners van een dam wel van privaatgebruik uitgesloten.

BHIC:

afkorting van Brabants Historisch Informatie Centrum, een regionaal archief gevestigd in de voormalige citadel van Den Bosch.

Bouwman:

landbouwer (veelal ook veeboer).

Droogcloset:

een privaat (zie aldaar), doch moderner van uitvoering en voorzien van een sifon om stank tegen te gaan.

Duiker:

civieltechnisch kunstwerk, bedoeld om water met

elkaar te verbinden onder een aarden dam door. De waterdoorgang bestaat uit houten schotwerk of een gemetselde doorgang. Tegenwoordig worden ook betonnen of plaatstalen buizen gebruikt.

Gasfabriek:

bedrijf, waar gas voor gebruik in huishoudens, straatlantaarns en bedrijven werd gemaakt door het gereduceerd (dat is in een afgesloten ruimte zonder zuurstof) verhitten van steenkool. Daarbij ontsnapt het in de kolen opgesloten gas, dat wordt opgevangen in grote gashouders en vandaar via buizen naar verbruikers wordt gevoerd. Restproducten waren koolteer, cokes en verbrandingsafval. Gasfabrieken staan negatief bekend vanwege de bodemverontreiniging die ze veroorzaakt hebben.

De gasfabriek in Besoijen maakte acetyleneegas (knaal-gas) volgens een ander procedé waarbij water aan carbid werd toegevoegd.

Gezeet:

stuk land met daarop staande bebouwing. Het woord wordt veelvuldig gebruikt in 17e- eeuwse akten uit het gebied van de Langstraat, maar hoeft niet tot dat gebied beperkt te zijn geweest. Verondersteld is ook wel dat het een verbastering van het woord “gestate” (hofstede) is. Van “gezeet” is afgeleid de benaming “Gezeitens” (Zie ook HBM Essink in Brabants Heem 1955, pag. 43).

Gezeitens:

het deel van gebied van de voormalige Binnenpolder van Waalwijk en Baardwijk, gelegen ten zuiden van de Lunt tot aan de Eerste Zeine. Volgens historicus en taalkundige Lauran Toorians is Gezeitens waarschijnlijk niet meer dan een dubbel meervoud van het woord “gezeet” (zie aldaar), dus Geseit-en-s. Dubbele meervouden (zoals kind-er-en er ook een is) komen vaker voor en zijn niet ongewoon. Sprekers herkennen een vorm niet langer als meervoud (zoals bij schoen) en maken gewoon weer een nieuwe

meervoudsvorm met de uitgang die op dat moment productief is.

Gezondheidscommissie:

Een met het van kracht worden van de woningwet ingestelde commissie van bestuurders en vakdeskundigen, die het gemeentebestuur gevraagd en ongevraagd adviseerde over zaken, de toepassing van de woningwet betreffende. Voor Baardwijk en Besoijen waren het intergemeentelijke commissies. Die van Besoijen viel onder de gezondheidscommissie Waalwijk; die van Baardwijk onder de gezondheidscommissie Heusden. Later werden hun taken overgenomen door eigen gemeentelijke diensten.

Halfsteens muur:

muur van metselwerk, waarvan de dikte de breedte van de gebruikte steen bedraagt. Bij waalformaat steen is die 11 cm (inclusief de afpleisterlaag aan de binnenzijde), bij IJsselformaat is die iets meer dan 7 cm.

Heul:

afvoersloot of “waterleiding”, die oppervlaktewater door een dijk heen afvoert. Feitelijk een duiker (zie aldaar). In Baardwijk, Besoijen en Waalwijk vormden heulen de verbinding tussen de Lunt en de buitenpolder. In het talud van de dijk was een klep, waarmee de loop door de heul (meestal in één richting doorlatend) kon worden geregeld. Er waren in Besoijen twee heulen, van west naar oost de Ratteval (buiten het onderzoeksgebied) en de heul tussen Westeinde 61 en 63. De grenssloot tussen Waalwijk en Baardwijk fungeerde ook als heul. Verder oostelijk waren er in Baardwijk de Laageindse en de Hoogeindse heul.

Kadaster archiefviewer:

een softwarepakket dat toegang geeft tot delen uit het archief van het Kadaster, waaronder hulpkaarten, veldwerken en leggerartikels. In Noord-Brabant op het BHIC te raadplegen.

Kamer:

een klein zelfstandig woonvertrek met een eigen ontsluiting naar buiten. In de kadastrale beschrijvingen van Baardwijk wordt deze term regelmatig gebruikt

voor huisjes die binnen een groter pand zijn afgescheiden. Niet duidelijk is of deze term in de onderzoeksperiode tot de spreektaal hoorde; uit de overlevering heette het “in den dam wonen”. In oude stukken uit Waalwijk (notariële akten, persoonlijke beschrijving van een kavel) komt de term “kamer” ook wel voor, zowel voor damhuisjes als aan de straat gelegen werkmanswoningen met twee kleine vertrekken. In Besoijen is deze term in dit onderzoek niet aangetroffen.

Kwelwater:

uit de bodem komend water dat door de grond is getransporteerd vanuit hoger gelegen gebieden. Het is meestal voedselarm en kalkrijk.

Looierij:

een bedrijf waarin huiden worden verwerkt tot leder. Dat gebeurde tot ongeveer 1890 uitsluitend met een organisch looimiddel, de run oftewel gemalen eikenschors. Na die periode geschiedde het looien met chemische middelen waaronder zware metalen als chroom, die snel en goed resultaat, en sterke verontreiniging opleverden.

Lunt:

is de uitspraak in het Waalwijkse dialect van de sloot of waterloop die meestal als “Loint” geschreven wordt. De Lunt liep op diverse afstanden ten zuiden van en kronkelend parallel aan de Grotestraat. Het was geen natuurlijke waterloop, maar een gegraven sloot die ook de overgang van de (agrarische) huiskavels naar de binnenpolder markeerde.

H.B.M. Essink neemt in zijn artikel in “Brabants Heem” 1955, pag. 44 de bewering van G.F. Couwenbergh over dat deze naam afkomstig is van het vóór de Franse tijd gebruikte woord lonk of lonkt, dat moddersloot zou betekenen. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft een lemma: “Lonken (2): (lunken), zw. ww. trans. Bevleken, bezoedelen, besmetten, verontreinigen. Teuth. luncken, smetten, subben, vlekken, soelen, besmodden, becladden, ontreyne, maculare, sordidare, inquinare enz. Vgl. lonke”. Mogelijk is de schrijfwijze “Loint” door de Fransen geïntroduceerd. Wellicht werden die geïnspireerd

door de toenmalige dialectische uitspraak van het woord. Ook volgens historicus en taalkundige Lauran Toorians zal de oorspronkelijke naam van het stroompje Lonk zijn geweest, met een betekenis van “vuil, vies (eventueel modderig) water”. Geen vreemde naam voor een stroompje dat een veengebied, want dat was de oorspronkelijke situatie in de Waalwijkse binnenpolder, ontwatert. De naam zal dan eerst een -t hebben gekregen (Lonkt) waarna de cluster van medeklinkers weer werd vereenvoudigd tot -nt (Lont), wat in het dialect Lunt opleverde. Zo’n spontane (en betekenisloze) toevoeging van een -t is in het Nederlands bepaald niet ongewoon - vergelijk ons inkt met Engels ink - en komt in dialecten nog vaker voor dan in het ABN (misschien, langst, werft enz.).

Op de kaart van Hingman (anno 1765, zie hoofdstuk II) wordt de naam van het watertje als “Leunkt” geschreven.

In dit boek wordt het woord “Lunt” (zoals het sinds mensenheugenis in Waalwijk uitgesproken wordt) gebruikt en niet de schrijfwijze “Loint”. Dat laatste voortzetten ziet de auteur toch als een manier om een zeker cachet te geven aan een belangrijk, maar vies stinkend slootje. Maar bovenal is het dialectische woord “Lunt” gebruikt, omdat een volgende generatie die van het watertje nooit gehoord heeft, laat staan het heeft gekend, mogelijk de tot nu toe gebruikte schrijfwijze als uitspraak gaat gebruiken. En dat zou onrecht doen aan het typisch Waalwijkse woord Lunt.

Mansardekap:

een bijzondere vorm van een zadeldak dat bestaat uit twee in de lengterichting geknikte dakvlakken, ook wel gebroken dak genaamd. Ontwikkeld door de Franse architect Mansart in de 17e eeuw. Het resultaat ten opzichte van een gewoon zadeldak is dat er meer (sta) ruimte onder de kap is.

Mede- eigenaar in ’t gemeen:

een van de erven die namens de erfgenamen optreedt als zaakgemachtigde.

Miasmatheorie:

de (inmiddels verlaten) opvatting dat uitwasemingen

van rottende stoffen (van moerassen en dergelijke; in Waalwijk van de Lunt, deels gedempte wielen en vuilnishopen) geacht worden ziekten te veroorzaken.

Mergen (of morgen):

één mergen staat gelijk aan 600 vierkante Rhijnlandse roeden (zie aldaar).

Minuutplan:

de eerste door het kadaster uitgebrachte kaart.

“Minuut” staat voor oorspronkelijk, en “plan” staat voor kaart. Minuutplannen voor een kadastrale gemeente bestaan uit een overzichtskaart en één of meerdere kaarten per sectie. De aanmaak begon onder Frans bewind in 1812, en werd in 1832 afgerond met de inwerkingtreding van het Kadaster. De eerste mutaties erop werden door de dienst Kadaster, vanaf 1832 dus, verwerkt. Vandaar dat in dit stuk het jaartal 1832 gekozen is als aanvangsdatum voor kadastraal materiaal. De minuutplannen van Baardwijk en Besoijen zijn overigens al eerder ingemeten.

Moederpand:

het pand, waarvan damwoningen werden afgesplitst en later soms ook weer mee werden verenigd.

Privaat:

ook wel secreet, gemak of poepdoos genaamd. Een over het algemeen vanwege de stankverspreiding buiten de woning geplaatst (houten of stenen) hokje met deur. In het privaat deed men z’n behoefte, gezeten op een houten plank met een (meestal afsluitbaar) rond gat. De fecaliën vielen ofwel in een ton, die van tijd tot tijd geleegd moest worden, of gingen naar een beerput. In de werkmanswoningen moesten meerdere gezinnen het met één privaat stellen, en soms ontbrak dat geheel. Wanneer er niet van een privaat gebruik kon worden gemaakt (bij afwezigheid ervan of bijvoorbeeld bij duisternis of slechte weersomstandigheden) werd de behoefte wel in een emmer gedaan die dan de volgende ochtend ergens geleegd werd.

Later deed het droogcloset z’n intrede. Het verschil met het oude privaat was dat de fecaliën in een ijzeren geëmailleerde of aardewerk trechter werden opgevangen en via een sifonconstructie naar de beerput werden

gevoerd. De sifon zorgde voor minder stankoverlast.

Redresmeting:

kadastrale hermeting om een onregelmatigheid te herstellen.

Rhijnlandse roede:

één roede is 3,768 strekkende meter.

SALHA:

afkorting van StreekArchief Langstraat Heusden Altena. Het is gevestigd in Heusden.

Schattingskaart:

een kadastraal overzichtsplaan, dat in de periode 1881- 1887 is gemaakt om behulpzaam te zijn bij het (opnieuw) bepalen van de belastbare opbrengst van onroerend goed op basis van de wet op de grondbelasting van 1870. De schattingskaarten geven de kadastrale situatie van rond 1886 weer.

Slag:

een smal en langgerekt perceel grond, meestal in gebruik als wei- of bouwland. Het woord heeft een relatie met het begrip “slagenlandschap”, dat bestaat uit een veelvoud van slagen naast elkaar. Dit landschap is ontstaan nadat de bovenste laag veen door turfwinning was verdwenen en waterbeheersing van de vrijkomende grond nodig was om die voor agrarisch gebruik geschikt te maken. De perceelscheidingen werden gevormd door sloten die vooral aan het begin en eind van een slag omgroeid waren met bomen en struikgewas die voorzagen in afscheiding en geriefhout. En uiteraard dienden als biotoop voor kleine dieren.

Steens muur:

muur van metselwerk, waarvan de dikte de lengte van de gebruikte steen bedraagt. Bij Waalformaat steen is die 22 cm (inclusief de afpleisterlaag aan de binnenzijde), bij IJsselformaat is die iets meer dan 16 cm.

Urban legend:

Ook wel genoemd broodje-aapverhaal, stadssage of stadslegende. Het is een (grotendeels) verzonden verhaal dat als waar gebeurd wordt doorverteld en daarvoor aan overtuigingskracht wint. Bronnen ontbreken meestal.

Verwer:

oude benaming voor (huis)schilder.

Werkwinkel:

(thuis)werkplaats van een ambachtsman. In de Baardwijkse en Besoijense dam- en dijkhuisjes die gebouwd werden als werkmanswoning was de werkwinkel onderdeel van het huisje zelf. Het gaat hier dan meestal over schoenmakers.

Wiel:

een waterplas of kolk, ontstaan door de uitschurende werking van water bij een dijkdoorbraak. Anders dan bij “het” wiel (= rad) spreekt men dan van “de” wiel (= waterkolk).

www.watwaswaar.nl:

inmiddels opgeheven website met kadastrale minuutplannen en topografische kaarten. De kadastrale minuutplannen zijn met ingang van 2016 ondergebracht bij de beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, <http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl>

Bronnen van illustraties, teksten en gegevens

Hoofdstuk II

Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, toegang 4.VTH, inventarisnummer 4056

Kuijpersatlas 1868, collectie auteur

www.watwaswaar.nl

Kadaster archiefviewer

Auteur

Hoofdstuk III

CBS en www.volkstellingen.nl

Auteur

“Wonen in dammen en mijnen” Ad J. van Liempt

Hoofdstuk IV

Salha waa43075

Auteur

SALHA: 1002 Gemeentebestuur Baardwijk 1814-1921, 1004 Gemeentebestuur Besoijen (1810)1811-

1921(1923), 1013 Gemeentebestuur Waalwijk (1877)1922-1996(2001), uit alles diverse gegevens
Resultaten van hoofdstuk VI en VII

Hoofdstuk V

SALHA: kranten, beeldbank waa20112, 1049 rechterlijk archief Waalwijk digitale pagina 29

Delpher: kranten

Nationaal Archief: uitsnede uit beeldbank nr.

02875239

Auteur

SALHA: 1072 woningbouwvereniging Baardwijk nr. 93, 1002 Gemeentebestuur Baardwijk 1814-1921 nr. 38

Hoofdstuk VI. Baardwijk

De woningplattegronden, ontwikkelingsschetsen, grafieken, kaarten en situatietekeningen in dit hoofdstuk zijn, tenzij anders vermeld, van de hand van de auteur. De kadastrale kaarten zijn excerpten uit de Kadaster Archiefviewer (BHIC), waar ook de kadastrale informatie over eigenaren, hun beroep, bijzonderheden en datums vandaan komen. De excerpten uit het kadastrale minuutplan (1832) zijn van www.watwaswaar.nl. De excerpten van de schattingskaart (1886) komen van het BHIC. De ondergronden uit 2014 zijn samengesteld uit een combinatie van de DKK (digitale kadastrale kaart) en de GBKN (grootschalige basiskaart Nederland), beschikbaar gesteld door de gemeente Waalwijk en bewerkt door de auteur. Bij elke locatiebeschrijving staat een vermelding van de hier niet genoemde bronnen.

Inleiding en overzichtskaart

Wikipedia.org

Salha beeldbank waa06054

Locaties noordwest

Salha beeldbank waa06059

Locaties zuidwest

Salha beeldbank waa06051

Locaties noordoost

Salha beeldbank waa06029

Locaties zuidoost

Salha beeldbank waa41350

Hoofdstuk VII. Besoijen

De woningplattegronden, ontwikkelingsschetsen, grafieken, kaarten en situatietekeningen in dit hoofdstuk zijn, tenzij anders vermeld, van de hand van de auteur. De kadastrale kaarten zijn excerpten uit de Kadaster Archiefviewer (BHIC), waar ook de kadastrale informatie over eigenaren, hun beroep, bijzonderheden en datums vandaan komen. De excerpten uit het kadastrale minuutplan (1832) zijn van www.watwaswaar.nl. De excerpten van de schattingskaart (1886) komen van het BHIC. De ondergronden uit 2014 zijn samengesteld uit een combinatie van de DKK (digitale kadastrale kaart) en de GBKN (grootschalige basiskaart Nederland), beschikbaar gesteld door de gemeente Waalwijk en bewerkt door de auteur. Bij elke locatiebeschrijving staat een vermelding van de hier niet genoemde bronnen.

Inleiding en overzichtskaart

Wikipedia.org

Salha beeldbank waa11801

Locaties noordwest

Salha beeldbank waa20093

Locaties zuidwest

Salha beeldbank waa41250

Locaties noordoost

Collectie G. Couwenbergh

Locaties zuidoost

Collectie G. Couwenbergh

Van het niet door hemzelf geproduceerde beeldmateriaal in deze uitgave zijn de gebruiksrechten verkregen of gekocht door de auteur.

notities

